

GÜVENLİK GÖLGESİNDE HUKUK

*KÜRT İLLERİNDE ÇOCUK
VE GENÇLERE YÖNELİK
YAŞAM HAKKI İHLALLERİ
(2000-2015)*

EMEL ATAKTÜRK SEVİMLİ
ESMA YAŞAR
ESRA KILIÇ
İDİL ÖZCAN
ÖZLEM ZINGİL

GÜVENLİK GÖLGESİNDE HUKUK
KÜRT İLLERİNDE ÇOCUK VE GENÇLERE YÖNELİK YAŞAM HAKKI İHLALLERİ
(2000-2015)

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ

Ömer Avni Mahallesi İnönü Caddesi

Akar Palas No: 14 Kat: 1

Beyoğlu 34427 İstanbul / Türkiye

0212 243 32 27

info@hafiza-merkezi.org

www.hakikatadalethafiza.org

YAZARLAR

Emel Ataktürk Sevimli

Esmâ Yaşar

Esra Kılıç

İdil Özcan

Özlem Zıngıl

EDİTÖR

Özlem Zıngıl

DÜZELTİ

Melis Gebeş

Ezgi Yusufoglu

TASARIM

Ekin Sanaç

BASKI

Sena Ofset

© Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları

Derneği Yayınları, 2026

ISBN: 978-625-95069-4-4

adalet iyileştirir

Bu yayın **Adalet İyileştirir** projesi kapsamında Avrupa Birliği ve Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği desteği ile hazırlanmıştır. İçeriğin sorumluluğu tamamıyla Hafıza Merkezi'ne aittir. Avrupa Birliği ve Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

**Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir**

GÜVENLİK GÖLGESİNDE HUKUK

***KÜRT İLLERİNDE ÇOCUK VE GENÇLERE YÖNELİK
YAŞAM HAKKI İHLALLERİ
(2000-2015)***

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ
TRUTH JUSTICE MEMORY CENTER

TEŞEKKÜRLER	6
KISALTMALAR	7
SUNUŞ	8
ARAŞTIRMA KONUSU VE YÖNTEM	12
I. 1990'LARDAN 2000'LERE GENEL BAKIŞ	19
A. Barış Arayışlarının Etkisi Bakımından 2000-2015 Dönemi	21
1. İmralı Süreci (1999-2004)	22
2. Oslo Süreci (2008-2011)	24
3. Çözüm Süreci (2013-2015)	27
B. Demokrasi ve İnsan Hakları Gündemi Bakımından 2000-2015 Dönemi	30
1. Demokrasi, İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğünün Siyasal ve Toplumsal Gündemde Yükselişi (2000-2005)	31
2. Asker-Sivil İlişkilerinin Rövanşist Bir Yaklaşımla Tasfiyesi (2006-2011)	32
3. Çelişkiler Dönemi (2012-2015)	34
4. Dönemin Siyasal ve Toplumsal Gelişmelerinin Yasal Alana Yansımaları	35
C. Süreklilikler	41
1. Güvenlikleştirme	41
2. Yaşam Hakkı İhlalleri	50
3. Cezasızlık	53
II. 2000'LERDE YAŞAM HAKKI İHLALLERİ	67
A. Yaşam Hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat	69
1. Yaşam Hakkının Korunmasında Devletin Yükümlülüğü	72
2. Kolluk Kuvvetlerinin Güç Kullanımı Sonucu Yaşam Hakkı İhlali	78
3. Yaşam Hakkının İhlalinde İdari Sorumluluk	93
B. Ölümcül Güç Kullanımı Sonucunda Gerçekleşen Yaşam Hakkı İhlalleri	96
1. Operasyonlarda Ölümcül Güç Kullanımı	96
2. Dur İhtarına Uyulmadığı İddiasıyla Ölümcül Güç Kullanımı	115
3. Toplantı ve Gösterilerde Ölümcül Güç Kullanımı	138
C. Koruma Yükümlülüğünün İhlali ve Tedbirsizlik Sonucu Meydana Gelen Yaşam Hakkı İhlalleri	176
1. Mayın ve Mühimmat Patlamalarının Neden Olduğu Yaşam Hakkı İhlalleri	177
2. Zırhlı Araçların Neden Olduğu Yaşam Hakkı İhlalleri	196
III. DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER	206
KAYNAKÇA	217
BİYOGRAFİLER	229

TEŞEKKÜRLER

Bu çalışmayı; bizimle paylaştıkları bilgi, deneyim ve birikimleriyle mümkün kılan tüm kişi ve kurumlara en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Türkiye'de insan hakları alanına ve adalet mücadelesine uzun yıllardır güç katan İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı'na özel olarak teşekkür ederiz.

Abdullah Zeytun, Abdurrahman Gök, Ahmet Arıkan, Ahmet Kanbal, Ahmet Özmen, Ali İhsan Demirtaş, Ali Kahraman, Ayça Onuralmış, Aydın Atay, Ayten Kıran, Azra Has, Barış Erman, Barış Yavuz, Benan Molu, Berfin Elçi, Cevahir Ağralı, Cihan Aydın, Davut Uzunköprü, Deniz Tekin, Deniz Yıldız, Dilek Kurban, Duygu Doğan, Ebru Demirtepe, Ekin Yeter Moray, Ercan Yılmaz, Erdal Kuzu, Eren Baskın, Ergün Canan, Erhan Çiftçiler, Erkan Şenses, Ferhat Bayındır, Filiz Ölmez, Fırat Bozçalı, Foti Benlisoy, Furkan Tunçdemir, Hakan Bozkurt, Hamdullah Kesen, Hamza Çiftçi, Hasan Kılıç, Hülya Dinçer, Hüseyin Aygün, Hüseyin Tül, İdris Özen, İsmail Elik, İsmet Akça, Jiyan Özkaplan, Kadir Karaçelik, Mahmut Kaçan, Medine Turantaylak, Medzan Nakçi, Mehdi Özdemir, Mehmet Emin Aktar, Mehmet Karataş, Mehtap İşik, Mesut Beştaş, Murat Aba, Murat Timur, Nahit Eren, Nesrin Bayrak, Nesrin Uçarlar, Nilüfer Özgün, Ömer Çelik, Ömer Saman, Osman Cingöz, Özgür Sevgi Göral, Özlem Öztürk, Özlem Yorgun, Raşan Bataray Saman, Ramazan Kurt, Reyhan Yalçındağ Baydemir, Rezzan Baytar, Rojbin Tuğan Kalkan, Rojhat Dilsiz, Saniye Karakaş, Sedat Hazar, Serdar Çelebi, Serdar Çevik, Servet Özen, Sibel Çapraz, Sidar Bayram, Sinan Özaraz, Şivan Zıyanak, Suzan Mehmetoğlu Aksoy, Tevfik Gündüz, Veysel Vesek, Xemgin Görücü, Yakup Güven, Yasemin Soydan, Yusuf Erdoğan

Diyarbakır Barosu, Hakkari Barosu, Şırnak Barosu, Van Barosu
İnsan Hakları Derneği Batman şubesi, İnsan Hakları Derneği Diyarbakır şubesi, İnsan Hakları Derneği Hakkari şubesi, İnsan Hakları Derneği Van şubesi
Özgürlük İçin Hukukçular Derneği

Tanıklığınız, dayanışmanız ve desteğiniz olmasaydı bu çalışma eksik kalırdı.

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği	KCK	Koma Civakên Kurdistanê
ABD	Amerika Birleşik Devletleri		(Kürdistan Topluluklar Birliği)
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi	KGYS	Kent Güvenlik Yönetim Sistemi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	KTK	Karayolları Trafik Kanunu
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi	KYOK	Kovuşturmaya Yer Olmadığı
ATK	Adli Tıp Kurumu		Kararı
AYM	Anayasa Mahkemesi	MGK	Milli Güvenlik Kurulu
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi	MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
BİMER/CİMER	Başbakanlık/	MİT	Millî İstihbarat Teşkilâtı
	Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi	MKE	Makina ve Kimya Endüstrisi A.Ş.
BM	Birleşmiş Milletler	MOBESE	Mobil Elektronik
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi		Sistem Entegrasyonu
CMK	Ceza Muhakemesi Kanunu	MSHS	Medeni ve Siyasal Haklar
CMUK	Ceza Muhakemeleri Usulü		Uluslararası Sözleşmesi
	Kanunu	OHAL	Olağanüstü Hal
DEHAP	Demokratik Halk Partisi	PKK	Partiya Karkerên Kurdistan
DEM	Halkların Eşitlik ve Demokrasi		(Kürdistan İşçi Partisi)
	Partisi	PVSK	Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu
DEP	Demokrasi Partisi	RTÜK	Radio ve Televizyon Üst Kurulu
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri	STK	Sivil Toplum Kuruluşu
DTK	Demokratik Toplum Kongresi	TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
DTP	Demokratik Toplum Partisi	TCK	5237 sayılı Türk Ceza Kanunu
ESKHS	Ekonomik Sosyal ve Kültürel	TEM	Terörle Mücadele Dairesi
	Haklar Uluslararası Sözleşmesi	TİB	Telekomünikasyon ve
eTCK	765 Sayılı Türk Ceza Kanunu		İletişim Başkanlığı
EYP	El Yapımı Patlayıcı	TİHV	Türkiye İnsan Hakları Vakfı
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi	TMK	Terörle Mücadele Kanunu
HAGB	Hükümün Açıklanmasının	TMMOB	Türk Mühendis ve
	Geri Bırakılması		Mimar Odaları Birliği
HDP	Halkların Demokratik Partisi	TOMA	Toplumsal Olaylara
HS(Y)K	Hâkim ve Savcılar		Müdahale Aracı
	(Yüksek) Kurulu	TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
İHA	İnsansız Hava Aracı	YAŞ	Yüksek Askerî Şûra
İHD	İnsan Hakları Derneği	YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu
İYUK	İdari Yargılama Usulü Kanunu		
JİTEM	Jandarma İstihbarat ve		
	Terörle Mücadele		

SUNUŞ

“Güvenlik Gölgesinde Hukuk” raporu, Hafıza Merkezi’nin üç yıllık “Adalet İyileştirir” çalışması kapsamında yürüttüğü disiplinlerarası araştırmanın bir parçası olarak, 2000–2015 yılları arasında Kürt meselesi etrafında çocuk ve gençlere yönelen yaşam hakkı ihlallerini dönemin güvenlikleştirme politikaları ile siyasal ve hukuksal arka planı dikkate alarak analiz ediyor. Araştırmanın diğer ürünü olan “Adalet Olmadıkça Barış da Olmaz” raporu ise aynı dönemdeki ihlalleri sosyolojik ve antropolojik bir perspektiften ele alarak, yaşam hakkı ihlallerinin yıkımını bizzat tecrübe edenlerin deneyimlerine ve anlatılarına yoğunlaşıyor.

Temel amaçlardan biri Kürt meselesi etrafında 1990’lı yıllarda yaşanan ihlallere dair mirasın yeni kuşaklar tarafından nasıl devralındığını ve taşındığını anlamak. Hafıza Merkezi’nin ilerleyen zamanlarda genişleterek sürdürmeyi umduğu bu araştırmanın ilk ayağında 2000-2015 yılları arasında güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanımı ve devletin koruma yükümlülüğüne uymaması nedeniyle Kürt çocuk ve gençlerin maruz kaldığı yaşam hakkı ihlallerine belli bir ‘zaman’, ‘mekan’ ve ‘yaş’ sınırlaması içinde odaklanılıyor. Çalışmanın bu zorunlu sınırlılıklarının her iki raporun metodoloji bölümünde ayrıntılarıyla açıklanan çeşitli gerekçeleri bulunuyor. Zaman sınırına dair en önemli gerekçelerden biri de 2015’te çözüm sürecinin sona ermesiyle başlayıp sokağa çıkma yasakları ve kent çatışmalarıyla devam eden şiddet döneminin sosyolojik ya da hukuksal saha araştırmasının yapılmasını mümkün kılacak koşulların ve politik iklimin halihazırda mevcut olmaması.

Araştırmalar, Kürt meselesi etrafındaki çatışmaların insani, kurumsal ve yapısal yıkımının son derece ağır olduğunu ve ekonomik maliyetinin ise 4 trilyon doları aştığını ortaya koyuyor. Resmi kayıtlar paylaşılmadığından kesin sayılar bilinmese de, askeri çözüm politikalarının bugüne kadar yaklaşık 60 bin kişinin yaşamını kaybetmesine, binlerce zorla kaybetme ve hukuk dışı infaz yaşanmasına, 1990’ların OHAL dönemiyle birlikte milyonlarca insanın zorla yerinden edilmesine ve buna bağlı derin ruhsal, ekonomik ve toplumsal kırılmaların ortaya çıkmasına sebep olduğu kabul ediliyor.

Türkiye’de 1980’ler sistematik ve yaygın işkenceler, 1990’lar zorla kaybetmeler ve keyfi infazlarla anılıyor. 2000’lerde ise yaşam hakkı ihlalleri bu kez farklı şekillerde; operasyonlarda, toplantı ve gösterilerde “dur” ihtarına uyulmadığı iddiasıyla ölümcül güç kullanımında ve zırhlı araç çarpmaları ile mayın- mühimmat patlamalarında can kayıpları olarak ortaya çıkıyor.

Yeniden bir barış arayışının içinde olduğumuz şu günlerde, ihlallerin zaman içinde sadece farklılaşan ama ortadan kalkmayan bu yeni örüntülerini, değişken ve sabit dinamiklerle birlikte okuyabilmek her zamankinden daha önemli. Çünkü yapısal sorunlar devam ettikçe ve bütüncül politikalar üretilmediği sürece hak ihlalleri ne yazık ki önlenemiyor; tekrar tekrar geri geliyor.

Adalet dediğimiz şey bir teknik hukuk meselesi değil. Kamusal alanda tanınmayan, yüzleşilmeyen, özrü dilenmeyen, failleri cezalandırılmayan ve yası tutulmayan yaralar zaman geçse de hep açık kalıyor; mağdurların hayata devam edebilmek için ihtiyaç duyduğu kapanış duygusu gerçekleşmiyor ve onarım ve iyileşme süreci de başlamıyor. Sorumluluk üstlenen samimi bir tanıma ve özrün, cezasızlığın sonlandırılmasının kurucu anlamı da burada saklı.

Kaybettiklerimiz adli kayıtlarda birer dosya numarası değil. Hepsi bir zamanlar aramızda yaşamış birilerinin oğlu, kızı, sevdiği olmuş insanlar. Yaşamını kaybedenler geri getiremeyeceğine göre, artık hiçbir zaman ve hiçbir şekilde telafi edilemeyecek bir alan var. Mağdurlar tam da bu sebeple yargısal süreçlerin yaşananların ağırlığına uygun bir saygı içinde yürütülmesini ve sorumlu olanların cezalandırılmasını bekliyorlar.

Devletlerin, mağdurların yaralarının sarılması ve onarımına ilişkin hukuksal alanda tanımlanmış sorumlulukları bulunuyor. Hakikatin ortaya çıkarılması ve sorumluların cezalandırılması yanında mümkün olduğunda durumun hak ihlal edilmeden önceki hale iadesi, maddi ve manevi zararın tazmini, fiziksel ve psikolojik rehabilitasyon desteği sağlanması ve benzer ihlallerin tekrarının önlenmesi bu tanımlanan sorumluluklar arasında. Tekrarın önlenmesi için de yasal reformlardan güvenlik bürokrasisinin ve teşkilatının yeniden yapılandırılmasına, farklı hakikat anlatılarını içeren yeni bir tarih anlatısı oluşturulmasından eğitim müfredatının değiştirilmesine, ihlal iddialarına karışan kamu görevlilerinin emniyet ve ordudan ayıklanmasından devlet memurluğundan uzaklaştırılmasına ve tüm süreçlerin toplumsal cinsiyet perspektifi ile yürütülmesine kadar bir dizi ihtiyaca işaret ediliyor. Türkiye’de ise dünden bugüne hasarın onarımının nasıl mümkün olabileceği üzerine derinlikle düşünülmendiği gibi farklı alanlarda farklı ihlallere yol açan yapısal sorunlar görmezden gelinmeye devam ediyor.

Bugün dünyadaki tartışmaların merkezinde “dönüşüm” meselesi duruyor çünkü yaşananların “bir daha asla” tekrarlanmamasını sağlayacak olan bu dönüşüm. Toplumsal değişim yalnızca hukuki düzenlemelerle değil, barış ve demokrasiyi güçlendiren bütüncül politikalarla mümkün. Bu nedenle onarım üstüne düşünürken öncelikle “Nasıl bir gelecek tahayyül ediyoruz?” sorusunu sormaya, yapısal sorunlar üzerine düşünmeye ve “adalet” meselesini ortak gelecek tahayyülümüzün ihtiyaçlarını da içeren bütünlüklü bir perspektifle tartışmaya ihtiyaç var.

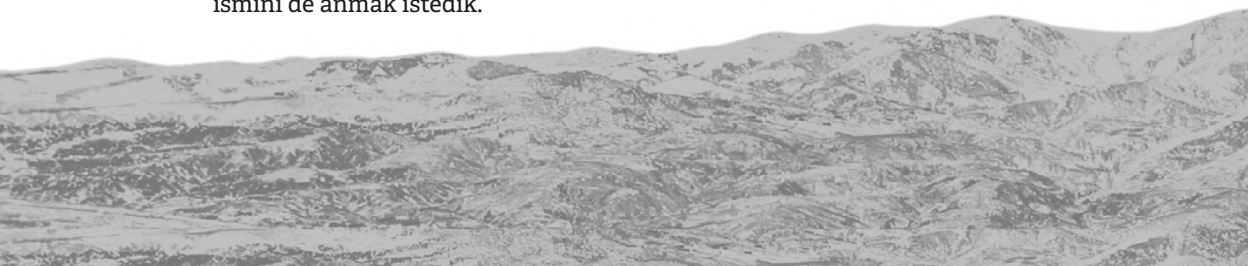
Elinizdeki çalışmanın bu topraklarda böyle bir ortak hissiyatın ve gelecek tahayyülünün oluşmasına katkıda bulunması dileğiyle...

EMEL ATAKTÜRK SEVİMLİ - Direktör, Hakikat Adalet Hafıza Merkezi

HAYATINI KAYBEDEN ÇOCUK VE GENÇLERİN ANISINA

Abdulhaluk Geylani, Abdulkadir Çakmak, Abdulkerim Seyhan, Abdullah Akkulu, Abdullah Anuk, Abdullah Aydan, Abdullah Duran, Adem Ant, Adem Avul, Agit Bayar, Ahmet (Welat) Ölmez, Ahmet Araç, Ahmet Kaymaz, Ahmet Özkan, Ahmet Polat, Ahmet Yaşar, Ali Aydın, Asım Yavrutürk, Aslan Encu, Attila Tamuç, Aydın Erdem, Aynur Kudin, Azya Çetin, Bahrem Aslan, Baran Özyolcu, Bedirhan Aydınlik, Bedran Encu, Behçet Ata, Bemal Tokçu, Bilal Encu, Burhan Koçkar, Bülent Karataş, Canan Saldık, Celal Encu, Cemal Encu, Cevdet Karabay, Ceylan Önkol, Cihan Encu, Çekdar Kanay, Çetin Karaman, Çetin Kun, Daştan Korkmaz, Diren Basan, Diyar Aslan, Doğan Teyboğa, Emrah Fidan, Enes Ata, Enver Turan, Ercan Uca, Ergin Mengeş, Ergün Aslan, Erkan Encu, Ersin Karabulut, Fadıl Encu, Fahrettin İnan, Fatih Tekin, Ferhat Taruk, Fethullah Çiğdem, Fevzi Can, Furkan Çavuş, Gürkan Günel, Hadi Yıldız, Hakan Buksur, Halil İbrahim Oruç, Halit Söğüt*, Hamdullah Çınar, Hamza Encu, Harun Kaygu, Hasan Bakdur, Hasan İş, Haşim Beyazgül, Hediye Aslan, Heybet Tamuç, Hüseyin Altın, Hüseyin Artuç, Hüseyin Encu, Hüsnü Encu, İbrahim Atabay, İbrahim Halil Çoban, İbrahim Kılıç, İbrahim Kılıç, İkbâl Yaşar, İlter Salan, İlyas Aktaş, İsa Gözüpek, İslam Terkoğlu, İsmail Erkek, İsmail Işık, İsmail Şedal, Kader Ortakkaya, Kadir Duman, Mahsum Karaoğlu, Mahsum Mızrak, Mahsum Teğın, Mahsun Bayram,

*Çalışmamız çocuk ve gençlerin yaşam hakkı ihlallerine odaklanıyor olsa da, 28 Mart 2006 olaylarında hayatını kaybeden 78 yaşındaki **Halit Söğüt** ve Roboski hava saldırısında hayatını kaybeden 38 yaşındaki **Selim Encu**'nun ismini de anmak istedik.

2000 - 2015

Mahsun Encu, Maşuk Uca, Maziye Aslan, Mazlum Teğın, Medeni Yıldırım, Mehdi Taşkın, Mehmet Akbulut, Mehmet Ali Tosun, Mehmet Işıkçı, Mehmet Nuri Tançoban, Mehmet Özpolat, Mehmet Reşit İşbilir, Mehmet Sıddık Önder, Mehmet Şirin Çiftçi, Mehmet Uytun, Mehmet Zahir Korkmaz, Mehmetcan Alkan (Kayhan), Mizgin Özbek, Mucahir Yılmaz, Muhammet Encu, Murat Dağ, Murat Polat, Murat Tekdal, Murat Yılmaz, Mustafa Dağ, Mustafa Eryılmaz, Muzaffer Göröl, Mümtaz Özdemir, Nadir Alma, Nergis Özer, Nevzat Encu, Nihat Çeri, Nihat Kazanhan, Nurettin Karakoç, Nurhak Çartay, Orhan Encu, Osman Kaplan, Ömer Soysal, Özcan Uysal, Özgür Arda, Özgür Taşar, Ramazan Baran, Ramazan Dağ, Remzi Eren, Reşat Çiçek, Rojhat Özdel, Salih Encu, Salih Ürek, Salih Yiğit, Sami İştenyılmaz, Savaş Encu, Selahattin Encu, Selam (Selami) Encu, Selam Derer, Selim Encu*, Selma Gurbet Kılıç, Serdar Dönmez, Serhat Encu, Serkan Abakay, Sevim Ölmez, Seyithan Enç, Sezai Yaşar, Sibel Sartık, Songül Ölmez, Süleyman Şengül, Şahin Öner, Şenol Kızıl, Şerefettin Encu, Şıvan Encu, Şirvan Encu, Tarık Ataykaya, Tekin Ediş, Turgut Gezer, Uğur Günel, Uğur Kaymaz, Umut Petekkaya, Vedat Çeri, Vedat Encu, Vedat Yılmaz, Vesim Zengin, Veysel İşbilir, Welat Şedal, Yahya Menekşe, Yunus Aktaş, Yücel Solmaz, Yüksel Ürek, Zahir Ölmez, Zahir Yılmaz, Zehra Barın, Zerga Esen, Zeydan Encu, Zühal Esen

ARAŞTIRMA

KONUSU VE

YÖNTEM

Bu araştırma raporu, hukuki ve sosyolojik olmak üzere iki boyutu bulunan “Adalet İyileştirir: Çocuk ve Gençlerin Yaşam Hakkı İhlallerine Bütüncül Bir Yaklaşım” başlıklı üç senelik bir çalışmanın ürünüdür. Bu kapsamda yürütülen hukuki araştırma, 2000’li yıllarda Türkiye’nin doğu ve güneydoğusunda (bundan sonra “Kürt illeri” olarak anılacaktır) meydana gelen Kürt meselesi odaklı yaşam hakkı ihlallerinin işleniş biçimi ile bu ihlallerden sorumlu olan kamu görevlilerinin hesap verebilirliğinin sağlanmasında yargı makamlarının tutumunu analiz ediyor. Bu hukuki araştırma ile paralel yürütülen “Adalet Olmadıkça Barış da Olmaz: Kürt İllerinde Çocuk ve Gençlere Yönelik Yaşam Hakkı İhlalleri (2000-2015)” isimli sosyolojik araştırma raporu ise yaşam hakkı ihlallerinin toplumsal boyutuna ışık tutuyor. Her iki araştırma birlikte, 2000’li yıllarda Kürt illerinde yaşanan Kürt meselesi odaklı yaşam hakkı ihlallerine onarıcı bir adalet perspektifiyle bütüncül bir yaklaşım geliştirmeyi hedefliyor.

Onarıcı adalet kavramı, çatışmalara ve ağır insan hakları ihlallerine tanıklık eden toplumlarda hakikatin anlatılmasına, onarım ve uzlaşmanın sağlanmasına yönelik işleyen bir dizi ilke ve mekanizmalar bütünü olarak giderek daha fazla tartışılıyor. Ceza adaleti yaklaşımının aksine, yalnızca cezalandırmaya odaklanmak yerine insan hakları ihlallerinin yapısal sebeplerini, örüntülerini ve sonuçlarını anlamayı; mağdurların ihtiyaçlarını gözetmeyi ve toplumsal barışı yeniden inşa etmeyi amaçlıyor.

Elinizdeki bu araştırma klasik anlamda cezalandırıcı adalet sistemine dayanıyor olmakla birlikte, bu adalet sisteminin cezasızlık olgusunu üreten sistematik ve yapısal sorunlarını ve insan hakları ihlallerinin toplumsal etkilerini ele almadaki sınırlarını onarıcı adalet yaklaşımıyla birlikte ele alıyor.

İnsan hakları alanında uzun yıllardır faaliyet yürüten sivil toplum örgütleri, barolar, Türkiye’nin üyesi olduğu uluslararası örgütler ve bu örgütlerin insan hakları izleme mekanizmaları başta olmak üzere farklı organları, akademi ve basın, 2000’li yıllarda artan güvenlik güçlerinin¹ ölümcül güç kullanımına işaret ediyor. İnsan hakları ihlallerine ilişkin olarak farklı aktörlerce üretilen verilerin, büyük ölçüde yapılandırılmamış ve parçalı bir nitelik arz etmesi işaret edilen bu sorunu bütüncül olarak ele almanın ve iyileştirilmesi için çözüm önerilmesinin önünde önemli bir engel. Bu nedenle bu araştırma, bir yandan mevcut verinin sistematik biçimde yeniden kategorileştirilmesi ve sınıflandırılmasına, diğer yandan ise yaşam hakkı ihlallerinin hukuki boyutunun belirli parametreler çerçevesinde kavramsallaştırılmasına odaklanıyor.

¹ Bu raporda “güvenlik güçleri” ifadesiyle, kolluk görevini yerine getiren polis ve jandarma personeli ile Türk Silahlı Kuvvetlerine bağlı askeri personel kastedilir.

A. Araştırma Kapsamı

Türkiye'nin taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nde (MSHS) düzenlenen yaşam hakkı, devletlere yaşama son vermeme ve yaşam hakkını koruma yükümlülüğü yükler.² Yaşam hakkını koruma yükümlülüğü, devletlerin egemenliği altındaki kişilerin hayatlarının korunması için gerekli adımların atılmasını gerektirir.³ Bu bağlamda, 2000'li yıllarda Kürt illerinde meydana gelen yaşam hakkı ihlalleri, sadece güvenlik güçlerinin zor ve güç kullanımı neticesindeki öldürme olaylarını değil; örneğin sınır hatlarında ya da çatışma bölgelerinde yerleştirilen mayınlar ile patlamamış şekilde bırakılmış mühimmatlara ilişkin gerekli güvenlik önlemlerinin alınmaması neticesinde gerçekleşen ölümler ve zırlı araçların neden olduğu ölümleri de içerir. Bu nedenle araştırmada, yaşam hakkıyla ilişkili her iki ihlal kategorisi de dikkate alındı.

Kavramsal olarak son derece geniş olan yaşam hakkı ihlali olgusu, bu araştırma bağlamında analitik açıdan daraltılmış bir kapsamda ele alındı.

■ **Uygulama alanı bakımından kapsam:** AİHS'in 2. maddesi, sadece yaşamın son bulduğu durumlarda değil, yaşamı tehdit edecek şekildeki yaralanmalarda da uygulama alanı bulur. Ancak bu çalışma kapsamında, araştırmanın odak noktasını korumak amacıyla, AİHS'in 2. maddesi çerçevesinde yalnızca yaşamın son bulduğu olaylara yer verildi.

■ **Sorumlular bakımından kapsam:** "Güç kullanımı" terimi güvenlik güçlerinin görevlerini yerine getirirken bir kişiye uyguladığı her türlü kısıtlama olarak anlaşılır.⁴ Bunlar, kelepçe gibi kısıtlama araçlarıyla fiziksel kısıtlamadan, cop, göz yaşartıcı gaz ve plastik mermiler gibi "daha az öldürücü" silahlara, ateşli silahlar ve diğer potansiyel olarak ölümcül güçlerin kullanımına kadar uzanır. Kürt meselesi bağlamında, ölümcül güç kullanma yetkisi güvenlik güçlerinin yanı sıra geçici köy korucularına da tanınıyor. Ancak araştırmada, sadece güvenlik güçlerinin faili olduğu veya fail olarak gösterildiği spesifik kategoriler seçildi. Geçici köy koruculuğu sistemi, askeri bir strateji olmasının ötesinde toplumsal yaşama yansıyan etkilere sahip. Bu nedenle, ayrı ele alınması gerektiği kararlaştırıldı ve araştırma kapsamının dışında tutuldu.

■ **Mağdurlar bakımından kapsam:** Yaşam hakları ihlal edilen kişilerin hiçbir raporlarda, istatistiklerde veya yargı makamlarındaki dosya numaralarından ibaret değil. Birlikte yaşadığımız, akrabaları, arkadaşları, sevdikleri olan bireyler. Her birinin kendi hikayesi

² Bu araştırmada, esas olarak AİHS'in yaşam hakkını düzenleyen 2. maddesi ve AİHM'in bu madde kapsamında ele aldığı çok sayıda başvuruda geliştirdiği içtihadındaki tanımlar, standartlar ve yaklaşımlar referans alınır.

³ L.C.B. / Birleşik Krallık, No. 23413/94, 9 Haziran 1998, § 36.

⁴ Uluslararası Kızılhaç Komitesi, *The Use of Force in Law Enforcement Operations* (Mart 2022), s. 2, https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/the_use_of_force_in_law_enforcement_operations.pdf

var. Ancak bu çalışmanın kapsamı mağdurlar bakımından çocuk ve genç ölümleriyle sınırlandırıldı. Bu seçimle, Kürt illerinde 1990'ların ağır yüküyle yaşayan ve bir gelecek kurmaya çalışan 2000'li yıllardaki çocuk ve gençlerin ölümlerinin bugün barış ve demokrasi için ne anlama geldiğini onarıcı adalet yaklaşımıyla ele alabilmek hedeflendi.

Yaş gruplarının tanımlanmasında uluslararası standartlar esas alındı, fakat bölgesel toplumsal-kültürel bağlam dikkate alınarak daha esnek bir yaklaşım benimsendi. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde 18 yaşın altındaki herkes "çocuk" olarak tanımlanıyor. "Gençler" için evrensel olarak kabul edilmiş uluslararası bir tanım bulunmuyor. Bu çalışmada, çocuklar bağlamında Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin tanımı kabul edildi; gençler bağlamında ise 19-35 yaş aralığı esas alındı.

■ **Coğrafi kapsam:** Araştırma, Kürt meselesi bağlamında yaşam hakkı ihlallerinin yoğun olarak yaşandığı Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli ve Van'a odaklandı. Bu sınırlama, ihlallerin bu illerde yoğunlaştığını gösteren insan hakları raporlarına dayanıyor.

■ **Zaman bakımından kapsam:** Halen içinde bulunduğumuz 2000'leri çalışırken, zaman aralığı olarak Türkiye'nin demokratikleşme ve insan hakları açısından iki kritik dönüm noktasını çerçeveleyen 1 Ocak 2000–22 Temmuz 2015 tarihleri arasına odaklandık. Bu dönem, hem Avrupa Birliği katılım süreci ile açılan demokratikleşme imkânlarını hem de 2013–2015 Çözüm Süreci'nin sona ermesiyle ortaya çıkan kırılmayı içeriyor. "Çözüm Süreci"nin sona ermesi farklı olaylarla anılsa da bu raporda 22 Temmuz 2015'te Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinde iki polis memurunun öldürülmesi⁵ süreci sona erdiren gelişme olarak kabul edildi.⁶

B. Yöntemsel Yaklaşım

Araştırmada yöntemsel olarak çok aşamalı bir süreç izlendi:

■ **Veri Toplama ve Veri Setinin Oluşturulması:** İnsan Hakları Derneği (İHD) ve Türkiye

⁵ "Urfa'da İki Polis Ölü Bulundu", Bianet, 22 Temmuz 2015, <https://bianet.org/haber/urfa-da-iki-polis-olu-bulundu-166177>.

⁶ Kimi kaynaklar Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 22 Mart 2015'te Dolmabahçe Mutabakatı'nı tanımadığını açıklamasını süreci sona erdiren gelişme olarak kabul ediyor. Ancak bu gelişmeden sonra da hem hükümet hem HDP temsilcileri süreçten yana açıklamalar yapmaya devam etmişti. Bu açıklamalar Ceylanpınar saldırısından sonra kesildi. Bkz. "Dolmabahçe toplantısını doğru bulmuyorum", *Dünya Gazetesi*, 22 Mart 2015, <https://www.dunya.com/gundem/039dolmabahce-toplantisini-dogru-bulmuyorum039-haberi-274625>; "Çözüm süreci sırat köprüsünde", *Deutsche Welle*, 25 Temmuz 2015, <https://www.dw.com/tr/%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm-s%C3%BCreci-s%C4%B1rat-k%C3%B6pr%C3%BCs%C3%BCnde/a-18606787>.

İnsan Hakları Vakfı (TİHV) tarafından yayınlanan 2000-2015 yıllarına ilişkin yıllık insan hakları raporların sistematik bir incelemesiyle bir taslak veri seti oluşturuldu. Taslak veri seti, hem araştırma kapsamının sınırlarını hem de analitik kategorileri belirlemede öncü bir referans noktası oldu.

▪ **Veri Daraltma ve Geniştirme:** Belirlenen parametreler (zaman, mekân, ihlal türleri, yaş) çerçevesinde taslak veri seti daraltıldı; eşzamanlı olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları, Anayasa Mahkemesi (AYM) kararları, Avrupa Birliği (AB) Türkiye İlerleme Raporları ve ulusal/uluslararası sivil toplum örgütlerinin raporlarından elde edilen bilgilerle genişletildi.

▪ **Doğrulama ve Saha Çalışmaları:** Masa başı araştırmalarının sınırlılığını gidermek amacıyla, saha ziyaretleri ile barolar, avukatlar, uzmanlar, akademisyenler ve gazeteciler gibi paydaşların katkılarıyla mevcut verilerin doğrulanması ve başka yaşam hakkı ihlallerinin tespit edilmesi sağlandı. Böylelikle veri seti, araştırma boyunca dinamik olarak güncellenmeye devam etti.⁷

▪ **Hukuki Belgelere Erişim:** Gerek doğrulama ve saha çalışmaları kapsamında gerekse araştırma boyunca, veri setinde yer alan öldürme olaylarına dair adli ve idari yargı süreçlerine ilişkin dosyalara erişimin sağlanmasında İHD şubeleri, barolar ve avukatlarla iş birliği yapıldı. Bu sayede erişilen hukuki belgeler araştırmanın temelini oluşturdu. Analiz sürecinde sadece erişilen hukuk belgelere dayanılmadı; AİHM ve AYM tarafından benzer olaylarda verilen kararlar da ilgili ilke ve standartlar bağlamında dikkate alındı.

▪ **Kategorilerin Belirlenmesi:** Toplanan verinin analizinde, tek başına çok geniş bir kapsamı ifade eden “yaşam hakkı ihlalleri”nin alt kategorileri belirlendi. Taslak veri setinden ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi önünde izleme süreci devam eden dava gruplarından⁸ yola çıkarak hukuki analiz, şüphelilerin veya sanıklarının güvenlik güçleri mensupları olduğu aşağıdaki ihlal kategorileri bağlamında yürütüldü:

⁷ Veri seti araştırmanın tamamlanmasından sonra da Hafıza Merkezi tarafından güncellenmeye devam ediyor.

⁸ Yaşam hakkı bağlamında 2000-2015 yılları arasında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi nezdinde izleme süreci devam eden beş dava grubunu görüyoruz: 1990’lı yıllarda yaşanan ihlallere ilişkin *Aksoy* grubu ile 2000’li yıllarda gerçekleşen ihlallere ilişkin *Batı ve diğerleri*, *Kasa*, *Erdoğan ve diğerleri* ile *Paşa Erol* dava grupları. Bakanlar Komitesi, mayın patlaması sonucu meydana gelen yaşam hakkı ihlali konusunun ele alındığı *Paşa Erol* dava grubunu 2011 yılında kapattı. *Aksoy* dava grubunda, 1990’lı yıllarda yaşanan zorla kaybetme, hukuk dışı infaz ve faili meçhul cinayetlerde, gözaltında bulunan kişilere usuli güvencelerin sağlanmasına ilişkin yasal çerçevenin yetersiz ve etkisiz olması, başvuranların yakınlarının yaşamını korumada başarısız olunması ve etkili bir iç hukuk yolunun eksikliğine ilişkin tespitler yer alıyordu. Bakanlar Komitesi, Türkiye’nin bu konularda attığı adımları tatmin edici bulduğu gerekçesiyle 2019 yılında bu dava grubunu da kapattı. Türkiye’de yargı süreci henüz tamamlanmamış olan bazı davalar ise *Mahmut Kaya* grubu altında toplandı. 2021 yılında *Kasa* dava grubunun izleme süreci, *Erdoğan ve diğerleri* dava grubunun izleme süreci ile birleştirildi. Bu çalışmanın tamamlandığı tarihte, Bakanlar Komitesi’nce *Batı ve diğerleri* dava grubu da kapatıldı.

- Kapalı veya açık alanlarda yürütülen operasyonlarda meydana gelen yaşam hakkı ihlalleri,
- Toplantı ve gösteri yürüyüşleri sırasında meydana gelen yaşam hakkı ihlalleri,
- “Dur” ihtarına uyulmadığı iddiasıyla meydana gelen yaşam hakkı ihlalleri,
- Mayın veya patlamamış mühimmatın gerekli tedbirlerin alınmaması nedeniyle patlaması sonucu meydana gelen yaşam hakkı ihlalleri,
- Zırhlı araçların neden olduğu yaşam hakkı ihlalleri.

C. Sınırlılıklar

Bu araştırma mutlak bir bütünsellik iddiası taşımıyor. Aksine, insan hakları ihlallerinin belgelenmesinde parçalı verilerin sistematik bir çerçevede yeniden inşasına yönelik bir girişim olarak konumlanıyor.

Araştırmanın bazı temel sınırlılıkları mevcut. Bunlardan ilki, öldürme olaylarının büyük kısmının hukuki belgesine ulaşılammış olması. Bunun ardında, ailelerin göç etmiş olması veya olayın kamusallaşmasını istememesi, yargı aşamalarını takip eden avukatların mesleği bırakmış olması, başka şehre taşınmış olması ya da artık insan hakları alanında çalışmıyor olması gibi toplumsal ve ekonomik nedenler bulunuyor.

İkinci olarak, Gezi Parkı protestoları gibi tüm Türkiye’de etkisini gösteren toplumsal olaylar, sadece çalışma kapsamında belirlenen şehirlerdeki boyutlarıyla ele alındığı için sınırlı şekilde yer verildi. Benzer şekilde, Kobanî protestoları ise ihlallerin sorumlularının güvenlik güçleri olup olmadığı mevcut hukuki belgeler üzerinden doğrulanamadığı için sınırlı şekilde çalışmamıza dahil edildi.

Üçüncü olarak, gündeme sıklıkla gelen zırhlı araçların neden olduğu yaşam hakkı ihlallerinin işleniş biçimi, 2015 yılından başlayarak farklı bir nitelik gösteriyor. 2000-2015 yılları arasında zırhlı araçlar, gösteriler sırasında meydana gelen yaşam hakkı ihlallerindeki ölümcül güç kaynağı olarak ortaya çıkıyor. 2015 yılı sonrasında ise zırhlı araçların gündelik hayatta bir güvenlik önlemi olarak kullanılması, yeni yaşam hakkı ihlallerine neden oluyor. Bu bağlamda, araştırmada 2000-2015 yılları arasına odaklanılması nedeniyle 2015 yılı sonrası zırhlı araçların dahil olduğu yaşam hakkı ihlallerindeki örüntüler araştırılmadı ve bu durum yargının tutumuna ışık tutmada sınırlı kalmamıza neden oldu.

Mayın ve patlamamış mühimmat nedeniyle meydana gelen yaşam hakkı ihlallerine ilişkin hukuki belgelere ulaşmak da oldukça zordu. İdari yargı süreçlerinin ön plana çıktığı bu olaylarda, tazminat dosyalarının paylaşımı konusunda toplumsal hassasiyetler nedeniyle çekinceler bulunması hukuki belgelere erişim ve paylaşım konusunda sınırlılık yarattı.

Son olarak, iç hukuk yollarının tüketilmesinin ardından bireysel başvuruların yapılması nedeniyle, AİHM ve AYM'nin araştırmanın konusuna ilişkin verdiği kararlarının tamamı bu araştırmanın zamansal kapsamı ile örtüşmüyor. Olay tarihinden yaklaşık 5 ila 10 yıl sonra verilen kararlar, veri setiyle örtüştüğü ölçüde dikkate alındı. Bu bağlamda, araştırmanın tamamlandığı tarih olan 19 Ağustos 2025'e kadar AİHM ve AYM tarafından verilmiş kararlar analize dahil edildi.

D. Çalışmanın Etrafında Şekillendiği Sorular

Hem Hafıza Merkezi hem de diğer insan hakları kuruluşlarının 1990'lı yıllara ilişkin çalışmaları Türkiye'de yerleşik bir cezasızlık kültürünün varlığına işaret ediyor.⁹ 2000'li yıllara baktığımız bu hukuki araştırma, bu tespitten yola çıkarak şu temel sorular etrafında şekillendi:

2000-2015 yılları arasında Kürt illerinde güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanımı sonucunda çocuk ve gençlerin yaşam hakkı ne şekilde ihlal edildi? Devletin bu coğrafyada koruma yükümlülüğünü yerine getirmemesi ne tür yaşam hakkı ihlallerine sebep oldu? 2000'li yıllarda değişen güvenlik politikaları ve OHAL'in kaldırılmasının bölgedeki ihlaller üzerinde nasıl bir etkisi oldu? Yaşam hakkı ihlalleri karşısında adli ve idari makamlar soruşturmalarda temel yükümlülüklerini yerine getirdi mi? Soruşturma ve kovuşturma süreçleri etkin, bağımsız, süratli ve kamu denetimine açık şekilde yürütüldü mü? Yargı, güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanımı ya da devletin koruma yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle meydana gelen yaşam hakkı ihlallerine karşı nasıl bir tutum benimsedi? Güvenlik güçlerinin hesap verebilirliği hangi yargısal ve idari mekanizmalarla, nasıl yöntemlerle sınırlandırıldı? Bu ihlallere ilişkin hukuki süreçler cezasızlık pratiklerine dair ne tür yapısal sorunlar ve örüntüler ortaya çıkarıyor? Hukuki süreçlerin ihlallerden etkilenen kişiler için bir onarım sağlanması mümkün mü?

Bu sorulara cevap aradığımız bu çalışmada, yaşam hakkı ihlallerinin hukuki boyutunu ve devletin hesap verebilirlik sağlanmasına yönelik yükümlülüğünü bütüncül biçimde değerlendirmeye çalıştık.

⁹ Gülşah Kurt, *Cezasızlık Sorunu: Soruşturma Süreci*, (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2014); Öznur Sevdiren, *Türkiye'nin Cezasızlık Mevzuatı*, (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2016); Emel Ataktürk vd., *1990'lı Yıllardaki Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Cezasızlık Sorunu: Kovuşturma Süreci* (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2022).

1990'LARDAN
2000'LERE
GENEL BAKIŞ

1990'larda devletin iç tehdit algısı MGK'nın belirlediği "bölücü" ve "irticai" faaliyetler etrafında şekillenmiş; Kürt meselesi tümüyle güvenlik alanına çekilerek PKK örgütüne karşı yürütülen savaş, ağır hak ihlalleri ve sistematik cezasızlıkla karakterize bir dönemi doğurmuştu. Aynı yıllarda ateşkes girişimleri ve Kürt siyasi partilerinin kurulması gibi demokratik siyaset etrafında arayışlar ortaya çıksa da bu çabalar güvenlikçi paradigmanın gölgesinde kaldı. Refah Partisi'nin yükselişi ise İslami hareketleri ikinci bir "iç tehdit" kategorisine dönüştürdü ve 28 Şubat kararlarıyla ordu, siyasal sürece doğrudan müdahale ederek laiklik eksenli bir güvenlik rejimini pekiştirdi. Böylece 1990'lar hem Kürt meselesinin askerileştirilmesi hem de İslami hareketlerin güvenlikleştirilmesi üzerinden, 2000'lere de devredilen sert ve müdahaleci bir devlet pratiği yarattı.

2000'ler Türkiye için önemli siyasal gelişmelerin yaşandığı bir dönem oldu. 1998 sonlarında Suriye'den çıkartılarak Şubat 1999'da uluslararası bir operasyonla Türkiye'ye getirilen PKK örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yargılanması asker-sivil ilişkilerinden başlayarak 1990'lar boyunca tartışılan Türkiye'nin demokratikleşmesinin önündeki sorunları daha güçlü şekilde gündeme getirdi.¹⁰ Öte yandan 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye AB'nin yeni genişleme stratejisine dahil oldu ve oybirliğiyle aday ülke olarak kabul edildi. Bu tarihten başlayan ve 2005 yılının sonuna kadar devam eden dönemde demokrasi ve insan hakları ana gündem oldu. AB üyelik süreci hedefine yönelen bu dönem, Türkiye'nin konuşulamayan ve çözilemeyen (diğer bir ifadeyle güvenlikleştirilen, dolayısıyla da eleştirilmesi kısıtlanan¹¹) sorunlarının kamusal tartışılmasında da nispeten kolaylaştırıcı bir zemin sağladı.

2000'li yıllara bir yönetim krizi ve bununla açığa çıkan ekonomik krizle giren Türkiye'de, 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken seçimde *yolsuzluk, yoksulluk ve yasaklar ile mücadele* vaadinde bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tek başına iktidar oldu. AKP'nin ilk iktidar döneminde (2002-2007) AB katılım müzakerelerinin başlaması hedefine dönük yasal reformlarla, sivil-asker ilişkilerinin şekillendirdiği mevzuat büyük ölçüde kaldırıldı ya da değiştirildi. Ancak 2007 sonrası başlayan ikinci iktidar dönemiyle demokratikleşme" söylemi, yerini polis-yargı merkezli ve otoriter nitelikli yeni bir siyasal rejim inşası hedefine bıraktı.¹²

¹⁰ Öcalan'ın yargılanması, önce yargı tarafsızlığı ve bağımsızlığı ile savunma hakkı gibi adil yargılanma hakkına ilişkin konuları tartışmaya açtı. Yargılama sırasında orduya yargı üzerinde güç konumunu kazandıran DGM'deki askeri yargıçların görevine son veren yasal değişiklik yapıldı. Yargılama sonunda verilen kararın Kasım 1999'da Yargıtay tarafından onanmasıyla birlikte 1984'ten bu yana fiilen uygulanmayan ölüm cezasına ilişkin tartışmalar gündeme geldi. Daha sonra ölüm cezası kademeli olarak kaldırıldı.

¹¹ Duygu Öztürk, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri", *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye* içinde, der. Berk Esen ve Başar Baysal (İletişim Yayınları, 2022), s. 247.

¹² İsmet Akça, "Türkiye'de Siyaset ve Devlet İçinde Ordu: Cumhuriyet'in Uzun 100 Yılına Kısa Bir Muhasebesi", *Mülkiye Dergisi* (2018) 47 (5), s. 67; Berk Esen ve Başar Baysal "Güvenlikleştirme ve Demokratik Gerileme İlişkisi: Türkiye Örneği", *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye Uluslararası İlişkilerde Alternatif Yaklaşım* içinde, der. Berk Esen ve Başar Baysal (İletişim Yayınları 2022), s. 153.

Bu anlamda 2000'ler, nispi bir demokratikleşme dönemini işaret ediyor olsa da demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne yönelik olumlu katkıların bireylerin gündelik hayatlarında tam bir karşılık bulamadığı; güvenlikleştirmenin temel hak ve özgürlüklerin korunmasına tercih edildiği ve dolayısıyla demokratik değerlerin göz ardı edildiği bir dönem oldu.

Bu tarihsel arka plan ışığında, 1990'lardan 2000'lere geçişi yalnızca siyasal iktidar değişimiyle sınırlı görülmek mümkün değil. Aksine, bu dönemde barış arayışlarının etkisi, demokrasi ve insan hakları gündeminin dönüşümü ile güvenlikçi yaklaşımın çeşitli biçimlerde devam eden süreklilikleri bir arada var oldu. Bu nedenle bu bölümde, söz konusu dönüşümü bu üç eksen üzerinden ele alarak; bir yandan demokratikleşme yönünde atılan adımların nasıl yeni imkanlar yarattığını, diğer yandan da güvenlik politikalarının ve cezasızlık pratiğinin hangi mekanizmalarla yeniden üretildiğini ayrıntılı biçimde inceleyeceğiz.

A. Barış Arayışlarının Etkisi Bakımından 2000-2015 Dönemi

1978'de kurulan PKK örgütü, 1990'larda düşük yoğunluklu savaş, zorla yerinden etmeler, köy yakma ve boşaltmalar, zorla kaybetmeler, hukuk dışı infazlar gibi Kürtleri etkileyen ağır insan hakları ihlallerinin damgasını vurduğu bir politik iklimde genişleme alanı buldu. 1990'larda sosyalist blokun çöküşüyle beraber PKK örgütünün ideolojik hattı Marksist-Leninist çizgiden "demokratik sosyalizm" ve kültürel hakları önceleyen adem-i merkeziyetçi bir perspektife evrildi; aynı dönemde yerel, bölgesel ve küresel gelişmeler Kürt meselesinin Türkiye'de ilk kez askeri yöntemler dışındaki araçlarla tartışılmasına alan açtı.¹³ Bu bağlam içinde PKK, siyasi çözüm ihtimalini desteklemek üzere 1993, 1995 ve 1998 yıllarında üç kez tek taraflı ateşkes ilan etti; ancak bu ateşkesler, çatışmanın diyalog yoluyla çözümüne dair somut bir ilerleme yaratmadı.¹⁴ Ateşkeslerin sona ermesinin ardından şiddet giderek derinleşti.

Öte yandan dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, bazı siyasetçiler ve üst düzey askerler, Kürt meselesi bağlamında gayrinizami harp yöntemlerinin yarattığı tahribattan rahatsızdı. Nitekim Özal'ın talimatıyla hazırlanan Adnan Kahveci imzalı "*Kürt Sorunu Nasıl*

¹³ Mehmet Ali Birand, *Apo ve PKK*, (Milliyet Yayınları, 1992).

¹⁴ 1990'lı yıllardaki barış arayışlarının tarihsel arka planı ve gelişimine dair detaylı analiz için bkz. Selma Irmak, "Çıplak Yüz Karşısındakini De Soyar", *Barış Açısını Savunmak* içinde, der. Necmiye Alpay, Hakan Tahmaz (Metis Yayınları, 2015), s. 115 ve devamı. Ayrıca bkz. Abdullah Öcalan'ın C. Talabani ile ortak düzenlediği Kürt sorununa ilişkin genel değerlendirmeler, 1993 ateşkesi ve siyasi çözüm için gerekliliklere dair basın açıklaması, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=rsiebMODtAw->.

Çözülmez” isimli rapor da askeri yöntemlerle çözümün imkânsızlığına dikkat çekiyordu.¹⁵ Ancak bu alternatif arayışlar sonuçsuz kaldı; demokrasi ve insan hakları alanında ilerleme sağlanamadı, dönemin siyasi çözüm yanlısı veya şiddetin niteliğinden rahatsız olan askeri ve siyasi aktörleri şaibeli kazalarda yaşamlarını yitirdi.¹⁶ 1991–2001 arasında altı kez başbakan değişmesine ve dört parti iktidara gelmesine rağmen ne sistematik hak ihlalleri ne de barış girişimlerini etkileyen karanlık olaylar aydınlatıldı. Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele (JİTEM), kontrgerilla yapılanmaları ve devlet-mafya-siyaset ilişkileri Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) raporlarına rağmen ortaya çıkarılamadı ve tüm soruşturma süreçleri zamanaşımı kararlarıyla kapandı.¹⁷ Militarizasyon derinleşti ve savunma harcamalarının bütçedeki payı giderek yükseldi.

1999 yılında Abdullah Öcalan Türkiye’ye getirilmesi sonrası ve yargılaması boyunca örgütü silahlı güçlerini geri çekmeye, Türkiye devletini ise “demokratik cumhuriyet” tezi çerçevesinde dönüşüme çağırdı. PKK örgütü, 2000 yılının başında düzenlediği kongrede, Öcalan’ın demokratik cumhuriyet perspektifini benimsediğini açıkladı. Bütün bu gelişmeler kapsamında, Kürt meselesinde 1990’lardaki tek taraflı ateşkeslerden farklı olarak 2000’lerde bu kez müzakere ve toplumsal barış inşasına yönelik barış arayışları başladı: 1999-2004 İmralı Süreci, 2008-2011 Oslo Süreci ile 2013-2015 Çözüm Süreci. Ne yazık ki bu barış arayışları da öncekiler gibi başarısızlıkla sonuçlandı ve sonrasında çatışmalı süreçler de şiddet de tırmanarak arttı.

1. İmralı Süreci (1999-2004)

Öcalan, 15 Şubat 1999 tarihinde Türkiye’ye getirilmesini müteakiben devletin bilgisi dahilinde PKK örgütü ile birtakım görüşmeler yürüttü. Yargılanması sırasında, 1993 yılından itibaren bağımsızlık fikrinden vazgeçtiklerini, Türkiye’nin Misak-ı Milli yapısına saygılı olduklarını, federasyon ya da özerklik seçeneklerini benimsemediklerini, kültürel hakların tanınması ve toplumsal katılım yasalarının düzenlenmesi halinde demokratik cumhuriyet tezi çerçevesinde Türkiye içinde bir siyasi çözüme açık olduklarını belirtti. Devlete, PKK örgütüne ve kamuoyuna siyasi çözüme destek çağrısı yaptı.¹⁸

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Yayman, *Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası* (Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2011), s. 281.

¹⁶ Adnan Kahveci 5 Şubat 1993’te bir trafik kazasında, ardından Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis uçağının düşmesi sonucu 17 Şubat 1993’te, Cumhurbaşkanı Turgut Özal 17 Nisan 1993’te geçirdiği kalp krizi sonucu yaşamlarını kaybettiler. İkinci ateşkesi sona erdiren ve kim tarafından yapıldığı saptanamayan Güçlükonak saldırısı da, söz konusu politikalara muhalif oldukları bilinen Diyarbakır, Mardin, Tunceli Jandarma bölge komutanlarının yaşamlarını yitirme şekli de yürütülen soruşturma ve kovuşturma süreçlerinde bir türlü tam olarak aydınlatılamadı.

¹⁷ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, *1990’lı Yıllardaki Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Cezasızlık, Kovuşturma Süreci*, 2022.

¹⁸ Murat Yetkin, *Kürt Kapısı, Şam’dan İmralı’ya Öcalan* (Remzi Kitabevi, 2004).

Yapılan görüşmelerde Öcalan silahlı çatışmanın sona erdirilmesi, silahlı güçlerin uygun alanlara çekilmesi ve siyasi mücadelenin öne çıkarılması karşılığında demokratik hukuk reformu ve af düzenlemesi talep etti. Devlet ise bunun yerine 26 Ağustos 1999 tarihinde kamuoyunda bilinen adıyla Etkin Pişmanlık Yasası'nı çıkardı.¹⁹ Yasaya göre örgüt üyesi olup da hiçbir eyleme katılmamış olanlar silahlarını bırakmaları, teslim olmaları ve itiraflarıyla suç işlenmesine engel olmaları koşuluyla ceza almayacaklar; ancak örgüt liderleri ve eylemlere katılanlar yasadan yararlanamayacaktı.

Örgüt, yasa kapsamını yetersiz bulduğunu açıklasa da görüşmeler sürerken militanlarının yüksek oranda Irak Kürdistan Bölgesi'ne çekilmesine karar verdi ve iki barış grubunu Türkiye'ye gönderdi. Barış gruplarının birincisi 1 Ekim 1999 tarihinde, ikincisi de 29 Ekim 1999 tarihinde Türkiye'ye geldi ve tamamı tutuklanarak uzun yıllar cezaevinde kaldı. Bu arada PKK, 4 Nisan 2002 tarihinde "her alanda PKK adıyla yürütülen faaliyetlerin durdurulduğunu" açıkladı yerini Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi'ne (KADEK) bıraktı.

İmralı görüşmeleri sürerken yürüyen yargılama sonucunda bir yandan Öcalan'a idam cezası verildi, öte yandan da AİHM'in geçici tedbir kararı üzerine ve uzun siyasi tartışmalar sonucu, AİHM'de devam eden Öcalan başvurusunun incelemesi sonuçlanana kadar cezanın uygulanmaması kararlaştırıldı. Öcalan'ın Türkiye'ye getirilmesi sonrası başlayan İmralı Süreci, böylece zaman zaman kesintiye uğrasa da devam etti.

İmralı Süreci Türkiye'de ekonomik ve siyasal dönüşüm bağlamında özel bir döneme denk gelir. 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından neoliberal reorganizasyon ve uyumlanmanın sürdüğü, AKP'nin iktidara geldiği, 1987 yılından beri devam eden OHAL'in 23 yıl sonra 2002 yılında kaldırıldığı, AB'ye tam üyelik müzakerelerinin başladığı, AB müktesebatına uyum çerçevesinde çeşitli reformların yapıldığı, Türk Ceza Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kuruluşu ve Yargılama Usulü Hakkında Kanun, Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu gibi yasalarda yetersiz de olsa bazı olumlu düzenlemelerin gerçekleştiği, demokratikleşme rüzgarının Kürt meselesi dahil pek çok alanda geçmişle yüzleşme meselelerinin konuşulmasına alan açtığı, TRT 3 kanalında sınırlı saatlerde de olsa Kürtçe yayın yapılması ve Kürtçe dil kurslarının açılmasının önünü açan bazı yasal değişiklikler yapıldığı bir dönem.

Fakat bir yandan olumlu gelişmeler yaşanırken ve İmralı görüşmeleri sürerken, öte yandan karakteristik bir özellik olarak siyasi çözümü sekteye uğratan gelişmeler de bir

¹⁹ 4450 sayılı Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair Kanunda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (Resmî Gazete: 29 Ağustos 1999, Sayı 23801).

arada yaşandı. Önce 13 Mart 2003'te Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), AYM tarafından “PKK örgütüne yardım ve yataklık ettiği” gerekçesiyle kapatıldı ve yöneticilerine siyasi yasak getirildi. Ardından kapatılan HADEP yerine kurulan Demokratik Halk Partisi (DEHAP) üzerinde yeni bir baskı dalgası başlatıldı.

Öcalan'ın İmralı görüşmelerinde gündeme getirdiği, sonradan kamuoyu tarafından öğrenilen Kürt meselesinin siyasi çözümü için kapsamlı demokratik ve kültürel reformlar, köy koruculuğu-paramiliter yapıların dağıtılması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, geçmişle yüzleşme ve hakikatlerin araştırılması, bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma, af düzenlemesi başlıklarındaki talepleri ve “Hakikatleri Araştırma Komitesi” ile “Barış ve Demokratik Çözüm Komitesi” kurulmasına ilişkin önerileri devlette karşılık bulmadı. İmralı Süreci'nde böylece sadece 1999 tarihli Etkin Pişmanlık Yasası'na benzer hükümler içeren başka bir “Topluma Kazandırma Yasası” çıkarıldı ve bu da siyasi çözümde ilerleme için yeterli olmadı.²⁰

Diğer yandan, 11 Eylül 2001 saldırıları ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Irak'a müdahalesi gibi küresel ve bölgesel jeopolitik gelişmeler ile bu gelişmelerin “terör” ve “güvenlik” konseptinde yarattığı özgürlükler karşıtı küresel trend, Türkiye siyasetini altüst eden ve neredeyse bütün siyasi aktörleri dönüştüren iç politik gelişmelerle kesişti. Devlet elitinin İslami referanslı bir partinin iktidara gelmesinden duyduğu rahatsızlık etrafında şekillenen siyasi kriz ve PKK örgütü açısından “silahlı mücadelenin sona erdirilmesi ve siyasi mücadelenin öne çıkarılması” yönündeki iç tartışmalar, İmralı görüşmeleri üzerinde büyük bir kırılma yarattı. Böylece beş yıl süren çatışmasızlık dönemi 1 Haziran 2004 tarihinde sona erdi ve çatışmalar yeniden başladı.²¹

İmralı Süreci'nin 2004'te sona ermesiyle, 2008'de Oslo Süreci'nin başlaması arasındaki dönemde, başarısızlıkla sonuçlanan her barış girişimi sonrası misliyle geri dönen şiddeti ortaya koyan büyük toplumsal gösteriler yaşandı. Bunların en önemlilerinden ve çeşitli yasal ve siyasal kırılma anlarından biri olan ve ilerleyen bölümlerde detaylı olarak ele alacağımız 28 Mart olayları idi.²²

2. Oslo Süreci (2008-2011)

Sinyalleri ilk kez 2009 yılında verilen ve ayrıntıları yıllar sonra görüşme belgelerinin basına sızdırılması ile öğrenilen Oslo Süreci (ya da “Oslo görüşmeleri”) hem MİT yetkilileri ile

²⁰ 4959 sayılı Topluma Kazandırma Yasası (Resmî Gazete: 6 Ağustos 2003, Sayı 25191).

²¹ Cuma Çiçek, *Süreç, Kürt Çatışması ve Çözüm Arayışları* (İletişim Yayınları, 2018), s. 160-165.

²² Bu rapor içinde bkz. “Cezasızlık” bölümü içinde “28 Mart Olayları” ile “Toplantı ve Gösterilerde Ölümcül Güç Kullanımı” bölümü.

Kürdistan Topluluklar Birliği (KCK) arasında hem de devlet yetkilileri ile Öcalan arasında üç yıl boyunca sürdüğü anlaşılan görüşmelere ilişkindi. Tarafların birbirini resmi olarak muhatap aldığı ilk süreç olması ve uluslararası bir kuruluşun görüşmelere katılması itibarıyla 1990'lı yıllardaki tüm barış çabalarından ve İmralı Süreci'nden ayrıliyordu.²³

Sonraki yıllarda basına yansıyan çeşitli açıklamalara göre görüşmeler Eylül 2008 ve Haziran 2011 arasında devam etti. Görüşmelerin sonunda Öcalan, "Türkiye'de Temel Toplumsal Sorunların Demokratik Çözüm İlkeleri Taslağı", "Türkiye'de Devlet ve Toplum İlişkilerinde Adil Barış İlkeleri Taslağı" ve "Kürt Sorununun Demokratik Çözüm ve Adil Barışı İçin Eylem Planı Öneri Taslağı" başlıklı üç protokol hazırladı ve tarafların Anayasa Konseyi, Barış Konseyi, Hakikat ve Adalet Uzlaşma Komisyonu için isim hazırlığı yapması kararlaştırıldı.²⁴ Ancak devlet temsilcileri bu protokolleri imzalamadı.²⁵

Süreç öncesinde olduğu gibi, süreç içinde de önemli kırılmalar yaratan bazı olaylar yaşandı. Oslo Süreci devam ederken KCK eylemsizlik kararı aldığını açıkladı. Fakat bir yandan Oslo'da KCK temsilcileriyle görüşmeler sürerken, öte yandan Türkiye'de Kürt siyasetinin ve sivil toplumunun temsilcilerine karşı savcılık operasyonları devam ediyordu. 2009 yılı boyunca ve sonrasında yürütülen operasyonlarda Demokratik Toplum Partisi (DTP) üyeleri, gazeteciler, akademisyenler, gazeteciler, avukatlar, doktorlar gibi Kürt toplumunun siyasal ve toplumsal alanda önde gelen aktörleri, KCK üyesi olmakla suçlandı; binlerce kişi gözaltına alındı, tutuklandı. Parça parça süren bu operasyonlar daha sonra 8000 kişilik sanık sayısına ulaşan ve Cumhuriyet tarihinde Kürtlerin toplu olarak yargılandığı en büyük dava olan KCK davalarına²⁶ vücut verdi. Sonraki yıllarda bu soruşturma ve davaların Gülen Cemaati'ne yakın isimlerce yürütüldüğüne dair tartışmalar sürerken, Türkiye'nin Fetullah Gülen'in iadesi amacıyla ABD'ye ilettiği "FETÖ/PDY Çatı İddianamesi"nde de bu iddialara değinildi.²⁷

Süreçteki en büyük kırılmalardan diğeri de 19 Ekim 2009 tarihinde, 34 KCK üyesinin Habur sınır kapısından Türkiye'ye girmesi ve Kürtler tarafından kutlamalarla karşılanması

²³ "Başbakan Erdoğan'dan Oslo Görüşmeleri Açıklaması", *Milliyet*, 26 Eylül 2012, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/basbakan-erdogandan-oslo-gorushmeleri-aciklamasi-1602761>.

²⁴ "CHP 'Oslo Protokolünü' açıkladı" *Habertürk*, 18 Eylül 2012, <https://www.haberturk.com/polemik/haber/777620-chp-oslo-protokolunu-acikladi>.

²⁵ "PKK ile görüşmenin belgelerini Erdoğan'a bizzat ben sundum" *Sözcü*, 31 Ekim 2015, <https://www.sozcu.com.tr/pkk-ile-gorusmenin-belgelerini-erdogana-bizzat-ben-sundum-wp973567>.

²⁶ KCK Ana Dava, KCK Akademi Davası, KCK Avukatlar Davası, KCK Basın Davası olarak anılan davalar ile binlerce kişi yargılandı. Bu davaların bir kısmı bu yayının hazırlandığı tarihte halâ devam ediyor.

²⁷ "KCK Ana davasında 8 yıl sonra karar: 111 kişiye ceza" *Voice of America*, 28 Mart 2017, <https://www.voaturkce.com/a/kck-ana-davasinda-8-yil-sonra-karar-111-kisiye-ceza/3785393.html>.

üzerine yaşandı. Bu durum Türkiye’de milliyetçi bir dalganın yükselmesine sebep oldu ve artçıları uzun yıllar sürdü. Hemen ardından 7 Aralık 2009 tarihinde Tokat’ın Reşadiye ilçesinde askerlere yönelik saldırıda yedi asker yaşamını yitirdi ve üç asker yaralandı.

Oslo görüşmeleri sürerken AYM, 11 Aralık 2009’da sekizinci Kürt partisi olan DTP’nin de kapatılmasına ve partinin eş başkanları Ahmet Türk ve Aysel Tuğluk’un milletvekilliklerinin düşürülmesine karar verdi. Bu arada hem Gülen Cemaati ile AKP arasındaki çatlaklar derinleşmeye başlamış hem de 12 Eylül 2010 referandumu ile yargı alanında yapılan – özellikle Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun (HSYK) yapısında – düzenlemeler ve yeni atamalarla yargı, AKP ve Gülen Cemaati arasındaki hegemonya savaşlarında ve muhaliflerin susturulmasında gittikçe daha çok araç olarak kullanılmaya başlanmıştı. Bütün bu arka plan içinde 14 Temmuz 2011 tarihinde Silvan saldırısı gerçekleşti. Neticede taraflar bugüne kadar süreci sonuçsuz bırakan sebeplere dair farklı aktörlere farklı sorumluluklar atfeden açıklamalar yapsa da bilinen 13 asker ve yedi militanın yaşamını kaybettiği şaibeli olay ile Oslo Süreci fiilen sona erdi.²⁸

Sonuç olarak, Oslo süreci ile kesişen ve 2010 referandumu sonrasında devam eden dönemde birtakım yasal düzenlemeler yapıldı. Kürtçe yayın yapan ilk devlet kanalı olan TRT Şeş’in açılışı, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) onayıyla Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü’nde Kürt Dili ve Edebiyatı lisans programının açılması, Newroz kutlamalarının mümkün olması, 28 Mart olayları sonrası ortaya çıkan infiali bastırmak ve tutuklanan çocukları serbest bırakmak için kamuoyunda “Taş Atan Çocuklar Yasası” olarak bilinen 6008 sayılı Kanun’la değişik yapılması gibi kısmi ilerlemeler yaşandı. Ancak aynı dönemde KCK soruşturmaları kapsamında tutuklanan kişilerin serbest bırakılmaması, barışı teminat altına alacak yasal düzenlemelerin yapılmaması, yeni soruşturmalar, operasyonlar ve gittikçe artan tutuklamalar ile süreç sekteye uğradı.

Şiddet pratiği de önceki ateşkesler ve İmralı Süreci sonrası olduğu gibi katlanarak tırmanışa geçti. Bunların en önemlilerinden biri, 28 Aralık 2011’de Şırnak’ın Uludere ilçesi Roboski köyü sınır hattında sivil insanların Türk Silahlı Kuvvetleri’ne (TSK) ait F-16 savaş uçakları tarafından bombalanması sonucu, çoğu çocuk 34 kişinin öldürülmesiydi.²⁹

AKP ve Gülen Cemaati arasındaki devlet içi hegemonya savaşı sonucu devleti temsilen görüşmelere katılan MİT müsteşarı, Şubat 2012’de Oslo görüşmeleri nedeniyle ifadeye çağrıldı. Ardından görüşme kayıtları basına sızdırıldı ve süreç böylece tümüyle noktalandı.

²⁸ Çiçek, *a.g.e.*, s. 177.

²⁹ Bu raporda bkz. “Cezasızlık” bölümü içinde “Roboski Katliamı” ile “Operasyonlarda Ölümcül Güç Kullanımı” bölümü.

Çatışmaların şiddetli şekilde geri dönmesiyle, takip eden zamanda yüzlerce asker, sivil ve örgüt militanı yaşamını kaybetti.

3. Çözüm Süreci (2013-2015)

29 Aralık 2012 tarihinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, TRT canlı yayınında Abdullah Öcalan ile devletin görüştüğünü açıkladı ve birkaç gün sonra Demokratik Toplum Kongresi (DTK) Eşsözcüsü Ahmet Türk ve BDP Milletvekili Ayla Akat, devletin izni ve onayı ile İmralı adasına giderek Öcalan ile görüşme gerçekleştirdi. Ardından 21 Mart 2013 tarihinde Öcalan'ın mektubu Diyarbakır'da yüzbinlerce kişinin katıldığı ve televizyonlardan canlı yayınlanan Newroz kutlamalarında okundu. Mektupta Öcalan, silahlı mücadele döneminin sona erdiğini açıkladı. KCK de Kandil'de yaptığı basın toplantısında silahlı militanlarını Türkiye sınırlarından geri çekmeye başlayacaklarını ilan etti.

Kısa süre sonra Akil İnsanlar Heyeti kuruldu. Yedi bölgeye ayrılan heyet temsilcileri geniş halk kesimleri ve sivil toplum temsilcileri ile görüşerek barışa ilişkin öneri ve talepler raporlaştırdı.³⁰ Tamamı değilse bile, bazı önemli safhaları kamuoyuna açık şekilde yürütülen “Çözüm Süreci” görüşmeleri kapsamında yeni komisyonlar oluşturuldu ve yasal düzenlemeler yapıldı.

TBMM'de grubu bulunan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) üye vermediği, sadece AKP ve Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) milletvekillerinden müteşekkil “Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu” (“Çözüm Komisyonu”) kuruldu.³¹ Ardından 6551 sayılı Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun yürürlüğe girdi.³² Çözüm Süreci'nin yürütülmesine dair usul ve esasları belirlemek için de Çözüm Süreci Kurulu ve Kurumlararası İzleme ve Koordinasyon Komisyonunun Kurulması için Bakanlar Kurulu kararı çıkarıldı.³³

Çözüm Süreci'nde kurulan çeşitli komisyonlarda AKP tarafından “terör sorunu,” BDP tarafından ise “Kürt sorunu” olarak adlandırılan mesele etrafında birtakım tartışmalar yürütüldü. Çözüm Komisyonu'nda yürütülen tartışmalara bakıldığında, çatışma

³⁰ “Akil İnsanlar Heyeti Güneydoğu Raporu”, İstanbul, 26 Haziran 2013 <https://www.raporlar.org/akilinsanlaryguneydoguraporu/>.

³¹ 9 Nisan 2013 tarih ve 1033 Sayılı TBMM kararı (Resmî Gazete: 18 Nisan 2013, Sayı 28622).

³² 6551 sayılı Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun (Resmî Gazete: 16 Temmuz 2014, Sayı 29062).

³³ Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun Kapsamında Yürütülecek Çalışmalara İlişkin Esaslarına İlişkin Bakanlar Kurulu kararı (Resmî Gazete: 1 Ekim 2014, Sayı 29136).

çözümüne ilişkin bazı uluslararası örnekler ele alındı; Kürt meselesi etrafındaki insan hakları ihlalleri, göç ve yerinden etme, yerleşim yerleri isimlerinin değiştirilmesi, eğitimde müfredat ve “andımız” gibi meselelerin nasıl çözülmesi ve yapılandırılması gerektiği konuşuldu. Yeni Anayasa etrafında anadil sorunu, özerklik meselesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gibi konular ele alındı; aynı zamanda koruculuk sorunu, askeri yasak bölgeler ve güvenlik sorunu, mayın ve mayınlı araziler, silahsızlandırma, af gibi konular tartışıldı. 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ve 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadele Sırasında Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanun uygulaması eleştirildi ve Toplumsal Uzlaşma ve Adalet Komisyonu oluşturulması gerekliliği gibi birçok önemli problem başlığı görüldü. Ancak ele alınan konular somut sonuçlara bağlanmadı. Aynı şekilde 6551 Sayılı Kanun düzenlemelerinde de sürecin siyasal, hukuksal, sosyal, ekonomik ve psikolojik ihtiyaçlarına ve “terörün sona erdirilmesi ve toplumsal bütünlüğünün güçlendirilmesi” olarak tanımlanan hedeflere ulaşmak için bir yol haritası ve hukuksal güvence sistemi oluşturulmadığı görülüyor.³⁴

Çözüm Komisyonu Raporu’nun Genel Değerlendirme ve Sonuç bölümünde (md.10) üzerinde anlaşmaya varılan konulardan birinin “diyalog ya da barış için adaleti ertelememek” olduğu belirtilmesine rağmen, ağır insan hakları ihlallerini ilgilendiren yargılamalarda hakikatlerin ortaya çıkarılması ve faillerin saptanıp cezalandırılması mümkün olmadı. Askeri vesayeti sonlandırma vaadiyle açılan Ergenekon, Balyoz davaları ve daha sonra 1990’lı yıllardaki ağır insan hakları ihlallerine, zorla kaybetmeler ve hukuk dışı keyfi infazlara ilişkin açılan az sayıda dava, bu olaylar yaşanmamış gibi birer birer kapatıldı.³⁵

28 Şubat 2015 tarihinde Dolmabahçe mutabakatının açıklanacağı ilan edildi; fakat toplantıda kamuoyuna tarafların üzerinde mutabık olduğu ortak bir metin açıklanması mümkün olmadı. İmralı görüşmelerini gerçekleştiren BDP heyeti, Öcalan’ın önceki barış süreçlerinde ifade ettiği “demokratik cumhuriyet”, “demokratik siyaset”, “özgür vatandaşlığın yasal ve demokratik güvenceleri”nin oluşturulması, güvenliğin özgürlükleri koruyacak şekilde ele alınması, kimliklerin çoğulcu ve demokratik şekilde tanımlanması, “kadın, kültür ve ekolojik sorunların yasal çözümler ve güvenceleri” ve yeni Anayasa ile bu hakların güvence altına alınması gibi görüşlerinin devamı olan on maddelik bir çerçeve üzerinden açıklama yaparken; hükümet yetkilileri genel bir demokratikleşme çerçevesini

³⁴ Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2013, https://www.tbmm.gov.tr/Files/MeclisArastirmasiKomisyonlari/CozumSureci/Dokumanlar/cozum_kom_raporu.pdf.

³⁵ 1990’lı Yıllardaki Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Cezasızlık Sorunu: Kovuşturma Süreci (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2022).

vurgulayan bir konuşma yaptı.³⁶ 22 Mart 2015 tarihinde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dolmabahçe toplantısını ve mutabakatını doğru bulmadığını belirtti.

2013-2015 Çözüm Süreci de önceki barış denemeleri gibi devlet içi güç mücadeleleri ile siyasi ve toplumsal gelişmelerden etkilendi. 17-25 Aralık operasyonları, Oslo görüşmelerine dair ses kayıtlarının basına sızdırılması, Oslo Süreci'nde devlet adına görüşmelere katılan MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın ifadeye çağırılması ile görünür hale gelen AKP-Gülen Cemaati arasındaki hegemonya savaşı, ittifakı geriye dönülmez şekilde bozdu.³⁷ Ardından 2013 yılında yaşanan büyük ölçekli ve yaygın Gezi Parkı protestoları ile 6-8 Ekim 2014 tarihlerinde yaşanan Kobani protestoları iktidar blokundaki güvensizliği gittikçe artırdı. Son olarak 2015 genel seçimlerinden iki gün önce HDP'nin Diyarbakır'daki mitinginde beş kişinin yaşamını yitirmesine ve çok sayıda kişinin yaralanmasına neden olan patlama ile sürece dair umutsuzluk arttı.

Bu tarihten sonra Çözüm Süreci'ni canlandırmaya yönelik çabalar olmuşsa da 2015 Haziran genel seçimlerinde HDP'nin oy oranının artması, AKP'nin tek başına iktidar olmasının imkânsızlaşması, Recep Tayyip Erdoğan'ın gelecek planı olan başkanlık rejimini zora sokabilecek dinamikler, 20 Temmuz 2015 tarihinde Kobani ile dayanışma için Suruç'a giden gençlere yönelik bombalı saldırı, ardından gelen yoğun protestolar ve en nihayetinde 22 Temmuz 2015 tarihinde gerçekleşen Ceylanpınar saldırısı sürecin tümüyle akamete uğramasına neden oldu.³⁸

2015 genel seçimlerinin ardından Kürt meselesi etrafındaki çatışmalar bu kez kentlere yayılarak şiddetli bir şekilde tekrar başladı. Kentlerdeki çatışmalardan milyonlarca insan etkilendi, yüzbinlerce insan göç etmek zorunda kaldı, büyük kentlerde bombalı saldırılar gerçekleştirildi. Yaşanan çatışmalarda çocuk, kadın, yaşlı yüzlerce sivil yaşamını yitirdi. Dokuz il ve 35 ilçede, resmî olarak tespit edilebilen en az 111 gün süreyle sokağa çıkma yasakları ile OHAL ilan edildi. OHAL döneminin haklar ve özgürlükler alanında etkileri, günümüze kadar uzanan ve geniş kapsamlı sınırlamalara yol açan derin bir tahribat yarattı.

2015 yılında Çözüm Süreci'nin sona ermesi ile başlayan ve kent savaşları ile devam eden büyük şiddet dalgasının gerek sosyolojik gerek hukuksal saha ve analiz çalışması

³⁶ Dolmabahçe Mutabakatı açıklamasına HDP milletvekilleri Pervin Buldan, Sırrı Süreyya Önder ve İdris Baluken ile dönemin başbakan yardımcısı Yalçın Akdoğan, İçişleri Bakanı Efkan Ala, AKP grup başkan vekili Mahir Ünal ve Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarı Muhammet Dervişoğlu katıldı.

³⁷ Detaylı bilgi için bkz. Esra Kılıç ve Esma Yaşar, "2012-2015: Bir Demokratikleşme Denemesi?", *Değişen Yasa, Değişmeyen Baskı* içinde (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2024), s. 206.

³⁸ Ayrıntılı analiz için bkz. Çiçek, *a.g.e.*, s. 193.

henüz yapılmadı. Elinizdeki çalışma ise 2000-2015 yılları arasında Kürt meselesi etrafında gerçekleşen, gençlerin ve çocukların etkilendiği yaşam hakkı ihlallerine ve bu bağlamdaki arka planı anlamaya odaklanıyor.

İhlallerin karakterini ve örüntülerini bu değişken ve sabit dinamiklerin içinden okuyabilmek için barış arayışlarına ilişkin bir arka plan çalışması, dönemselleştirme ve zamansal sınırlama yapmak kaçınılmazdı. Bu çalışmada incelenen ihlallerin geriye dönük bağlantısı 1990'lı yıllara, geleceğe uzanan etkileri ise 2015 sonrası yeniden tırmanan çatışma dönemine temas ediyor. Türkiye'de demokratikleşme imkânlarının kısmen açıldığı ve barış arayışlarının kesintili de olsa sürdüğü bir zaman diliminde dahi militarizasyondan beslenen ağır insan hakları ihlallerinin bu denli yakıcı biçimde yaşanmış olması, Kürt meselesine ilişkin şiddetin yapısal nedenlerini geçmişi ve bugünü birlikte ele alarak düşünmenin; kalıcı bir toplumsal barış ve demokratikleşme perspektifi için bugün her zamankinden daha hayati olduğunu gösteriyor.³⁹

B. Demokrasi ve İnsan Hakları Gündemi Bakımından 2000-2015 Dönemi

Aralık 1999'da AB tarafından aday ülke statüsünün verilmesi, Türkiye için yeni bir dönüm noktası oldu.⁴⁰ Türkiye'nin AB üyeliği hedefi, önce dönemin koalisyon hükümeti tarafından, ardından da 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken seçimde tek başına iktidara gelen AKP tarafından bir devlet politikası olarak sahiplenildi. Tam üyelik hedefine yönelik siyasi ve yasal reformların yoğun şekilde hayata geçirildiği 2001-2004 yılları arasında, demokratik değişim ve dönüşüme yönelik önemli adımlar atıldı. Ancak bu dönemdeki adımlar uzun soluklu olamadı, 2005 yılı itibarıyla sönümlenmeye başladı.

Bu siyasi ve yasal reformlar, ağırlıklı olarak AKP'nin ilk iktidar döneminde (2002-2007) gerçekleşti. 2007 yılı, AKP'nin cumhurbaşkanı seçimlerinde adayının Abdullah Gül olduğunu açıklamasıyla sivil-asker ilişkilerinde gerilimin yükseldiği bir yıl oldu. Bu gerilim, Genelkurmay Başkanlığı'nın web sitesinde "e-muhtıra" olarak tarihe geçen bir açıklama yayınlamasına kadar uzandı. E-muhtıra karşısında geri adım atmayıp erken seçim kararı alan AKP hükümeti, 2007 genel seçimlerinden güçlenerek çıktı. Sonrasında askeri vesayet geleneğini tasfiye etme

³⁹ Bu çalışmanın yürütüldüğü tarihte Ekim 2024'te sinyalleri verilen barış görüşmeleri de tarafların temsilcileri arasında kamuoyuna kapalı olarak devam ediyordu.

⁴⁰ Türkiye'nin AB üyelik sürecinin detaylı bir değerlendirmesi için bkz. Özlem Zingil, "2001-2005: Ufukta Beliren Demokratikleşme İhtimali", *Değişen Yasa Değişmeyen Baskı* içinde (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2024), s. 107-150.

iddiasıyla orduyu pasifleştirmeye yöneldi.⁴¹ Dolayısıyla, AKP'nin ikinci iktidar dönemiyle birlikte “demokratikleşme” esas olarak “sivilleşme”ye eşitlendi.⁴² Sivilleşme ise polis ve yargı merkezli inşa edilen yeni güvenlik devletinde siyasi hasımların tasfiye edilmesiyle şekillendirildi.⁴³

1. Demokrasi, İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğünün Siyasal ve Toplumsal Gündemde Yükselişi (2000–2005)

Türkiye'nin, 1999 yılında Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde (“Helsinki Zirvesi”) oybirliği ile AB'ye aday ülke olarak kabul edilmesiyle birlikte öncelik, AB üyeliğinin siyasi kriterine uyuma verildi.⁴⁴ Demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün siyasal ve toplumsal gündemde kayda değer bir yer teşkil ettiği bu dönemde önemli yasal değişiklikler yapıldı.

Yıllara yayılan yasal reformların önemli bir kısmı ifade özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü, basın özgürlüğü, kültürel haklar, daha genel bir ifadeyle 1980 Anayasasının özgürlük-otorite dengesinde otoriteye ağırlık veren hukuki yapısına temas ediyordu. Dayanağını AB üyelik sürecinden alan bu reformlar, 1980'lerin ortasından itibaren yaşanan ve toplumsal, siyasal ve ekonomik açılardan ağır tahribata yol açan çatışmaların ilk defa uzun süre (yaklaşık beş yıl) durduğu bir dönemde⁴⁵ gerçekleşiyordu.

Türkiye'nin AB üyelik sürecinin devam ettiği ve çatışmaların azaldığı bu dönemde, yasal reformlar Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları sorununun en önemli boyutlarından biri olan Kürt meselesine de temas etti. Anayasa'da yer alan “kanunla yasaklı dil” ile ilgili düzenlemelerin kaldırılması, ölüm cezasının kapsamının dereceli olarak daraltılması, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması, Kürt meselesi konusundaki devlet politikaları ya da bu sorunun çözüm yöntemleriyle ilgili düşünce açıklamalarını cezalandırmak için kullanılan (eski) Türk Ceza Kanunu (TCK) ve Terörle Mücadele Kanunu'nun (TMK) ilgili

⁴¹ Tanıl Bora, *Cereyanlar - Türkiye'de Siyasi İdeolojiler* (İletişim Yayınları 2018, 6. Baskı), s. 176, 184-185, 479. İsmet Akça, “Türkiye'de Siyaset ve Devlet İçinde Ordu: Cumhuriyet'in Uzun 100 Yılına Kısa Bir Muhasebesi”, *Mülkiye Dergisi*, 47 (5), 2018, s. 71.

⁴² Berk Esen ve Başar Baysal, “Güvenikleştirme ve Demokratik Gerileme İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye - Uluslararası İlişkilerde Alternatif Yaklaşım* içinde, der. Berk Esen ve Başar Baysal (İletişim Yayınları, 2022), s. 154.

⁴³ Akça, *a.g.m.*, s. 67 vd.

⁴⁴ 1993 yılında düzenlenen Kopenhag Zirvesi'nde AB'nin genişleme stratejisi doğrultusunda, adaylık başvurusunda bulunan ülkelerin AB'ye katılımından önce karşılaması gereken kriterler belirlendi. “Kopenhag kriterleri” olarak adlandırılan bu kriterler; siyasi kriter, ekonomik kriter ve AB müktesabatının benimsenmesidir. Siyasi kriter; demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve azınlıkların korunmasını garanti eden kurumların istikrarına ilişkindir.

⁴⁵ Bu raporda ayrıca bkz. “Barış Arayışlarının Etkisi Bakımından 2000 - 2015 Dönemi” bölümü.

maddelerinde değişiklik yapılması, Kürtçe yayın ve öğrenime imkân veren düzenlemelerin yapılması, Kürtçe kişi adlarının alınmasına yönelik engellerin hafifletilmesi, 1987 yılından beri devam eden OHAL uygulamasının 30 Kasım 2002 tarihinde son bulması, 2003 yılında Topluma Kazandırma Kanunu'nun kabul edilmesi gibi adımların atılması ve siyasetçilerin tüm bu adımlara eşlik eden değişen söylemleri bir siyaset değişikliğini işaret ediyordu.

Tüm bu gelişmeler, özellikle Kürt meselesi bağlamında hak temelli yeni bir siyasal söylemin gelişmesine katkı sağlasa da temel hak ve özgürlüklerin kullanımı "Devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü" ilkesi çerçevesinde ele alınmaya ve üniter yapıya tehdit olarak görülmeye devam etti. Siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılmasına yönelik yasal değişikliklerin yapıldığı bir dönemde (2001 Anayasa değişikliği ve II. Uyum Paketi), 2003 yılında Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı.

2. Asker-Sivil İlişkilerinin Rövanşist Bir Yaklaşımla Tasfiyesi (2006–2011)

2001 yılından başlayarak AB üyeliğinin siyasi ön şartlarına uyum yönünde etkileyici bir "yasama performansı" sergileniyordu. 2004 yılında toplanan Brüksel Zirvesi'nde Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlama kararı alınmış ve müzakerelerin başlangıcı için Ekim 2005'e tarih verilmişti. Reformların en azından 2005 yılı sonuna kadar devam etmesi beklenirken, 2005 yılı reformların hızını yitirdiği bir yıl oldu.⁴⁶ Bu dönemde, bir yanda 28 Şubat'a rağmen İslami hareketlerin, bir diğer yanda Öcalan'ın yargılanmasına rağmen de Kürt hareketinin güçlenmeye devam etmesi, devletin ve rejiminin 'güvencesi' olarak konumlandırılan orduda bir "alarmizm"i açığa çıkarmıştı.⁴⁷ Buna paralel olarak "her kriz döneminde el atılacak rehber"⁴⁸ olan milliyetçilik canlandırıldı. Tehdit ve beka kaygılarının 1990'lardan itibaren çerçevesini çizen Kürt meselesi ekseninde yürütölegelen milliyetçi kampanyaya, İslamcı hareketlere tepki de eklendi.⁴⁹ Özellikle 2007 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimine yaklaşılrken, ordunun

⁴⁶ 2001-2004 yılları arasında çeşitli yasalarda ve yönetmelikte yapılan değişiklikleri içeren toplam sekiz yasa (uyum paketi) kabul edilmişti. Temmuz 2004'te kabul edilen sekizinci uyum paketinin kabulü sonrasında benzer bir adım, Nisan 2006'da gerçekleşti.

⁴⁷ Bora, *a.g.e.*, s. 179. Tanıl Bora, acil ve vahim bir meseleyle karşı karşıya olma kanısını/duygusunu "alarmizm" olarak tanımlıyor ve bunun Osmanlı'dan Cumhuriyet'e taşınan temel *milli hassasiyet* olduğunu ifade ediyor. Bkz. Bora, *a.g.e.*, s. 36.

⁴⁸ Bora, *a.g.e.*, s. 268.

⁴⁹ 2000'lerde AB'ye üyeliğin ön şartlarından biri olan "azınlıklara saygı gösterilmesi ve azınlıkların korunması" tartışmaları çerçevesinde acil ve vahim bir durumla karşı karşıya olunduğu alarmı verildi. Dolayısıyla, bahsettiğimiz kampanyanın bu bağlamda bir boyutunu da azınlıklara yönelen saldırılar oluşturdu.

öncülüğünde sivil toplum aktörlerinin ve yargının da mobilize edildiği AKP'yi geriletmeye yönelik ve laiklik tartışmaları etrafında şekillenen geniş bir kampanya başlatıldı.⁵⁰

Bu kampanya karşısında geri adım atmayan ve 2007 seçimlerinden güçlenerek çıkan AKP, önceki dönemindeki hak ve özgürlükler odaklı demokratikleşmeyi, askeri vesayeti sona erdirmeye odaklı yürüttü. Bunun için özellikle emniyet teşkilatı ve yargıda nüfuza, iktisadi ve medya gücüne sahip Gülen Cemaati'yle güçlerini birleştirdi. Esasen bu siyasi ittifakın temelleri AKP'nin iktidara gelmesiyle atılmıştı; ancak özellikle 2007 seçimlerinden sonra belirgin ve güçlü hale geldi.⁵¹

Ergenekon ve Balyoz davalarıyla⁵² üst düzey askerlerin yargılanmaya başlanması, AKP üzerindeki askeri vesayetin etkisinin azaldığının ve askere karşı bir güç olarak konumlanabildiğinin en açık göstergesi oldu. Ancak bu, demokratikleşme ile değil; ordunun üst düzeyine kadar uzanan kapsamlı bir yargı operasyonu üzerinden rövanşist bir yaklaşımla gerçekleşti. Bu davalar, askeri bürokrasiyle de sınırlı kalmadı; gazeteciler, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği gibi sivil toplum örgütlerine düzenlenen operasyonlarla etki alanını genişletti.

Bu dönemde demokrasi ve barışa yönelik bazı adımlar atılsa da Kürt meselesi öncelikle bir “terör sorunu” olarak sayılmaya devam etti. “Terör” tanımı muğlaklaştı, “terörist” olarak damgalanıp hedef gösterilen, tutuklanan, baskı gören gruplar çoğaldı. Bu dönemin sonuna doğru, 12 Eylül darbesinin izlerini anayasadan silme vaadiyle gerçekleşen 2010 Anayasa referandumuyla yeniden yapılandırılan HSYK, ilerleyen yıllarda yargıdaki kadrolaşma için önemli bir dönüm noktası oldu.

⁵⁰ Bu kampanyanın son noktası ise 2007 seçimleri sonrasında geldi. 2008 başında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, “laikliğe aykırı fiillerin odağı hâline geldiği” gerekçesiyle AKP'nin kapatılması istemiyle AYM'de dava açtı. AYM, partinin kapatılmamasına, ancak 2008'de aldığı Hazine yardımının yarısından yoksun bırakılmasına karar verdi.

⁵¹ Cihan Tuğal, *Türk Modelinin Çöküşü: Arap Ayaklanmaları İslami Liberalizmi Nasıl Yıktı?* (Agora Kitaplığı 2016).

⁵² 12 Haziran 2007'de bir telefon ihbarı ile “Ümraniye soruşturması” olarak başlayan Ergenekon Davası, 2008 yılında başlatılan üç ayrı soruşturmanın birleştirilmesi neticesinde hazırlanan iddianameyle, 2009 yılında görülmeye başladı. Aralarında yüksek rütbeli askeri yetkililerin ve üst düzey kamu görevlilerinin bulunduğu 275 sanık, devlet içerisinde Ergenekon isimli gizli bir örgüt kurarak hukuk dışına çıkıp suç işledikleri iddiasıyla yargılandı. 20 Ocak 2010'da Taraf gazetesinde yayınlanan haberde açıklanan 2003 tarihli “Balyoz Harekât Planı” başlıklı belgelerle gündeme gelen Balyoz davası, 2010 yılında görülmeye başlandı. Ergenekon Davası'nda olduğu gibi bu davada da üç ayrı iddianame birleşti. Aralarında yüksek rütbeli askeri yetkililerin bulunduğu 365 sanık, 5-7 Mart 2003 tarihlerinde 1. Ordu karargâhında düzenlenen plan seminerinde dönemin hükümetini devirmek amacıyla darbe planı hazırladığı iddiasıyla yargılandı.

3. Çelişkiler Dönemi (2012-2015)

2012-2015 dönemi, Türkiye’de demokratikleşme yönündeki umutlarla otoriterleşme eğilimlerinin aynı anda filizlendiği çelişkili bir süreç yarattı. 2011 genel seçimlerinde, bir genel veya yerel seçimde bugüne kadar aldığı en yüksek oy oranına (%49,83) ulaşan AKP, tekrar tek başına iktidara geldi. Türkiye siyasi tarihinin –etkileri bugün devam eden– önemli gelişmelerinin⁵³ yaşandığı seçimlerden sonraki dört yıllık süreçte, varlığı reddedilmez şekilde bir otoriterleşmeye doğru yönelimin⁵⁴ başladığı söylenebilir. Çözüm Süreci, çatışmasızlık ortamı ve siyasal müzakere zemini oluşturarak demokratik alanı kısmen genişletse de bu süreç kalıcı yasal ve anayasal reformlarla desteklenmedi. Dolayısıyla bu girişim kırılmalı ve siyasi ortamdaki her sarsıntı, güvenlikçi politikalara geri dönülmesini kolaylaştırdı.

Bu yıllarda devletin demokratikleşme söylemi sürerken, uygulamada insan haklarını daraltan adımlar atıldı. Gezi Parkı protestolarına yönelik orantısız güç kullanımı, toplantı ve gösteri özgürlüğünün sınırlarının yeniden çizildiği bir dönüm noktası oldu. Bu müdahalenin ardından Gezi Parkı protestoları, Kobani protestoları gibi iktidarın uygulamalarını sorgulayıcı başka pratiklerin yaşanmaması için çıkarılan “İç Güvenlik Paketi”, kolluğa geniş yetkiler tanıyarak hem kişi özgürlüğü hem de yargısal denetim açısından ciddi gerilemelere yol açtı.

Aynı süreçte hükümet ile Gülen Cemaati arasındaki güç mücadelesi, yargı bağımsızlığını aşındıran müdahalelerin hızlanmasına neden oldu. “Paralel Devlet Yapılanması” tartışmaları hem yargı kurumlarının yeniden yapılandırılmasını hem de terörle mücadele mevzuatının genişletilerek siyasal alanın daha fazla kontrol altına alınmasını beraberinde getirdi. Bu atmosfer, ifade özgürlüğünün daralmasına, medyaya yönelik baskıların artmasına ve muhalif kesimlere dönük soruşturmaların yoğunlaşmasına zemin hazırladı.

7 Haziran 2015 seçimleri ise siyasi dengelerde önemli bir kırılma yarattı ve Çözüm Süreci’nin sona ermesiyle birlikte güvenlik merkezli yaklaşım baskın hale geldi. 2015’in ikinci yarısında hem yasal düzenlemelerde hem de idari uygulamalarda otoriterleşme

⁵³ Bu gelişmelerin öne çıkanları, İstanbul’da başlayan ve ülke geneline yayılarak temel hak ve özgürlükleri talep eden toplumsal hareketlere dönüşen Gezi Parkı protestoları, AKP ile Gülen Cemaati arasındaki derinleşen gerilim, Suriye’deki rejimin devrilmesi ve iç savaşın Türkiye’ye etkileri ile Kürt meselesinde çözüm sürecinin başlaması ve sona ermesi olarak özetlenebilir.

⁵⁴ Türkiye’deki rejim, bazı siyaset bilimciler tarafından “rekabetçi otoriterlik” olarak adlandırılıyor. Ayrıca bkz. Steven Levitsky ve Lucan A. Way, “Elections without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism”, *Journal of Democracy*, Cilt 13, Sayı 2, 2002, s. 51-65. Türkiye’ye ilişkin detaylı bir çalışma için bkz. Berk Esen, Şebnem Gümüşçü ve Hakan Yavuzylmaz, *Türkiye’nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik* (İletişim Yayınları, 2023).

eğiliminin kurumsallaştığı, demokratik alanı kısıtlayan politikaların belirgin biçimde hızlandığı bir dönem başladı ve Türkiye yeni bir şiddet dalgasına sürüklendi.

4. Dönemin Siyasal ve Toplumsal Gelişmelerinin Yasal Alana Yansımaları

a) Reform Girişimleri

(i) AB Uyum Süreci (2001-2004)

1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nde adaylık statüsünün alınmasıyla 2004 yılındaki Brüksel Zirvesi'nde üyelik müzakerelerine başlama tarihinin belirlenmesine kadar geçen dönemde, biri kapsamlı olmak üzere iki Anayasa değişikliği yapıldı. 2001 yılındaki bu kapsamlı Anayasa değişikliğini takiben, bu değişikliğin yansıması olarak sekiz “uyum paketi” ile 40’tan fazla kanunun 300’den fazla maddesinde değişiklik yapıldı. Yasal reformun bir başka boyutunu ise temel yasaların yenilenmesi, yeni yasaların kabul edilmesi ve insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin imzalanması oluşturdu.⁵⁵

2001 Anayasa değişikliğinin en kapsamlı değişikliklerden biri olarak anılması, temel hak ve özgürlüklere ilişkin geniş bir yelpazeye temas etmesi kadar, hak ve özgürlüklerin “genel sınırlama” gerekçesini daraltmasına da dayanıyor. Anayasa’nın 13. maddesindeki genel ve muğlak bu sınırlama nedenlerinin kaldırılması, hak ve özgürlüklerin sadece hak ve özgürlüklerin düzenlendiği ilgili maddede belirtilen nedenlerle sınırlanabileceği anlamına geldiği kadar, milli güvenlik rejiminin temel araçlarından birinden yoksun bırakılması anlamına da geliyordu. Ardından kabul edilen uyum paketleriyle düşünce ve ifade özgürlüğü, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü ve kültürel haklar gibi temel hak ve özgürlüklere ilişkin pek çok konuda kanun ve yönetmeliklerde yapılan değişiklikler, bu yoksun bırakma halini genişletti. Elbette, genişlettiği ölçüde de askeri bürokraside, idari bürokraside ve de yargıda farklı düzeylerde dirençle karşılaştı. Özellikle temel hak ve özgürlüklerin güvencelerinin artırılmasına, ölüm cezasının kaldırılmasına, anadilde öğrenime ve yayına, gayrimüslim cemaat vakıflarına ilişkin değişiklikler komisyonlarda tartışmalara, TBMM’deki görüşmelerde ise çeşitli önergelere ve itirazlara konu oldu. Kimi değişiklik AYM’ye taşındı, kimi dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından veto edildi.

⁵⁵ Bu süreçteki yasal reformlar hakkında detaylı bilgi için bkz. <https://www.ab.gov.tr/files/pub/tsr.pdf>.

Bu itirazların en bariz örneği anadili konusunda somutlaştı.⁵⁶ Hükümet, *farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması ve farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi* konusunda farklı uyum paketlerinde (III. Uyum Paketi ve VI. Uyum Paketi) yapılan düzenlemelerle Kürtçenin kullanılmasının önündeki engellerin kaldırıldığını savunsa da bu değişiklikler bireysel ve toplumsal hayata tam olarak yansıyamıyordu. Film ve müzik programları dışındaki yayınlara zaman kısıtlamaları getiriliyor, şarkılar dışında bütün yayınlara Türkçe altyazı konulması veya yayınların Türkçeye çevrilmesi zorunluluğu bu tür yayınları teknik açıdan zorlaştırıyordu. Dil kursu açmak üzere yapılan birçok başvuru, hazırlanan içeriğin dil öğreniminden ziyade kültür ve tarihe yoğunlaştığı ya da ilgili mevzuattaki şartların karşılanmadığı gerekçesiyle reddediliyordu. Kimi zaman da sınıf kapılarının standartlara uymadığı gibi teknik bazı nedenler belirtilerek kursların açılması geciktiriliyordu. Kürtçe yayınlarda ve öğrenimde Kürtçede bulunan q, w ve x harfleri sorun olmazken, bu harfleri içeren isimler nüfusa kaydedilmiyordu.

Ağustos 2002'de AİHM'in ihlal kararları dolayısıyla belli koşullarda yargılamanın yenilenmesi kabul edilirken (III. Uyum Paketi), bu düzenlemenin, yürürlüğe girdiği tarihten sonra AİHM'e yapılan başvurular üzerine verilecek kararlara uygulanacağı öngörülmüştü. Zamansal sınırlama, o tarihte önemli bir gündem olan, haklarında AİHM tarafından adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar verilen Demokrasi Partisi (DEP) milletvekilleri Hatip Dicle, Leyla Zana, Orhan Doğan ve Selim Sadak'ın bu değişiklikten yararlanmasını engelliyordu. Daha sonra, Şubat 2003'te AİHM'in ihlal kararı verdiği bütün başvurular için yargılamanın yenilenmesi mümkün hale geldi (V. Uyum Paketi). Böylece Abdullah Öcalan'a yeniden yargılanma yolu kapatılırken, DEP milletvekillerinin yeniden yargılanmasının yolu açıldı.

Temmuz 2004'te kabul edilen VIII. Uyum Paketi'nin ardından, 2005 yılı itibarıyla AB uyum sürecine yönelik yasal reformlar giderek sönümlendi. Bir yandan Ekim 2005 itibarıyla AB ile başlayan katılım müzakereleri, diğer yandan yaşanan siyasi gelişmelerin etkisiyle yasal reformların devam ettiğini gösteren bazı adımlar atılıyordu. Örneğin, Nisan 2006'da meclis gündeminde bulunan bazı yasalar ile uluslararası anlaşmaların onay sürecinin hızlandırılmasını, yeni yasaların çıkarılmasını ve bir takım idari önlemlerin alınmasını

⁵⁶ Henüz Ulusal Program hazırlanmamışken MGK'nın Şubat 2001 toplantısında "Kürtçe" ve "anadil" kelimeleri yerine "Türkçenin dışında gündelik yaşamda konuşulan diller" ifadesinin kullanılması, Türkçenin resmi dil olduğunun vurgulanması ve eğitim kelimesinin kullanılmaması gibi tavsiyelerde bulunulmuştu. Bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2001 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 41. Ulusal Programda *Kültürel Yaşam ve Bireysel Özgürlükler* başlığı altında yer verilen anadili konusu şöyle ifade edilmişti: "Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ve eğitim dili Türkçedir. Ancak bu, vatandaşlarının günlük yaşamlarında farklı dil, lehçe ve ağızların serbest kullanılmasına engel teşkil etmez. Bu serbestlik, *ayrılıkçı veya bölücü amaçlarla kullanılamaz*" (vurgu eklenmiştir). Bkz. Ulusal Program 2001, s. 20.

içeren “Dokuzuncu Reform Paketi” açıklandı.⁵⁷ Mayıs 2008’de TCK’nin 301. maddesi (Türklüğü, Cumhuriyeti, Devletin kurum ve organlarını aşağılama) değiştirildi. Haziran 2008’de RTÜK Kanunu’nda, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumunun Türkçe dışında farklı dil ve lehçelerde de yayın yapabileceğine dair değişiklik⁵⁸ yapıldı ve TRT Şeş (TRT 6) 1 Ocak 2009 tarihi itibarıyla Kürtçe yayına başladı.

(ii) Yargı Paketleri (2011-2013)

AB yasal reform gündemindeki 2005 sonrası belirgin yavaşlamadan sonra, 2009 yılında Yargı Reformu Stratejisi’nin uygulanmasına geçildi.⁵⁹ Bu stratejinin bir boyutunu 2010 Anayasa değişikliği oluştururken,⁶⁰ bir diğer boyutunu da yasal reformlar oluşturuyordu. Yasal reformlar kapsamında, 2011-2013 yılları arasında “yargı paketi” adıyla toplam dört paket halinde pek çok kanunda değişiklik yapıldı.⁶¹ ‘Yargı paketleri’, yargı bağımsızlığı, tarafsızlığı ve etkinliğinin güçlendirilmesine ilişkin olduğu kadar, yargısal uygulamalar ve mevzuattan kaynaklanan insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve hak ve özgürlüklerin güçlendirilmesini de amaçlıyordu.⁶² III. Yargı Paketi ve IV. Yargı Paketi ile TCK’nin 215. maddesi (Suçu ve Suçluyu Övme), 220. maddesi (Suç İşlemek Amacıyla Örgüt Kurma), 318. maddesi (Halkı Askerlikten Soğutmak), TMK’nin 6. maddesi (Terör Örgütünün Propagandasını İçeren Yayınların Durdurulması ve Terör Örgütünün Bildiri ve Açıklamalarının Basılması), 7. maddesi (Örgüt Propagandası) ve Basın Kanunu uyarınca dava açma süreleri gibi o tarihteki ‘sorunlu düzenlemelerde’ değişiklik yapıldı.

Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 2008’de verdiği “Felat Özer içtihadı” olarak adlandırılan kararıyla örgütsel suçlarda yeni bir içtihat oluşturmuştu.⁶³ 28 Mart protestolarına katılımıyla ilgili yargılanan Felat Özer’e dair verilen bu karar, tüm mahkemeler açısından

⁵⁷ TC Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Türkiye’de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, Ankara, 2007, s. 25-27, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/tsr.pdf>.

⁵⁸ 767 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu ile Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 26 Haziran 2008, Sayı 26918).

⁵⁹ Yargı Reformu Stratejisi, 2015, 2019 ve 2025 yıllarında güncellendi. Tüm yargı reformu strateji belgeleri için bkz. <https://yargireformu.adalet.gov.tr/>.

⁶⁰ Bkz. aşağıda “Karşı-reformlar”.

⁶¹ Ayrıca bkz. Hande Özhabeş ve Naim Karakaya, *Yargı Paketleri: Hak ve Özgürlükler Açısından Bir Değerlendirme - Geniş Kapsamlı Rapor* (TESEV Yayınları, 2013). “Yargı Paketleri” uygulamasına 2021 yılından itibaren devam edildi. Bu çalışmanın devam ettiği tarihte, “10. Yargı Paketi” olarak adlandırılan 7550 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kabul edildi (Resmî Gazete: 4 Haziran 2025, Sayı 32920 Mükerrer).

⁶² Yargı paketleri kapsamında, hak ve özgürlüklerin güçlendirilmesi için ifade özgürlüğünün yanı sıra kişi özgürlüğü ve güvenliği (III. ve VI. Yargı Paketleri), adil yargılanma hakkı (I., III. ve VI. Yargı Paketleri) ve cezaların uygulanması (infazı) (I., III. ve VI. Yargı Paketleri) alanlarında da değişiklikler yapıldı.

⁶³ Yargıtay Ceza Genel Kurulu, E.2007/9-282, K.2008/44, 4 Mart 2008.

yol gösterici oldu ve o tarihten başlayarak genel ve soyut biçimde çağrısı yapılan bir toplantı veya gösteriye katılan kişilerin, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet etmeye ilaveten PKK örgütünün üyesi olmamakla birlikte örgüt adına suç işlediklerine (TCK md. 220/6) kanaat getirilerek adeta PKK örgütünün üyeleriymiş (TCK md. 314) gibi cezalandırılmasının dayanağı oldu.⁶⁴ Bu, sadece bir protestoya katılan sıradan kişilerin, hiçbir şiddet eylemine katılmamış olmalarına rağmen, 10 yıla yakın süreli hapis cezası ile cezalandırılması ve cezalarının infazının da TMK'nin kendine özgü infaz rejimine⁶⁵ tabi olması anlamına geliyordu.⁶⁶ TCK'nin 220. maddesinin 6. ve 7. (Örgüte Bilerek ve İsteyerek Yardım) ile 8. (Suç Örgütlerinin Propagandası) fıkralarının geniş ve sorunlu yorumları da demokratik hak kullanımını dahi örgütlü suç kapsamına soktuğu için eleştiriliyordu. Bu sorunları gidermek amacıyla III. ve IV. Yargı Paketleriyle ceza indirimleri getirildi, propaganda suçunun unsurları daraltıldı ve TMK ile TCK arasındaki mükerrer cezalandırmayı engelleyen yeni düzenlemeler yapıldı.

Yargı Paketleri kapsamında değişiklik yapılan başka bir sistematik sorun alanı, 'olağanüstü yargı rejimi'di. Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) 2004 yılında kaldırılması, bu mahkemelerde kendini gösteren olağanüstü hukuk rejiminin de sona ermesi anlamına gelmemiştir. DGM'lerin yerini bıraktığı "özel yetkili mahkemeler" eliyle özel soruşturma ve kovuşturma usulleri devam ettiriliyordu.⁶⁷ III. Yargı Paketi kapsamında, DGM'lerin devamı olarak faaliyet gösteren Ceza Muhakemeleri Kanunu (CMK) 250. madde ile görevli özel yetkili mahkemeler kaldırıldı.⁶⁸ Bu mahkemelerin 'kaldırılması' da tıpkı DGM'lerin kaldırılmasına benzer şekilde oldu. Özel yetkili mahkemelere ilişkin düzenleme, yer aldığı CMK'den kaldırıldı ancak, TMK'nin 10. maddesinde değişiklik yapılarak bu sefer TMK'de düzenlendi.⁶⁹

⁶⁴ Detaylı bir analiz için bkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü, *Protestoyu Terör Suçu Saymak: Göstericileri Yargılamak ve Hapsetmek İçin Terörle Mücadele Yasalarının Keyfi Kullanımı*, Kasım 2010.

⁶⁵ Bu infaz rejimi, kişilerin cezalarının infaz edileceği cezaevinin tipi, koşullu salıverilme süresi gibi diğer hükümlülerden farklı kurallara tabi olunmasını içeriyor.

⁶⁶ İlerleyen yıllarda TCK'nin 220. maddesinin 6. fıkrasına dayanarak "örgüt üyesi olmamakla birlikte örgüt adına suç işleme" iddiasıyla verilen mahkûmiyet kararları Türkiye'nin ifade özgürlüğü sorununun önemli bir başlığı olacaktı. AİHM'in TCK'nin 220. maddesinin 6. fıkrasının lafzının ve yerel mahkemeler tarafından yorumlanıp uygulanış biçiminin çok geniş olduğuna, bu nedenle öngörülebilir olmadığına ve suçta kanunilik ilkesinin ihlal edildiğine karar verdiği kararı ile konuldu. Bkz. *Işıkırık / Türkiye*, No. 41226/09, 14 Kasım 2017.

⁶⁷ CMK'de düzenlenen iletişimin tespiti ve dinlenmesi, gizli tanık gibi uygulamalar bakımından sanığın hiçbir delil ve şüphe olmadan izlenmesi, dinlenmesi, iletişimin tespiti ve gizli tanık beyanlarıyla suçlu duruma getirilmesi yöntemine soruşturma aşamasında başvurulmakta, kovuşturma aşamasında da bu yöntem bu mahkemelerde sorgulanmamaktaydı.

⁶⁸ III. Yargı Paketi'nin arasında özel yetkili mahkemelerinin kaldırılmasıyla ilgili düzenlemesi de olmak üzere birçok değişiklik maddesi AYM'de iptal davasına konu olmuştu. Özel yetkili mahkemelerle ilgili konularda AYM, ilgili düzenlemelerin Anayasaya aykırı olmadığına karar verdi. Bkz. *Anayasa Mahkemesi*, E. 2012/100, K. 2013/84, 4 Temmuz 2013 (Resmî Gazete: 2 Ağustos 2013, Sayı 28726).

⁶⁹ TMK md. 10 uyarınca görevli özel yetkili mahkemeler, 2014 yılında kapatıldı. Bkz. aşağıda "Karşı-reformlar".

(iii) Demokratikleşme Paketi (2013)

Kürt meselesinin barışçıl demokratik yollardan çözümü yönündeki adımlardan biri olan Çözüm Süreci'yle birlikte, Türkiye'de demokratikleşme tekrar siyasetin gündemine girdi. 30 Eylül 2013 tarihinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 'Demokratikleşme Paketi'ni açıkladı. Demokratikleşme Paketi'nde seçim barajı, siyasi partilere devlet yardımları, kuruluş ve üyelik koşullarının kolaylaştırılması, Türkçe dışındaki dillerde siyasi faaliyet yapılması ve özel okullarda eğitim sağlanması, ayrımcılık ile mücadele, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin güzergâh ve saatlerine ilişkin düzenlemeler, kamu kurumlarında başörtü yasağı gibi konular bulunuyordu.

Çözüm Süreci'nin devam ettiği bir dönemde kamuoyuna açıklanırken "en kapsamlı reform süreci" olarak tanımlanan 'Demokratikleşme Paketi' kapsamında seçim propagandalarının Türkçeden başka dil ve lehçelerde de yapılabilmesi, TCK'nin 122. maddesinin (Ayrımcılık) nefret suçunu da kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gibi önemli adımlar atılsa da, paketin 'reform' boyutu sınırlı kalmıştı. Örneğin, "Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerle eğitim ve öğretim" yapılması mümkün hale geldi, ancak düzenleme farklı dilde eğitimi yalnızca özel okullarda mümkün kılıyordu. Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin düzenleneceği güzergâhların ve saatlerin belirlenmesiyle ilgili önemli değişiklikler yapıldı.⁷⁰ Ayrıca gösteriler sırasında kolluk tarafından "şüphelilerin ve suç delillerinin tespiti" amacıyla ses ve görüntü kaydı alınabileceği kanuna eklendi.

(iv) İnsan Hakları Eylem Planı (2014)

AİHM'in Türkiye aleyhine vermiş olduğu ihlal kararları çerçevesinde ilgili hak ve özgürlüklerde iyileştirmeler yapmak amacıyla 24 Şubat 2014'te ilk İnsan Hakları Eylem Planı kabul edildi.⁷¹ Eylem planında, Türkiye hakkındaki ihlal kararının ağırlıkla verildiği yaşam hakkı, işkence yasağı, adil yargılanma hakkı, ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü dahil olmak üzere insan haklarının on dört temel alanı yer alıyordu.⁷² Ancak öngörülen adımlar, eylem planının esas amacı olan yasal çerçevenin AİHM içtihadıyla uyumlu hale getirilmesi konusunda yeterli değildi. Örneğin, ifade özgürlüğüne ilişkin olarak AİHM tarafından Türkiye'nin AİHS'i ihlal ettiği tespit edilen konularda TCK'nin basın ve

⁷⁰ 6529 sayılı Temel Hak ve Özgürlüklerin Genişletilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapan Kanun (Resmî Gazete: 13 Mart 2014, Sayı 28940). 6529 sayılı Kanun'da yer alan "... ve vatandaşların günlük yaşamını zorlaştırmayacak...", "güneş batmadan önce dağılacak şekilde", "genel yollar" gibi bazı muğlak ifadeler Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Bkz. Anayasa Mahkemesi, E. 2014/101, K. 2017/142, 28 Eylül 2017 (Resmî Gazete: 27 Aralık 2017, Sayı 30283).

⁷¹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İhlallerinin Önlenmesine İlişkin Eylem Planı, 2014/5984 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (Resmî Gazete: 1 Mart 2014, Sayı 28928).

⁷² İnsan Hakları Eylem Planları için bkz. <https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/>.

ifade özgürlüğünü kısıtlayan bazı hükümlerinin gözden geçirilmesi öngörülürken, ifade özgürlüğünün kısıtlanması konusunda başvuru ilgilili TMK ve TCK hükümlerinin gözden geçirilmesi öngörülmemiştir.

b) Karşı-reformlar

2005 yılıyla birlikte sönmüş yasalar reformları, ertesi yıl yeniden devam edildi. Ancak bu sefer, yasalar reformlarının bir bölümünün 'karşı-reform' olarak adlandırılabilir bir karakteri vardı. Böylesi reformlara 'karşı-reform' karakterini veren özellik, çoğu zaman 2000'lere hakim olan demokrasi ve insan hakları gündemine ve bu iklime vurgu yapılarak kabul edilen bu düzenlemelerin, ancak iktidarın özgül siyasal hesaplarıyla şekillenmesi ve siyasal hasımların etkisizleştirilmesini amaçlamasıydı.⁷³

2006 yılında TMK'de ve 2007 yılında Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nda (PVSK) yapılan değişiklikler ile başlayan bu karşı reformlar,⁷⁴ 2007 cumhurbaşkanlığı seçiminde 367 yeter sayısına ulaşılmaması krizi sonrası yapılan 2007 yılındaki Anayasa değişikliğiyle cumhurbaşkanının görev süresinin yeniden düzenlenmesiyle devam etti. 2010 yılında yapılan Anayasa referandumuyla, bir taraftan 1980 darbesinin sorumlularının yargılanmasının önü açılıyor ve AYM'ye bireysel başvuru yolu kabul ediliyor, diğer taraftan HSYK'nın yapısının yeniden düzenlenmesi öngörülmüyordu. 17-25 Aralık yolsuzluk soruşturmalarının "makul şüphe"ye dayanarak başlatılması sonrasında, özel yetkili mahkemelerin kaldırılması için değişiklik yapılırken aynı zamanda "makul şüphe" standardı yeniden değiştirildi. Arama kararlarında "makul şüphe" yerine, "somut delillere dayanan kuvvetli şüphe"den hareket edileceği yönünde düzenleme yapılmıştı.⁷⁵ Bu değişiklikten 10 ay sonra, "somut delillere dayalı kuvvetli" ibaresi "makul" şeklinde tekrar değiştirildi, yani maddenin ilk haline geri döndü.⁷⁶ Böylece reform görünümü

⁷³ 2001-2004 yılları arasındaki yasalar reformları kapsamında atılan adımların bazılarında *milli hassasiyetler* damgasını vuruyordu. 2001 Anayasa değişikliği kapsamında hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ile ilgili 13. maddede olumlu değişiklik yapılırken, bu maddeden çıkarılan sınırlama gerekçelerinin ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü gibi demokratik toplumların esaslı olan hak ve özgürlüklere eklenmesi ya da 2004 Anayasa değişikliği ile kaldırılan DGM'lerin yerini özel yetkili mahkemelere bırakması örnek olarak verilebilir. Ancak burada 'karşı-reform' ile *milli hassasiyetlerin* belirleyici olduğu düzenlemelerden farklı bir karaktere sahip yasalar düzenlemeleri kastediyoruz.

⁷⁴ Tüm bu değişiklikler, aşağıda "Güvenikleştirme" başlıklı bölümde detaylı olarak ele alınıyor.

⁷⁵ Diyarbakır Barosu, yasa değişikliği tasarısı halindeyken bu değişikliklerin 17-25 Aralık Yolsuzluk Operasyonları olarak adlandırılan soruşturmalara ilgisini bulunduğunu açıklamıştı. Diyarbakır Barosu, *TMK 10. Madde Uyarınca Kurulan Mahkemelerin Kaldırılması*, 2014, <https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/haberler/tmk-10-madde-uyarinca-kurulan-mahkemelerin-kaldirilmasi>. Ayrıca bkz. Fikret İlkiz, "Makul Şüphenin Sebebi-i Hikmeti", *Bianet*, 15 Aralık 2014, <https://bianet.org/yazi/makul-suphenin-sebebi-i-hikmeti-160804>; Sercan Aran, "Hukuk devletinden polis devletine, yargının kuklaştırılması veya 'makul şüphe' yasası", *sendika.org*, 17 Aralık 2014, <https://sendika.org/2014/12/hukuk-devletinden-polis-devletine-yarginin-kuklastirilmasi-veya-makul-suphe-yasasi-av-sercan-aran-234579>.

⁷⁶ 6572 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 12 Aralık 2014, Sayı 29203 Mükerrer).

altında güvenlikçi yaklaşımı güçlendiren, siyasi rövanş hamlelerini destekleyen ve yargı bağımsızlığını aşındıran bazı düzenlemeler ortaya çıktı.

C. Süreklilikler

Türkiye'nin 1980 darbesinin etkisinden sıyrılmaya çalıştığı 1990'lar, sivil toplum ve hak mücadelelerinin tekrar hareketlenmeye başladığı, darbenin ardından Batı ile bozulan ilişkileri onarmak için insan hakları alanında bazı adımların atıldığı, bununla birlikte PKK örgütü ile savaşın şiddetlendiği ve devlet şiddetinin de giderek arttığı bir dönemdi. 2000'li yıllara ise Türkiye'nin AB üyesi olabilme ihtimali ile girildi. Bu süreçte atılan olumlu adımlara rağmen, dönüşümü sağlama konusunda pek fazla yol katedil(e)mediği de bir gerçek.

Güvenikleştirme, yaşam hakkı ihlalleri ve cezasızlık; biçim değiştirerek ama birbirini besleyen ve yeniden üreten bir yapı içinde, 1990'lardan 2000'lere uzanan sürekliliğin üç temel halkasını oluşturuyor. Bu sürekliliklerin ilki olan güvenikleştirme yaklaşımı, Kürt meselesinin demokratik yollardan çözümüne dair ihtimallerin ortadan kalkmasıyla birlikte 2000'ler Türkiye'sinde kendine toplumsal ve de yasal bir zemin bulmaya başladı. Önceliğin, insan haklarına değil de güvenliğe verilmesi, derinleşen yaşam hakkı ihlalleri ve cezasızlık iklimiyle somutlaştı. Bu yaklaşım, yaşam hakkı ihlallerinin niteliğini değiştirerek devam ettirdi. Böylece 1990'lardan 2000'lere ihlallerin biçimi değişse de, güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanımı ile devletin yaşamı koruma yükümlülüğünü ihlal etmesi ve bu ihlallerin cezasız kalması bir süreklilik olarak varlığını korudu.

1. Güvenikleştirme

Türkiye'de güvenlik anlayışı Cumhuriyet tarihi boyunca aşamalı biçimde "milli savunma"dan "milli güvenliğe" evrildi ve özellikle 1960 darbesi sonrası Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) kurulmasıyla güvenlik, siyasal alanın belirleyici eksenine yerleşti. 1971 muhtırası ve 1980 darbesi, "iç tehdit" kavramını kurumsallaştırarak güvenliği teknik, siyasetten bağımsız ve dokunulmaz bir devlet meselesi hâline getirdi; MGK, MİT, sıkıyönetim komutanlıkları, Yüksek Askerî Şûra (YAŞ) ve DGM'ler gibi kurumlar hem siyasal karar alma süreçlerini hem de yargı alanını güvenlik merkezli bir rejime göre şekillendirdi. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi gibi hukuki dayanağı tartışmalı belgeler, devletin tehdit algısını sınırlandırarak geniş toplum kesimlerini, özellikle Kürtleri ve muhalif grupları, güvenlik sorunu çerçevesinde konumlandırdı.

1990'larla birlikte bu güvenlik mimarisi, Kürt meselesi etrafında daha da sertleşti: OHAL rejimi, JİTEM ve kontrgerilla yapılanmaları, düşük yoğunluklu savaş stratejisi, köy koruculuğu sistemi ve TMK'nin geniş tanımlı hükümleri hem militarizasyonu artırdı hem de ağır ve sistematik hak ihlallerine zemin hazırladı. Böylece, 2000'lere geldiğinde

Türkiye, güçlü kurumsal temellere sahip, iç tehdidi merkeze alan ve siyasal alanı daraltan yerleşik bir güvenlikleştirme pratiği üzerine inşa edilmiş bir miras devraldı. Bu miras, AB uyum sürecinin yarattığı geçici yumuşamaya rağmen sonraki yıllardaki güvenlikçi dönüşümün hızla yeniden tesis edilebilmesine imkân sağladı.⁷⁷

2000'lerin başında, 11 Eylül 2001'de İkiz Kulelere düzenlenen saldırı sonrasında ABD'nin kurduğu yeni güvenlik paradigması ve uygulamalarının hızla küreselleşmesi ile, Türkiye'de de yeni güvenlikçi paradigmaya uyum sağlandı. Kamusal ile özel alanın iç içe geçişi sonucu, 'hukuk devleti'nden 'polis devleti' ve devamında 'güvenlik devleti'ne geçiş de beraberinde geldi. Hukuk yerine güvenlik ihtiyacını önceleyen devletler, "terörizme karşı savaş" adı altında olağanüstü halin sürekli bir şekilde icra edilmesine sebep oldu.

1999'da AB üyeliği hedefine yönelen politikalar, bu küreselleşen yeni güvenlik paradigmasına Türkiye'nin uyum sağlamasını bir süre geciktirdi. 2002'de iktidara gelen AKP, ordunun özerk gücünün etkisinin önüne geçecek politikaları, AB katılım müzakereleri sürecinin etkisiyle gerçekleştirmişti. 1999 yılında PKK örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Türkiye'ye getirilmesi sonrasında başlayan PKK ile ateşkes süreci de bu askeri vesayet karşıtlığı ile sivilleşme politikasının uygulanmasına olanak sağladı.

2000'lerin başında 'milli güvenlik' yeniden tanımlandı, ordunun üstlendiği siyasal rejime bekçilik görevinin sona erdirilmesine yönelik yasal düzenlemeler yapıldı, özerk kurumsal yapılanması değiştirildi, TBMM'nin güvenlik politikaları üzerindeki etkisi artırıldı.⁷⁸ MGK'nın yapısının sivilleştirilmesi, görev ve yetkilerinin daraltılması, MGK Genel Sekreterliği'nin çalışma esaslarını düzenleyen yönetmeliğin yürürlükten kaldırılması, YÖK ve RTÜK'te görev yapan asker üyelerin görevlerine son verilmesi, Askeri Ceza Kanunu'na tabi suçların barış zamanında adli yargıda görülmesi düzenlemesi ve 2010 yılında yapılan Anayasa referandumu ile askeri mahkemelerde sivillerin yargılanmasına son verilmesi, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nin iktidar tarafından hazırlanmaya başlanması, ilişik kesmeye dair YAŞ kararlarına karşı yargıda itiraz etme yolu açılması bu düzenlemelerin önemli bir kısmıydı.⁷⁹

1980 darbesinden sonra ordunun vesayeti altında belirlenen güvenlik politikası hattında güçlenmesi ve ön plana çıkarılmasına dair politikalar üretilen polis teşkilatı, 2000'lerle birlikte askeri vesayetin kaldırılmasıyla oluşan boşluğu doldurmak için yeniden yapılanmaya ve güçlenmeye başladı. 1983 yılında Asayiş Dairesi Başkanlığı'na bağlı olarak

⁷⁷ Hasan Kılıç, "21.Yüzyılda Devletin Dönüşümü: Güvenlik Devleti ve Türkiye Deneyimi", *Hukuk Kuramı Dergisi*, 8(1), Eylül- 2023, s. 1-16.

⁷⁸ TESEV, *Türkiye'de Güvenlik Sektörü: Sorular, Sorunlar, Çözümler*, 2009.

⁷⁹ Bu raporda bkz. "Demokrasi ve İnsan Hakları Gündemi Bakımından 2000 - 2015 Dönemi".

kurulan Özel Harekât Grup Amirlikleri, 1987 yılında Terörle Mücadele ve Harekât Daire Başkanlığı'na devredilmişti. 1993 yılına kadar Özel Harekât Şube Müdürlüğü adı altında faaliyet göstermekte iken Resmî Gazete'de yayımlanmayan bir Bakanlar Kurulu Kanun Hükmünde Kararnamesi ile **Özel Harekât Daire Başkanlığı** kuruldu ve özel harekât polis okulu açma ve özel personel yetiştirmesine de olanak sağlandı.

2000'lerde ise güvenlik stratejileri, millî güvenlik devleti anlayışından farklı şekilde, artık daha merkezi bir konuma yerleşti; 'güvenlik devleti'nin ortaya çıkmasıyla birlikte polis teşkilatı bu yeni sürecin önemli bir aktörü olarak yeniden yapılandırılmaya başlandı.⁸⁰ Bu dönemde polis ve yargı teşkilatında iktidar, Gülen Cemaati ile güçlerini birleştirerek "güvenlik devleti" inşasının adımlarını attı. Polis teşkilatının pratikleri ve güvenlik stratejilerini belirleyici rolü **Özel Harekât Polisliği** bağlamında önemli idi.

Bu dönemde özellikle Kürt illerinde özel harekât polislerinin aktif şekilde çalıştığı ve bu bölgeye yoğunlaştığı, personel sayısı ve teçhizatın arttırıldığını görüyoruz. Bununla beraber 2000'lerin başında, özel harekât polislerine dair kamuoyuna yansıyan ve bu birimin eylemlerinin sorgulanmasına yol açan önemli olaylar meydana geldi. Bunlardan biri 2004 yılında Mardin'in Kızıltepe İlçesinde yapılan operasyonda 12 yaşındaki Uğur Kaymaz ve babası 31 yaşındaki Ahmet Kaymaz'ın evlerinin önünde öldürülmesiydi.⁸¹ Uğur Kaymaz'ın bedeninden 13 adet kurşun çıkarılması ve ayağında terlik olması, bedeninin yanında ise uzun namlulu silah ile fotoğrafının çekilmesi, Mardin Valiliği'nin olaya dair ilk açıklaması gibi gelişmeler özel harekât polislerinin operasyonları sırasında sivillerin korunması konusuna özen göstermedikleri hattında tartışmaların odağı oldu.

a) Güvenlik Devletine Evrilirken Mevzuat, Kurumlar ve Uygulamalar

2000'lere kadar ancak ordunun güdümünde varlık gösterebilen polis,⁸² bu dönemde AKP'nin askeri vesayeti sona erdirmeye ve sivilleşme politikaları nedeniyle yükselen bir şiddet aracına dönüştü.⁸³ Polise tanınan geniş yetkiler, görevlerinin belirsiz yapısı sayesinde ulaştığı alan serbestisi "polis devleti"⁸⁴ kavramının tartışılmasına yol açtı. "İşkenceye sıfır tolerans" söylemi ve politikası ile yasal alanda yapılan düzenlemelerin yarattığı etki

⁸⁰ Biriz Berksoy, "Güvenlik Devletin Ortaya Çıkışı, "Güvenlik" Eksenli Yönetim Tekniğinin Polis Teşkilatındaki Tezahürleri ve Süreklileşen "Olağanüstü Hal", *Birikim*, sayı 276, 2012, s. 75-88.

⁸¹ Bu raporda bkz. "Cezasızlık" bölümü içinde "Ahmet Kaymaz ve Uğur Kaymaz'ın Öldürülmesi".

⁸² Haluk İnanıcı, "Türkiye'de Polis, İktidar ve İnsan Hakları", *Birikim*, sayı 273, 2012, s.14-23.

⁸³ 2009 yılında yaptığı bir konuşmada dönemin başbakanı Recep Tayyip "Emniyet teşkilatımız rejimin sarsılmaz güvencesidir" demişti. Bkz. "Rejimin Güvencesi Kim?" Tartışması", *Milliyet*, 1 Temmuz 2009, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/rejimin-guvencesi-kim-tartismasi-1112723>.

⁸⁴ Haluk İnanıcı polis devletini, savcı-yargıcın kontrol ettiği, yönettiği polis yerine; savcı-yargıyı yöneten polis uygulamanın hâkim olduğu devlet olarak tanımlar. Bkz. Haluk İnanıcı, *a.g.e.*, s. 19.

sayesinde uygulamada kaba dayak ve benzeri yöntemler ile yapılan işkence olaylarında azalma olduğu ve polis eğitimlerinde insan hakları derslerinin verildiği 2000'lerde, önleyici polislik uygulamasıyla genişleyen polislik alanı, silah kullanma yetkilerine dair düzenleme ile ordunun karşısında güçlendirilen bu kurumu, hukuk devleti ile polis devleti karşıtlığını kurmaya neden olacak güce kavuşturdu.

(i) Yeni Güvenlik Sistemleri

Bu dönemde yaşanan bir dizi kurumsallaşma girişimi, polis teşkilatını teknolojik gelişmelere uyumlu hale getirecek ve etkinlik alanını artıracak yeni stratejilerin birer sonucuydu. 2003'te kabul edilen **Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu**⁸⁵ ile AKP iktidarı tüm kamu kurumlarının verimliliğini artırmak amacıyla yeniden yapılanma çalışmalarına başladı. Polis teşkilatı bakımından da öncelikle istihbari ve istatistiki bilgilerin toplanmasına başlandı. Bu kapsamda tüm nüfusun bilgilerinin toplanacağı teknolojik bir altyapı kuruldu. Kişilerin bilgileri suç önlemeye, suçlu profillerini çıkarmaya, suç haritaları oluşturmaya yönelik istatistik verisi hâline getirildi. **Pol-Net** projesi⁸⁶ ile emniyet teşkilatının bilgi bankası, diğer tüm kamu kurumlarının ağları ile birlikte çalışacak ortak bir veritabanı hâline getirildi. **Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu (MOBESE)** ya da **Kent Güvenlik Yönetim Sistemi (KGYS)** sistemi ile 2005 yılından itibaren kademeli olarak uygulanmaya başlayan bir gözetim altyapısı kuruldu. Kamera sistemi ile kayıt alma, araç plakası tanıma ve ilerleyen yıllarda yüz tanıma işlevleri bulunan bu sistem sayesinde suç veritabanları genişletildi.⁸⁷ **Mernis Projesi ve Kimlik Paylaşım Sistemi Projesi** ile de vatandaşların adres ve diğer bilgilerinin merkezi bir veritabanına aktarılması sağlanarak, tüm kamu ağlarında yapılan değişikliklerin izlenmesi sağlandı.⁸⁸

(ii) Yeni ve Değişen Kurumlar

Bu dönemde teşkilat fiziksel olarak da güçlendirildi. Polislerin sokak hâkimiyetini sağlamak ve görünürlüğünü arttırmak amacıyla personel sayısı artırıldı. **Polis Meslek Yüksekokullarının** da paralel olarak sayısı yükseltildi. Sivil giyimli **Güven Timleri ve Yıldırım Ekipleri** de bu dönemde kuruldu. **Özel Harekât Timleri** polislerinin de sayısı artırılarak, özellikle Kürt illerinde ön saflarda yer alması sağlandı. Ayrıca Emniyet Genel Müdürlüğü'nün bütçesi 2006'dan itibaren artırıldı ve iç güvenlik harcamaları devlet bütçesinde büyük bir pay sahibi

⁸⁵ 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu (Resmî Gazete: 24 Aralık 2003, Sayı 25326).

⁸⁶ Pol-Net, Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulan Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı'nın bir çalışması olarak 1987 yılında kuruldu, 2003 yılında çalışması tamamlandı ve hizmete başladı. Pol-Net, bilgi alışverişi için Adli Sicil, Jandarma Genel Komutanlığı, Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı sistemleri ile bağlantı kurabiliyor. Detaylı bilgi için bkz. Canan Bozkurt, "Göz, Kulak, Devlet, Pol-Net" *Güncel Hukuk Dergisi*, 2009.

⁸⁷ Ufuk Taşçı, "Güvenlik Amaçlı Gözetim Aracı Olarak Türkiye'de Mobese ve Eleştiriler", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016/2.

⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.nvi.gov.tr/kps>.

oldu. İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak 2003'te kurulan, ilerleyen yıllarda önemine binaen Başbakanlık'a ve en son yeniden İçişleri Bakanlığı'na bağlanan ve polis teşkilatının da bir parçası olduğu **Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı**, merkezi bir stratejik istihbarat servisi olarak hareket ederek güvenlik kurumlarından gelen bilgileri, istihbarat kurumlarından gelen bilgiler ile birlikte analiz etmesi amacıyla 2010 yılında kuruldu.

AKP'nin Kürt meselesine yeni yaklaşımları doğrultusunda "terörle mücadelede kararlılık" ile sosyolojik, dil, kültür gibi çözüm arayışlarının bulunduğu bir denge siyaseti yürütmeyi amaçlayan polislik stratejisi 2005 yılında başlatıldı. Polisin toplumun farklı kesimleri ile işbirliği yapması ve toplumun da güvenlik hizmetinden memnuniyetinin artması hedefiyle yürütülen bu projenin devamında, 2009 yılında **Toplum Destekli Polis Yönetmeliği** yürürlüğe girdi.⁸⁹ Toplum destekli polis birimleri, belirli mahalle ya da ilçe gibi yerel birimlerden sorumlu bir biçimde, burada yaşayan kişilerle iş birliği kanalları oluşturarak ağlar kurdu. Bunlar ayrıca ilköğretim, lise, üniversitelerde konferanslar vererek, broşürler dağıtarak, öğrencileri "terör", "fuhuş", "uyuşturucu" gibi tehlikelere karşı uyarmak kapsamında ideolojik işlevi de olan polislik faaliyetlerini yürüttü.⁹⁰

Bu noktada değinilmesi gereken bir konu da Kürt illerinde yürütülen polislik stratejisinin 28 Mart 2006 olayları sonrasındaki dönüşümüdür. 2000'li yıllarda, Kürt vatandaşları yabancılaştıran devlet şiddeti uygulamasının yanı sıra "zihinleri ve gönüllerin kazanılması", "toplumun rehabilite edilmesi" odaklı stratejinin de uygulanması dönemi başladı. PKK örgütüne halk desteğinin sona ereceği inancıyla uygulanan bu strateji, 28 Mart olaylarında yoksul Kürt gençlerin ve çocukların yüksek katılımı ve özellikle alışveriş merkezleri gibi ticaret mekanlarının camlarının kırılması gibi sınıfsal bir isyan da barındırdığı düşüncesine dayanıyordu. Kürt sermayedarlar ile çocuk ve gençlerin bazı hizmetlere polis kanalıyla erişimi için yapılan anlaşmalar da bu stratejinin bir parçasıydı. Ayrıca örgüte katılan kişilerin profillerine dair çalışmalar yapılarak, katılımın engellenmesi için polis tarafından çok çeşitli araştırmalar yapıldı.⁹¹ Toplumun rızasının inşa edilmesi ve desteğinin kazanılması amacıyla Kürt illerinde uygulanan bir polislik stratejisi olarak "hizmetleşme", beraberinde başkaca stratejileri de getirerek, PKK örgütü ile yürütülen savaşta polisin aktif bir rol oynamasını sağladı.⁹²

⁸⁹ Funda Hülagü, "2000'ler Türkiye'sinde Kürt Coğrafyasındaki Polis Şiddetinin Kökenleri: Seküler Evrenselin Yitimi", *Praksis*, 1/40, s. 153-184.

⁹⁰ Biriz Berksoy, "2010'larda Türkiye'de Güvenlik Devleti' 'Olağanüstü Devlet' Biçimine Evrilirken", *Birikim*, 2017/335, s.11-27.

⁹¹ Funda Hülagü, *a.g.m.*, s.175.

⁹² Bu stratejinin önemli bir figürü eski Diyarbakır Emniyet Müdürü Gaffar Okkan idi. 1997 yılında Diyarbakır'da görev yapmaya başlayan Gaffar Okkan, 2001 yılında beş koruma polisi ile birlikte Hizbullah örgütü üyesi kişiler tarafından öldürüldü.

(iii) Yeni ve Değişen Yasalar

2005 yılında yürürlüğe giren yeni **TCK** ve **CMK**, temel hak ve özgürlükler ile demokratik haklar bakımından önemli adımlar içerse de, güvenlikleştirme bağlamında okunduğunda polise serbest bir alan açacak düzenlemeler barındırıyordu. Bu düzenlemeler, toplumun farklı kesimlerinin tartışmasına fırsat tanımadan, hukukçuların görüşleri alınmadan hızlıca yasalaşmıştı. Eski TCK'nin güvenlikçi bir anlayışla yaratılmış sorunlu düzenlemeleri, yeni TCK'de yeniden formüle edilerek korunmasına rağmen, ceza yasalarına dair bu reformun güvenlik sektörü aktörleri tarafından 'polisin etkisiz bırakılması' içerikli eleştirilere maruz kalması nedeniyle TCK ve CMK'de henüz yürürlüğe girmeden değişiklik yapıldı.⁹³ CMK'ye polislin arama ve el koyma yetkilerine dair "makul şüphe" kriteri getirilerek, yeni ve belirsiz bir yetki genişlemesi durumu ortaya çıktı. Bir diğer tartışma yaratan yenilik ise polislin iletişimi dinleme yetkisi oldu. İlerleyen yıllarda, iktidarın siyasi rakiplerini ekarte etmek için başlattığı yargılama süreçlerinde söz edilen iletişimin dinlenmesi yetkisi oldukça etkili olacaktı.⁹⁴

2004 yılında ceza yasalarında yapılan reformların güvenlik devleti aktörleri bakımından yarattığı huzursuzluk nedeniyle, bu kez **TMK**'de değişiklikler yapılarak "güvenlik zafiyetlerinin sona erdirilmesi" talepli tartışmalar başlamış ve yasal değişiklik için gizli bir şekilde çalışma komisyonu oluşturulmuştu.⁹⁵ 28 Mart olayları sonrası bu komisyon çalışmalarını hızlandırdı ve TMK'de yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yapılan en geniş değişiklikler yapıldı.⁹⁶ Yeni suçlar terör suçları listesine dahil edildi, bazı suçların cezası artırıldı, bir kısım suçların cezası para cezası iken hapis cezasına çevrildi, bazı suçların kapsamı genişletildi. Önemli değişikliklerden biri, 1999 yılında AYM tarafından iptal edilen,⁹⁷ polise "teslim ol" emrine uymayan kişiye karşı silah kullanma yetkisi veren maddenin tekrar yasaya eklenmesiydi.⁹⁸ Bir diğer etkili değişiklik ise 15 yaşından büyük çocukların çocuk mahkemesi yerine özel yetkili ağır ceza mahkemelerinde yargılanmasına yol açan düzenleme oldu. 28 Mart olaylarının bir diğer önemi de, 2003 yılında **İl Özel İdaresi Kanunu**'nda yapılan değişikliğin uygulama alanı bulmasıydı.⁹⁹ Bu değişiklik ile

⁹³ 5377 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 8 Temmuz 2005, Sayı 25869).

⁹⁴ Haluk İnanıcı (der.), *Parçalanmış Adalet: Türkiye'de Özel Ceza Yargısı* (İletişim Yayınları, 2011).

⁹⁵ Volkan Aytar, *Daha Karanlık Bir Geleceğe Doğru mu? Terörle Mücadele Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler* (TESEV Yayınları, 2006), s. 3.

⁹⁶ Esra Kılıç ve Esmâ Yaşar, "2012-2015: Bir Demokratikleşme Denemesi?", *Değişen Yasa, Değişmeyen Baskı* içinde (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2024), s. 174.

⁹⁷ Anayasa Mahkemesi, E. 1996/68, K. 1999/1, 6 Ocak 1999.

⁹⁸ Bu raporda bkz. "Yaşam Hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat" bölümü.

⁹⁹ 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (Resmî Gazete: 24 Haziran 2003, Sayı 25148).

valiler, ilde çıkabilecek olaylarla ilgili askeri birliğin komutanlarıyla koordineli şekilde hareket etmek üzere yetkilendirildi ve 28 Mart olaylarında Diyarbakır'da askeri birlikler protestoları bastırmak için göreve çağrıldı.

PVSK'de 2005 yılında yapılan değişikliklerle iletişimin dinlenmesine yönelik bir madde eklendi. Bununla **CMK**'de yapılan değişiklik pekiştirilmiş oldu ve polise kişinin iletişimini tespit etme, dinleme, kaydetme ve aynı zamanda kişinin yerini belirleyen sinyalleri takip etme yetkisi verildi. PVSK'de asıl kapsamlı ve tartışmalı değişiklik ise 2007 yılında yapıldı.¹⁰⁰ PVSK'nin 16. maddesi ile yapılan değişiklik ile polisin silah kullanma yetkisi genişletildi; polise durdurma, arama, parmak izi kaydetme, kimliği tespit edilemeyenleri gözaltına alma gibi yetkiler tanınarak önleyici polislik kapasitesi güçlendirildi.¹⁰¹ Bu değişikliklerin gerekçesi olarak hem AB standartları hem de Avrupa ülkeleri örnek gösterildi¹⁰² ve polisin "suç öncesi alanda yeni ve çağdaş yetkilere" sahip olması gerekliliği ile "risk" ve "tehlikeler"e işaret edildi.¹⁰³

2004 yılında yasalaşan **Kabahatler Kanunu**¹⁰⁴ ile de polise yine günlük yaşamı düzenleyen geniş yetkiler verildi. Önleyici polislik stratejisi doğrultusunda "toplum düzenini, genel ahlakı, genel sağlığı, çevreyi ve ekonomik düzeni korumak" amacıyla yürürlüğe giren Kabahatler Kanunu; dilencilik, kaldırım işgali, emre aykırı davranış, gürültü, sarhoşluk, rahatsız etme, afiş asma gibi eylemlere karşı idari para cezası uygulanmasına tamamen tek başına polisin karar verdiği bir keyfiyet düzeni kurdu. İdari yaptırım öngören bu yasa polise, yakalama ya da gözaltına alma yetkisi vermiyorsa da; kimlik göstermeme kabahati ya da siyasi içerikli afiş asma kabahati nedeniyle idari yaptırım uygulama durumlarında, kabahatlinin emniyete davet edilmesi ve gitmemesi, kişinin 'polise mukavemet etme' eylemine varan suçlarla karşı karşıya kalmasına yol açan bir uygulama alanı buldu.¹⁰⁵

Bir diğer güvenlik devleti aygıtı ise, 1982 yılında çıkarılan bir yönetmelik¹⁰⁶ ile hayatımıza giren '**Çevik Kuvvet Polisi**' idi. Toplantı ve gösteri yürüyüşlerine şiddet kullanarak müdahale etmek üzere kurulan bu yapı, 2000'lerde de oldukça aktif bir polislik faaliyeti yerine getirdi. 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun 1983 yılında yasalaşması sonrasında, Çevik Kuvvet Polislerinin çeşitli şiddet araçları ile toplantı ve

¹⁰⁰ Bu raporda bkz. "Yaşam Hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat" bölümü.

¹⁰¹ TESEV, *Polis Yasalarının Ruhu: Mevzuatta Söylemler, Araçlar ve Zihniyet*, 2013.

¹⁰² İnsan Hakları İzleme Örgütü, *Adalet Karşı Safları Sıklaştırmak Türkiye'de Polis Şiddetiyle Mücadele Önündeki Engeller*, 2008.

¹⁰³ TESEV, *Polis Yasalarının Ruhu*, s. 31.

¹⁰⁴ 5326 sayılı Kabahatler Kanunu (Resmî Gazete: 31 Mart 2005, Sayı 25772).

¹⁰⁵ TESEV, *Polis Yasalarının Ruhu*, s. 38.

¹⁰⁶ Polis Çevik Kuvvet Yönetmeliği (Resmî Gazete: 30 Aralık 1982, Sayı 17914).

gösteri yürüyüşlerinde işkenceye varan yöntemler kullanarak göstericileri dağıttıkları; biber gazı, plastik mermi ve Toplumsal Olaylara Müdahale Aracı (TOMA) gibi araçlarla yüksek dozda şiddet kullanımının arttığı görüldü. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu da demokratik hak talepleri ve muhaliflerin protestolarının önüne geçmek için bir baskı aracı olarak kullanılageldi.¹⁰⁷

2007'de kabul edilen **İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun**,¹⁰⁸ internet ortamındaki suçlarla mücadele gerekçesiyle yasalaştı ancak kısa sürede ifade ve haberleşme özgürlüğünü sınırlandıran bir araca dönüştü. Mahkemeler ve **Telekomünikasyon ve İletişim Başkanlığı (TİB)**, hem bu kanuna hem de TCK'ye dayanarak geniş kapsamlı erişim engelleri getirdi. YouTube'un yaklaşık iki yıl kapatılması bunun en çarpıcı örneği oldu. Erişim engeli yetkisinin sulh ceza mahkemelerine verilmesi ve **Başbakanlık/Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (BİMER/CİMER)** gibi ihbar mekanizmalarının yaygınlaştırılması, vatandaşların birbirini izleyen ve ihbar eden bir konuma itilmesine yol açarak otoriter eğilimleri güçlendiren bir yapı oluşturdu.¹⁰⁹

1981'de çıkarılan Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Kanun ile yasal dayanağı oluşturulan, 1990'larda yaygınlaşmasının ardından 2004 tarihli 5188 sayılı **Özel Güvenlik Hizmetleri Kanunu** ile kapsamı genişletilen özel güvenlik sistemi; özellikle emekli asker ve polislerin sektörde istihdam edilmesine olanak sağlayarak kamu ve özel kurumlarda hızla yaygınlaştı. Güvenlik hizmetinin özelleşmesi, denetim, silah kullanma yetkisi ve eğitimi gibi konularda sorunları da beraberinde getirdi.

2013 yılında yaşanan Gezi Parkı protestoları¹¹⁰ ile 2014 yılında yaşanan Kobani protestolarında¹¹¹ polisin işkenceye varan müdahalesi ve göstericilerin yaşamına son veren ölümcül güç kullanımının yarattığı tartışma ortamı, güvenlikleştirme araçlarına bir yenisini ekledi. **İç Güvenlik Paketi** olarak bilinen bir yasa tasarısı 2014 yılının sonlarında

¹⁰⁷ Naciye Yıldız, "Hukuk, Yasanın Gücü, Polisin Şiddeti", *Mülkiye Dergisi*, 2012/3, s. 5-31.

¹⁰⁸ 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 23 Mayıs 2007, Sayı 26530).

¹⁰⁹ Aktaran Tanıl Bora, "CİMER", Birikim, 11 Aralık 2024. Ayrıca bkz. Çağlar Ezikoğlu, "CİMER in Turkey: A revolutionary platform for political participation or a tool for authoritarianism", *International Social Science Journal*, 28 Aralık 2023.

¹¹⁰ Esra Kılıç ve Esmâ Yaşar, "2012-2015: Bir Demokratikleşme Denemesi?", *Değişen Yasa, Değişmeyen Baskı* içinde (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2024), s. 203.

¹¹¹ Suriye'nin güneyindeki Kobani bölgesini Irak Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) kuşatması ve YPG (Yekîneyên Parastina Gel) ile çatışması sırasında Kobani ile dayanışmayı amaçlayan ve 6-8 Ekim 2014 tarihlerinde Türkiye'de gerçekleşen sokak eylemlerine Hüda-Par destekli gruplar saldırmış; polisin göstericileri hedef alarak silahla müdahalesi sonucu 46 kişi yaşamını yitirmişti.

TBMM Başkanlığı'na gönderildi.¹¹² Bu pakette,¹¹³ başta Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Jandarma Teşkilât, Görev ve Yetkileri Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Ceza Muhakemesi Kanunu, İl İdaresi Kanunu olmak üzere toplam 21 kanunda değişiklik öngörülüyordu. Tasarının 2015 yılında kanunlaşması, güvenlikçi politikalarını sertleştireceğine işaret ediyordu. Kanun, kolluğun yetkilerini belirsiz bir sınırla genişleterek tüm toplumu “makul şüpheli” haline getirdi ve toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının ciddi biçimde kısıtlanmasına yol açtı.¹¹⁴

b) Güvenlik Devletin Kurumsallaşması

Yukarıda sözü edilen polis teşkilatının güvenlik alanında öne çıkarılması ve ordunun yerine yeni bir güç olarak inşa edilmesi sürecine karşı asker de elbette direnç gösterdi. 2007 yılında yaşanan laiklik tartışmaları ve e-muhtıra gündemi, darbe günlükleri¹¹⁵ ve yaşandığı iddia edilen darbe girişimleri¹¹⁶ ile Ergenekon ve Balyoz davaları, ordunun siyasetteki etkisini koruma çabası ile hükümetin askeri vesayeti geriletme stratejisinin sert biçimde çarpıştığı bir dönemi ortaya çıkardı. Bu süreç, bir yandan çok sayıda asker ve bürokratin tartışmalı delillerle yargılandığı, diğer yandan 2010 referandumu ile darbe sorumlularının yargılanmasının ve YAŞ kararlarının denetiminin mümkün hâle geldiği yeni bir yeni güç dağılımı yarattı.

Aynı yıllarda Kürt meselesinde yürütülen Çözüm Süreci, 2013–2015 arasında umut veren adımlara rağmen, Kürt illerinde askeri güvenlik stratejisi olarak dağlara “kalekol” adı

¹¹² Tasarının genel gerekçesinde, “Son zamanlarda meydana gelen toplumsal olayların, terör örgütlerinin propagandasına dönüşmesi ve göstericilerin, vatandaşların can ve mal güvenliklerini tehdit etmesi sebebi ile özgürlük-güvenlik dengesini bozmadan yeni tedbirler alınmasının zorunlu hale geldiği” belirtildi.

¹¹³ 6638 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 4 Nisan 2015, Sayı 29316).

¹¹⁴ Polisin kişilerin üstünde, eşyasında ve aracında arama yapabilme yetkisi genişletildi. Polise kişileri “koruma altına alma, uzaklaştırma ya da yakalama ve gerekli kanuni işlemleri yapma” gibi muğlak yetkiler verildi. Polisin toplantı ve gösterilerde basınçlı silah kullanma yetkisine boyalı silah kullanma yetkisi de eklendi. Yine polise sadece saldıranlara karşı değil, ayrıca “saldırıya teşebbüs edenlere” karşı da silah kullanma yetkisi getirildi. Gecikmesinde zarar bulunan hallerde hâkim kararı olmaksızın polis ve jandarmaya tanınan “önleme dinlemesi” yetkisinin, hâkim karar verene kadar fiilen 72 saat sürmesini mümkün kılan bir düzenleme yapıldı. Toplantı ve gösterilerde yüzünü örtenlere iki yıl altı aydan dört yıla kadar hapis ve gösterilere kanunların suç saydığı nitelikte afiş, pankart, döviz, resim, levha gibi araç ve gereçler taşıyarak veya bu nitelikte sloganlar söyleyerek ya da ses cihazları yayınlarak katılanlar hakkında altı aydan üç yıla kadar hapis cezası öngörüldü. Suçüstü halinde polise savcılık kararı olmaksızın 48 saate kadar kişileri gözaltında tutma yetkisi verildi. Daha öncesinde savcılara bırakılan suçüstü halinde gözaltına alma yetkisi kolluğa devredilmiş oldu. İl İdaresi Kanunu’nda değişiklik yapılarak kuvvetler ayrılığı ilkesi ortadan kaldırıldı ve valilere, kolluk amirleri ve memurlarına suçun aydınlatılması ve faillerin bulunması için gereken acele tedbirlerin alınması hususunda doğrudan emir verme yetkisi verildi.

¹¹⁵ “Darbe Günlüklerinin Tam Metni”, T24, 1 Aralık 2009, <https://t24.com.tr/haber/darbe-gunluklerinin-tam-metni,63137>.

¹¹⁶ Sarıkız, Ayışığı ve Yakamoz isimli üç darbe girişiminden söz edilen sayıdan sonra Taraf Gazetesinde yayınlanan habere göre Eldiven isimli bir darbe girişimi daha yaşandı.

verilen karakollar inşa edilmeye başlanmasıyla eş zamanlı ilerledi. Dahası yeni güvenlik barajlarının inşa edilmesi, yeni köy koruculuğu kadrolarının açılması ve mayınlı arazilerin temizlenmemesi gibi konular bölge sakinlerini tedirgin etmeye devam ediyordu.¹¹⁷

2010'lu yıllar ile birlikte artık polis teşkilatı tek başına değil, yargı ile birlikte güvenlik devletinin asli aktörlerini oluşturacaktı. Polis-yargı eksenli güvenlik devletinin yeni omurgasına dönüşürken, AKP-Gülen Cemaati çatışması sonucunda yargı ve emniyet kadrolarının hükümete bağlanması,¹¹⁸ özellikle HSYK ve Sulh Ceza Hakimlikleri üzerinden güvenlik aygıtının tamamen siyasal iktidar kontrolünde yeniden yapılandırılmasını sağladı.

Neticede, 1980'lerden itibaren artan silahlı çatışma ortamı, Kürt meselesini salt bir güvenlik sorunu olarak çerçeveleyen devlet politikalarını pekiştirdi. Bu yaklaşım, yalnızca PKK örgütü ile mücadeleyi değil, aynı zamanda Kürt kimliğinin kamusal alanda görünürlüğünü, ifade ve örgütlenme özgürlüğünü de güvenlik tehdidi olarak kodlamıştı. 2000'li yıllarda bazı siyasal açılımlar denense de bu süreçlerin sonlanmasıyla birlikte güvenlik odaklı yaklaşım kaldığı yerden ve daha da kurumsallaşarak sürdü. Bu bağlamda güvenlik devleti, yalnızca şiddetle değil, siyasal temsil ve yurttaşlık haklarıyla da mücadele eden bir yapı olarak öne çıktı.

2. Yaşam Hakkı İhlalleri

1990'lardan 2000'lere baktığımızda, 1990'ların yaygın yaşam hakkı ihlali pratikleri zorla kaybetme ve hukuk dışı infazlar iken, güvenlik güçlerinin zor ve güç kullanma yetkisinin yıllar içerisinde artırıldığı 2000'lerde ise ölümcül güç kullanımı ve devletin koruma yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle gerçekleşen yaşam hakkı ihlalleri öne çıktı.

2000'li yılların başında OHAL'in kaldırılmasıyla birlikte boşaltılan köylerine geri dönen siviller, bu kez geçmişten kalan mayın ve mühimmatlarla karşı karşıya kaldı. Tarımsal faaliyetler sırasında ya da açık alanlarda oyun oynayan çocuk ve gençlerin patlayıcılarla temas etmesi sonucu çok sayıda ölüm ve ağır yaralanma meydana geldi.

2006 sonrasında sokak hareketliliğinin artmasıyla devreye sokulan yeni polislik stratejileri, çocuk ve gençlerin siyasal taleplerini ifade ettikleri alanların güvenlik güçlerince yoğun şekilde denetim altına alınmasına yol açtı. Aynı süreçte şehir merkezlerinde panzer ve zırhlı araç kullanımının yaygınlaşması, özellikle çocuklar ve

¹¹⁷ İnsan Hakları Derneği, *Yeni Karakol (Kalekol) ve Üs Bölgeleri Yapımlarına İlişkin İHD Komisyon Raporu*, 2014, <https://www.ihd.org.tr/yeni-karakol-kalekol-ve-us-bolgeleri-yapimlarina-iliskin-ihd-komisyon-raporu/>.

¹¹⁸ Esra Kılıç ve Esma Yaşar, *a.g.e.*, s. 205-209.

yaşlılar açısından yeni bir yaşam hakkı riski oluşturdu. 2010'lu yıllarda zırhlı araçların ilçe ve şehir merkezlerinde daha rutin şekilde kullanılması, özellikle 2015 sonrasında bu araçların karıştığı ölüm vakalarının belirgin biçimde artmasına neden oldu. Devriye faaliyetleri ve toplumsal olaylara müdahalelerde kullanılan bu araçlar, yaşam hakkı bakımından ciddi bir tehdit kaynağı hâline geldi. Bununla birlikte, güvenlik güçleri tarafından yürütülen operasyonlar sırasında, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde ve dur ihtarına uyulmadığının iddia edildiği durumlarda ölümcül güç kullanımı 2000'lerdeki yaşam hakkı ihlallerinin belirgin örüntülerini oluşturdu.

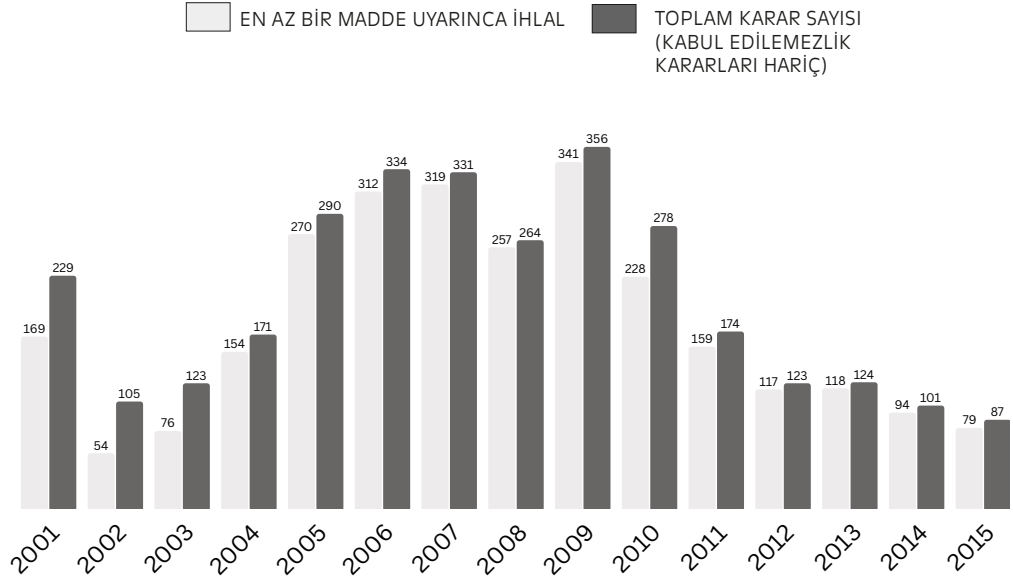
Sonuç olarak, 1990'lardan devralınan OHAL pratiği ile 2000'li yıllarda giderek güçlenen güvenlik odaklı yaklaşım birlikte düşünüldüğünde; mayın ve mühimmat patlamaları, ölümcül güç kullanımı ve zırhlı araç çarpmaları farklı biçimlerde ortaya çıksa da süreklilik gösteren yaşam hakkı ihlalleri olarak karşımıza çıkıyor.

Yaşam hakkı ihlallerinin 2000'lerde farklılaşan veçhelerinin izini AİHM tarafından Türkiye aleyhine verilen ihlal kararları, AİHM'in istatistik içeren yıllık raporları¹¹⁹ ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi önünde AİHM kararlarının uygulanmasının denetimi süreci üzerinden sürebilmek mümkün.¹²⁰ Bu kararlar, yaşama son vermeme yükümlülüğü, yaşam hakkını koruma yükümlülüğü ve etkili soruşturma yürütme yükümlülüğü gibi yaşam hakkının farklı boyutlarına ilişkin olduğu gibi, sadece devlet görevlilerinin eylemleri dolayısıyla değil, üçüncü kişilerin eylemleri dolayısıyla da devletin sorumluluğunun doğduğu durumları içeriyor.

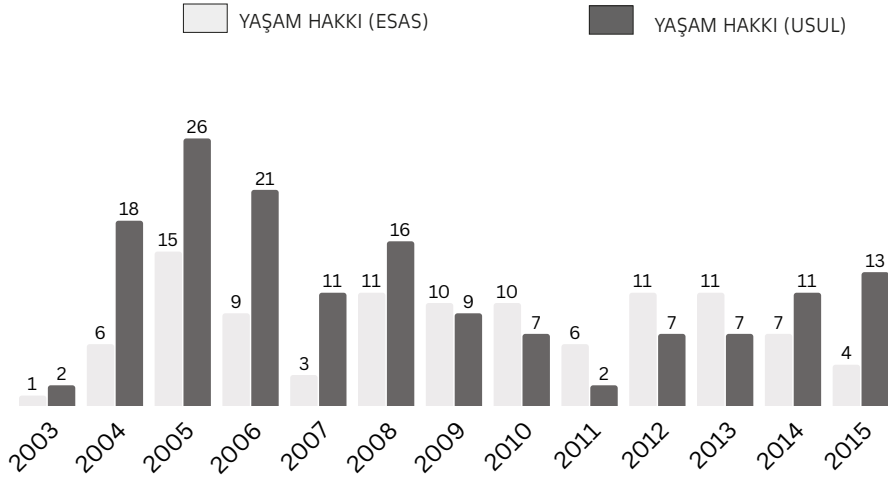
¹¹⁹ 2001 itibariyle yayımlanmaya başlayan raporlar için bkz. <https://www.echr.coe.int/annual-reports>.

¹²⁰ AYM'nin 2015 tarihli ilk raporu ise kısıtlı bir analiz imkanı veriyor. Bu rapora göre 2013 yılında 2, 2014 yılında 5, 2015 yılında ise 11 kararda yaşam hakkının ihlal edildiğine karar verildi. Bkz. Anayasa Mahkemesi, *Yıllık Rapor 2015*, 2016, s. 278, <https://www.anayasa.gov.tr/media/3521/2015yillikrapor.pdf>.

İhlal Kararları

Yaşam Hakkı

İzleme sürecinde Bakanlar Komitesi tarafından tespit edilen yapısal ve sistematik sorunlar, özellikle, PVSK'nin 16. maddesi başta olmak üzere yasal çerçevenin uluslararası standartlarla uyumlu olmamasından, aşırı ve orantısız güç kullanımından, güç kullanımda uygun araçların seçilmemesinden, güç kullanımının yaşam hakkı ihlali en az indirecek şekilde planlanıp organize edilmemesinden ve cezasızlık ortamına yol açan eksikliklerden (örneğin yeterli olmayan soruşturmalar, kamu görevlileri hakkında soruşturma izni verilmemesi, uzun süren yargısal süreçler, yerel mahkemelerin devlet görevlilerine karşı hoşgörülü tutumu, eylemin ciddiyetiyle orantısız cezalara hükmedilmesi) kaynaklanıyor.

Bakanlar Komitesi önündeki izleme süreçlerinde bu sorunların düzenli olarak takip edilmesi, keyfi ve aşırı güç kullanımına karşı uygun ve etkili teminatlar sunmayan 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun ile 1982 tarihli Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliği'nin kaldırılması ile "Ottawa Sözleşmesi" olarak da bilinen Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile ilgili Sözleşme'nin Türkiye tarafından imzalanmasını mümkün kıldı. Ancak, bunlar haricinde, Bakanlar Komitesi'nce tespit edilen yapısal ve sistematik sorunlarda iyileşme kaydedilemedi.

3. Cezasızlık

2000'li yıllarda AB uyum süreci ve sonrasında yapılan yasal düzenlemeler ile uygulama pratikleri, demokratikleşme ve insan hakları gündeminde olumlu etkiler yaratırken, diğer yandan güvenlikleştirme politikaları ile yaşam hakkı ihlalleri ve cezasızlık devam etti. 'Reform', 'demokratikleşme' ve 'barış' söyleminin güçlendiği dönemlerde dahi, yaşam hakkının korunması yönünde kayda değer bir ilerleme sağlanamadı. Tersine, yasal düzenlemeler güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanımı bakımından geniş ve esnek bir yetki alanı kazanmasına ve bu yetkinin yargısal denetim dışında kalmasına yol açarak 1990'lı yılların cezasızlık pratiğini devam ettirdi.

Türkiye'de süreklilik gösteren "cezasızlık", güvenlik güçlerinin ağır insan hakları ihlallerinden sorumlu olduğu hallerde yaygın olarak karşımıza çıkan, yapısal sorunlardan beslenen, derin kökleri olan ve o nedenle iktidarlar değişse de çözilemeyen bir sorun alanı. Bu sorunun, yasalarla ilgili hukuksal boyutları ve yargı dünyasının ihlal mağdurlarını değil, ihlale sebep olan kamu görevlilerini korumayı önceleyen devletçi zihniyet kodları ile ilgili fiili sebepleri var. Yasal düzenlemelerin metninden, yasalardaki boşlukların failer lehine yorumlanmasından veya yasaların hiç uygulanmamasından ortaya çıkabiliyor ve neticede güvenlik güçlerinin yasadışı eylemlerinin meşrulaştırılması, idari ve yargısal süreçlerde failerin korunması gibi sonuçlar doğuruyor.

Yaşam hakkına ilişkin uluslararası ilkeler, devletin yalnızca kasıtlı ihlallerden kaçınmasını değil, yaşamı koruyacak caydırıcı ve koruyucu bir yasal çerçeve oluşturmasını, önleyici tedbirler almasını ve yetkililerden kaynaklanan ölümler hakkında bağımsız ve etkili bir soruşturma yürütülmesini zorunlu kılıyor. Türkiye’de yaşam hakkının korunması bakımından mevcut hukuki rejim ise, güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanımına ilişkin açık ve sınırlayıcı mekanizmalar içermediği için cezasızlık olgusunu güçlendiren bir zemine sahip. AİHS’in 2. maddesi, ölümcül gücün yalnızca mutlak zorunluluk ve orantılılık ilkeleri çerçevesinde kullanılabileceğini açıkça belirtirken; Anayasanın 17. maddesinde “silah kullanımına kanunen cevaz verilen zorunlu haller” gibi daha geniş ve yoruma açık bir ifade benimseniyor. Anayasa’daki bu düzenlemenin PVSK, TMK ve TSK İç Hizmet Kanunu gibi kanunlardaki karşılığında ise silah kullanma yetkisi birçok durumda çok daha belirsiz ve denetime kapalı bir şekilde tanımlanıyor. Böylece “durum ihbarına uymama”, “etkisiz hâle getirme” ya da “tehlikenin bertarafı” gibi muğlak kriterler, ölümcül güç kullanımını geniş biçimde meşrulaştırmak için kullanılıyor.

Bu bağlamda 2000’li yıllardaki yargı pratiğini, 1990’lı yıllardaki yargı pratiğinden ayıran en önemli özellik, soruşturmanın derhal açılması. Ancak soruşturmanın derhal açılması tek başına cezasızlık sorununu ortadan kaldırmıyor, failerin korunması bu kez başka şekillerde, soruşturma ve kovuşturma süreçlerinin yürütülme biçimi ve verilen kararlarla sürdürülüyor.

2000’li yılların cezasızlık örüntülerine bakıldığında, öncelikle güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanımına ilişkin soruşturmalarda delillerin toplanması ve muhafazasında ciddi eksiklikler dikkate çarpıyor. Zira uygulamada bu işlemler, şüpheli olabilecek aynı kolluk birimi eliyle ya da iş arkadaşı olan aynı emniyet birimlerine bağlı kolluk görevlileri tarafından yürütülüyor. Delil toplama, muhafaza ve değerlendirme süreçleri ciddi suistimal ve eksikliklere, hatta delillerin karartılması gibi uygulamalara kapı açıyor.

Delillerin uygun şekilde toplanmaması, failin tespit edilmesi önünde bir engel teşkil ediyor. Delil yetersizliği nedeniyle şüpheli tespit edilemediğinde, uygulamada daimî arama kararı verilerek soruşturmanın bir nevi fiilen askıya alınması da tekrarlayan bir cezasızlık örüntüsü olarak ortaya çıkıyor.

Ölümcül güç kullandığı tespit edilebilen bir şüpheli varsa, bu kez de soruşturmalar soruşturma izni engeline takılıyor. Soruşturma izni sürecinde yürütülen idari soruşturma, mesleki, hiyerarşik ve kişisel ilişkilerin bulunduğu aynı teşkilata bağlı kişi ya da birimler tarafından yürütülüyor. Bu durum, soruşturmanın bağımsızlığını zayıflatıyor; delillerin toplanması, şüphelilerin tespiti ve yargılama sürecinin başlaması üzerinde idari takdirin belirleyici hâle gelmesine neden oluyor. Bu nedenle soruşturma izni olgusu, cezasızlığı pekiştiren önemli etkenlerden biri hâline geliyor.

Kovuşturma sürecine geçilebildiği ve güvenlik görevlilerine karşı dava açılabilirdi nadir durumlarda dahi, yargı süreçleri faillerin sorumluluğunu ortaya koymuyor, aksine koruyucu şekilde yürütülüyor. Olay yeri incelemesinin gecikmesi, olaya karışan kolluk görevlilerinin ifadelerinin geç alınması, soruşturmanın aynı kolluk birimlerince yürütülmesi, delillerin özenle toplanmaması ve korunmaması, balistik incelemelerin yapılmaması, sorumluluk zincirinin gözetilmemesi, elde edilen bulguların kapsamlı, nesnel ve tarafsız biçimde değerlendirilmemesi, kovuşturmayla yer olmadığı ya da beraat yönündeki kararlar süreci sanıklar lehine şekillendiriyor. Etkili soruşturma yükümlülüğüne uygun yürütülmeyen bu süreçler, böylece çoğunlukla cezasızlığa sürükleniyor.

Dosyada şüpheli ya da sanık olarak yer alan kolluk görevlilerinin yargı süreçleri devam ederken açığa alınmaması ve görevini sürdürmesi, soruşturmanın gereğine uygun bir şekilde yürütülmesini engelliyor.

TCK'de yer alan ceza sorumluluğunu kaldıran veya azaltan nedenlere ilişkin hükümler, kolluk görevlilerinin ölümcül güç kullanımının cezai açıdan değerlendirilmesini önemli ölçüde sınırlandırıyor. Meşru savunma, emrin uygulanması ya da "korku, heyecan ve telaş" gibi subjektif durumların sorumluluğu ortadan kaldıran veya azaltan nedenler olarak kabul edilmesi, ölümlerle sonuçlanan müdahalelerde çoğu zaman sorumluluk doğmamasına veya kast içeren fiillerin daha hafif suç kategorilerinde değerlendirilmesine yol açıyor. Sonuç olarak kovuşturma süreçleri faillerin ceza almaması ile sonuçlanıyor.

Öte yandan, yakınlarını kaybedenlerin güvenlik güçleri hakkında şikâyet veya ihbarda bulunmaları hâlinde, bu kez onlara karşı çeşitli suçlamalar yöneltiliyor; haklarında karşı soruşturmalar ve davalar açılıyor. Bu karşı suçlamalara, genellikle olayın ilk meydana geldiği anlarda olaylara dair siyasi veya idari makamlarca yapılan güvenlik odaklı açıklamalar eşlik ediyor. Bu durum da adaletle erişimi zayıflatıyor ve caydırıcı bir baskı mekanizması olarak işliyor.

Aynı cezasızlık örüntüsü, devletin yaşam hakkına ilişkin koruma yükümlülüğünü yerine getirmediği durumlarda da açıkça görülüyor. Özellikle mayın ve patlamamış mühimmatın temizlenmemesi ile şehirlerde kullanılan zırhlı araçlara yönelik gerekli güvenlik tedbirlerinin alınmaması sonucu meydana gelen ölümlerde, sorumluluğun tespiti ve yargısal süreçlerin işletilmesi çoğu zaman sağlanmıyor; bu alanlarda da hesap verebilirlik mekanizmaları işletilmiyor. Böylece hem doğrudan ölümcül güç kullanımında hem de koruma yükümlülüğündeki eksiklikler nedeniyle ortaya çıkan ölümlerde cezasızlık, yaşam hakkının korunmasının önündeki başlıca yapısal engel olarak varlığını sürdürüyor.

Bu bölümün devamında, yaşam hakkı ihlallerinin 2000'li yıllardaki farklı biçimlerini temsil eden bazı kritik olaylar ve dönemin öne çıkan örneklerine yer verildi. Bu örnekler, hukuki çerçevenin ve yargı pratiğinin, failerin korunmasını ve cezasızlığın kurumsallaşmasını nasıl mümkün kıldığını somut olarak gözler önüne seriyor; devletin yaşam hakkını koruma yükümlülüğünü sistematik biçimde ihmal eden güvenlikçi anlayışının sürekliliğini gösteriyor.

Haşim Beyazgül'ün Öldürülmesi

19 Eylül 2001 tarihinde Van Başkale'de İran'dan mazot getiren köylülere yönelik bir operasyon sırasında, sağır ve dilsiz olan 25 yaşındaki Haşim Beyazgül jandarmanın açtığı ateşle yakın mesafeden vurularak hayatını kaybetti. Jandarma “dur” ihtarına uymadığı için ateş açıldığını ileri sürdü; ancak tanıklar uyarı yapılmadığını beyan etti. Beyazgül'ün bedeni ise ertesi gün köylülerce bir çukura gömülü halde bulundu.¹²¹

23 Kasım 2001'de yedi jandarma görevlisi hakkında dava açıldı, ancak Van 1. Ağır Ceza Mahkemesi, atışın yakın mesafeden yapıldığını gösteren raporu dikkate almadan sanıkların yasal yetkilerini kullandığına hükmederek beraat kararı verdi. Sadece görevi kötüye kullanma yönünden suç duyurusunda bulunuldu.¹²²

O dönem yürürlükte olan 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun, kişilerin silahsız olup olmamasına bakılmaksızın, dur ihtarına uymadıkları takdirde güvenlik güçlerine ateş açma yetkisi veriyordu. AİHM, 22 Eylül 2009'da bu yasanın yaşam hakkına yeterli koruma sağlamadığına karar verdi,¹²³ ancak bu karar Beyazgül'ün ölümünü aydınlatmadı ve sorumlular hesap vermedi. 1918 sayılı Kanun, daha sonra iki defa değiştiyse de bu değişiklikler yaşam hakkı ihlallerini önlemede ve adaletin sağlanmasında bir değişiklik yaratmadı.

Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile olan sınırı Cumhuriyet tarihi boyunca ölümlerle anılıyor. Sınırın iki tarafındaki yadsınamaz akrabalık ilişkileri ile ekonomik bağlar, sınır güvenliği adına bireyleri “tehlikeli unsur” haline getiriyor. Kamuoyunda “sınır ölümleri” olarak anılan, Türkiye veya İran askerlerinin açtığı ateş sonucu gerçekleşen yaşam hakkı ihlallerine dair resmi istatistik bulunmadığı için yaşamını kaybedenlerin gerçek sayısı

¹²¹ “Sağır-dilsiz genci öldüren askerlere beraat kararı”, *Evrensel*, 16 Şubat 2004, <https://www.evrensel.net/haber/148065/sagir-dilsiz-genci-olduren-br-nbsp-nbsp-nbsp-askerlere-beraat-karari>.

¹²² “Dur!” ihtarını duymadı, çünkü sağırdı”, *Milliyet*, 25 Mart 2004, <https://www.milliyet.com.tr/pembelar/dur-ihtarini-duymadi-cunku-sagirdi-5107044>.

¹²³ *Beyazgül / Türkiye*, No. 27849/03, 22 Eylül 2009.

bilinmiyor.¹²⁴ Yol kontrol noktasında “dur” ihtarına uymadıkları ya da güvenlik bölgesinde yasalara aykırı geçtikleri veya kaçakçılık (bu bölgelerde yaşayanların ifadesiyle “sınır ticareti”) yaptıkları gerekçesiyle öldürülen veya yaralananlardan az sayıdaki kişi, STK’ların, baroların, avukatların ve gazetecilerin çabalarıyla gündemde yer alabiliyor ve yasalar değişse de faillerin hesap verebilirliğini sağlamıyor.

Ahmet Kaymaz ve Uğur Kaymaz’ın Öldürülmesi

21 Kasım 2004 tarihinde bir ihbar üzerine Mardin Kızıltepe’de düzenlenen bir operasyonda, 31 yaşındaki Ahmet Kaymaz ve 12 yaşındaki oğlu Uğur evlerinin önünde polis tarafından öldürüldü. Olayın hemen ardından resmi makamlar baba-oğlu “örgüt üyesi” ilan ederek aileyi kriminalize etti; aile fertleri hakkında açılan soruşturmalar daha sonra takipsizlikle sonuçlandı. Polisler, Kaymazların “dur” ihtarına uymayıp kalaşnikofla ateş açtığını iddia etti; ancak otopsi ve balistik raporları, her ikisinin de çoğunlukla sırtlarından vurulduğunu ve en önemlisi kullanılan silahların polis envanterine ait olduğunu ortaya koydu. Ahmet ve Uğur Kaymaz’a ait olduğu iddia edilen silahlarda parmak izi incelemesi yapılmadı ve soruşturma dosyasına gizlilik kararı getirildi.

Dört polisin “meşru savunma sınırının aşılması suretiyle müstakil faili belli olmayacak şekilde adam öldürme” suçundan yargılandıkları dava dosyası güvenlik gerekçesiyle Mardin’den Eskişehir’e taşındı; duruşmalarda sanık avukatlarının aileye yönelik “terörist” gibi hakaretleri çoğu zaman müdahale görmedi. Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesi olayı “meşru savunma” kapsamında bularak beraat kararı verdi ve Yargıtay kararı onadı.

AİHM, isimsiz bir ihbar dışında operasyonu haklı gösterecek hiçbir somut delil bulunmadığını, operasyonda gereksiz ölümcül güç kullanıldığını ve soruşturma-kovuşturma süreçlerinde ciddi eksiklikler bulunduğunu tespit ederek yaşam hakkının hem maddi hem usul boyutunun ihlal edildiğine karar verdi.¹²⁵ Eskişehir 1. Ağır Ceza

¹²⁴ Bu konuda erişebildiğimiz en yakın tarihli istatistikler 2012 ve 2013 yıllarına ait. Van Milletvekili Nazım Gür’ün 2012’de verdiği soru önermesine dönemin İçişleri Bakanı tarafından verilen cevaba göre son 10 yılda, Van-İran sınırında 48 kişi ölmüştü. Bkz. Fırat Bozçalı, “Türkiye-İran Sınırında Yaşam Hakkı İhlalleri ve Mahkeme Teamülleri”, *Türkiye’nin İnsan Hakları Gündemi Konferansı I 20-22 Aralık 2013* içinde, 2014, s. 127-128. Van Barosu’nun 2013 yılında yaptığı bilgi edinme başvurusuna Van Valiliği’nin verdiği yanıtı göre ise, son 10 yılda iki tarafın askerleri tarafından açılan ateş sonucu 40 kişi ölmüş, 52 kişi de yaralanmıştı. Van Milletvekili Özdal Üçer’in 2013 yılında verdiği soru önermesine dönemin İçişleri Bakanı tarafından verilen cevaba göre, aynı dönemde, 46 kişi ölmüş, 81 kişi yaralanmıştı. Bkz. Erkan Şenses ve Murat Timur, “Sınırdaki Devlet Şiddeti: Van’da Sınır Ölümleri”, *Türkiye’nin İnsan Hakları Gündemi Konferansı II 2013 - 2014* içinde, 2015, s.70.

¹²⁵ *Makbule Kaymaz ve diğerleri / Türkiye*, No. 651/10, 25 Şubat 2014.

Mahkemesi, yargılamanın yenilenmesi talebini reddetti. Ret kararına karşı AYM'ye yapılan bireysel başvuru sonucunda, CMK'nin mevcut düzenlemeleri gereği, beraat eden sanıklar hakkında AİHM'in ihlal kararı bulunsa dahi yeniden yargılama yapılamayacağına hükmederek başvuruyu kabul edilemez buldu.¹²⁶ Böylece dosya kapandı ve sorumlular yargı önünde hesap vermedi¹²⁷.

Umut Kitabevi'nin (Şemdinli) Bombalanması

9 Kasım 2005 tarihinde Hakkâri Şemdinli'deki Umut Kitabevi bombalandı; Ali Yılmaz ve Mehmet Zahir Korkmaz hayatını kaybetti. Saldırığı gerçekleştirenlerin bulunduğu araçta jandarmanın istihbarat birimine bağlı astsubaylar Ali Kaya ile Özcan İlideniz ve PKK itirafçısı Veysel Ateş yakalandı. Polis, olay yerinde kalabalığa ateş ederek delillerin toplanmasını engelledi. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Yaşar Büyükanıt'ın sanık Ali Kaya için "tanırım, iyi çocuktur" dedi. Resmi makamların beyanları davanın seyrinde de belirleyici oldu.¹²⁸

Sanıklar 2005'te tutuklandı, ancak iddianameyi hazırlayan savcı Ferhat Sarıkaya karar duruşması öncesi meslekten ihraç edildi.¹²⁹ Van 3. Ağır Ceza Mahkemesi 2006'da sanıklara "insan öldürmek, çete kurmak ve insan öldürmeye teşebbüs etmek" suçundan 39 yıl 10 ay 27 gün hapis cezası verdi. Dosya temyiz aşamasında sürüncemede bırakıldı, askeri mahkemeye taşınmaya çalışıldı ve dosyayı askeri mahkemeye göndermeyi reddeden heyet HSYK tarafından dağıtıldı. Yeni heyet dosyayı askeri mahkemeye gönderince sanıklar 2007'de tahliye edildi. Askerlerin sivil mahkemelerde yargılanmasının önünü açan yasal düzenlemeler sonrası dosya yeniden Van 3. Ağır Ceza Mahkemesi'ne döndü; sanıklar 2011'de tekrar tutuklandı ve 2012'de yeniden 39 yıl 5 ay 10 gün hapis cezasına mahkûm edildi.

15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında savcı Ferhat Sarıkaya'nın açıklamaları gerekçe gösterilerek yeniden yargılama yapıldı ve Van 1. Ağır Ceza Mahkemesi 20 Aralık 2021'de sanıkların beraatine hükmetti. Karar Yargıtay tarafından onandı. AYM'ye yapılan başvuru

¹²⁶ *Makbule Kaymaz başvurusu*, No. 2015/9441, 17 Nisan 2019.

¹²⁷ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/ugur-kaymaz-ve-ahmet-kaymaz-davasi>.

¹²⁸ Ayrıca detaylı kronoloji için bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2005 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 40-56.

¹²⁹ Sarıkaya daha sonra 2011 yılında mesleğe yeniden kabul edildi.

ise hala sonuçlanmadı.¹³⁰ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu raporunda, JİTEM benzeri yasadışı yapılanmaların olaydaki varlığına işaret edildi.¹³¹

2005 yılı, Türkiye için ufukta görünen demokrasi ihtimalinin sönümlenmeye başladığı bir dönemi işaret ediyordu.¹³² Umut Kitabevi'nin bombalanması da bu dönemin önemli kırılma noktalarından biri oldu. Faili belli bir saldırının nasıl cezasız bırakıldığını, sorumluların nasıl korunduğunu ve devlet içindeki yasadışı yapılara nasıl dokunulmadığını gösteren simgesel bir örnek haline geldi. Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök'ün sözleriyle özetlemek gerekirse: "Ne suç işlendiği söylendi ne de suç işlenmediği."¹³³

28 Mart Olayları

24 Mart 2006 tarihinde Muş, Bingöl ve Diyarbakır illeri arasında bulunan Şenyayla bölgesinde güvenlik güçleri tarafından öldürülen HPG militanları için Diyarbakır'da 28 Mart 2006 günü cenaze töreni düzenlendi. Törende F-16 uçaklarının cenazeye katılanların üstünden alçaktan uçuşu ve dönüşte polisin kalabalığa müdahalesi protestoların başlamasına yol açtı. Kısa sürede büyüyen gösteriler yaklaşık bir hafta sürdü; Diyarbakır'ın ardından Mardin, Batman ve Siirt'e de yayıldı. Olaylar sırasında ilk günlerde Diyarbakır'da çoğu ateşli silah veya gaz kapsülüyle vurulan beşi çocuk 10 kişi yaşamını yitirdi, yüzlerce kişi yaralandı. Yaralananlardan bir çocuk daha ilerleyen günlerde yaşamını yitirdi. Diğer illerde de üç kişi hayatını kaybetti.¹³⁴

Gösterilerin ikinci günü dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "Kadın da olsa çocuk da olsa gereği yapılacaktır" açıklaması, polisin göstericilere yönelik güç kullanımının

¹³⁰ Şemdinli davasının yargılama süreci hakkında ayrıca bkz. "Şemdinli hâkimlerine sürgün", *Habertürk*, 29 Haziran 2007, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/27501-semdinlihakimlerine-surgun>; "Umut Kitabevi'ni bombalayan 'iyi çocuklar' beraat etti", *Bianet*, 20 Aralık 2021, <https://bianet.org/haber/umut-kitabevi-ni-bombalayan-iyi-cocuklar-beraat-etti-255081>; 'İyi çocukların' beraati onandı", *Bianet*, 1 Mart 2023, <https://bianet.org/haber/iyi-cocukların-beraati-onandi-274985>; "Umut Kitabevi Davası AYM'ye taşındı", *Bianet*, 23 Mart 2023, <https://bianet.org/haber/umut-kitabevi-davasi-aym-yetasindi-276175>.

¹³¹ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/umut-kitabevi-semdinli-davasi>.

¹³² Ayrıca bkz. Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, *Değişen Yasa, Değişmeyen Baskı: 1980'den Bugüne Terörle Mücadele Mevzuatı* (2024), s. 107-192.

¹³³ Aktaran, Hakkâri Milletvekili Esat Canan, "Savcının eli kolu bağlı", *Milliyet*, 15 Kasım 2005, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/savcinin-eli-kolu-bagli-254365>.

¹³⁴ İnsan Hakları Derneği, *28 Mart 2006 Diyarbakır Olaylarına İlişkin İnceleme Raporu*, 6 Nisan 2006, <https://www.ihd.org.tr/28-mart-2006-darbahir-olaylarına-k-celeme-raporu/>.

ölümcül niteliğe evrilmesi bakımından bir eşikti.¹³⁵ Bu andan itibaren çok sayıda kişi gözüaltına alındı, işkenceye maruz kaldı, tutuklandı ve ölümler yaşanmaya başladı.

4 Nisan günü bir basın toplantısı düzenleyen Diyarbakır Barosu, 199'u çocuk 543 şüpheli için avukat talebi geldiğini, 91 çocuk ve 278 yetişkinin tutuklandığını, çocuklar dahil çok sayıda kişinin gözüaltı merkezlerinde fiziksel şiddet, kötü muamele ve işkenceye uğradığını açıkladı. Baronun tespitlerine göre, bazı çocukların elleri koli bandıyla bağlanmış, çocuklar günlerce aç bırakılmış, soğuk su altında tutulmuş ve beton zeminde dövülmüşlerdi.¹³⁶ İşkenceye dair suç duyuruları sonucu 34 soruşturma açıldıysa da bu soruşturmalar ya takipsizlik kararları ile kapatıldı ya da sürüncemede bırakıldı.¹³⁷

4 kişinin ölümüne dair başlatılan soruşturmalardan yalnızca Enes Ata ve Mahsum Mızrak'ın ölümüne ilişkin soruşturma sonucunda iddianame düzenlendi. Daha sonra her iki dava birleştirildi. Enes Ata'nın ölümüne dair yürütülen soruşturmada şüpheli polisler hakkında soruşturma izni alınabilmesi uzun zaman aldığı için, birleşen davanın 20. duruşması Enes Ata davasının ilk duruşmasıydı. Dava sürecine, delillerin adli emanetten kaybedilmesi damga vurdu ve 26 Nisan 2018 tarihli 40. duruşmada sanık polisler Hayrettin Akar, Bilal Özkara ve Nuri Özgenç için "yeterli delil elde edilemediği" gerekçesiyle olası kastla öldürme suçundan beraat kararı verildi.¹³⁸

Hayatını kaybeden diğer kişilere dair soruşturmalar ise 'daimî arama' kararları ile sürüncemede bırakıldı.¹³⁹

28 Mart olayları, ardından yıllara yayılan "taş atan çocuklar" tartışmasını da ülke gündemine taşıdı. Çocukların Kürt illerinde siyasi hak taleplerinin en aktif öznelerinden biri haline geldiği bu dönemde, TMK değişikliği nedeniyle çocukların yetişkinler gibi yargılanması, ceza alması ve hapis yatmasına ilişkin tartışmalar bugün hala etkisini sürdürüyor. Bununla birlikte 28 Mart olayları, devletin yeni yöntemler geliştirerek cezasızlık pratiğini sürdürdüğü bir kırılmaya da işaret ediyor.

¹³⁵ Protestoların sürdüğü günlerde TBMM Adalet Komisyonu'nda Terörle Mücadele Kanunu'nda değişiklik yapılmasına ilişkin tasarı görüşülüyordu. Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'ün "Gerekli önlemler alınacak, yasal düzenlemeler de buna dahil olabilir" açıklamasını izleyen süreçte TMK'de kapsamlı değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklere dair bkz. "Güvenlikleştirme" bölümü.

¹³⁶ Diyarbakır Barosu, *Herkes İçin Adalet Projesi Sonuç Raporu*, 2006, s. 126-154 <https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/yayin/27/files/basic-html/page155.html>.

¹³⁷ "Polislere 34 ayrı işkence soruşturması" *Bianet*, 1 Haziran 2006. <https://bianet.org/haber/polislere-34-ayri-iskence-sorusturmasi-79865>.

¹³⁸ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/mahsum-mizrak-ve-enes-ata-davasi>.

¹³⁹ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/28-mart-2006-olaylari>.

Yahya Menekşe'nin Öldürülmesi

2000'li yıllarda toplantı gösteri yürüyüşleri sırasında zırhlı araç ile ezilme sonucu yaşanan ölüm olaylarının ilki, 16 yaşındaki Yahya Menekşe'nin 2008'de Şırnak'ta öldürülmesiydi. O döneme kadar daha çok askeri kurumların kullandığı bir idare taşıtı olan zırhlı araçlar, 2000'li yıllarda artan sokak protestolarına kolluk kuvvetlerinin yoğun müdahalesiyle giderek yaygın bir polis aracına dönüştü. PKK örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Türkiye'ye getirilişinin 9. yıldönümünde yapılan bir protesto gösterisi sırasında, zırhlı araç Yahya Menekşe'yi ezerek öldürdü. Fakat kolluk görevlileri tanık beyanlarında, Menekşe'nin başına isabet eden taş nedeniyle öldüğünü iddia etti. Bazı haber kaynakları da Yahya Menekşe'nin göstericilerin attığı taş nedeniyle öldüğünü yazdı.¹⁴⁰ Dönemin Şırnak Valisi Ali Yerlikaya ise olay sırasında çekilen görüntülerin değerlendirildiğini, Yahya Menekşe'nin atılan taşlardan birisinin başına isabet etmesi, kaldırım taşının üzerine düşmesi, bayıldıktan sonra üzerinden bir polis aracının geçmesi sonucu öldüğü gibi farklı iddialar bulunduğunu belirtti.¹⁴¹ Soruşturma işlemleri sırasında ölü muayene raporları ve adli tıp raporları sayesinde Menekşe'nin zırhlı aracın altında kalması nedeniyle yaşamının kaybettiği kesinleşti. Fakat açılan davada yalnızca Karayolları Trafik Kanunu (KTK) düzenlemeleri üzerinden bir değerlendirme yapıldı ve Menekşe'nin kendi hayatını tehlikeye atarak asli kusurlu olduğu gerekçesiyle sanık polis hakkında beraat kararı verildi.¹⁴²

Devam eden günlerde, “taş atan çocuklar” tartışması Yahya Menekşe üzerinden de sürdü. Menekşe'nin cenaze töreninde de üç gün süren protesto gösterileri yaşandı ve binlerce kişinin katıldığı bu gösterilerde gözaltına alınan ve tutuklanan 40'ı aşkın çocuk “örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işlemek” suçundan yargılandı ve bir kısmı ceza aldı.¹⁴³

Zırhlı araçların toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde, yerleşim yerlerinde ve çocukların oyun alanlarında kullanılmasının yarattığı ölüm riskinin başlangıç örneklerinden biri olarak değerlendirdiğimiz Yahya Menekşe'nin ölümü, bu ihlal kategorisinde cezasızlık zırhının yasalar eliyle nasıl oluşturulduğunu açıkça gösteriyor. Zırhlı araçların yol açtığı ölümlerin, devletin kişileri koruma yükümlülüğünü görünmez kılacak şekilde, sıradan trafik kazaları gibi değerlendirilmesi ve yargılamaların KTK üzerinden kusur değerlendirmesi yapılarak yürütülmesiyle birlikte, çok düşük hapis cezaları, adli para cezaları veya beraat kararları verilmesi, bu ihlaller bağlamında cezasızlık pratiğini pekiştiriyor.

¹⁴⁰ “Cizre’de Olaylı Cenaze” *Hürriyet*, 16 Şubat 2008, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cizre-de-olayli-cenaze-8245784>.

¹⁴¹ “Ölümünü savcılık soruşturuyor” *Hürriyet*, 18 Şubat 2008, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/olumunu-savcilik-sorusturuyor-8259414>.

¹⁴² Bu raporda bkz. “Zırhlı Araçların Neden Olduğu Yaşam Hakkı İhlalleri” bölümü.

¹⁴³ “Taş Atan Çocukların Hâkime Arzuhalı”, *Haksöz Haber*, 18 Şubat 2009, <https://www.haksozhaber.net/tas-atan-cocuklarin-hakime-arzuhalı-6869h.htm>.

Ceylan Önkol'un Öldürülmesi

Ceylan Önkol, 28 Eylül 2009'da Diyarbakır'ın Lice ilçesi Şenlik köyünde menşei belirlenemeyen 40 mm'lik bir bombaatar mühimmatının patlaması sonucu 12 yaşındayken hayatını kaybetti. Olaydan sonra jandarma ve savcı saatlerce köye gitmedi; Abalı Jandarma Komutanı "güvenlik gerekçesiyle" olay yerine gitmeyi reddetti. Aile, kızlarının parçalanmış bedenini ve patlayıcı parçalarını kendi imkânlarıyla karakola taşımak zorunda kaldı.

İlk günlerde aile ve köylüler, patlamanın karakoldan atılan bir havan topu sonucu gerçekleştiğini düşündü; ancak jandarma, polis ve MKE'nin hazırladığı bilirkişi raporları, patlayıcının havan topu olmadığı, yukarıdan atılmadığı, yerde bulunan ve Önkol'un elindeki tahrayla dürtmesi sonucu infilak etmiş olabileceği kanaatine vardı. Buna karşılık aile tarafından alınan uzman raporu, patlamanın Önkol'un müdahalesi olmaksızın, yere yakın bir konumda gerçekleştiğini belirtti.

Soruşturma sürecinde jandarma fezlekeleri, ailenin "olayı istismar ettiği", köyün ve ailenin PKK örgütü ile ilişkili olduğu ve tazminat amacı güttüğü gibi ifadelerle aileyi kriminalize etti. Bu belgelerdeki söylemler nedeniyle yapılan suç duyurusu ise takipsizlikle sonuçlandı. Soruşturmanın başında gizlilik kararı uygulanması, olay yerine geç intikal edilmesi ve ailenin kriminalize edilmesi, dosyanın belirleyici unsurları oldu. 2014 yılında soruşturmada şüphelilerin bulunamaması nedeniyle daimî arama kararı verildi ve soruşturma hâlen sonuçlanmadı.

AİHM'e yapılan bireysel başvuruda, hem ölümcül güç kullanımı iddiası hem de soruşturmanın etkisizliği şikâyet edildi. Ancak AİHM, 2017 yılında verdiği kararda, ölümcül güç kullanımını gösteren bir bulgu olmadığı, aksine alınan bilirkişi raporları ile patlamamış mühimmatın infilak etmesi sonucu ölümün yaşandığının tespit edildiği, soruşturmadaki eksiklerin de soruşturmayı etkisiz hale getirmeyeceği gerekçesiyle ihlal olmadığına karar verdi.¹⁴⁴

Ceylan Önkol'un öldürülmesi olayı, mayın ve patlamamış mühimmat kaynaklı ölümlerde cezasızlık pratiğini tartışmak açısından kritik bir örnek. Bu tür ihlallerde faili tespit etmenin zorluğu, devletin sorumluluğunu ortadan kaldırmak için bir gerekçe olarak işletiliyor. Patlayıcının kim tarafından, ne zaman bırakıldığının bilinmemesi, soruşturmanın maddi gerçeğe ulaşması için azami özen gösterilmesini zorunlu kılssa da, jandarmanın olay yerine geç intikali, delillerin ve Önkol'un bedeninin aile tarafından toplanmak zorunda bırakılması, kriminalize edici fezlekeler ve nihayetinde "daimî arama" kararıyla sürüncemede kalan soruşturma pratiği, bu ihlal kategorisine özgü bir cezasızlık zırhı yaratıyor.

¹⁴⁴ Önkol / Türkiye, No. 24359/10, 17 Ocak 2017.

Ceylan Önkol'un ölümü, Kürt illerinde insan yaşamının korunmasının nasıl ihmal edildiğini ve bu ihmalden en çok da çocukların etkilendiğini gösteren önemli bir sembol oldu. Ancak ne Önkol'un ölümünün yarattığı büyük toplumsal tepki ne de bu konuda yürütülen kamusal tartışmalar cezasızlığın önüne geçebildi.

Roboski Katliamı

TSK tarafından Şırnak'ın Kuşkonar ve Koçağlı köylerinin bombalanması sonucu 38 kişinin yaşamını kaybettiği olaydan 17 yıl sonra, 28 Aralık 2011 tarihinde Şırnak'ın Uludere ilçesine bağlı Gülyazı ve Ortasu köylerinden sınır ticareti yapan köylüler, Irak'tan Türkiye'ye dönerken TSK'ya ait F-16 savaş uçakları tarafından bombalandı. 34 kişi hayatını kaybetti, 4 kişi yaralandı. Yaşamını kaybedenlerin 17'si 18 yaşın altındaydı ve 3'ü 13 yaşındaydı. İHA görüntüleri grubun mazot ve gıda taşıyan iki koldan ilerlediğini, gizlenme ya da çatışma pozisyonunda bulunmadığını açık biçimde gösterdiği halde hava harekâtı yapıldı; olay yerine ambulans gönderilmedi, yaralılar ve cenazeler köylüler tarafından taşındı.

Genelkurmay Başkanlığı ertesi gün, bölgenin "terör örgütü tarafından kullanılan bir hat" olduğunu açıkladı ve bu değerlendirme tüm idari ve adli süreçlerde temel dayanak haline geldi. Uludere Cumhuriyet Başsavcılığı soruşturma başlattı ancak olay yeri keşfi yapılmadı, dosya gizlilik kararıyla yıllarca savcılıklar arasında dolaştı. Genelkurmay Askeri Savcılığı, 6 Ocak 2014 tarihinde beş alt düzey askeri personel hakkında "kaçınılmaz hata" gerekçesiyle takipsizlik kararı verdi. Üst düzey karar vericiler ise soruşturmaya hiç dahil edilmedi. Bu karara karşı yapılan itiraz, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Askeri Mahkemesi tarafından "soruşturmanın etkin yürütüldüğü" gerekçesiyle reddedildi.

İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan idari soruşturmada, ciddi koordinasyon hataları tespit edilmesine rağmen hiçbir kamu görevlisi hakkında disiplin işlemi yapılmadı. TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu da 2013 tarihli raporunda kast unsuruna dair delil bulunmadığı sonucuna ulaştı. 2014 yılında yapılan bireysel başvuruya dair AYM, 2016'da "belge eksikliği" gerekçesiyle kabul edilemezlik kararı verdi.¹⁴⁵ AİHM de iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle başvuruyu kabul edilemez buldu.¹⁴⁶

15 Temmuz 2016 sonrasında Gülen Cemaati bağlantısı iddiasıyla dosyada karar veren savcı ve hâkimlerin bir kısmı ihraç edildi veya haklarında soruşturma açıldı. Buna dayanarak

¹⁴⁵ Mehmet Encu ve diğerleri başvurusu, No. 2014/11864, 24 Şubat 2016.

¹⁴⁶ Encu ve Diğerleri / Türkiye, No. 49976/16, 17 Mayıs 2018.

ailelerin 2016'da yaptığı soruşturmanın yeniden başlatılması talepleri Uludere ve Şırnak savcılıkları arasında yetkisizlik kararları ile dolaştıktan sonra 28 Ocak 2021'de takipsizlikle sonuçlandırıldı, itirazlar reddedildi. Aileler yeniden AYM'ye başvurdu ancak üç yıl boyunca karar çıkmadı. Ardından 2021'de BM İnsan Hakları Komitesi'ne başvuru yapıldı. Süreç devam ederken AYM, 12 Haziran 2025'te başvuruyu mükerrer olduğu gerekçesiyle reddetti.¹⁴⁷ Böylece Roboski dosyasında cezasızlık pekişmiş, olayın yargısal denetimi fiilen kapanmış oldu. Ailelerin adalet talepleri ise haklarında 2911 sayılı Kanun'a muhalefet, terör örgütü propagandası ve cumhurbaşkanına hakaret soruşturmaları ile susturulmaya çalışıldı.¹⁴⁸

Medeni Yıldırım'ın Öldürülmesi

Türkiye'nin gündeminin Gezi Parkı protestolarıyla sarsıldığı 2013 yılının Mayıs-Haziran aylarında, bir diğer yandan 2015 yılına kadar sürecek Çözüm Süreci de başlamıştı. Ülke geneline yayılan protestolarda, hükümetin kutuplaştırıcı söylemleri ile karar alma süreçlerinin katılımcı ve şeffaf şekilde yürütmemesinden doğan tepkiler dile getiriliyor ve temel hak ve özgürlükler talep ediliyordu. Bu atmosferde, 28 Haziran 2013'te Diyarbakır'ın Lice ilçesi Kayacık köyünde inşa edilen kalekolı protesto eden kitleye jandarma ateş açtı; 19 yaşındaki Medeni Yıldırım hayatını kaybetti, dokuz kişi yaralandı. Lice Cumhuriyet Başsavcılığı görevsizlik kararıyla dosyayı Diyarbakır Başsavcılığı'na devretti, dosyaya gizlilik getirildi ve olay yeri keşfi ancak iki yıl sonra yapılabildi.

Mayıs 2014'te yayımlanan görüntüler jandarmanın doğrudan kalabalığa ateş ettiğini ortaya koydu. Ancak 2015'te düzenlenen iddianamede yalnızca zorunlu askerlik yapan bir er, Adem Çiftçi, "haksız tahrik altında olası kasıtlı ateş ederek Medeni Yıldırım'ın ölümüne neden olmak"la suçlandı. Çiftçi çelişkili ifadeler verdi; olayda 27 farklı silahın kullanıldığını tespit edildiği halde başka hiçbir jandarma personeli soruşturulmadı.

2016 yılında Diyarbakır 7. Ağır Ceza Mahkemesi, Medeni Yıldırım'ın sanığın silahından çıkan mermiyle vurulduğunun tespit edilemediği ve sanık hakkında "somut ve inandırıcı delil" bulunmadığı gerekçesiyle beraat kararı verdi. Karar istinafta bozuldu; Gaziantep Bölge Adliye Mahkemesi, maddi gerçeğin ortaya çıkarılması için kapsamlı bir keşif ve delil değerlendirmesi yapılması gerektiğini belirtti. Buna rağmen üç yıl süren yargılama boyunca ek incelemeler gecikti ve sanık duruşmalara katılmaktan varestede tutuldu.

¹⁴⁷ Abdulaziz Encu ve diğerleri, No. 2021/15347, 12 Haziran 2025.

¹⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/roboski-katliami-sorusturmasi>.

8 Temmuz 2021 tarihli karar duruşmasında savcı, Yıldırım'ın havaya ateş edildiği sırada vurulmuş olabileceğini ileri sürdü ve otopsi raporunda mermi çekirdeği bulunmadığını belirterek suçun sanığa isnat edilemeyeceğini savundu. Mahkeme, “yargılama sonucunda sanığın suçu işlediğine dair, her türlü şüpheden uzak, mahkumiyete yeterli kesin ve inandırıcı delil elde edilemediğinden” yeniden beraat kararı verdi.¹⁴⁹

Nihat Kazanhan'ın Öldürülmesi

2015 yılının ocak ayında, Çözüm Süreci olarak bilinen dönem hala devam ederken, Cizre'de gerginlik artmıştı.¹⁵⁰ Yaklaşık 10 günlük bir zamanda, dördü çocuk altı kişi hayatını kaybetti; altı kişi de yaralandı. Cizre'nin Nur Mahallesi'ne hâkim bir tepede özel harekât timleri 24 saat zırhlı araçlarla nöbet tutmaya başladı. Nur, Sur, Cudi ile Yafes Mahallesi'ne güvenlik güçlerinin girmesini engellemek amacıyla sokak başlarına hendekler kazıldı.

14 Ocak 2015 tarihinde 12 yaşındaki Nihat Kazanhan, bir polis memurunun attığı, uygulamada kapalı alan operasyonlarında kapı açma ve cam delmek için kullanılan bir gaz fişeğiyle başından vurularak hayatını kaybetti. Olaydan hemen sonra Emniyet, Valilik ve dönemin Başbakanı ölümün polis müdahalesiyle gerçekleştiğini inkâr etti; İçişleri Bakanı da bölgede herhangi bir polis müdahalesi olmadığını ileri sürdü. Kriminal rapor da sorumluluğu belirsizleştirmeye çalışsa da 29 Ocak'ta basına sızan polis kamerası görüntüleri, atışın polislerce yapıldığını kesinleştirdi.

Görüntülerin 'sızdırılmasına' ilişkin hem savcılık soruşturması hem de idari soruşturma açıldı; Mülkiye Müfettişleri ise gaz fişeği kullanımının ve ateşin zırhlı araçların bulunduğu bölgeden geldiğini tespit etti. Savcılık, olay günü ilgili zırhlı araçta görev yapan polisleri tespit etti. Kazanhan'ın ölümüne neden olan merminin çıktığı silahın zimmetli olduğu Hayri Vural, 27 Ocak 2015'te tutuklandıktan sonra ifadesini değiştirerek silahı kullanan kişinin Mehmet Nur Baki Göçmez olduğunu beyan etti ve “Ben tutuklanınca her şey değişti. Çünkü biz bu dosyada kimsenin tutuklanmayacağını düşünüyorduk,” dedi. Bu kez Göçmez tutuklandı. 4 Mart 2015 tarihinde düzenlenen iddianamede Göçmez hakkında “olası kastla insan öldürme”, diğer polisler hakkında ise “kamu görevlisinin suçu bildirmemesi” suçlarından ceza istendi.

¹⁴⁹ Davaya dair detaylı bilgi için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/medeni-yildirim-davasi>.

¹⁵⁰ Ayşe Betül Çelik, Murat Çelikkın, Evren Balta, Nil Mutluer ve Levent Korkut, *Çözüme Doğru: Olasılıklar, İmkânlar ve Sorunlar Üzerine* (Türkiye Barış Meclisi, 2015), s. 91-92.

11 Kasım 2016 tarihinde Cizre 1. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından sanık ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırıldı, ancak haksız tahrik ve iyi hal indirimiyle ceza 13 yıl 4 aya düşürüldü. Diğer sanıklar hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verildi. Mahkeme, bölgedeki güvenlik risklerini ve olay öncesi protestoları haksız tahrik kabul ederek indirimi gerekçelendirdi. Karar istinaf ve Yargıtay tarafından onandı.

25 Mayıs 2022'de AYM, yerel mahkemenin haksız tahrik değerlendirmesini yerinde bulmadı ve ölümcül güç kullanımının son çare olması gerektiğini, güvenlikle ilgili 'riskli' durumun 12 yaşındaki çocuktan kaynaklanmadığını belirterek yaşam hakkının ihlal edildiğine hükmetti.¹⁵¹ İhlal kararı üzerine dosya yeniden açıldı. Ancak sanık, 2020'de Covid-19 pandemisinde getirilen izin düzenlemesiyle tahliye edilmişti ve yeniden başlayan yargılamada duruşmaya katılmayarak firar etti. Çalışmanın tamamlandığı tarihte sanık hala yakalanmamıştı.¹⁵² Davadaki adalet mücadelesi hala devam ediyor.

Bu bölümde yer verilen her bir olay farklı yıllarda, şehirlerde ve koşullarda meydana gelse de yargısal ve idari pratikler ortak bir cezasızlık örüntüsüne işaret ediyor. 2001 yılında öldürülen Haşim Beyazgül'den 2015 yılında öldürülen Nihat Kazanhan'a uzanan bu çizgi, hem güvenlik güçlerinin sebep olduğu yaşam hakkı ihlallerinin hem de cezasızlığın 1990'lı yıllardan 2000'lere devreden bir süreklilik olduğunu gösteriyor. Bundan sonraki bölümde analiz edilen yaşam hakkı ihlalleri konusunda yargının tutumuna dair ayrıntılı değerlendirmeler yer alıyor.

¹⁵¹ Ayşe Kazanhan ve Mehmet Emin Kazanhan başvurusu, No. 2019/33136, 25 Mayıs 2022.

¹⁵² Davaya dair detaylı bilgi için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/nihat-kazanhan-davasi>.

2000'LERDE **YAŞAM HAKKI** **İHLALLERİ**

11 Eylül sonrası küresel kuzeyde şekillenen ve 2000'li yıllara damgasını vuran güvenlikleştirme yaklaşımı, özünde “özgürlük-güvenlik” dengesinde özgürlük taleplerinin güvenlik kaygılarıyla sınırlanabileceği tezine dayanır.¹⁵³ Ancak, bunun karşısı bir durumu, yani güvenlik politikalarının özgürlükler üzerinde yaratacağı tehditleri aynı ölçüde dikkate almaz. Dolayısıyla, bir “denge” pozisyonu sunmaktan çok, güvenliğin özgürlük karşısında üstün tutulduğu asimetrik bir siyasal ve hukuki çerçeveyi meşrulaştırır.

Kürt meselesi bağlamında bu yaklaşımın yalnızca 2000'lere özgü olmadığı açık; ancak 2000'lerde demokratik çözüm imkânlarının tıklandığı her dönemde bu söylem hem siyasette hem de uygulamada yeniden güç kazanmış, yerleşik bir refleks haline gelmiştir. Özellikle kolluk kuvvetlerinin güç ve silah kullanma yetkisinin uluslararası insan hakları standartları gözetilmeden genişletilmesi, ağır insan hakları ihlallerinin artmasına yol açmıştır.

Bu süreçte yargı makamlarının rolü de belirleyicidir. Yargının yaşam hakkı ihlallerini etkili biçimde soruşturması, sorumluları tespit etmesi ve hesap verebilirliği sağlaması gerekirken, “özgürlük-güvenlik dengesi” söyleminin yargısal pratiğe de sirayet ettiği görülüyor. İncelenen dosyalar, yargının 2000'li yıllarda kolluk güçlerinin karıştığı yaşam hakkı ihlalleri karşısındaki tutumunun ortak ve sistematik örüntüler oluşturduğunu gösteriyor. Bulgularımız, yaşam hakkı ihlallerinin güvenlik politikaları, hukuki çerçeve ve yargısal pratiklerin birlikte oluşturduğu yapısal bir sorundan kaynaklandığını ortaya koyuyor. Devletin yaşam hakkına ilişkin yükümlülükleri yalnızca ihlallerden kaçınma düzeyinde değil, aynı zamanda önleme, soruşturma, cezalandırma ve onarım boyutlarıyla da yerine getirilmiyor. Güç kullanımını kesin sınırlar içine almayan yasal düzenlemeler, sistematik biçimde etkisiz kalan soruşturma ve kovuşturma süreçleri, kurumsallaşmış cezasızlık ve mağdur odaklılığın yokluğu, bu yapısal sorunun temel bileşenlerini oluşturuyor.

Çalışmanın bu bölümünde, ilk olarak yaşam hakkına ilişkin uluslararası insan hakları standartlarını ve ulusal mevzuatı ele alınıyor. Ardından güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanımı sonucunda gerçekleşen yaşam hakkı ihlalleri ile korumama ve tedbirsizlik sonucu meydana gelen yaşam hakkı ihlallerinde yargının tutumunu, uluslararası standartlar ışığında ayrı ayrı inceliyoruz.

¹⁵³ Turgut Tarhanlı ile röportaj için bkz. “Özgürlük mü güvenlik mi?”, *Bianet*, 16 Mart 2016, <https://bianet.org/haber/prof-tarhanli-ocelik-her-sartta-ozgurluklerin-korunmasi-olmeli-173064>.

A. Yaşam Hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat

Yaşam hakkı, üstün değeri nedeniyle hukuk sisteminin en temel hakları arasında yer alır. Hukuk düzeni, bu hakkı hem bireylerin birbirine yönelik müdahalelerine hem de devletin bireylere karşı müdahalelerine karşı güçlü biçimde korur. Yaşam hakkının amacı, insan yaşamını müdahale veya ihlaller sonucu meydana gelebilecek doğal olmayan ölümlerden korumaktır.¹⁵⁴ Bu hak, diğer hak ve özgürlüklerin ön koşulu olduğundan, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi, MSHS ile AİHS dahil olmak üzere birçok uluslararası sözleşme ve belgede güvence altına alınır.

BM İnsan hakları belgelerinden MSHS'nin 6. maddesinde kapsamlı olarak düzenlenen yaşam hakkı, yasa ile korunmalı ve hiç kimse keyfi olarak yaşamından yoksun bırakılmamalıdır. MSHS'nin 6. maddesine ilişkin 2019 tarihli 36 No'lu Genel Yorum, devletin yaşam hakkını yalnızca ihlallerden kaçınarak değil, aynı zamanda bu hakkı koruyacak ve ihlalleri etkili biçimde soruşturacak mekanizmalarla güvence altına alması gerektiği vurgular.¹⁵⁵

■ **Yaşam hakkı, MSHS'nin askıya alınamaz nitelikteki temel haklarından biridir.** Devletin yükümlülüğü, bireylerin yaşamını korumakla beraber kamu otoritelerinin gerçekleştirebileceği ihlalleri önlemeye yöneliktir. Devletler, bireyler arasındaki öldürmeleri önlemek ve cezalandırmanın yanı sıra, kolluk kuvvetleri dahil olmak kamu görevlilerinin yaşamı keyfi biçimde sona erdirebilecek eylemlerini engellemek ve etkili biçimde denetlemekle yükümlüdür.¹⁵⁶

■ **Devletin yükümlülüğü yalnızca “öldürmeme” ile sınırlı değildir.** Yaşam hakkı, aynı zamanda yaşamı koruma, kayıpları önleme, gerekli yasal ve kurumsal önlemleri alma, kamu görevlilerinin güç kullanımını sınırlandırma ve bağımsız soruşturma yürütme gibi pozitif yükümlülükler bütününe kapsar. Özellikle kolluk kuvvetleri tarafından ölümcül güç kullanımı söz konusu olduğunda, etkili denetim, hesap verebilirlik ve cezasızlığın önlenmesi için gerekli hukuki ve fiili mekanizmaların işletilmesi devletin asli yükümlülüğüdür.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Osman Doğru, *Yaşama Hakkı, Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru El Kitabı Serisi-5* (Avrupa Konseyi, 2018), s. 3.

¹⁵⁵ İnsan Hakları Komitesi, ilk olarak 1982 yılında Genel Yorum No. 6 ile, ardından 1984 yılında Genel Yorum No. 14 ile yaşam hakkının hukuki çerçevesini belirginleştirmişti. Son olarak 2019 yılında, önceki genel yorumlarının yerine geçecek şekilde Genel Yorum No. 36'yı kabul etti. Bkz. *General Comment No. 36 on Article 6: Right to life*, CCPR/C/GC/36. MSHS'nin 6. maddesinin kapsamını, AİHS'in 2. maddesine oldukça yakınlaştıran Genel Yorum No. 36'nın Türkçe tercümesi için bkz. <https://www.failibelli.org/sites/default/files/kaynaklar/BM%20Insan%20Haklari%20Komitesi%2036%20Numaral%C4%B1%20Genel%20Yorum.pdf>

¹⁵⁶ Genel Yorum No. 36, §§ 2-3.

¹⁵⁷ Genel Yorum No. 36, §§ 18-31.

■ **Yaşam hakkının ihlal edildiği veya ciddi tehdit altında olduğu her durumda, devletin resen bağımsız, tarafsız, hızlı, kapsamlı ve şeffaf bir soruşturma başlatması gerekir.**¹⁵⁸

Bu soruşturmalar mağdur yakınlarının katılımına açık olmalı, bulgular kamuoyuyla paylaşılmalı ve gerektiğinde kovuşturma ile sonuçlanmalıdır. Bu tür soruşturmalar, Minnesota Protokolü gibi uluslararası standartlara uygun yürütülmeli; failerin adalet önüne çıkarılmasını sağlama, hesap verebilirliği güçlendirme, cezasızlığı önleme, adaletin inkârını engelleme ve benzer ihlallerin tekrarını önleme amacı taşımalıdır. Yaşam hakkına ilişkin ağır ihlallerde af, ceza muafiyeti veya fiili bağışıklık sağlayan düzenlemeler, kural olarak, devletin yaşam hakkına saygı gösterme yükümlülüğü ile bağdaşmaz ve mağdurlara etkili başvuru yolu sağlama yükümlülüğünü de ihlal eder.

36 No'lu Genel Yorum'a göre "keyfilik" kavramı, yalnızca yasaya aykırılığı değil; adaletsizlik, usule aykırılık, makullükten ve orantılılıktan sapma gibi unsurları da kapsar. Bu nedenle, yaşam hakkına yönelik bir müdahalenin keyfi sayılmaması için, meşru müdafaa durumunda uygulanan ölümcül gücün belirli kriterleri karşılaması gerekir. Ölümcül güce ancak saldırının yarattığı tehdidin gerçek, ciddi ve acil olduğu durumlarda, uyarı dahil tüm ölümcül olmayan yöntemlerin yetersiz veya etkisiz kaldığı hallerde, *son çare olarak* başvurulabilir. Kullanılan güç, tehdidi bertaraf etmek için kesinlikle gerekli olan ölçüyü aşmamalı; mümkünse yalnızca saldırıda bulunanı hedef almalı ve üçüncü kişilere zarar verme riski en aza indirilmelidir.¹⁵⁹ Devletler, kolluk kuvvetleri tarafından ölümcül güç kullanımından doğan yaşam hakkı ihlallerini önlemek ve failerin hesap verebilirliğini sağlamakla yükümlüdür. Bu yükümlülük sadece yasal çerçeve oluşturmakla sınırlı değildir; aynı zamanda operasyonların yaşamı koruyacak biçimde planlanmasını, kolluğa daha az öldürücü araçlar sağlanmasını, uluslararası standartlara uygun eğitimlerin verilmesini ve her ölümcül müdahalenin raporlanıp incelenmesini de içerir.

AİHS'te yaşam hakkı, ilk hak olarak düzenlenir. Bu durum, yaşam hakkının insan hakları hiyerarşisindeki üstün değerini ve sözleşme sistematigindeki merkezi önemini gösterir. AİHS'in 2. maddesi, yalnızca gerçekleşen ölümleri değil, ölüm tehlikesi doğuran ancak ölüme neden olmayan fiziksel şiddet vakalarını da kapsar.¹⁶⁰ Ayrıca yaşam hakkı, savaş

¹⁵⁸ Genel Yorum No. 36, § 28.

¹⁵⁹ Genel Yorum No. 36, § 12.

¹⁶⁰ AİHM'in vermiş olduğu kararlarda, bir fiil nedeniyle ölüm gerçekleşmemiş olsa dahi ölüm sınırına çok yaklaşılması durumunda da Sözleşme'nin 2. maddesi uygulanıyor. Ölümle sonuçlanmayan ancak yaşam hakkı kapsamında değerlendirilen ihlallerde, kullanılan gücün derecesi ve türü ile güç kullanımının ardındaki niyet veya amaç gibi unsurlar inceleniyor. Bkz. *Makaratzis / Yunanistan* [BD], No. 50385/99, 20 Aralık 2004, § 51. AİHM, kişilere karşı güç kullanımı karşısında tesadüfen hayatta kalmanın ve yaralanmanın potansiyel olarak ölümcül olması ve kişilerin hayatını riske atması durumunda yaşamı tehlikeye atan eylemleri de yaşam hakkı ihlali sayabiliyor. Bkz. *Karataş ve diğerleri / Türkiye*, No. 46820/09, 12 Ekim 2017, § 59; *Camekan / Türkiye*, No. 54241/08, 28 Ocak 2014, § 37-40.

ya da ulusun varlığını tehdit eden olağanüstü durumlarda dahi içerdiği yükümlülükler askıya alınamaz niteliktedir. Ancak yaşam hakkı mutlak bir hak değildir. Bu, yaşam hakkına bazı istisnaların getirilebileceği anlamına gelir. AİHS'in 2. maddesinde yer alan bu istisnalar, ölüm cezası, kişinin yasadışı şiddete karşı korunması, kişinin usulüne uygun olarak yakalanması veya kaçmasının önlenmesi ile ayaklanma veya isyanın bastırılması durumlarını kapsar.¹⁶¹

AİHM, *McCann ve diğerleri / Birleşik Krallık kararı*¹⁶² ve sonrasındaki içtihadıyla yaşam hakkının kapsamını ve AİHS'in 2. maddesinin anlamını açıklığa kavuşturur:

■ **Yaşam hakkı, Avrupa Konseyi üyesi demokratik toplumların en temel değerlerinden biridir.** Bu nedenle yaşam hakkından yoksun bırakılmanın meşru görülebileceği haller son derece titizlikle incelenmelidir.¹⁶³

■ Madde 2'ye göre, **herkesin yaşam hakkı yasa ile korunmalıdır.** Bu yükümlülük sadece yasal düzenlemelerin kabulüyle sınırlı olmayıp, bu düzenlemelerin etkili biçimde uygulanmasını da gerektirir. Bu, bazen önleyici tedbirlerin alınmasını da kapsar.¹⁶⁴

■ AİHS'in 2. maddesi, yaşam hakkının korunmasının yanı sıra, **yaşamın sona erdirilmesinin hangi hallerde meşru olabileceğini de belirler.** Ancak bunlar öldürme izni değil, yalnızca mutlak zorunluluk halinde orantılı şekilde güç kullanma yetkisi anlamına gelir.¹⁶⁵ Dolayısıyla istisna hallerinin sayılmış olması öldürme fiilleri için bir "açık çek" anlamına gelmez.¹⁶⁶

¹⁶¹ Günümüzde yaşam hakkına müdahalenin uygun görülebileceği durumlar, AİHS'in 2. maddesinin ikinci fıkrasında sayılan hallerle sınırlı. Ölüm cezası başlangıçta bir istisna olarak kabul edilmekle birlikte, önce AİHS'e Ek 6 No'lu Protokol ile sadece savaş hali ve yakın savaş tehlikesiyle sınırlandırıldı; ardından Ek 13 No'lu Protokol ile tamamen kaldırıldı. BM bünyesinde de benzer bir değişim söz konusu. *Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İkinci İhtiyari Protokol*, BM Genel Kurulu'nun 15 Aralık 1989 tarih ve 44/128 sayılı kararıyla kabul edildi ve imzaya açıldı, 11 Temmuz 1991 tarihinde ise yürürlüğe girdi.

¹⁶² *McCann ve diğerleri / Birleşik Krallık*, No. 18984/91, 27 Eylül 1995.

¹⁶³ Bkz. *Makaratzis / Yunanistan*, § 56.

¹⁶⁴ Bkz. *L.C.B. / Birleşik Krallık*, § 36; *Osman / Birleşik Krallık*, No. 23452/94, 28 Ekim 1998, § 115; *Makaratzis / Yunanistan*, § 57.

¹⁶⁵ Işıl Karakaş, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Yaşam Hakkı: "McCann"dan "Kaya" ve Ötesine", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi: Prof. Dr. Kemal Oğuzman'a Armağan*, Sayı 2002/1, s. 65.

¹⁶⁶ Bkz. *Makaratzis / Yunanistan*, § 58.

AİHS'in 1. maddesindeki sözleşmedeki hakların güvence altına alınması yükümlülüğüyle birlikte değerlendirildiğinde, 2. madde, güç kullanımı sonucu meydana gelen her ölümdede **etkili bir soruşturma yürütülmesini zorunlu kılar.**¹⁶⁷

1. Yaşam Hakkının Korunmasında Devletin Yükümlülüğü

Yaşam hakkının ihlaldinden söz edilebilmesi için öncelikle bir kişinin yaşamının doğal olmayan bir yolla veya kamu makamlarının müdahalesiyle sona ermesi gerekir. Devletin yaşam hakkına müdahalesi sadece görevlilerin silah kullanması sonucu ortaya çıkan ölümlerle sınırlı değildir; devletin yaşam hakkını korumaya yönelik gerekli tedbirleri almaması (ihmal) ya da doğal olmayan ölümlerle ilgili etkili ve yeterli soruşturma yürütmemesi (hareketsizlik) de ihlal oluşturabilir.¹⁶⁸

AİHM, AİHS'in 2. maddesini devletlere üç tür yükümlülük yükleyecek şekilde yorumlar.¹⁶⁹

(a) Yaşama son vermekten kaçınma (öldürmeme) yükümlülüğü, (b) Yaşamı koruma yükümlülüğü ve (c) Ölümü soruşturma yükümlülüğü. İlk iki yükümlülük yaşam hakkının esasına, etkili soruşturma yapma yükümlülüğü ise hakkın usule ilişkin boyutuyla ilgilidir.

a) Devletin Negatif Yükümlülüğü

Devletin yaşama son vermekten kaçınma (bireyi öldürmeme) yükümlülüğü "negatif yükümlülük" olarak adlandırılır. Bu yükümlülüğün ihlaldinden söz edebilmek için ölümler veya ölümcül yaralanmayla sonuçlanan olayda sorumlu kişinin devlet tarafından yetkilendirilmiş bir görevli olması ve eyleminin ölüme/yaralanmaya neden olması gerekir.¹⁷⁰

Negatif yükümlülük gereğince görevliler hiçbir bireyin yaşamına kasten ya da hukuka aykırı biçimde son vermemelidir. Bu çerçevede öldürmeme yükümlülüğü yalnızca doğrudan kasıtlı öldürmeleri değil, ölçsüz veya öngörülebilir biçimde ölümlerle sonuçlanan

¹⁶⁷ Bkz. *McCann ve diğerleri / Birleşik Krallık*, § 161; *Nachova ve diğerleri / Bulgaristan*, § 112; *Ramsahai ve diğerleri / Hollanda*, No. 52391/99, 15 Mayıs 2007, § 325.

¹⁶⁸ Osman Doğru, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁶⁹ Osman Doğru ve Atilla Nalbant, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar – Cilt 1* (Legal Yayıncılık, 2012), s. 9, 14-15.

¹⁷⁰ İrfan Tüner, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Devletin Öldürmeme Yükümlülüğü" (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı), s. 30-31.

güç kullanımı gibi halleri de kapsar.¹⁷¹ AİHM içtihadı, ölümcül güç kullanımı sonucunda yaşam hakkının ihlaline ilişkin ilkeleri şu şekilde ortaya koyar:

■ AİHS'in 2. maddesindeki istisnalar, **kasıtlı öldürme izni değil; kasıtlı olmayan bir şekilde yaşamdan yoksun bırakma sonucunu doğurabilen güç kullanma hallerine ilişkindir.**¹⁷²

■ Bununla birlikte, güç kullanımının meşru sayılabilmesi için **güç kullanımı yasaya uygun olmalıdır.** Bu ilke, güç kullanımı ile ilgili olarak iç hukukta açık ve öngörülebilir yasal düzenlemelerin mevcut olmasını gerekli kılar.¹⁷³

■ **Kullanılan güç “mutlak olarak zorunlu” olmalıdır.** Bu, olağan gereklilik testinden daha katı bir gereklilik testini zorunlu kılar. Söz konusu katı gereklilik testine göre, **bir güç ancak meşru bir amacı gerçekleştirmek için ‘kesinlikle orantılı’ ise “mutlak zorunlu” sayılır.**¹⁷⁴

b) Devletin Pozitif Yükümlülüğü

Devletin yaşam hakkına ilişkin pozitif yükümlülüğü iki temel unsurdan oluşur. Bunlardan ilki koruma yükümlülüğü, ikincisi ise önleyici tedbir alma yükümlülüğüdür. Pozitif yükümlülük sadece doğrudan yaşam hakkı ihlallerinin önlenmesini değil, bireylerin üçüncü kişilere, tehlikeli durumlara ve hatta kendi kendilerine zarar vermelerine karşı korunmasını da kapsar.¹⁷⁵

Pozitif yükümlülük bağlamında yetkililerin, bireyin yaşamını tehdit eden gerçek ve yakın tehlikeyi fark etmeleri ve bu tehlikeyi önlemek için yetkileri dahilinde gerekli önlemleri almaları beklenir.¹⁷⁶ AİHS'in 2. maddesi, devletlere bilinçli ve yasadışı öldürmeleri önleme yükümlülüğünün yanında, kişilerin yaşam hakkını hukuken koruyacak uygun önlemleri alma yükümlülüğü verir. Bu, suçları caydırıcı etkili ceza hükümleri koymayı, bu hükümlerin ihlaliyi önlemek, durdurmak ve cezalandırmak üzere gerekli yasal ve idari mekanizmaları oluşturmayı ve bunların etkin işlemlerini sağlamayı içerir. Yasal ve idari çerçeve, öldürmeyi

¹⁷¹ *Serpil Kerimoğlu ve diğerleri başvurusu*, No. 2012/752, 17 Eylül 2013, § 51; *Cemil Danışman başvurusu*, No. 2013/6319, 16 Temmuz 2014, § 44; *Ayşe Kazanhan ve Mehmet Emin Kazanhan başvurusu*, § 77; *İbrahim Yaşar başvurusu*, No. 2016/9350, 19 Ekim 2021, § 70.

¹⁷² *McCann ve diğerleri / Birleşik Krallık*, § 148.

¹⁷³ *Makaratzis / Yunanistan*, §§ 59 ve 62.

¹⁷⁴ *McCann ve diğerleri / Birleşik Krallık*, § 149.

¹⁷⁵ *Dink / Türkiye*, No. 2668/07, 14 Eylül 2010, §§ 72-75; *Osman / Birleşik Krallık*, §§ 115-116; *Opuz / Türkiye*, No. 33401/02, 9 Haziran 2009, §§ 159-176.

¹⁷⁶ *Kılıç / Türkiye*, No. 22492/93, 28 Mart 2000, § 62; *Öneryıldız / Türkiye*, No. 48939/99, 30 Kasım 2004, § 71. AYM'nin aynı yöndeki yaklaşımı için bkz. *Serpil Kerimoğlu ve diğerleri başvurusu*, § 52.

yasaklayan cezai düzenlemelerin yanı sıra polis ve diğer kamu görevlilerinin güç kullanımını ve yaşam için riskli olabilecek faaliyetleri düzenlemeli; örneğin idarenin kullandığı tehlikeli araçların ve silahların sivillerin yaşamını tehlikeye sokmayacak şekilde kullanılması ya da bunların kullanımı sırasında gerekli tüm önlemlerin alınmasını da kapsamalıdır. Bu kurallar kâğıt üzerinde kalmamalı, ihlallerin önlenmesi, durdurulması ve faillerin cezalandırılması adına etkili bir uygulama mekanizması oluşturulmalıdır. Polis teşkilatı, savcılık ve mahkemeleri içeren işlevsel ve bütüncül bir sistem olmalıdır.¹⁷⁷ Ayrıca, pozitif yükümlülük gereğince devlet, kolluk görevlilerinin yüksek mesleki yeterliliğe sahip olmasını sağlamalı, özellikle ateşli silah taşıyan personel için gerekli eğitimleri vermeli ve görevlendirmelerde titiz davranmalıdır.

c) Devletin Etkili Soruşturma Yapma Yükümlülüğü

Bir kişinin ölümü devlet görevlilerinin ya da üçüncü kişilerin eylemlerinden kaynaklandığında, devlet resen (kendiliğinden) ve etkili bir soruşturma yürütmek zorundadır. Bu yükümlülük doğal olmayan her ölümü kapsar.¹⁷⁸ Etkili soruşturma yükümlülüğü, devletin yaşam hakkının esasına ilişkin yükümlülüğünden (yani negatif yükümlülük ve pozitif yükümlülükten) ayrı ve bağımsızdır. AİHM'e göre, eksik soruşturma başlı başına yaşam hakkı ihlalidir.¹⁷⁹

Soruşturmanın amacı, yaşamı koruyan ulusal mevzuatın etkili uygulanmasını sağlamak ve devlet görevlilerinin sorumlu olduğu ölümlerde hesap verebilirliği temin etmektir.¹⁸⁰ Dolayısıyla, etkili soruşturma yükümlülüğü de yalnızca biçimsel olarak bir soruşturma başlatılmış olmasını değil; soruşturmanın ölüm olayının tüm koşullarının aydınlatılmasını ve sorumluların belirlenip cezalandırılmalarına imkân verilmesini gerekli kılar.¹⁸¹

Ölüm devletin eylemlerinden kaynaklanmışsa soruşturma geniş ele alınır ve yalnızca ölümcül güç kullanan görevlilerin eylemleriyle sınırlı kalmaz; müdahalenin planlanması ve kontrolü dahil tüm çevre koşulları incelenir. AİHS'in 2. maddesi kapsamındaki yaşamı koruma yükümlülüğü, zorlu güvenlik koşullarında bile etkili bir soruşturma yürütülmesini sağlamak için tüm makul adımların atılmasını gerektirir.¹⁸² AİHM içtihadıyla belirlenen etkili soruşturma kriterleri şu şekildedir:¹⁸³

¹⁷⁷ David Harris, Michael O'Boyle, Ed Bates ve Carla Buckley, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku* (Avrupa Konseyi, 2013), s. 40.

¹⁷⁸ *Uçar / Türkiye*, No. 52392/99, 11 Nisan 2006.

¹⁷⁹ *Kaya / Türkiye*, No. 158/1996/777/978, 19 Şubat 1998.

¹⁸⁰ *McCann / Birleşik Krallık; Ergi / Türkiye*, No. 23818/94, 28 Temmuz 1998; *Hugh Jordan / Birleşik Krallık*, No. 24746/94, 4 Mayıs 2001, § 105; *Nachova ve diğerleri / Bulgaristan*, No. 43577/98, 06 Temmuz 2005, § 110.

¹⁸¹ *Ramsahai ve diğerleri / Hollanda*, § 324.

¹⁸² *Al-Skeini ve diğerleri / Birleşik Krallık*, No. 55721/07, 7 Temmuz 2011, §§ 163-164.

¹⁸³ Bu kriterler, ağır insan haklarında cezasızlık bağlamında da geçerli kabul edilir.

▪ **Soruşturma derhal başlatılmalı ve makul bir özenle yürütülmelidir.** Yetkililer ölen kişinin yakınlarının resmi bir şikâyetle bulunmasını beklemeksizin olaydan haberdar olur olmaz resen ve derhal soruşturma başlatmalıdır. Soruşturma, başlatılmasının ardından makul bir özen ve hızla yürütülmelidir.¹⁸⁴

▪ **Soruşturmada sorumlu ve soruşturmayı yürüten kişiler hem *de jure* (hukuken) hem *de facto* (fiilen) bağımsız olmalıdır.** Soruşturmayı yürüten ve gerekli tetkikleri yapan kişilerin söz konusu olaylara dâhil olmayan bağımsız kişilerden seçilmesi gerekir. Bu yalnızca her türlü hiyerarşik ve kurumsal bağdan kaçınmayı değil, aynı zamanda somut olarak bağımsız olmayı da gerektirir.¹⁸⁵

▪ **Soruşturma yeterli olmalıdır.** Soruşturma, ölümün nedenlerinin ve koşullarının tespitine ve gerektiği takdirde, sorumluların kimliklerinin belirlenmesine ve cezalandırılmalarına imkân vermelidir.¹⁸⁶ Madde 2’de yer alan istisnalar bakımından kullanılan gücün ilgili koşullarda meşru olup olmadığını belirlemeye de elverişli olmalıdır.¹⁸⁷

▪ **Ölüm olayını aydınlayabilecek ve sorumluların tespitine yarayabilecek bütün deliller toplanmalıdır.** Her ne kadar etkili soruşturma yükümlülüğü devletlere soruşturmanın belirli bir sonuca ulaşmasını sağlama gibi bir yükümlülük getirmese¹⁸⁸ de yetkililer, ölüm olayıyla ilgili delilleri güvence altına almak için tüm makul tedbirleri almalıdır. Bu kapsamda, olay yeri incelemesinin bizzat savcı tarafından yapılması, bilirkişi raporları, ölüm sebebi ve klinik bulguların objektif incelemesi, olay yeri krokisi ve fotoğrafları,

¹⁸⁴ *Kelly ve diğerleri / Birleşik Krallık*, No. 30054/96, 4 Mayıs 2001, § 97. AYM’nin aynı yöndeki yaklaşımı için bkz. *Serpil Kerimoğlu ve diğerleri başvurusu*, § 57; *Binali Camgöz ve diğerleri başvurusu*, No. 2019/36978, 26 Mayıs 2022, § 77; *Devrim Zengin ve diğerleri başvurusu*, No. 2017/26413, 9 Temmuz 2020, § 56.

¹⁸⁵ *Nachova ve diğerleri / Bulgaristan*, § 112; *Anguelova / Bulgaristan*, No. 38361/97, 13 Mayıs 2002, § 138; *Ramsahai ve diğerleri / Hollanda*, § 325; *Giuliani ve Gaggio / İtalya*, No. 23458/02, 24 Mart 2011, § 300; *Al-Skeini ve diğerleri / Birleşik Krallık*, § 167; *Özpolat ve diğerleri / Türkiye*, No. 23551/10, 27 Ekim 2015, § 82. AYM’nin aynı yöndeki yaklaşımı için bkz. *Cemil Danışman başvurusu*, § 96; *Cem Sarısütlük ve diğerleri başvurusu*, No. 2015/16451, 15 Aralık 2021, § 143. Etkili soruşturma yükümlülüğü bağlamındaki “bağımsızlık” adil yargılanma hakkı (AİHS md. 6) bağlamındaki “bağımsızlık ve tarafsızlık”tan farklıdır. AİHM, soruşturmayı yürütenlerin potansiyel olarak şüpheli olmalarını veya hakkında soruşturma yapılanların kişilerin iş arkadaşı olmasını, aynı lojmanda kalma gibi yakınlığı olmasını veya hiyerarşik bir ilişki içinde olmalarını soruşturmanın bağımsız olamayacağı sonucuna varırken değerlendirir. Ayrıca bkz. *Cezasızlıkla Mücadele yoluyla İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Güncellenmiş İlkeler Seti*, 8.2.2005, E/CN.4/2005/102/ Add.1. <https://docs.un.org/en/E/CN.4/2005/102/Add.1>

¹⁸⁶ *Ramsahai ve diğerleri / Hollanda*, § 324; *Mustafa Tunç ve Fecire Tunç / Türkiye*, No. 24014/05, 14 Nisan 2015, § 172.

¹⁸⁷ *Giuliani ve Gaggio / İtalya*, § 301.

¹⁸⁸ Etkili soruşturma yükümlülüğü niteliği itibarıyla bir sonuç yükümlülüğü olmayıp, uygun araçların kullanılması yükümlülüğüdür. Bu nedenle, soruşturmada sorumluların tespiti ve cezalandırılması konusunda mutlak bir başarıya ulaşılması zorunlu değildir. Bununla birlikte soruşturmanın etkili sayılabilmesi için bu sonuca ulaşmaya yetkin nitelikte olması gerekir. *Hugh Jordan / Birleşik Krallık*, § 107.

özellikle balistik delillerin korunması ve teknik incelemesi büyük önem taşır.¹⁸⁹ Soruşturma sonucunda alınan karar, elde edilen bulguların kapsamlı, nesnel ve tarafsız analizine dayanmalı, yaşam hakkına yönelik müdahalenin ölçülü olup olmadığı değerlendirilmeli, tanıkların tespiti ve dinlenmesi ihmal edilmemelidir.¹⁹⁰ Güvenlik güçleri veya kamu görevlilerinin sorgulanmaması, soruşturmanın güvenilirliğini zedeler. Ölü muayenesi ve otopsi işlemleri Minnesota Protokolü'nde belirtilen esaslara uygun olarak yapılmalıdır.¹⁹¹

▪ **Devlet görevlilerinin ölümcül güç kullanımı sonucu meydana gelen ölümlerde, müdahalenin tüm aşamaları etkili soruşturma yükümlülüğü kapsamında değerlendirilmelidir.** Devlet görevlilerinin ölümcül güç kullanımı söz konusuysa, sadece ölüm anı değil, planlama ve uygulama dahil tüm aşamalar ve bunların yeterliliği soruşturmaya konu edilmelidir.¹⁹²

▪ **Ölümlerin meydana geldiği zamanın politik konjonktürü etkili soruşturma yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz.** Silahlı çatışmaların yoğunluğu veya ölümlerin sıklığı, 2. madde uyarınca etkili soruşturma yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz; aksine bu yükümlülük, ölümle sonuçlanan olayların koşullarının belirsiz olduğu durumlarda daha da önem kazanır.¹⁹³

▪ **Soruşturmayı yürüten makamlar hak ihlali iddialarına tarafsız ve ön yargılardan uzak olarak yaklaşmalıdır.** Taraflı ve ön yargılı tutumlar, soruşturmadan sonuç alınması için gereken ceza muhakemesi işlemlerinin hiç ya da gerektiği gibi yapılmaması sonucunu doğuruyorsa, etkili soruşturma yükümlülüğünün ihlali söz konusu olur.¹⁹⁴ Örneğin, baştan ölen kişinin “terörist” olduğu kabulüyle hareket edilmesi, kamu görevlilerinin ifadelerinin alınmaması ya da onlar tarafından tutulan tutanakların sorgulanmadan güvenilir kabul edilmesi etkili soruşturma yükümlülüğünün ihlali anlamına gelir.¹⁹⁵

▪ **Soruşturma kamu denetimine açık olmalıdır.** Gerekli kamu gözetiminin derecesi davadan davaya değişiklik gösterebilir ancak açık ve şeffaf olmayan bir soruşturma etkili bir soruşturma değildir. Soruşturma her durumda, kamu gözetimine açık olmalı, mağdur

¹⁸⁹ Angelova / Bulgaristan, § 139; Giuliani ve Gaggio / İtalya, § 301; Al-Skeini ve diğerleri / Birleşik Krallık, § 166; Özpolat ve diğerleri / Türkiye § 82; Tanrıkulu / Türkiye, No. 23763/94, 8 Temmuz 1999, § 104; Oğur / Türkiye, No. 21594/93, 20 Mayıs 1999, § 89.

¹⁹⁰ Giuliani ve Gaggio / İtalya, § 301. Hasan İlhan / Türkiye, No. 22494/93, 9 Kasım 2004, § 124.

¹⁹¹ Tanlı / Türkiye, No. 26129/95, 10 Nisan 2001, § 81; Oğur / Türkiye, § 89.

¹⁹² Ergi / Türkiye, § 84.

¹⁹³ Ergi / Türkiye, § 82.

¹⁹⁴ Aydın / Türkiye, No. 23178/94, 25 Eylül 1997, § 106.

¹⁹⁵ Kaya / Türkiye, No. 22729/93, 19 Şubat 1998, § 89-90.

yakınlarının meşru menfaatlerini koruyacak ölçüde sürece katılımları sağlanmalıdır.¹⁹⁶ Sürece katılım, bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, mağdur yakınlarının tanık olarak beyanda bulunma, soruşturma sürecindeki önemli gelişmelerden haberdar olma ve soruşturma dosyasında yer alan ilgili belgelere erişebilme haklarını içerir.¹⁹⁷

Etkili soruşturma yükümlülüğü esasen soruşturma aşamasına ilişkin görünse de ölümle ilgili ceza davası açılmışsa bu yükümlülüğün gerekleri kovuşturma aşamasını da kapsar.¹⁹⁸ Yaşam hakkının yasayla korunmasına ilişkin pozitif yükümlülük gereği mahkemeler, adli sistemin caydırıcı etkisini ve yaşam hakkının ihlal edilmesini engellemede oynaması gereken rolün önemini zayıflatmayacak biçimde, titizlikle hareket etmelidir.¹⁹⁹ BM Genel Kurulu'nun Ağır İnsan Hakları İhlalleri Mağdurlarının Çözüm ve Tazminat Hakkına Dair Temel İlkeleri²⁰⁰ ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin Cezasızlığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Rehber İlkeleri²⁰¹ de ceza adaleti mekanizmasını işlevsizleştiren tüm uygulamaların kaldırılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bir cezalandırma yükümlülüğü anlamına gelmese de, yargı makamları davayı gerekli olan ciddiyetle ele almalı ve koşulların bulunması halinde, caydırıcı etkisi olan bir ceza vermelidir.²⁰² Yaşamı tehdit eden suçların ve bedensel ve ruhsal bütünlüğe yapılan ağır saldırıların söz konusu olduğu durumlarda bu ağır saldırıların cezasız kalmasına izin verilmemelidir.²⁰³ Suçun ağırlık derecesi ile orantılı ve caydırıcı bir ceza verilmesi gereği, özellikle cezanın infazının ertelenmesi, hükmün açıklanmasının geri bırakılması ve takdiri indirim gibi usullere de titizlikle yaklaşılmasını gerektirir. Zira bu usuller, fiilen cezaları infaz edilememesi sonucunu ortaya çıkartabilir.

¹⁹⁶ McKerr / Birleşik Krallık, § 115, Güleç / Türkiye, No. 21593/93, 27 Temmuz 1998, § 82, Oğur / Türkiye, § 92. AYM'nin aynı yöndeki yaklaşımı için bkz. Serpil Kerimoğlu ve diğerleri başvurusu, § 58.

¹⁹⁷ Isayeva / Rusya, No. 57950/00, 24 Şubat 2005, § 222.

¹⁹⁸ Osman Doğru, *a.g.e.*, s. 301-302.

¹⁹⁹ Ali ve Ayşe Duran / Türkiye, No. 42942/02, 8 Nisan 2008, § 62.

²⁰⁰ Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, 60/147, A/60/509/Add.1, 21 Mart 2006. Bkz. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>

²⁰¹ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, "Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on eradicating impunity for serious human rights violations" (30-31 Mart 2011). Bkz. [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805cd11%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805cd11%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]})

²⁰² Harris, O'Boyle ve Warbrick, *a.g.e.*, s. 204.

²⁰³ Ali ve Ayşe Duran / Türkiye, § 61.

2. Kolluk Kuvvetlerinin Güç Kullanımı Sonucu Yaşam Hakkı İhlali

Kolluk kuvvetleri, kamu düzenini sağlamak ve tehlikeleri önlemekle görevlidir. Bu görevin gereği olarak zor kullanma yetkisine sahiptir; ancak bu yetki keyfi kullanılamaz ve hukuka uygun hareket etmek şarttır.²⁰⁴

Zor kullanma, kişilerin kendisine veya başkalarına zarar vermesini önlemek, yasalara uyulmasını sağlamak, temel hak ve özgürlüklerin eşit bir şekilde kullanılmasını temin etmek gibi amaçlarla, kanunla belirlenen yetkilere dayanarak *güç kullanımı* ifade eder. Kolluğun güç kullanımı ikaz, bedeni kuvvet, maddi güç ve silah kullanımı şeklinde tezahür eder. Zor kullanma, karşılaşılan direnişin ve saldırının niteliği ve şiddeti ölçüsünde, bu tehditleri etkisiz hale getirecek şekilde, kademeli biçimde artabilir.²⁰⁵ Ancak, ölümcül güç kullanımının son çare olması ve yaşam hakkını ihlal etmeyecek şekilde sıkı koşullara bağlanması temel bir ilkedir.

a) Uluslararası Standartlar

AİHM, *McCann / Birleşik Krallık* kararı sonrasındaki içtihadıyla,²⁰⁶ devletin yalnızca doğrudan müdahalelerden kaçınma değil, yaşamı koruma yönündeki pozitif yükümlülüklerini de netleştirir ve kolluğun takdir yetkisini daraltan ve hesap verebilirliği öne çıkaran bir yaklaşım benimser.²⁰⁷ Bu çerçevede ölümcül güç kullanımından doğan yaşam hakkı ihlallerini değerlendirirken, öncelikle müdahalenin Madde 2'deki istisnalar kapsamına girip girmediğine bakar. Cevap 'evet' ise, kullanılan ölümcül gücün *yasallık, mutlak zorunluluk ve orantılılık* ilkelerine uygun olup olmadığını inceler. Yasallık değerlendirmesi kapsamında, kolluğa güç kullanma yetkisi veren mevzuatın uygunluğunu değerlendirir.²⁰⁸ Devletin yaşam hakkını güvence altına alma konusundaki birincil görevi, uluslararası standartlara uygun açık ve denetlenebilir bir yasal ve idari çerçeve oluşturmasını gerektirir.²⁰⁹ Belirlenen sınırı aşan güç, keyfi şiddet anlamına gelir. İç hukuktaki belirsizlikler, devletin pozitif ve negatif yükümlülüğünü gündeme getirir.

²⁰⁴ Sibel Güzeldağ, *Yaşam Hakkı ve Sınırları*, (On İki Levha Yayıncılık, 2021), s. 119.

²⁰⁵ İrfan Tüner, *a.g.e.*, s. 66.

²⁰⁶ Özellikle bkz. *Hugh Jordan / Birleşik Krallık, McKerr / Birleşik Krallık, Shanaghan / Birleşik Krallık, Makaratzis / Yunanistan, Ergi / Türkiye, Isayeva / Rusya, Yusupova ve Bazayeva / Rusya ile Nachova ve diğerleri / Bulgaristan*.

²⁰⁷ Melis Gebeş ve Özlem Zıngıl, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Perspektifinden Devletin Ölümcül Güç Kullanımında Yaşam Hakkı* (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2018), s. 10.

²⁰⁸ *Makaratzis / Yunanistan*, § 58.

²⁰⁹ *Giuliani ve Gaggio / İtalya*, § 209; *Makaratzis / Yunanistan*, § 57-59. Osman Doğru ve Atilla Nalbant, *a.g.e.*, s. 16-17. İbrahim Yaşar başvurusu, § 76.

Ölümcül güç sadece “mutlak zorunluluk” halinde meşru olabilir. Müdahalenin meşru bir amacı hedeflemesi tek başına yeterli değildir; hedeflenen sonuca ulaşmak için kesinlikle gerekli ve olayın somut koşullarıyla orantılı olmalıdır. Bu kapsamda AİHM, ölümcül güç kullanımının keyfiliğe yer bırakmayacak şekilde sıkı bir denetime tabi tutulmasının, yaşam hakkının etkin biçimde korunabilmesi açısından zorunlu olduğunu ifade eder. İnceleme, yalnızca ölümcül güç kullanan görevlilerin eylemleriyle sınırlı olmayıp hem hazırlıklı bir operasyon için hem de tehlikeli görülen bir kimsenin planlanmış olmayan takibi sırasında planlama ve kontrol dahil olmak üzere tüm koşulları kapsar.²¹⁰

AİHS’in 2. maddenin ikinci fıkrasındaki “mutlak zorunlu” ifadesi, 8-11. maddelerin 2. fıkralarındaki “demokratik bir toplumda gereklilik” için geçerli olan *gereklilik testinden* daha katı ve zorlayıcı bir testin kullanılması gerektirir. Özellikle kullanılan güç, Madde 2’nin ikinci fıkrasındaki amaçları gerçekleştirmek için *kesinlikle gerekli olandan daha fazla* olmamalı ve son çare olarak kullanılmalıdır. Ayrıca, yaşam hakkının niteliği göz önünde bulundurularak can kaybının haklı görülebileceği durumlar dar yorumlanmalıdır.²¹¹ Bu ‘katı ve zorlayıcı test’in uygulanışı bağlamında AİHM, çok hızlı ateşleme kapasitesine sahip silahların toplantı ve gösteri yürüyüşünü dağıtmada kullanılması,²¹² kalabalığı dağıtmak amacıyla biber gazı, tazyikli su ya da plastik mermiler gibi daha hafif araçlar denenmeden göstericilere doğrudan ateş açılması,²¹³ bir eve düzenlenen operasyonda kapıya otomatik silahlarla en az 50-55 el ateş edilmesi gibi örneklerde kullanılan gücün “mutlak zorunlu” olarak kabul edilemeyeceği sonucuna varır.²¹⁴ Silahla ateş açılırken, mümkünse başlangıcın uyarı ateşleriyle yapılması gerektiğini ifade eder.²¹⁵ Sözlü uyarı ya da havaya açılan uyarı ateşi olmaksızın doğrudan kişinin hedef alınması kural olarak orantısızdır.²¹⁶ Yakalama amaçlı müdahalelerde hayati risk taşıyan bölgeler hedeflenmemeli ve önce öldürücü olmayan yöntemler uygulanmalıdır.²¹⁷

²¹⁰ *McCann ve diğerleri / Birleşik Krallık*, §§ 147-150; *McKerr / Birleşik Krallık*, No. 28883/95, 4 Ağustos 2001, § 109; *Şimşek ve diğerleri / Türkiye*, No. 35072/97 ve 37194/97, 26 Temmuz 2005, § 104-105; *Ergi / Türkiye*, § 79; *Nachova ve diğerleri / Bulgaristan*, § 93; *Andronicou ve Constantinou / Kıbrıs*, § 171; *Makbule Kaymaz ve diğerleri / Türkiye*, § 95; *Bubbins / Birleşik Krallık*, § 141; *Avşar / Türkiye*, No. 25657/94, 10 Temmuz 2001, § 391.

²¹¹ *McCann ve diğerleri / Birleşik Krallık*, §§ 148-149; *Nachova ve diğerleri / Bulgaristan*, § 94; *Gül / Türkiye*, No. 22676/93, 14 Aralık 2000, § 76.

²¹² *Güleç / Türkiye*, § 71.

²¹³ *Şimşek ve diğerleri / Türkiye*, §§ 108-112.

²¹⁴ *Gül / Türkiye*, §§ 82-83.

²¹⁵ *Kallis ve Androulla Panayi / Türkiye*, No 45388/99, 27 Ekim 2009, § 62; *Aydan / Türkiye*, No. 16281/10, 12 Mart 2013, § 65.

²¹⁶ *Oğur / Türkiye*, §§ 83-84.

²¹⁷ *Fadime ve Turan Karabulut / Türkiye*, No. 23872/04, 27 Mayıs 2010.

AİHM, değerlendirmelerinde sıklıkla BM tarafından kabul edilen *Kolluk Görevlilerinin Güç ve Ateşli Silah Kullanımına İlişkin Temel İlkeler*²¹⁸ ("Temel İlkeler") atıf yapar ve bu metni uluslararası ölçüt olarak esas alır.²¹⁹ Temel İlkeler, kolluk kuvvetlerinin görevlerini yerine getirirken insan haklarına saygı göstermesini ve özellikle yaşam hakkını korumasını amaçlayan evrensel bir çerçeve sunar. Kolluğun güç kullanımını keyfilikten arındırmayı, cezasızlığı önlemeyi ve yaşam hakkını güvence altına almayı hedefler. Temel İlkeler, kolluk görevlilerinin güç ve ateşli silah kullanımını yasallık (Temel İlke 1), mutlak zorunluluk (Temel İlke 4), orantılılık (Temel İlke 5) ve hesap verebilirlik (Temel İlke 22-26) ilkelerine uygun şekilde gerçekleştirmesini öngörür.

▪ **Kolluğun güç ve ateşli silah kullanma yetkisi yasalarla düzenlenmelidir.** Bu ulusal mevzuat, uluslararası insan hakları hukuku ve standartlarıyla uyumlu olmalıdır. Silah taşıma ve güç kullanımının hangi koşullarda ve hangi amaçlarla değerlendirilebileceğini açıklamalı ve güç kullanımını, zorunluluk ilkesinin sıkı bir şekilde uygulanmasına tabi tutmalıdır.

▪ **Ölümcül güç kullanımı, ancak yaşamı korumak gibi son derece istisnai durumlarla sınırlı olmalı ve devletler güç kullanımına ilişkin açık ve denetlenebilir kurallar oluşturmalıdır.** Kolluk görevlileri, yalnızca yakın bir ölüm ya da ciddi yaralanma tehdidine karşı meşru savunma durumlarında, hayati tehlike arz eden ciddi suçların işlenmesini önlemek amacıyla, ciddi tehlike oluşturan ve direnç gösteren kişilerin yakalanması ya da kaçmalarının engellenmesi gibi sınırlı durumlarda ateşli silah kullanabilir. Bu tür durumlarda, daha az zararlı müdahale araçlarının yetersiz kalması koşulu aranır, ateşli silahların kasıtlı ve ölümcül biçimde kullanılması ise ancak yaşamı korumanın başka bir yolu kalmadığında meşru görülebilir.²²⁰ Kolluk görevlileri, böylesi müdahalelerde bulunmadan önce ateşli silah kullanacaklarına dair uyarıda bulunmalı ve bu uyarının dikkate alınması için makul bir süre tanınmalıdır. Ayrıca bu yükümlülük, kolluğun ya da üçüncü kişilerin yaşamını ciddi şekilde tehlikeye sokmamalı veya olayın koşullarıyla bağdaşmayacak ölçüde uygunsuz olmamalıdır.²²¹

²¹⁸ Birleşmiş Milletler, Kolluk Görevlilerinin Güç ve Ateşli Silah Kullanımına İlişkin Temel İlkeler, 8. Birleşmiş Milletler Suçun Önlenmesi ve Suçlulara Muamele Kongresi'nde kabul edildi. (Havana, Küba, 27 Ağustos – 7 Eylül 1990), <https://www.ohchr.org/sites/default/files/firearms.pdf>. Türkçe tercümesi için bkz. <https://www.failibelli.org/sites/default/files/kaynaklar/Kolluk%20Görevlilerinin%20Güç%20ve%20Ateşli%20Silah%20Kullanımına%20İlişkin%20Temel%20İlkeler.pdf>

²¹⁹ Birçok karar arasından bkz. *Makaratzis / Yunanistan*, §§ 30-32; *Finogenov ve diğerleri / Rusya*, No. 18299/03 ve 27311/03, 20 Aralık 2011, §§ 162-163; *Aydan / Türkiye*, § 47; *Ülifer / Türkiye*, No. 23038/07, 05 Haziran 2012, § 41; *Benzer ve diğerleri / Türkiye*, No. 23502/06, 12 Aralık 2013, § 90; *Vefa Serdar / Türkiye*, No. 7309/04, 27 Ocak 2015, § 66.

²²⁰ Temel İlke 9.

²²¹ Temel İlke 10.

- **Toplantı ve gösterilerdeki genel yaklaşım, toplantının kolaylaştırılmasına dayalı olmalı ve başlangıçtan itibaren şiddet ve güç kullanımı beklentisiyle şekillenmemelidir.**

Kolluk görevlileri, şiddet içermeyen toplantılarda güç kullanmaktan kaçınmalı, gerektiğinde ise en düşük seviyede güç kullanmalıdır.²²² Şiddet içeren toplantıların dağıtılmasında ise diğer yöntemlerin etkisiz kaldığı ve asgari düzeyde olması şartıyla ateşli silah kullanılabilir.²²³ Bu tür durumlarda da ateşli silahlar yalnızca belirlenen özel koşullar altında kullanılmalıdır.

- **Devletler, kolluk görevlilerinin Temel İlkeler’de belirlenen yüksek mesleki standartları karşılayabilmesini sağlamalıdır.** Bu çerçevede devletler, kolluk görevlilerinin uygun ahlaki, psikolojik ve fiziksel niteliklere sahip bireyler arasından, adil ve etkili eleme usulleriyle seçilmesi sağlanmalı; görevlerini etkili şekilde yerine getirebilmeleri amacıyla sürekli ve kapsamlı bir mesleki eğitimden geçirilmeleri temin edilmelidir. Ayrıca, tüm kolluk görevlileri güç kullanımı konusunda eğitilmeli ve bu alandaki yeterlilikleri standartlara uygun sınavlarla ölçülmelidir. Güç veya ateşli silah kullanan kolluk görevlilerine, bu tür müdahalelerin yaratabileceği psikolojik etkilerle baş edebilmeleri için stres danışmanlığı sağlanması da devletin sorumluluğundadır.²²⁴

b) Ulusal Çerçeve

(i) Anayasa

Yaşam hakkına ilişkin temel düzenleme Anayasanın 17. maddesinde yer alır. Yaşam hakkına açık ve doğrudan yer verilen²²⁵ Madde 17’de, AİHS’in 2. maddesine benzer istisnalar sayılır. Ancak, bu iki düzenlemedeki istisnalar tam olarak örtüşmez. Öncelikle Anayasanın 17. maddesinde yer alan “sıkıyönetim veya olağanüstü hâllerde yetkili merciin verdiği emrin uygulanması” şeklindeki istisnanın AİHS Madde 2’de karşılığı yoktur. Bu fark, Türkiye’de ölümcül güç kullanımına dair sınırların/durumların AİHS’e kıyasla daha geniş yorumlanabilmesini mümkün kılar. Ayrıca, AİHS ölümcül güç kullanımı için “**mutlak zorunluluk**” şartını ararken Anayasanın 17. maddesinde yalnızca “**zorunluluk**” ifadesi kullanılır. Bu fark, iç hukukta yaşam hakkına yönelik müdahaleye daha esnek bir yorum alanı bırakır.

Anayasanın 17. maddesi, negatif yükümlülüğe (öldürmeme yükümlülüğü) açıkça yer verir.

²²² Temel İlke 13.

²²³ Temel İlke 14.

²²⁴ Temel İlke 18-21.

²²⁵ Ulaş Karan, “Yaşam Hakkı”, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa – Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*, Sibel İnceoğlu (Ed.), (Beta Yayınları, 2013, 2. Baskı), s. 119.

Bununla birlikte AYM verdiği çeşitli kararlarıyla, Anayasanın 17. maddesi kapsamında devletin, kasıtlı ve hukuka aykırı olarak öldürmeme yükümlülüğünün bulunduğunu, ayrıca risklere karşı bireylerin yaşama hakkını koruma yükümlülüğü ile doğal olmayan her ölümle ilgili soruşturma yükümlülüğü olduğunu kabul eder.²²⁶ AİHM uygulamasına benzer şekilde AYM de ölümle sonuçlanmayan ancak ölüm tehlikesi doğuran şiddet vakalarını da yaşam hakkı kapsamında değerlendirir.²²⁷

Anayasanın 13. maddesi temel hakların yalnızca kanunla sınırlandırılabilceğini, 17. maddesi ise silah kullanımının ancak kanunun izin verdiği zorunlu durumlarda hukuka uygun sayılacağını belirtir. Mevzuatta silah kullanma yetkisi polis, jandarma ve sahil güvenliğe, emniyet ve jandarma bünyesindeki bekçilere,²²⁸ askerlere, gümrük memurlarına²²⁹ ve özel güvenliğe²³⁰ tanınır. Bu yetkinin kapsam ve sınırları, her biri için ilgili kanunda ve ilişkili yönetmeliklerde yer alır.

AİHM içtihadının da ortaya koyduğu üzere sadece ilgili kanunların var olması yeterli değildir. Bu düzenlemeler, ölümcül gücün yalnızca mutlak zorunluluk hâlinde ve ölçülü bir şekilde, son çare olarak kullanılabilceğini açıkça belirlemeli, keyfi uygulamaları ve belirli bir ölçüde de olsa kazalara karşı koruma sağlayabilecek düzeyde yeterince açık ve öngörülebilir olmalıdır.²³¹ Ayrıca devlet, kolluk görevlilerinin güç kullanımının hukuka uygun olduğunu ve belirtilen istisnai hallerin varlığını somut delillerle ispat etmek zorundadır.²³²

Öte yandan, Anayasanın 13. maddesindeki ölçülülük ilkesi gereğince, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında elde edilmek istenen kamu yararı ile kişilerin hakları arasında adil bir denge kurulması gerekir. Bu çerçevede, Anayasanın 13. ile 17. maddeleri

²²⁶ Osman Doğru, *a.g.e.*, s. 41.

²²⁷ Mehmet Karadağ başvurusu, No. 2013/2030, 26 Haziran 2014, § 20; Yasin Ağca başvurusu, No. 2014/13163, 11 Mayıs 2017, § 109, 110; Seyfullah Turan ve diğerleri başvurusu, No. 2014/1982, 9 Kasım 2017, § 111.

²²⁸ 7245 sayılı Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu'yla genel kolluk kuvvetlerine yardımcı olmak üzere, emniyet ve jandarma teşkilatları bünyesinde silahlı bir kolluk olan çarşı ve mahalle bekçilerinin de silah kullanma yetkisi bulunuyor. İlgili yasa, 2020 yılında kabul edildiği ve bu çalışmanın odaklandığı dönemin kapsamında yer almadığı için ilgili düzenlemelere bu bölümde yer verilmedi.

²²⁹ Gümrük memurlarının silah kullanma yetkisi 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'ndan kaynaklanır. Bu çalışma kapsamında gümrük memurları ilgili olmamakla birlikte, Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu ele alındı.

²³⁰ 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun, sınırlı olarak özel güvenlik görevlilerinin silah kullanımını düzenler. Bu çalışmanın kapsamı dışında yer aldığından ilgili düzenlemelere bu bölümde yer verilmedi.

²³¹ Ali Sömer ve diğerleri başvurusu, No. 2018/10925, 20 Temmuz 2023, § 40-41, Gazal Kolanç ve diğerleri başvurusu, § 335-337.

²³² Gazal Kolanç ve diğerleri başvurusu, § 325; İpek Deniz ve diğerleri başvurusu, § 121; Döndü Günel / Türkiye, No. 34673/07, 06 Eylül 2016, § 24.

birlikte ele alındığında, kolluk görevlilerinin zor ve silah kullanma yetkisi, “kanunilik”, “zorunluluk”, “meşru amaç” ve “ölçülülük” ilkelerine uygun bir şekilde uygulanmalıdır.²³³

(ii) Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu

Kolluğun zor ve güç kullanma²³⁴ yetkisi temel olarak PVSK’de düzenlenir.²³⁵ Daha önce iki ayrı maddede düzenlenen zor ve güç kullanma yetkisi, 2007 yılında yapılan değişiklikle madde 16’da yeniden formüle edildi.²³⁶ Buna göre kolluk, görevini yaparken direnişle karşılaşması; kendisine veya başkasına yönelik bir haksız saldırı karşısında (meşru müdafaa/savunma); yakalanması gereken bir kişinin yakalanması veya suçüstü hâli ile patlayıcı, yanıcı, yakıcı, boğucu, yaralayıcı ve benzeri silahlarla saldırı veya saldırıya teşebbüs karşısında zor ve güç kullanabilir. Ayrıca 2015 yılında “İç Güvenlik Paketi” olarak anılan torba yasa²³⁷ ile molotof veya patlayıcı gibi tehlikeli silahlarla saldırı ya da saldırıya teşebbüs edilmesi halinde de kolluğa silah kullanma yetkisi tanındı.

Madde 16’nın (c) bendine göre hakkında tutuklama, gözaltı, zorla getirme kararı veya yakalama emri bulunan kişilerin ya da suçüstü halinde şüphelinin yakalanmasını sağlamak için polis, gerektiğinde silah kullanmaya yetkilidir. Polis, silah kullanmadan önce kişiye duyabileceği şekilde “dur” çağrısında bulunur. Kişi bu uyarıya rağmen kaçmaya devam ederse, önce uyarı amacıyla ateş edilebilir. Buna rağmen yakalama mümkün olmazsa yakalamayı sağlamak amacıyla ve ölçülü olarak silahla ateş edilebilir. Ayrıca, polisin silahlı saldırıya maruz kalması veya böyle bir teşebbüsle karşılaşması halinde, saldırı tehlikesini etkisiz kılacak ölçüde ve duraksamadan silahla karşılık verebilir.

²³³ Cemil Danışman ve diğerleri başvurusu, No. 2013/6319, 16 Temmuz 2014, § 49; Gazal Kolanç ve diğerleri başvurusu, No. 2017/377897, 5 Temmuz 2022, §343.

²³⁴ Kolluğun zor ve güç kullanma yetkisi, bedeni kuvvet, maddi güç ve silah kullanımı gibi farklı şekillerde ortaya çıkıyor. Zor kullanma yetkisi ile silah kullanma yetkisi birbirinden ayrı olarak ele alınmış olsa da kolluğun karşılaştığı pek çok olayda bu iki yetki birbirini takip eden yetkiler olarak ortaya çıkıyor. Ayrıca bkz. Mustafa Yayla, *Polisin Zor ve Silah Kullanma Yetkisi*, (Polis Akademisi Yayınları, 2022), s. 17.

²³⁵ 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (Resmî Gazete 14 Temmuz 1934, Sayı: 2751). PVSK’ya ilişkin bir değerlendirme için ayrıca bkz. Öznur Sevdiren, *Türkiye’nin Cezasızlık Mevzuatı* (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2016), s. 69-71.

²³⁶ 5681 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete 14 Haziran 2007). 2000-2015 yılları arasında PVSK’da Ağustos 2002, Aralık 2004, Temmuz 2005, Şubat 2006, Ocak 2007, Mayıs 2007, Haziran 2007, Nisan 2009, Ağustos 2013, Nisan 2015 tarihlerinde değişiklikler yapıldı ve rapor dönemi içerisinde bulunan değişiklikler ele alındı.

²³⁷ 6638 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 4 Nisan 2015).

Uluslararası standartlar ölümcül gücün son çare olmasını zorunlu kılar.²³⁸ Ancak kolluğun güç ve zor kullanma yetkisi 2007 yılında PVSK’de yeniden formüle edilirken, ölümcül güç kullanımına ilişkin uluslararası standartlar değil, TMK’deki düzenlemeye²³⁹ uyum esas alındı. Böylece, aşağıda incelenecek olan TMK’deki hüküm, özü itibarıyla PVSK’ye da taşınmış oldu. Neticede, mevcut haliyle 16. maddeyle zor kullanma sınır ve araçlarının belirlenmesinin kolluğun kendi takdir ve tayinine bırakılması, bu standarda aykırı geniş bir yetki alanı yarattı. Diğer yandan, yine 2007 yılında yapılan değişiklikler kapsamında kolluğun durdurma yetkisinin kendi tecrübesine ve içinde bulunulan durumdan edindiği izlenime dayandırılması,²⁴⁰ bu yetkinin keyfi kullanılmasına alan açtı. Kolluğun güç ve silah kullanımı yetkisi ile durdurma ve arama yetkisi –zaten önemli bir sorun olan– polis şiddetinin, hukuki bir zemin bulmasına neden oldu.²⁴¹ Bu zemin, çalışmada incelenen operasyonlarda, toplantı ve gösterilerde ve “dur” ihtarına uyulmadığı iddiasıyla ölümcül güç kullanımı durumlarında görülen yaşam hakkı ihlallerinin hukuki dayanağı olarak karşımıza çıkarıyor.

AİHM, polisin dur ihtarına uymadığı gerekçesiyle açtığı ateş sonucunda bir kişinin öldürülmesi nedeniyle yapılan bir başvuruda PVSK’nin 16. maddesinin yaşam hakkını yasayla korunma bakımından yetersiz olduğu sonucuna ulaştı.²⁴² AİHM’e göre, devlet, kolluğun güç ve ateşli silah kullanabileceği halleri bağlayıcı uluslararası standartlara uygun biçimde belirleyen yasal ve idari bir çerçeve oluşturmakla yükümlüdür.²⁴³ İç hukuk, keyfi veya aşırı güç kullanımına ve kaçınılmaz kazalara karşı etkili güvenceler sağlamalıdır. Kolluk, “mutlak zorunluluk” değerlendirmesini yapabilecek biçimde eğitilmeli ve insan

²³⁸ Seyfullah Turan ve diğerleri başvurusu, No. 2014/1982, 9 Kasım 2017, § 144-148; Cemil Danişman başvurusu, § 50-57; Nesrin Demir ve diğerleri başvurusu, § 107-113.

²³⁹ Ayrıca bkz. “Terörle Mücadele Kanunu”.

²⁴⁰ Kanuna eklenen 4/A maddesi ile kolluğa, hâkim veya savcı kararı ve izni olmaksızın kişileri ve araçları durdurma ve kimlik sorma yetkisi verildi. Kolluğun bu yetkiyi kullanabilmesi için kendi “tecrübesine ve içinde bulunulan durumdan edindiği izlenime dayanan makul bir sebep” gösterildi. Oldukça geniş bu tanımla keyfi uygulamalara zemin hazırlandı. Yine aynı maddede, durdurma süresi “durdurma sebebine esas teşkil eden işlemin gerçekleştirilmesi için zorunlu olan süre” ile sınırlansa da uygulamada ‘fiili gözaltı’na yasal bir dayanak oluşturuldu. Yapılan bu değişiklik ile ‘makul’ nedenlerin oluşması halinde kolluğun, kişilerin üstlerini, araçlarını, özel kâğıtlarını ve eşyasını aranmasına ilişkin önleme araması kanundaki yerini aldı. Kolluğun durduğu kişilerin kimliğini tanıtır belgenin bulunmaması veya kişinin kimliğinin belirlenememesi halinde kişinin kimliği belirlenene kadar gözaltına alınması hatta “gerekirse” tutuklanabileceği aynı maddede düzenlendi. Böylece, müdahalenin sınırları belirsizleştirildi. Daha sonra, 2015 yılında yapılan değişiklik kapsamında bu düzenlemenin kapsamı genişletildi; kişinin üstü ve eşyası ile aracının dışarıdan bakıldığında içerisi görünmeyen bölümlerinin acil durumlarda sonradan yazılı olarak teyit edilmek kaydıyla kolluk amirinin sözlü emriyle aranabileceği düzenlendi.

²⁴¹ Bu konudaki tespit ve değerlendirmeler için bkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü, *Adalet Karşı Sıfırlama Sıklaştırmak: Türkiye’de Polis Şiddetiyle Mücadele Önündeki Engeller*, 2008.

²⁴² Ülüler / Türkiye, § 66.

²⁴³ Ülüler / Türkiye, § 58.

yaşamına saygı bilinciyle hareket etmelidir.²⁴⁴ Ancak, PVSK'nin 2007 yılı öncesindeki düzenlemesi bu standartları karşılamaz.²⁴⁵ Düzenleme aşırı müsamahakârdır ve öldürmeyi keyfilikten çıkaracak açık güvenceler içermez.²⁴⁶ “Kişinin yakalanmasını sağlamak amacıyla”, “yakalanmasını sağlayacak ölçüde” ve “ele geçirilmesinin mümkün olmaması halinde” gibi ifadelerle, zorunluluk ve orantılık ilkelerine dolaylı gönderme yaptığı söylenebilse de yerel mahkemeler maddeyi bu şekilde yorumlamaz.²⁴⁷

Bu karar sonrasında AYM, *Cemil Danışman* kararında, ilgili değerlendirmenin kolluğun zor ve güç kullanma yetkisine ilişkin 2007 yılı öncesindeki düzenlemeye ilişkin olduğunu belirtti ve 2007 yılında yeniden formüle edilen Madde 16'yı Anayasanın 17. maddesi ile uyumlu gördü.²⁴⁸

AYM, ölümcül güç kullanımıyla sonuçlanan olaylarda AİHM'in geliştirdiği ölçütleri benimser. Ancak, AİHM'in geliştirdiği ölçütlerin somut olaya uygulanmasında çoğunlukla yaşam hakkının esas yönden ihlal edilmediği sonucuna ulaşır.²⁴⁹ Bu durumun temelinde, PVSK'nin 16. maddesini *Cemil Danışman* kararından sonraki süreçte yaşam hakkının yasa ile koruma düzeyi açısından tartışma konusu yapmaması yatar. Oysa, PVSK Madde 16'nın 2007 değişikliği sonrasındaki mevcut hâli, AİHM'in yasallık ilkesi bağlamında aradığı açıklık ve denetlenebilirlik standartlarını karşılamadığı için, güç kullanımının koşulları ve sınırları öldürmeyi keyfilikten çıkaracak açık ve öngörülebilir güvenceler içermez. Bu bağlamda, AYM'nin çoğu kararında yaşam hakkının esas yönünden inceleme yapamamasının önemli nedenlerinden biri, yasallık incelemesini dar tutmasıdır. Nitekim BM Hukuk Dışı, Keyfi ve Yargısız İnfazlar Özel Raportörü de Anayasanın 17. maddesi dâhil ulusal mevzuatın, özellikle ölümcül gücün hangi koşullarda meşru kabul edilebileceği konusunda yeterince açık ve sınırlandırıcı olmadığı uyarısında bulunur.²⁵⁰ AYM'nin, Anayasa Madde 17'nin mevcut hâlini de kapsayan bu eleştiriyi yeterince gözetmemesi,

²⁴⁴ Ülüfer / Türkiye, § 59.

²⁴⁵ AİHM anılan kararda her ne kadar PVSK madde 16'nın 2007 yılı öncesindeki halini incelemiş olsa da *Erdoğan ve diğerleri* dava grubunda, PVSK'nin mevcut 16. maddesinin demokratik toplumlarında gerek görülen “yasayla koruma” düzeyini sağlamak konusunda yeterli olmaması “Genel Önlemler”in bir parçasını oluşturur. Bkz. <https://hudoc.exec.coe.int/?i=004-37076>.

²⁴⁶ Ülüfer / Türkiye, § 64.

²⁴⁷ Ülüfer / Türkiye, § 65 ve 66.

²⁴⁸ *Cemil Danışman başvurusu*, § 54. Ayrıca bkz. aşağıda “Değerlendirme” bölümü.

²⁴⁹ AYM'ye göre, madde 16'da hangi amaçlarla ve hangi ölçüde güç kullanılabilirliği düzenleniyor, kademeli güç ilkesini benimseniyordu; dolayısıyla, Anayasanın 17. maddesindeki “zorunlu bir durum” ile Anayasanın 13. maddesindeki “ölçülülük” şartları karşılanıyordu. Bkz. *Cemil Danışman başvurusu*; *Gazal Kolanç ve diğerleri başvurusu*, No. 2017/377897, 5 Temmuz 2022.

²⁵⁰ BM Hukuk Dışı, Keyfi ve Yargısız İnfazlar Özel Raportörü Christof Heyns'in 2012 Türkiye Ziyareti ve Raporu, <https://docs.un.org/en/A/HRC/23/47/Add.2>. Türkçesi için ayrıca bkz. https://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/03/ChristofHeyns_TurkiyeZiyaretiRaporu_Tr.pdf.

Madde 16'nın uygulamada yaşam hakkının korunmasını zayıflatan yönlerinin yargısal denetim dışında kalmasına yol açar.

(iii) Terörle Mücadele Kanunu

eTCK'nin düşünce suçlarına ilişkin düzenlemelerinin kaldırılmasıyla doğacak boşluğu doldurması amaçlanan TMK,²⁵¹ "terörle topyekûn mücadele" anlayışını toplumsal alanlara sirayet ettirmenin önemli bir aracıydı. Bununla birlikte, ilk kabul edildiği hâlinde, zor ve güç kullanma yetkisi düzenlenmiyordu.²⁵² 1996'da eklenen Ek 2. madde, "teslim ol" ihtarına uymayıp silah kullanmaya teşebbüs eden kişilere karşı kolluk tarafından doğrudan ateşli silah kullanma yetkisi verdi.²⁵³ 1999'da AYM bu hükmü, faillerin yalnızca silah kullanmaya teşebbüs etmesi durumunda kolluk görevlilerine doğrudan ateşli silah kullanma yetkisi tanınmasını Anayasanın 17. maddesine aykırı bularak iptal etti.²⁵⁴ AYM'nin iptal kararı sonrasında yapılacak yeni düzenlemenin, yaşam hakkını ve ölümcül güç kullanmanın son çare olmasına ilişkin uluslararası standardı gözetmesi gerekirken, 2006 yılında yalnızca küçük değişiklikle benzer içerikli bir düzenleme yapıldı.²⁵⁵ Böylece, yaşam hakkına aykırı olan düzenlemenin özü korundu. Daha sonra bu öz, bir önceki başlıkta bahsettiğimiz gibi 2007 yılında PVSK'ye de yansdı.

AYM Tarafından 1999 Yılında İptal Edilen TMK Ek 2. Madde

Terör örgütlerine karşı icra edilecek operasyonlarda "teslim ol" emrine itaat edilmeyerek silah kullanmaya teşebbüs edilmesi halinde kolluk kuvveti görevlileri, failleri etkisiz kılmak amacıyla doğruca ve duraksamadan hedefe karşı ateşli silah kullanmaya yetkilidirler.

2006 Yılında Değiştirilerek Kanuna Eklenen TMK Ek 2. Madde

Terör örgütlerine karşı icra edilecek operasyonlarda "teslim ol" emrine itaat edilmemesi veya silah kullanmaya teşebbüs edilmesi halinde kolluk görevlileri, tehlikeyi etkisiz kılacak ölçü ve orantıda, doğrudan ve duraksamadan hedefe karşı silah kullanmaya yetkilidirler.

²⁵¹ TMK'nın kabul edildiği dönemin siyasi ve toplumsal koşulları ile uygulanmasına ilişkin detaylı analiz için bkz. Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, *Değişen Yasa, Değişmeyen Baskı: 1980'den Bugüne Terörle Mücadele Mevzuatı*, 2024.

²⁵² TMK'ye ilişkin bir değerlendirme için ayrıca bkz. Öznur Sevdiren, *a.g.e.*, s. 65-66.

²⁵³ 4178 sayılı İl İdaresi Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu, Kuvvetli Tayın Kanunu, Er Kazanından İfade Edileceklerle İlişkin Kanun, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun ve Kimlik Bildirme Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 04 Eylül 1996, Sayı 22747).

²⁵⁴ Anayasa Mahkemesi, E. 1996/68, K. 1999/1, 6 Ocak 1999.

²⁵⁵ 5532 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 18 Temmuz 2006, Sayı 26232).

2006 yılından bu yana herhangi bir değişikliğe uğramayan Ek 2. madde, “teslim ol” çağrısına uymama halinde doğrudan ve duraksamadan ateş etme yetkisi tanıyarak, kolluğa son derece geniş bir takdir alanı bırakır. Bu durum hem keyfi güç kullanımına hem de cezasızlığa zemin oluşturur. AİHM’in, PVSK’nin 16. maddesine ilişkin olarak ifade ettiği “öldürmeyi keyfilikten çıkaracak açık güvenceler içermemesi” yönündeki tespiti ile buna dair yukarıda yer verdiğimiz değerlendirme, TMK’deki bu düzenleme açısından da geçerlidir. Dolayısıyla, Ek 2. madde, insan hakları standartları bakımından ciddi sorunlar barındırır.

(iv) Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu

Kolluk kuvvetlerinin bir diğer bileşeni olan jandarma, görev alanı gereği sivil ve askeri nitelik taşır. 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu’nun 7. maddesi,²⁵⁶ jandarmaya mülki, adli ve askeri görevler yükler. Özellikle kırsal alanlarda kamu düzenini sağlamak, suçları önlemek ve soruşturmak jandarmanın görevidir. 2803 sayılı Kanun’un 11. maddesi, jandarmanın görevleri yerine getirirken, görevin gerektirdiği ve kanunlarda öngörülen ölçüde silah kullanılabileceğini düzenler.

PVSK’nin 25. maddesinde ise, polis teşkilatı bulunmayan yerlerde jandarmanın polisle aynı görev ve yetkilere sahip olduğu belirtilir. Dolayısıyla jandarma, özellikle kırsal bölgelerde, polisin sahip olduğu güç kullanma çerçevesini doğrudan üstlenir. Bu bağlamda, PVSK’nin 16. maddesine ilişkin AİHM içtihadındaki tespitler ile AYM’nin yaklaşımının eleştirisi, jandarmanın yetkisi ve uygulamaları açısından da geçerlidir. Diğer bir ifadeyle, polise tanınan geniş ve belirsiz takdir alanı, jandarma bakımından da keyfi güç kullanımı riskini artırır ve yaşam hakkı güvencelerini zayıflatır.

(v) TSK İç Hizmet Kanunu

Askerin zor ve güç kullanmasına ilişkin düzenlemeler, 211 sayılı TSK İç Hizmet Kanunu’nda yer alır. Madde 87’ye göre asker, görevini yaparken şu hallerde silah kullanabilir: Saldırıya uğraması veya mukavemetle karşılaşması; ikaza rağmen saldırı veya mukavemet hazırlığında olan kişinin elinde bulundurduğu silah veya aletleri bırakmaması, bıraktıktan sonra yeniden almaya çalışması veya alması; yakalanması gereken bir kişinin yakalanması sırasında verilecek “dur” emrine uymaması ve başka türlü yakalanmasının mümkün olmaması; kendisine teslim edilen kişi veya eşyaya yönelik saldırıların bertaraf edilmesi ile bu sayılan saldırılar sırasında sözlü sataşma, mukavemet, saldırı veya ciddi tehditlerle karşılaşılması hâllerinde de silah kullanılabilir.

²⁵⁶ 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu, md. 7. Bu madde, 27 Temmuz 2016, 24 Kasım 2016 tarihlerinde değişikliğe uğradı.

Aynı maddenin 2. fıkrası ise silah kullanımında uygulanacak *kademeli yaklaşımı* öngörür: Öncelikle “silah kullanılması için başkaca bir çare kalmaması veya zaruret olması şarttır”. Silah kullanmadan önce silah kullanılacağına, eğer muhatap silahlı ise silahı bırakmasına dair uyarı yapılır; uyulmadığı durumda “bunu sağlayacak dereceden başlamak üzere” silah kullanılabilir. 211 sayılı Kanun’a göre, “silah” ifadesi sadece ateşli silah anlamına gelmez; aynı zamanda silah kullanmak da zorunlu şekilde ateş etmek değildir. Kademelendirme şu sırayı izler: Önce kesici veya dürtücü aletlerin muhataba yöneltilmesi, ardından silahların dipçik ve kabzalarının kullanılması ve daha sonra gerekirse kesici veya dürtücü aletlerle birlikte ateşli silahların fiile kullanılması. Bu zincirde, ateş etmek en son çaredir. Eğer ateş açılması zorunlu hale gelirse önce havaya uyarı atışı yapılır, devamında ayağa doğru nişan alınır; mukavemet veya saldırı sürerse, hedef gözetmeksizin ateş edilebileceği öngörülür.

(vi) Ceza Muhakemesi Kanunu

Kolluğun “operasyonel” faaliyetleri çoğu zaman işlenmiş bir suç şüphesi veya suçun işlenmesinin önlenmesi amacına dayanır. Bu nedenle yakalama, arama, gözaltı, el koyma ve tutuklama gibi adli işlemler bu faaliyetlerin başlangıç noktasıdır. Kolluğun bu işlemlerdeki yetkileri, ağırlıklı olarak CMK²⁵⁷ ve PVSK hükümleriyle belirlenir.

²⁵⁷ Burada, 4 Aralık 2004 tarihinde kabul edilip 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren CMK düzenlemelerine yer verildi. 1 Haziran 2005 tarihine kadar yaşanan olaylara CMUK hükümleri uygulandı. İncelenen olaylar bağlamında esasa etkisinin sınırlı olması nedeniyle CMUK’un ilgili düzenlemelerine yer verilmedi.

Yetki	İlgili Düzenlemeler	Açıklama
Yakalama Yetkisi	CMK m.90; PVSK md.13	Kolluk, suçüstü hâlinde veya gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda, suç işlendiğine veya suça teşebbüs edildiğine dair kuvvetli iz, eser, emare veya delil bulunan şüphelileri eylemin niteliğine göre koruma altına alabilir, uzaklaştırabilir ya da yakalayabilir ve gerekli işlemleri yapabilir.
Gözüaltına Alma ve Zorla Getirme Yetkisi	CMK m.91; CMK md. 44/1	Suçüstü hâlleriyle sınırlı olmak kaydıyla 2015 yılında yapılan değişiklikle kolluk amirleri, belirli şartlarda kişilerin gözüaltına alınmasına karar verebilir. Usulüne uygun şekilde çağrılıp da geçerli bir mazeret göstermeden gelmeyen tanık, kolluk tarafından zorla getirilir.
Arama Yetkisi	CMK md.116, 117, 118, 119	Şüpheli veya sanığın yakalanması ya da suç delillerinin elde edilmesi amacıyla, kişilerin üzeri, eşyası, konutu, işyeri ya da diğer yerleri aranabilir. Belirli olaylara dayalı makul nedenler varsa üçüncü kişilere ait yerler de aranabilir. Arama hâkim kararıyla, gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde ise savcı veya kolluk amiri emriyle yapılabilir.
El Koyma Yetkisi	CMK md.127	El koyma işlemi, hâkim kararıyla yapılır. Ancak gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde Cumhuriyet savcısının; ona ulaşamadığı takdirde ise kolluk amirinin yazılı emriyle de el koyma işlemi gerçekleştirilebilir.

Bununla birlikte, CMK'nin 164. maddesi, savcının adli görevlere ilişkin emirlerinin **adli kolluk** tarafından yerine getirileceğini düzenler.²⁵⁸ CMK'nin 168. maddesi uyarınca adli kolluk, olay yerinde işlemlere engel olan veya aldığı tedbirlere aykırı davranışları gerektiğinde zor kullanarak uzaklaştırabilir. PVSK'nin Ek 6. maddesi ise polise, suçla ilgili ihbar ve şikâyetleri kayda alma, delilleri tespit, muhafaza ve koruma altına alma, kamu güvenliğini sağlama, savcının talimatıyla soruşturma işlemlerini yürütme ve gerektiğinde zor kullanma yetkisi verir. Bu hükümler, adli kolluğun etkili soruşturmanın temel unsurlarını (delillerin toplanması, korunması ve muhafazası) yerine getirme yükümlülüğü

²⁵⁸ CMK md. 164/1'e göre "Adli kolluk; 4.6.1937 tarihli ve 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanununun 8, 9 ve 12 nci maddeleri, 10.3.1983 tarihli ve 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanununun 7. maddesi, 2.7.1993 tarihli ve 485 sayılı Gümrük Müsteşarlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 8. maddesi ve 9.7.1982 tarihli ve 2692 sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanununun 4. maddesinde belirtilen soruşturma işlemlerini yapan güvenlik görevlilerini ifade eder."

olduğunu gösterir. Bu nedenle, kolluğun adli kolluk olarak yaptığı faaliyetleri, yaşam hakkının korunması ve etkili soruşturma yürütülmesi bakımından özel önem taşır.²⁵⁹

(vii) Ceza Kanunu

Kolluk görevlilerinin zor ve güç kullanma yetkisi doğrudan ceza kanununda düzenlenmesi de TCK bu yetki bağlamında önemli hükümler içerir.²⁶⁰ TCK'nin "Ceza Sorumluluğunu Kaldıran veya Azaltan Nedenler" başlığında yer alan 24. maddesi (Kanunun hükmü ve amirin emri), 25. maddesi (Meşru savunma ve zorunluluk hali), 27. maddesi (Sınırın aşılması), 29. maddesi (Haksız tahrik) ile 30. maddesi (Hata) kolluğun güç kullanımına ilişkin ceza sorumluluğu değerlendirmesinde belirleyicidir. Çünkü, CMK uyarınca, hukuka uygunluk nedenine dayanan bir kişi hakkında beraat kararı verilmesi gerekir. Bununla birlikte, zor kullanma yetkisini aşan kamu görevlileri hakkında kasten yaralama hükümlerinin uygulanacağını kabul eden 256. madde (Zor kullanma yetkisine ilişkin sınırın aşılması) de ceza sorumluluğunun belirlenmesinde dikkate alınır.²⁶¹

TCK'nin 24. maddesi uyarınca, kolluk görevlisi açık bir kanun hükmünü yerine getirirken veya hukuka aykırı olmayan bir amir emrini uygularken ceza sorumluluğu doğmaz. Emrin konusu açıkça hukuka aykırı ise hem emri veren hem de yerine getiren sorumlu olur. Bu hüküm, kolluğun aldığı emirleri uygularken hukuki sınırları gözetmesini zorunlu kılar. **TCK'nin 25. maddesine** göre, kendisine ya da başkasına yönelmiş gerçekleşen veya gerçekleşmesi muhakkak haksız saldırıyı orantılı güçle defeden kişinin ceza sorumluluğu yoktur. Kolluk bakımından saldırının niteliği, müdahalenin ölçüsü ve amacı birlikte değerlendirilir. **TCK'nin 27. maddesinin ikinci fıkrası** uyarınca, meşru savunma sınırının korku, heyecan veya telaş sebebiyle (duygusal tepkilerle) aşılması halinde fail cezasız bırakılabilir. **TCK'nin 29. maddesinde** düzenlenen haksız tahrik hükümleri, failin cezasında indirim sebebi olabilir; ancak bu düzenleme meşru savunmanın yerine geçmez. **TCK'nin 30. maddesine** göre, hukuki veya fiili hata halleri kastı etkiler. Kişi, eylemin suç olduğunu bilmediği, hukuka uygunluk nedeni bulunduğunu sanarak hareket ettiği veya daha hafif bir suça ilişkin yanlıya düştüğü durumlarda, hatanın kaçınılabilir ya da kaçınılamaz oluşuna göre ceza sorumluluğu tamamen kalkabilir ya da azalabilir.

²⁵⁹ Delillerin toplanması ve muhafazasına ilişkin Mahsum Mızrak davasının avukatının dikkat çekici değerlendirmesi için bkz. "Onarıcı Adalet Söyleşileri (8): 28 Mart Olayları ve bir avukatın tanıklığı", *Hakikat Adalet Hafıza Merkezi*, 28 Mart 2025, <https://hakikatadalethafiza.org/haberler/onarici-adalet-soylesileri-8-28-mart-olaylari-ve-bir-avukatin-tanikligi>.

²⁶⁰ TCK'ye ilişkin bir değerlendirme için ayrıca bkz. Öznur Sevdiren, *a.g.e.*, s. 82-84.

²⁶¹ Bu düzenlemeler, 12 Ekim 2004 tarihinde kabul edilip 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5237 sayılı TCK'de yer alıyor. Ancak raporun kapsadığı dönemin başlangıcı olan 2000 yılında yürürlükte olan ceza kanunu, 765 sayılı eski Türk Ceza Kanunu idi. 1 Haziran 2005 tarihine kadar yaşanan olaylara ilişkin yargılamalarda 765 sayılı TCK hükümleri uygulandı. Bu eTCK'nin 49. maddesinin ikinci fıkrasında, bugünkü düzenlemeye karşılık gelen meşru müdafaa hali yer alıyordu.

TCK'nin 256. maddesi uyarınca zor kullanma yetkisine sahip kamu görevlisi, görevini yaparken gereken ölçünün dışında kuvvet kullanırsa, eylem kasten yaralama hükümlerine göre cezalandırılır.

2005 yılında yürürlükten kalkan eTCK'de kolluğun güç kullanımı ile bağlantılı hukuka uygunluk nedenleri farklı bir sistematikeydi; değerlendirme, 49. madde çerçevesinde yapılıyordu.²⁶² Bugün yürürlükte olan TCK'deki hata halleri, eTCK'de açık bir başlık altında düzenlenmiyor, içtihat ve doktrin yoluyla “kusurluluğu etkileyen nedenler” arasında ele alınıyordu. Bu durum, özellikle güç kullanımı sırasında hukuki hataya düşen kolluk görevlilerinin sorumluluğunun belirlenmesinde yargı makamlarının takdirini ön plana çıkarıyordu. Ayrıca, zor kullanma yetkisinin sınırlarının aşılmasına ilişkin özel bir düzenleme de bulunmuyordu.

Bu çalışmada incelenen olaylarda ölümcül güç kullanan kolluk görevlileri hakkında sıklıkla başvuru ceza verilmesine yer olmadığı kararlarının dayanağı olan “meşru savunma”nın kapsamı, eTCK'nin 49. maddesinde “ırza ve cana” yönelik saldırılar iken TCK'de bu ayrım kaldırılarak “gerek kendisine gerek başkasına ait bir hakka” yönelik bir tehlike olarak düzenlendi. Diğer bir ifade ile meşru savunmanın kapsamı genişletildi. Bununla birlikte, TCK'deki meşru savunma düzenlemesine ilişkin bir diğer önemli husus, Madde 27/2'deki “Meşru savunmada sınırın aşılması mazur görülebilecek bir heyecan, korku veya telaştan ileri gelmiş ise faile ceza verilmez” şeklindeki ifade. Ceza sorumluluğunu kaldıran bir düzenlemede korku, heyecan ve telaş gibi kişilerin ruh halleriyle ilişkili olan, dolayısıyla aynı olay karşısında farklı insanların farklı tepki verebileceği durumlara yer verilmiş olması, aynı durumda olan faillerden biri ceza alırken bir başka kişinin ise cezasız kalması riskini barındırıyor.²⁶³ Bunun yanı sıra, profesyonel eğitim almış kolluğun, yürüttüğü kolluk faaliyetlerinde duyacağı *heyecan, korku veya telaş* eşliği ile profesyonel olmayan sıradan bir kişinin duyacağı *heyecan, korku veya telaş* eşliğinin aynı olması da beklenemez. Bu yönüyle düzenleme, profesyonel bir kolluk görevlisinin sahip olması gereken özen ve sorumluluğun dikkate alınmaması riskini beraberinde getiriyor.

Aydan / Türkiye kararında AİHM, TCK'nin 27. maddesinin ikinci fıkrasını, karşılaştırmalı hukuk ışığında değerlendirerek, bu düzenlemenin uygulamada cezasızlığa yol açma

²⁶² eTCK'nin 49. maddesi şu şekildedir: “1 – Kanunun bir hükmünü veya salahiyettar bir merciden verilip infazı vazifeten zaruri olan bir emri icra suretiyle, 2 - Gerek kendisinin gerek başkasının nefesine veya ırzına vuku bulan haksız bir taarruzu fihhalı defî zaruretinin baid olduğu mecburiyetle, 3 - Gerek nefsin ve gerek başkasını vukuuna bilerek mahal vermediği ve başka türlü tahaffüz imkânında olmadığı ağır ve muhakkak bir tehlikeden muhafaza etmek zaruretinin baid olduğu mecburiyetle, işlenen fiillerden dolayı faile ceza verilemez. Bir numaralı bentte gösterilen halde merciinden sadır olan emir hilafı kanun olduğu takdirde neticesinden hasıl olan cürme müterettip ceza emri veren amire hükmolunur.”

²⁶³ Mustafa Özen, “5237 Sayılı Ceza Kanunu'na İlişkin Eleştiriler”, *TBB Dergisi*, Sayı 65, 2006, s. 205-207.

potansiyeline işaret etti.²⁶⁴ Özellikle Temel İlkeler'in 18 no'lu ilkesine atıf yaparak, kolluk görevlilerinin görevlerini etkin biçimde yerine getirebilmeleri için uygun ahlâki, fiziksel ve psikolojik donanıma sahip olmalarının zorunlu olduğunu belirtti. AİHM'e göre bu gereklilik, aşırı gerginliğin hâkim olduğu ve benzer çatışmaların öngörüldüğü bölgelerde görev yapan kolluk mensupları açısından çok daha büyük önem taşır.²⁶⁵ Ayrıca Temel İlkeler'in 11(b) no'lu ilkesi uyarınca, haksız yere ateşli silah kullanan kolluk görevlisi hakkında ceza verilmemesi kararının, söz konusu görevlilere neredeyse sınırsız yetki tanındığı şeklinde yorumlanabilir. Zira, kolluğun görevi, ateşli silah kullanımını yalnızca zorunlu koşullarda ve zararı en aza indirecek şekilde sınırlı tutmaktır.²⁶⁶ Bu bağlamda AİHM'e göre, TCK'nin 27. maddesinin ikinci fıkrasının uygulanış biçimi, güç kullanımının mutlak zorunluluk ve amaçla orantılılık ilkelerine bağlı olması şart koşan AİHS'in 2. maddesiyle bağdaşmaz.

(viii) Diğer Yasal Düzenlemeler

Kolluk görevlilerinin zor ve güç kullanma yetkisine ilişkin temel yasal düzenleme olan PVSK'nin 16. maddesi ile TCK'nin 24. ve 25. maddelerine dayanarak, farklı mevzuatta kolluğun güç (silah) kullanma yetkisi düzenleniyor. Silah kullanma yetkisinin doğrudan yaşam hakkına müdahale riski taşıırken mevzuatta dağınık şekilde düzenlenmesi, Anayasa ve uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde keyfiligi ve kötüye kullanımı önleyecek bütüncül bir sistem kurulmasını zorunlu kılıyor.

Burada listelemek suretiyle yer verdiğimiz bu düzenlemelerin bir kısmını, sonraki bölümlerde daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

Mevzuat	İlgili Düzenleme
Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu	Madde 24- Toplantı veya gösteri yürüyüşünün dağıtılması
Olağanüstü Hâl Kanunu	Madde 23- Silah kullanma yetkisi
İl İdaresi Kanunu	Madde 11
Emniyet Teşkilatı Kanunu	Ek 13. Madde
Asayişe Müessir Bazı Fiillerin Önlenmesi Hakkında Kanun	Madde 1-2
Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu	Madde 22-Silah kullanma yetkisi
Polis Çevik Kuvvet Yönetmeliği	Madde 25

²⁶⁴ Karşılaştırmalı hukuk değerlendirmesi için bkz. *Aydan / Türkiye*, § 49-51.

²⁶⁵ *Aydan / Türkiye*, § 99.

²⁶⁶ *Aydan / Türkiye*, § 100.

3. Yaşam Hakkının İhlalinde İdari Sorumluluk

Bu çalışmada ele alınan yaşam hakkı ihlallerinde idari yargı süreçleri, etkili başvuru yolları arasında önemli bir yer tutar. AİHS'in 2. maddesi uyarınca devletin yaşam hakkını koruma yükümlülüğü sadece ceza yargılamasıyla değil, idari/hukuk dava yoluyla da yerine getirilebilir.²⁶⁷

AİHM, yaşam hakkına veya bedensel bütünlüğe yönelik kasıt içermeyen ihlallerde, etkin adli sistem oluşturma yükümlülüğünün her durumda ceza soruşturması başlatılmasını zorunlu kılmadığını, mağdurlara idari/hukuki mekanizmalar ve tazminat yolları sunulmasının da bu yükümlülüğü karşılayabileceğini kabul eder.²⁶⁸ Bu bağlamda, operasyonlar, toplantı ve gösteri yürüyüşleri ve "dur" ihtarına uyulmadığı iddiasıyla ölümcül güç kullanımı gibi olaylarda ceza yargısı birincil yol olmakla birlikte, yaşam hakkına yönelik kasıt içermeyen ihlallerde (örneğin, mayın ve patlamamış mühimmat kaynaklı yaşam hakkı ihlallerinde) AİHM, idari tazminat yolunun etkili yargı sistemi ölçütünü karşıladığını vurgular.²⁶⁹

a) İç Hukuktaki Genel İlkeler

Hukuk devletinde idare, hukuka aykırı tüm işlem ve eylemlerinden sorumludur; bu işlem ve eylemler nedeniyle oluşan zararları gidermekle yükümlüdür.²⁷⁰ İdari yargı, bir yandan idari işlemlerin hukuka uygunluğunu denetler, diğer yandan idari eylemlerden doğan tazminat taleplerini inceler. Bu çerçevede yaşam hakkı, sadece ceza hukuku ile değil, idare hukuku ile de korunur. Yaşam hakkı ihlalleri, tam yargı davaları ve iptal davaları kapsamında ileri sürülebilir.²⁷¹ Devletin pozitif yükümlülüğü gereği, özellikle riskli alanlarda idarenin tüm işlem ve eylemlerinde yaşam hakkının korunması zorunludur. İdare, kamu yararı için tehlikeli araç, yöntem veya işlemler kullanıyorsa, bu faaliyetlerden zarar gören üçüncü kişilerin kayıplarını karşılamakla yükümlüdür.²⁷²

²⁶⁷ Öneriyıldız / Türkiye, No. 48939/99, 30 Kasım 2004; Yaşa / Türkiye, No. 63/1997/847/1054, 2 Eylül 1998.

²⁶⁸ Yaşa / Türkiye, § 92.

²⁶⁹ Hayri Aslan ve diğerleri / Türkiye, No. 18751/05, 30 Kasım 2010; Amaç ve Okkan / Türkiye, No. 54179/00 ve 54176/00, 20 Kasım 2007 ve Yılmaz ve diğerleri / Türkiye, No. 7755/10, 24 Mayıs 2016. Yaşam hakkına yönelik kasıt içermeyen ihlaller kapsamında sayılan zırlı araç çarpmaları sonucu meydana gelen yaşam hakkı ihlalleri bağlamında ise iç hukuktaki düzenlemeler adli yargıyı yetkili ve görevli kıldı. Ayrıca bkz. "Zırlı Araçların Neden Olduğu Yaşam Hakkı İhlalleri" bölümü.

²⁷⁰ Çağrı Bayer, "Danıştay Kararları Işığında Sosyal Risk İlkesi", *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2018, s. 37-38.

²⁷¹ Serkan Kızılyel, "Yaşam Hakkı: AİHM Kararları ve İdari Yargı Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XVIII, Y.2014, s. 2.

²⁷² Cansu Şahin, "Sosyal Risk İlkesi Işığında Doğal Afetler, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri ile Terör Olaylarından Kaynaklı Zararların Tazmini" Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul 2025.

İdarenin asli sorumluluk ilkesi, kusurlu sorumluluktur. “Hizmet kusuru” veya “haksız fiil sorumluluğu” olarak da anılan kusurlu sorumluluğa göre, idarenin sorumluluğuna yol açan kusur nesnel niteliktedir. Diğer bir ifadeyle, kamu görevlilerinin kusurlarından tamamen bağımsız olarak ele alınır ve idarenin bir eylemi veya işlemi nedeniyle hizmetin hiç işlememesi, geç işlemesi ya da kötü işlemesi hallerinde ortaya çıkar. Hizmet, sadece kamu hizmetlerini değil, idarenin yapmış olduğu bütün görev ve faaliyetleri kapsar. Bu bağlamda, idarenin hukuka aykırı bir işlem yapması da hizmet kusuru sayılabilir. İdarenin sorumluluğunun olması için hizmet kusurunun belli bir yoğunlukta olmasına ise gerek yoktur.

Bir diğer sorumluluk ilkesi ise idarenin işlem ve eylemlerinden kusurlu olmasa da sorumlu tutulmasıdır. Kusursuz sorumlulukta, idarenin bir eylemi, bu eylem sonucunda zararın meydana gelmesi ve bu zarar ile eylemi arasında nedensellik bağı (illiyet bağı) kurulması gerekir. Kusursuz sorumluluk, kamu külfetleri karşısında eşitlik ve risk ilkelerine dayanır. Kamu külfetleri karşısında eşitlik ilkesi, toplumun faydalandığı kamu hizmetlerinin doğurduğu külfetlerin de eşit şekilde paylaşılması gerektiğini vurgular.

Sosyal risk ilkesi (toplumsal tehlike sorumluluğu) ise sosyal devlet anlayışının bir yansımasıdır ve çatışmalar, toplumsal olaylar, doğal afetler gibi doğrudan idarenin işlemlerinden ya da eylemlerinden kaynaklanmayan ancak toplumu etkileyen olağandışı zararların da idare tarafından karşılanmasını öngörür.²⁷³ Danıştay içtihatlarıyla Türkiye’de 1990’lı yıllardaki çatışmalı süreçte geliştirilen ve şekillendirilen²⁷⁴ bu ilkeye göre, idarenin doğrudan kusuru olmasa bile toplumsal olaylardan doğan zararlar tazmin edilir. Bu sorumluluk türünde diğerlerinden farklı olarak idarenin işlem ve eylemleriyle ortaya çıkan zarar arasında doğrudan nedensellik bağı aranmaz.

b) 5233 sayılı Kanun

1990’lı yılların çatışmalı dönemde oluşan zararlar uzun süre Danıştay içtihatlarıyla temellendirilmeye çalışıldıysa da kararlar arasındaki çelişkiler ve eleştiriler bu içtihatların yetersizliğini ortaya koydu. Mağdurların AİHM başvuruları sonucunda Türkiye, etkili iç hukuk yolları ve açık yasal düzenleme eksikliği nedeniyle yüksek tazminat kararlarıyla

²⁷³ Bayer, *a.g.e.*, s. 35-80.

²⁷⁴ Danıştay 10. Dairesinin 13.10.1993 tarihli ve E. 1992/3372, K. 1993/3777 sayılı kararı, Danıştay 10. Dairesinin 21.05.2001 tarihli ve E. 1999/1706, K. 2001/1897 sayılı kararı, Danıştay 10. Dairesinin 25.12.1997 tarihli ve E. 1996/9012, K. 1997/6164 sayılı kararı, Danıştay 10. Dairesinin 11.10.2000 tarihli ve E. 1999/2162, K. 2000/5120 sayılı kararı, Danıştay 10. Dairesinin 8.10.1996 tarihli ve E. 1995/2388, K. 1996/5893 sayılı kararı, Danıştay 10. Dairesinin 16.11.1995 tarihli ve E. 1995/566, K. 1995/5746 sayılı kararı, Danıştay 10. Dairesinin 4.10.1996 tarihli ve E. 1995/1102, K. 1996/5774 sayılı kararı, Danıştay 10. Dairesinin 9.10.1995 tarihli ve E. 1994/1682, K. 1995/4256 sayılı kararı, Danıştay 10. Dairesinin 28.05.1998 tarihli ve E. 1996/10146, K. 1998/2344 sayılı kararı.

karşı karşıya kaldı. Bunun üzerine,²⁷⁵ **5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşıllanması Hakkında Kanun** 17 Temmuz 2004'te kabul edildi ve 27 Temmuz 2004'te yürürlüğe girdi.²⁷⁶ Kanunun amacı, terör eylemleri veya terörle mücadele faaliyetleri nedeniyle maddi zarara uğrayan kişilerin zararlarının karşılanmasına ilişkin usul ve esasları belirlemektir.²⁷⁷ Böylece, yargı kararlarıyla geliştirilen sosyal risk ilkesi yasal zemine taşınmış oldu.

5233 sayılı Kanun uyarınca, idarenin kusuru bulunmaksızın hayvanlara, ağaçlara, ürünlere, diğer taşınır ve taşınmazlara verilen zararlar ile yaralanma, engellilik, ölüm, tedavi ve cenaze giderleri ve zorunlu göç tazmin kapsamındadır.²⁷⁸ Kanun yalnızca maddi zararların tazminini öngörür. Zararların araştırılması ve tespiti Zarar Tespit Komisyonları tarafından yapılır; başvuru haklı bulunursa ilgililer "sulhname" imzalamaya davet edilir. Uzlaşma olmazsa idare mahkemesinde dava açılabilir.²⁷⁹

Kanunun uygulamasında zamanla çeşitli sorunların ortaya çıktığı görülüyor. İlk yıllarda, özellikle zorla göç ettirilen kişilere ödenen tazminatlar görece daha telafi edici düzeydeyken, AİHM'in *İçyer / Türkiye* kararında 5233 sayılı Kanun kapsamındaki komisyon başvuru yolunu "etkili iç hukuk yolu" olarak kabul etmesinden²⁸⁰ sonra, komisyonlar tarafından ödenen tazminat miktarları giderek daha düşük seviyelere çekildi. Öte yandan,

²⁷⁵ Şahin, *a.g.t.*

²⁷⁶ 5233 Sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşıllanması Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 27 Temmuz 2004, Sayı: 25535).

²⁷⁷ Kanunun genel gerekçesinde "Kural olarak idarenin hukukî sorumluluğu kusur esasına dayanmaktadır. Sözü edilen kuralın istisnası olarak, idarenin önlemekle yükümlü olduğu halde önleyemediği bir takım zararların, nedensellik bağı ve kusur koşulu aranmadan karşılanması gerekmektedir. Objektif sorumluluk anlayışına dayalı sosyal risk adı verilen bu ilke, bilimsel ve yargısal içtihatlarla da kabul edilmiştir. Temelde Devletin anayasal düzenini yıkmayı amaçlayan terör eylemlerinin zarar gören kişilere karşı kişisel husumetten ileri gelmediği bilinmektedir. Terör eylemlerine hedef olan kişiler kendi kusur ve fiilleri sonucu değil, toplumun bir bireyi olarak zarar görmektedirler. Devleti ve toplumu hedef alan fiillerden doğan zararın mağdur kişinin üzerinde bırakılması, hak ve nasafet kurallarıyla bağdaşmaz. Ortaya çıkan zararın paylaştırılması, toplumun diğer kesimleri ile zarara uğramış kişiler arasında fedakarlığın denkleştirilmesi, hakkaniyet ve sosyal hukuk devleti ilkelerinin bir gereğidir. Kişilere verilen zararlar, ister terör örgütlerinin eylemlerinden, ister terörle mücadele sırasında Devletçe alınan tedbirlerden kaynaklanmış olsun; bu zararların belirtilen ilkeler uyarınca karşılanması, Devlete olan güveni pekiştirecek; vatandaş-Devlet kaynaşmasını artıracak, terörle mücadeleye ve toplumsal barışa önemli katkıda bulunacaktır. Terörle mücadelede Türk Silahlı Kuvvetlerinin ve güvenlik güçlerinin kazandığı olağanüstü başarının sosyal ve ekonomik tedbirlerle desteklenmesi zorunluluğu toplumumuzun bütün kesimlerince kabul edilmektedir. Bu çerçevede yapılan çalışmalar sonunda, terör eylemlerinin ülkemizde yoğun olarak yaşandığı 19.7.1987 tarihi ile 30.11.2002 tarihi arasında, terör eylemleri veya terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle zarar gören kişilerin maddi zararlarının yargı yoluna gitmelerine gerek kalmadan, idarece en kısa süre içinde ve sulh yoluyla karşılanması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine ancak bu yolla sonuç alamayanların başvuruları, verilen tazminat miktarlarının haksız zenginleşme aracı olarak kullanılmasının önlenmesi amacıyla bu Tasarı hazırlanmıştır."

²⁷⁸ 5233 sayılı Kanun, md. 7.

²⁷⁹ Manevi tazminata dair bir düzenleme yer almamakla birlikte, genel ilkelere dayanarak, İdari Yargılama Usulü Kanununun 13. maddesine ve Anayasanın 125. maddesine göre manevi tazminat talep edilebilir.

²⁸⁰ *İçyer / Türkiye*, No. 18888/02, 12 Ocak 2006.

sulhnameyi kabul etmeyen başvurucları uzun ve belirsiz bir yargı süreci beklediğinden, 5233 sayılı Kanun'un yarattığı tazminat mekanizması, insan hakları örgütleri tarafından çoğu kez gerçek anlamda telafi gücü zayıf ve caydırıcılığı düşük bir uygulama olarak eleştirilir.²⁸¹

B. Ölümcül Güç Kullanımı Sonucunda Gerçekleşen Yaşam Hakkı İhlalleri

Bu bölümde yaşam hakkı ihlalleri, güvenlik güçlerinin doğrudan zor ve silah kullanımı sonucu gerçekleşen ölümler üzerinden ele alınıyor. Bu çerçevede, operasyon süreçlerinde, toplantı ve gösterilere yönelik müdahalelerde ya da “dur” ihtarına uyulmadığı iddiasıyla güvenlik güçlerinin silah kullanması sonucunda yaşanan ihlaller, AİHM içtihadında belirlenen mutlak zorunluluk, orantılılık ve son çare ilkeleri ışığında değerlendiriliyor ve yargının bu ihlaller karşısındaki tutumu değerlendiriliyor.

1. Operasyonlarda Ölümcül Güç Kullanımı

a) Genel Bakış

Türkiye’de güvenlik güçlerinin yürüttüğü operasyonlarda ölümcül güç kullanımı, özellikle 1990’lardan itibaren insan hakları hukuku bakımından sıkça gündeme gelen bir konudur. 2000’li yıllara ait veriler, güvenlik güçlerince yürütülen operasyonlara bağlı yaşam hakkı ihlallerinin iki farklı mekânsal bağlamda ortaya çıktığını gösterir: Özellikle konutlara yönelik olarak kapalı alanlarda gerçekleşen operasyonlar ile çoğunlukla kırsal bölgelerde, açık arazide yürütülen operasyonlar. Bunlara ek olarak, 2000’li yılların başından 2015’e uzanan süreçte, İHA kullanımının arttığını da belirtmek gerekir. Bu dönemde, sivil kayıplarının daha sınırlı kaldığı bazı hava operasyonları da dikkat çeker.

AİHM, güvenlik güçleri tarafından yürütülen operasyonları incelerken rutin *polis operasyonları* ve *büyük ölçekli terörle mücadele operasyonları* şeklinde bir ayırım yapar.²⁸²

Teknik olarak kolluğun yerine getirdiği her faaliyet bir operasyon olsa da bu çalışmada incelenen olaylar, AİHM’in sözünü ettiği iki kategoriyle kesişimli bir özellik taşır. Bazı olaylar rutin polis operasyonlarına, bazıları ise kısmen büyük ölçekli terörle mücadele

²⁸¹ İnsan Hakları İzleme Örgütü, “Tazminat Yasası’nın, yerinden edilmiş insanlara adil olmayan, kısıtlı ve tutarsız olarak uygulanması hakkında, Türk İçişleri Bakanlığı’na Memorandum”, <https://www.hrw.org/reports/turkey1206tuweb.pdf>. Bunun dışında 5233 sayılı Kanun ile ilgili başkaca eleştiriler de bulunuyor. Zorla göç ettirilen kişilerin, güvenlik nedeniyle değil ekonomik nedenlerle köyünü terk edip şehirlere yerleştiği gerekçesiyle reddedildiği örnekler bulunuyor. “Terör Tazminatı AİHM’e Taşınıyor”, Diyarbakır Söz Gazetesi, 7 Mart 2011, <https://www.diyarbakirsoz.com/gundem/teror-tazminati-aihme-tasiniyor-2479>.

²⁸² Tagayeva ve diğerleri / Rusya, No. 26562/07, 13 Nisan 2017, § 595.

operasyonlarına yaklaşır. Bu tür durumlarda, ölümcül güce başvurulması, yalnızca mutlak zorunluluk halinde meşru olabilir. Dolayısıyla şu hususlar sürekli gündeme gelir: Operasyonların planlanması ve denetiminin yeterliliği, kullanılan gücün mutlak zorunlu ve orantılı olup olmadığı ve etkili soruşturma yükümlülüğünün yerine getirilip getirilmediği. Bu üç boyut, operasyon kaynaklı yaşam hakkı ihlallerinin değerlendirilmesinde belirleyici ölçütlerdir.

b) İlgili Hukuk

Operasyonlarda zor ve silah kullanma yetkisine ilişkin iç hukuktaki temel düzenlemeler PVSK, TMK, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile TSK İç Hizmet Kanunu'nda yer alır.²⁸³ Kolluk operasyonlarının başlangıcında genellikle bir suçun işlendiği yönünde şüphe ya da bir suçun işlenmesinin önlenmesi amacı bulunduğu operasyonların hukuki dayanağını –diğer deyişle başlangıç noktasını– yakalama, arama, gözaltına alma ve tutuklama işlemleri oluşturur. Kolluğun hem yakalama, arama, gözaltı veya tutuklama gibi adli işlemlere ilişkin yetkileri hem de adli kolluk olarak yetkileri, CMK ve PVSK gibi temel mevzuatla çizilir.

Temel düzenlemelere göre, PVSK'nin 16. maddesi, polisin zor ve güç kullanma yetkisinin koşullarını düzenlerken, TMK'nin Ek 2. maddesi, terörle mücadele operasyonlarında “teslim ol” çağrısına uyulmaması halinde doğrudan silah kullanımına izin veren özel bir hüküm getirir. 2803 sayılı Kanun'un 11. maddesi ise jandarmanın polisle aynı çerçevede silah kullanma yetkisine sahip olduğunu belirtir.

Açık alanda yürütülen pek çok operasyon, Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı askeri birimlerce yürütülür. Askerî personelin silah kullanma yetkisi TSK İç Hizmet Kanunu'nun 87. maddesi, diğer mevzuatın aksine, silah kullanımının ancak zorunluluk halinde en son çare olarak ve kademeli şekilde mümkün olabileceğini öngörür.

c) Genel İlkeler ve Yargının Tutumu

Silah kullanma yetkisine sahip kamu görevlileri açısından temel yükümlülük, ölümcül güç kullanımından kaçınmak, kaçınılmaz durumlarda ise yaşam hakkına yönelik müdahaleyi önlemek veya zararı en aza indirmektir. Operasyonlarda bu yükümlülüklere uygun hareket edilmesi, yaşam hakkının korunmasının ayrılmaz bir parçasıdır.

²⁸³ İlgili düzenlemeler için bu raporda bkz. “Yaşam Hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat” içinde “Ulusal Çerçeve” bölümü.

AİHM, 1990'lı yıllarda Türkiye'den yapılan çok sayıda başvuru²⁸⁴ sonucunda, kolluk güçlerinin ölümcül güç kullanımına ilişkin uygulamaları, bu alandaki yasal düzenlemeler ve iç hukukta yürütülen soruşturma-kovuşturma süreçlerine dair kapsamlı bir içtihat oluşturdu. Bu kararlar, özellikle operasyonlarda ölümcül güce başvuru bakımından AİHM standartlarını da şekillendirdi.²⁸⁵ Bu noktada yeniden vurgulayacak olursak, devletin ölümcül güç kullanımına ilişkin temel ölçütü “mutlak zorunluluk” ilkesidir. AİHM içtihadı, ölümcül gücün yalnızca başka hiçbir önlemin yeterli olmadığı son çare durumlarında ve kesinlikle gerekli olandan fazla olmamak kaydıyla kullanılabileceğini açıkça ortaya koyar. Bu, katı bir gereklilik testini gerektirir ve ölümcül güç kullanımının hukuka uygunluğu sadece müdahale anındaki eylemlerle sınırlı değerlendirilemez; operasyonun planlanması, koordinasyonu, denetimi ve risk değerlendirmesi gibi tüm süreçler bu mutlak zorunluluk testinin kapsamındadır.²⁸⁶ Dolayısıyla, amaç bakımından gerekli görünen bir güç kullanımı bile, yetersiz hazırlık, kontrol eksikliği veya öngörülebilir risklerin hesaba katılmaması nedeniyle orantısız olarak kabul edilebilir.²⁸⁷

Devletin yükümlülüğü sadece hedef alınan kişileri değil, olay yerindeki üçüncü kişileri de –aile bireyleri, çocuklar, köylüler, çobanlar gibi– koruyacak şekilde planlama yapmayı içerir. AİHM, operasyonların üçüncü kişilere zarar vermeyecek bir biçimde tasarlanması ve yürütülmesinin devletin yaşam hakkı kapsamındaki pozitif yükümlülüklerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu tutarlı biçimde vurgular.²⁸⁸

(i) Yasaya Uygunluk

Kolluk kuvvetlerinin yürüttüğü operasyonların temel dayanağını PVSK'nin 16. maddesi ile TMK'nin Ek 2. maddesi oluşturur. TMK'nin Ek 2. maddesi, AYM tarafından uluslararası standartlara aykırı olduğu gerekçesiyle 1999 yılında iptal edilmiş; 2006 yılında ise öz

²⁸⁴ Pek çok karar arasından bkz. *Benzer ve diğerleri / Türkiye*; *Kaya / Türkiye*, No. 158/1996/777/978, 19 Şubat 1998; *Erdoğan ve diğerleri / Türkiye*, No. 19807/92, 25 Nisan 2006; *Gülbahar Özer ve diğerleri / Türkiye*, No. 44125/06, 2 Temmuz 2013; *Gül / Türkiye*; *Altın ve Kılıç / Türkiye*, No. 15225/08, 6 Eylül 2016; *Muhacir Çiçek ve diğerleri / Türkiye*, No. 41465/09, 2 Şubat 2016; *Döndü Günel / Türkiye*; *Cangöz ve diğerleri / Türkiye*, No. 7469/06, 26 Nisan 2016.

²⁸⁵ Bu kararların başlıcaları için bkz. *Ahmet Özkan ve diğerleri / Türkiye*, No. 21689/93, 6 Nisan 2004, § 297; *Oğur / Türkiye*, No. 21594/93, 20 Mayıs 1999, §§ 78-84; *Ergi / Türkiye*, §§ 79-86; *Karataş ve diğerleri / Türkiye*. İlgili standartlar için bkz. yukarıda “Yaşam Hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat” bölümü.

²⁸⁶ *Nachova ve diğerleri / Bulgaristan*, § 93; *McCann ve diğerleri / Birleşik Krallık*, §§ 147-150; *Andronicou ve Constantinou / Kıbrıs*, § 171; *Makbule Kaymaz ve diğerleri / Türkiye*, § 95. *Nachova ve diğerleri / Bulgaristan*, § 93; *Bubbins / Birleşik Krallık*, § 141; *Ergi / Türkiye* § 79; *McCann ve diğerleri / Birleşik Krallık*, §§ 147-150; *Andronicou ve Constantinou / Kıbrıs*, § 171; *Avşar / Türkiye*, § 391.

²⁸⁷ *McCann ve diğerleri / Birleşik Krallık*, § 212.

²⁸⁸ *Ahmet Özkan ve diğerleri / Türkiye*, § 297; *Oğur / Türkiye*, §§ 78-84; *Ergi / Türkiye*, §§ 79-86; *Karataş ve diğerleri / Türkiye*.

itibariyle korunarak yeniden TMK'ye eklenmişti.²⁸⁹ Üstelik bu düzenlemenin uluslararası standartlara aykırı içeriği, 2007 yılında PVSK'nin 16. maddesine de yansıtıldı. AİHM'in PVSK'nin 16. maddesine ilişkin tespiti,²⁹⁰ TMK'deki bu düzenleme bakımından da geçerliliğini koruyor ve mevcut düzenleme insan hakları standartları bakımından sorunlu olmaya devam ediyor.

(ii) Mutlak Zorunluluk

İncelenen dosyalar, uygulamanın çoğu kez “mutlak zorunluluk” ve “son çare” ilkeleriyle bağdaşmadığını gösteriyor. Yakalanması hedeflenen kişinin silahlı ya da tehlikeli olup olmadığına dair açık bilgi bulunmadan geniş çaplı operasyonlar düzenleniyor, kişilere teslim olma imkânı tanınmıyor veya daha az tehlikeli müdahale yöntemleri denenmeden ölümcül güç kullanılıyor.

“Mutlak Zorunluluk” Değerlendirmesinin Önündeki Engel: “Çatışma” ve “Terör Bölgesi” İddiaları

Kapalı veya açık alan operasyonlarında olaylar sıkça “çatışma”, “terörle mücadele” veya “örgüt üyelerine yönelik operasyon” olarak etiketleniyor. Kollukla yaşamını yitiren kişiler arasında çatışma çıktığı, kişilerin silahlı ya da “terör örgütü üyesi” olduğu ve bölgenin “terör faaliyetlerinin yoğun yaşandığı” bir yer olduğu vurguları, çoğu kez idari ve siyasi açıklamalara yansıyor, soruşturmanın dilini belirliyor ve delil toplama ile maddi gerçeğe ulaşma çabasını gölgeliyor. Birçok dosyada kolluk beyanları veya valilik açıklamaları esas alınıyor; olay yeri incelemesi, balistik karşılaştırma, atış artığı analizi, planlama ve emir-komuta zincirinin denetimi gibi zorunlu adımlar ya hiç atılmıyor ya da incelemeler yüzeysel kalıyor. Oysa, *büyük ölçekli terörle mücadele operasyonları* sırasında dahi, ölümcül güç kullanımı mutlak zorunluluk testine tabidir.²⁹¹ Güvenlik sorunları veya çatışma yoğunluğu gerekçesi, etkili soruşturma yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz.²⁹² Aksine, çatışma ortamının hukuki denetimsizliğe gerekçe kılınması, cezasızlık zemini güçlendirir ve yaşam hakkının korunması yükümlülüğünü ihlal eder.

İncelenen dosyalar bu yapısal sorunları net biçimde görünür kılıyor. 17 Ekim 2001'de Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde bir eve yapılan operasyon, resmî açıklamalarda “örgüt

²⁸⁹ TMK Ek 2. maddeye ilişkin değerlendirme için bu raporda bkz. “Yaşam Hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat” içinde “Ulusal Çerçeve” bölümü.

²⁹⁰ *Ülüler / Türkiye*, § 64.

²⁹¹ *Tagayeva ve diğerleri / Rusya*.

²⁹² *Tanrıkulu / Türkiye*, § 110; *Kaya / Türkiye*, § 91; *Ergi / Türkiye*, § 85; *Güleç / Türkiye*, § 81; *Yaşa / Türkiye*, No. 22495/93, 2 Eylül 1998, § 104.

üyelerine yönelik çatışma” olarak sunuldu. Operasyonda yaşamını kaybeden üç kişiden biri 18 yaşındaki Selma Kılıç’tı. Diyarbakır Valiliği, *“Teslim ol uyarılarına bomba ve ateşle karşılık verilmesi neticesinde olayın hukuki şartlar çerçevesinde çatışmaya dönüştüğü, söz konusu çatışmada güvenlik görevlilerinin görevlerini yaptıkları, yapılan tahkikat neticesinde düzenlenen Ön İnceleme raporu ve dosya muhteviyatının incelenmesi neticesinde anlaşıldığı”* gerekçesiyle operasyona katılan 43 polis hakkında soruşturma izni vermedi. Bu karara karşı yapılan itirazın reddedilmesi üzerine Silvan Cumhuriyet Savcılığı kovuşturmaya yer olmadığına karar verdi. Kararda yaşamını yitirenlerin “örgüt mensubu” olduğu yazsa da buna dair mahkeme kararı yoktu. Selma Kılıç’ın ellerinde ve giysilerinde atış artığı bulunmadığı balistik raporuyla tespit edildi. Operasyona katılan görevlilerinin tuttuğu tutanaklar ile balistik raporu arasındaki uyumsuzluk değerlendirilmedi. **Selma Kılıç dosyasında** operasyonun planlanması, ölümcül gücün ne zaman ve neden kullanıldığı tartışılmadı. Soruşturma, Selma Kılıç’ın “güvenlik güçleriyle çatışma sırasında ölen bir terörist” olduğu önyargısı ile yürütüldü; operasyona katılanların ve yetkililerin olayın gelişimine dair anlatımları sorgulamaksızın ve aynen kabul edildi. Savcılık, Selma Kılıç’ın “güvenlik güçleriyle çatışma sırasında ölen bir terörist” olduğuna dair inancını herhangi bir delille kanıtlamadı, mutlak zorunluluk testini işletmedi.²⁹³

Benzer bir örüntü **Ahmet ve Uğur Kaymaz dosyasında** görülüyor. Polislerin “terör örgütü mensuplarının eylem hazırlığında olduğu” yönündeki isimsiz bir ihbar üzerine düzenlediği operasyona ilişkin resmî anlatımın çelişkili olduğuna, baba ve oğlunun sivil olduklarını ve silah kullanmadıklarını gösteren bulgulara rağmen soruşturmanın etkili biçimde yürütülmediğine daha önce değinilmişti. İHD tarafından yayımlanan inceleme raporunda da Ahmet ve Uğur Kaymaz’ın sivil kişiler oldukları, silah kullanmış olmaları ihtimalinin son derece zayıf olduğu, olayın bir infaz olabileceği, güvenlik güçlerinin yanılması neticesinde veya kasten öldürülmüş olabileceği kanaatine ulaşıldığı ifade edildi.²⁹⁴ Otopsi raporu, her ikisinin de yakın mesafeden çok sayıda kurşunla vurulduğunu saptadı. Dört polis hakkında *meşru müdafaa sınırının aşılması suretiyle, müstakil faili belli olmayacak şekilde adam öldürme* suçundan dolayı cezalandırılmaları talepli iddianame düzenlendi. Mardin 2. Ağır Ceza Mahkemesi’nde görülmeye başlanan davanın ilk duruşmasında sanık müdafileri güvenlik gerekçesiyle davanın başka bir şehre nakledilmesini talep etti. Dava, Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesi’nde görülmeye devam etti. Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesi, *“Polis Vazife ve Salahiyet Kanunun 16. maddesine göre polisin nefsinin müdafaa etmek, başkasının ırz ve canına vuku bulan ve başka suretle men-i mümkün olmayan bir taarruzu savmak için, devlet nüfus ve icraatına silahlı olarak karşı gelinmesi*

²⁹³ Kaya / Türkiye, §§ 89-90.

²⁹⁴ İnsan Hakları Derneği, *Ahmet Kaymaz ve Uğur Kaymaz’ın Yaşam Hakkının İhlal Edildiği İddiaları Araştırma-İnceleme Raporu*, 2004.

(ve maddede belirtilen diğer) hâllerinde, silah kullanmaya yetkili kılınmıştır. Bu maddeler ışığında olayımız değerlendirildiğinde, olayın başlangıcında gelen ihbar ve yapılan istihbarı çalışmalar sonucunda silahlı yaşa dışı örgüt elemanlarının aranıp yakalanmaları amacı ile yetkili merciden arama kararı alınıp olay yerine gidildiği, silahlı çatışma veya bu yönde bir operasyon yapma planlanmadığı, bu amaçla silahlı çatışma çıkmasın diye eve girilerek arama cihetine gidilmediği, evin etrafında gerekli önlemlerin alınarak çıkacak silahlı kişilerin bu şekilde yakalanmaları düşüncesi ile tertibat alınmak istenirken, aniden çatışmanın çıktığı ve görevli sanıkların yukarıda açıklanan kurallar doğrultusunda silah kullanma yetkileri ile yasal savunma şartları içerisinde ölenlerin kullandıkları silahların özelliği de göz önüne alındığında ölçülülük içerisinde olayın meydana geldiği ve vurulan şahısların öldüğü, aniden gelişen bu olay sırasında devletin alabileceği başkaca bir koruma tedbirinin söz konusu olmadığı anlaşıldığından, olayın yasal savunma şartları içerisinde gerçekleştiği sonuç ve vicdani kanaate varılmıştır.” gerekçesiyle polis memurlarının beraatine karar verdi. Karar Yargıtay tarafından onandı.

AİHM ise isimsiz bir ihbar dışında, evde PKK örgütü üyelerinin bulunduğunu veya bir terör saldırısının planlandığını gösteren somut hiçbir delil bulunmadığını, giriş ve çıkışları gözetim altında tutulan bir eve yönelik önceden planlandığı anlaşılan operasyonda, kolluğun şüphelilere dair tehlike değerlendirmesinin yetersiz olduğunu, operasyon anına dair kolluk ifadelerinde çelişkiler bulunduğunu ve bu nedenlerle operasyonun planlanması ve yürütülmesinde ciddi eksiklikler olduğunu belirtti ve ölümcül güç kullanımının “mutlak zorunlu” olmadığı sonucuna vardı.²⁹⁵

Benzer şekilde, 16 Aralık 2014’te Diyarbakır’ın Sur ilçesinde 10-15 kişilik bir gruba yönelik zırhlı araçlar ve helikopter destekli operasyonda 17 yaşındaki **Abdulkadir Çakmak**, zırhlı araçtan açılan ateş sonucu yaşamını kaybetti. Operasyon, 6-7 Ekim Kobanî protestoları olarak bilinen olayların ardından PKK örgütünün çağrılılarıyla yol kesme, kimlik sorma eylemlerine yönelik müdahale olarak gerekçelendirildi. Soruşturmada gizlilik kararı verildi ve dosya “*olayda hukuka uygunluk sebeplerinin bulunduğu*” gerekçesiyle kanunun hükmü ve amirin emri (TCK Madde 24), meşru savunma ve zorunluluk hali (TCK Madde 25) ve PVSK’nin 16. maddesi kapsamında verilen kovuşturmaya yer olmadığı kararıyla kapatıldı. Aynı kararda Abdulkadir Çakmak, *devletin birliğini ve ülke bütünlüğünü bozma, kişiyi yerine getirdiği kamu görevi nedeniyle öldürmeye teşebbüs suçlarından “ölen/şüpheli”* sıfatıyla yer aldı. Yaşam hakkının ihlali iddiasıyla yapılan başvuruda AYM, olayı terörle mücadele bağlamında değerlendirip kolluk tarafından kullanılan ölümcül gücü **mutlak gerekli** buldu ve silah kullanımının **orantılı** olduğu sonucuna ulaştı. Kararda “*terör örgütü lehine sloganlar atan, yollara barikat kurmak suretiyle kimlik kontrolü yapan ve şiddet*

²⁹⁵ Makbule Kaymaz ve diğerleri / Türkiye.

eylemlerinde bulunan şahısların yakalanması ve sokak ayaklanmasının bastırılması da Anayasa'nın 17. maddesinde sayılan öldürme yasağının istisnalarından sayılan amaçlardan biri olarak kendini göstermektedir" denildi.²⁹⁶ Ayrıca, kolluk görevlilerinin bir ihbar üzerine olay yerine gittikleri ve müdahalenin ayrıntılı şekilde planlanmış, hazırlığı yapılmış geniş kapsamlı bir faaliyet değil; beklenmedik şekilde ortaya çıkan olaylara yapılan bir müdahale olduğu ifade edildi.²⁹⁷

Oysa, dosyada yer alan bilgiler, operasyonun planlı ve yüksek donanımlı biçimde yürütüldüğünü gösteriyor. Helikopter, zırhlı araç, termal kamera ve Özel Harekât ile TEM birimlerinin katılımı, kolluğun olası riskleri öngörebilecek kapasitede olduğuna işaret ediyor. Buna rağmen, daha az öldürücü araçların veya uyarı mekanizmalarının kullanılıp kullanılmadığı ya da silah kullanma talimatlarının nasıl organize edildiği yargı makamlarınca araştırılmadı. Olay yerinde keşif yapılmaması da bu eksikliği derinleştirdi. Savcılık gibi AYM de olayı "terörle mücadele" bağlamında değerlendirerek kolluğun ölümcül güç kullanımını meşru müdafaa kapsamında kabul etti. Bu yaklaşım, operasyonun planlama ve orantılılık yönlerinden incelenmesini engelledi ve mutlak zorunluluk testinin bütün unsurlarıyla uygulanmamasına yol açtı.

Başka bir benzeri olayda 30 Temmuz 2015'te Ağrı'da 155 Polis İmdat hattına yapılan bir ihbarda, bir örgüt üyesinin silah ve bomba temin ederek eylem hazırlığında olduğu bildirildi. İhbar üzerine 31 Temmuz 2015 sabahı kolluğun belirlediği adrese operasyon düzenlendi; ancak evde kimse bulunamadı. Aynı gün saat 16.30'da şüphelilerin saklanabileceği değerlendirilen başka bir konuta düzenlenen ikinci operasyonda 26 yaşındaki **Sezai Yaşar**, 19 yaşındaki kardeşi **Ahmet Yaşar** ile M.G. yaşamını yitirdi.²⁹⁸ Otopsi raporunda, her iki kardeşin de ateşli silah yaralanmaları ile şarapnel parçalarının yol açtığı kafa travması ve iç kanama sonucu öldüğü belirtildi. 10 Ağustos 2015 tarihli balistik raporunda, el svaplarında atış artığı bulunduğu, ancak bu artıkların doğrudan silah kullanımı mı yoksa temasla mı oluştuğunun ayırt edilemediği kaydedildi. Olay yerinde bulunan el bombasında ise parmak izine rastlanmadı.

²⁹⁶ Murat Çakmak başvurusu, No. 2015/19011, 16 Ocak 2020, § 95.

²⁹⁷ Murat Çakmak başvurusu, § 89.

²⁹⁸ 14 Ağustos 2015'te Ağrı milletvekili Leyla Zana ve 26 milletvekili tarafından TBMM Başkanlığına Meclis Araştırması başlatılmasına yönelik önerge sunuldu. Önergede, "olayın gerçekleştiği mahallede bulunan yurttaşların anlatımlarına göre, özel harekât timleri 48 saat boyunca çöp konteyneri ve mahallede harabe halde bulunan yerlerde saklanarak pusu kurmuş, ilk gün 3 kişinin içinde bulunduğu kömürlüğü tarayarak sonrasında tek tek kurşun sıkmıştır. İkinci gün saat 16:00'da önce tarama şeklinde ağır silah sesleri ardından da tek tek silah sesleri duyulmuştur. Olay yeri incelemelerinde her yerin kurşun izi ile dolu ve öldürülenlerin de silahsız olduğu görülmüştür" ifadesine yer verildi. Ayrıca cenazelerin Ağrı Devlet Hastanesine kaldırılması üzerine Ağrı Barosu başkanının savcılık incelemesine katılma talebinde bulunduğu ancak baro başkanının talebinin reddedildiği belirtildi.

Oğullarının yargısız infaza maruz kaldığını ileri süren aile, Ağrı Cumhuriyet Başsavcılığı'na sundukları şikâyet dilekçesinde çatışma olduğuna dair somut delil bulunmadığı, teslim ol çağrılarının nasıl ve kim tarafından yapıldığının belirsiz olduğu ve ölümcül güç kullanımının gereksiz ve orantısız olduğunu vurguladı. 16 Mart 2016'da savcılık, kolluk görevlilerinin PVSK'nin 16. maddesi kapsamında hukuka uygun davrandığı, "teslim ol" çağrısına ateşle karşılık verildiği, bu nedenle olayın meşru savunma çerçevesinde geliştiği gerekçesiyle TCK'nin 24/1 maddesi (kanunun emrini yerine getirme) uyarınca kovuşturmaya yer olmadığı kararı verdi. Karara karşı yapılan itiraz ise reddedildi. Yapılan bireysel başvuruda AYM, operasyonun önceden planlama, istihbarat ve hazırlık çalışmaları yapılmış bir operasyon olmadığını, anlık ihbarla başlayan bir müdahale olduğunu belirtti.²⁹⁹ Kolluğun birkaç defa teslim ol çağrısında bulunduğunu, buna silahlarla karşılık verildiğini polisin kendilerine yönelen ölümcül saldırı karşısında zorunlu olarak silah kullandıklarını kabul ederek yaşam hakkının ihlal edilmediğine karar verdi. Oysa, olaya ilişkin tutanaklar operasyona 405 polisin katıldığı, operasyonda zırhlı araçların kullanıldığı ve önceden ihbar alınan adreslerde arama yapıldığını gösteriyordu. Bu veriler, operasyonun aniden geliştiği tespiti zayıflatıyordu. Ancak, AYM'nin olayın tüm koşulları yerine doğrudan kolluk anlatısı ve tutanaklarına dayanarak bu tespiti kabul etmesi, operasyonun planlanması aşamasının (örneğin, ikinci operasyonun düzenlendiği konutta şüphelilerden başka kişilerin bulunup bulunmadığının araştırılmadığı) değerlendirme dışında bırakılması sonucunu doğurdu. Bu yaklaşımla, bağımsız ve nesnel inceleme yapma yükümlülüğü de gözardı edildi.

Sivillere Yönelik Hava Operasyonlarında "Mutlak Zorunluluk" Testi

TSK'nın gerçekleştirdiği ve özellikle savaş uçaklarının kullanıldığı hava operasyonları da yaşam hakkı ihlalleri bakımından ciddi yapısal sorunları gündeme getiriyor. Türkiye'ye ilişkin olarak uluslararası bir insan hakları mekanizmasının gündemine taşınan en çarpıcı örneklerden ilki, 1994'te Şırnak'ın Kuşkonar ve Koçağlı köylerinde TSK'ya ait savaş uçaklarının bombardımanı sonucu çoğunluğu kadın ve çocuk 38 sivilin yaşamını kaybettiği olaydı. AİHM, *Benzer ve diğerleri / Türkiye* kararında hem ölümcül güç kullanımının mutlak zorunluluk ve orantılılık ilkelerine aykırı olduğunu hem de etkili bir soruşturma yürütülmediğini tespit etmişti.³⁰⁰

Aradan 17 yıl geçtikten sonra meydana gelen **Roboski Katliamı** da benzer yapısal sorunları ağır bir biçimde görünür kıldı. F-16 savaş uçaklarının bombardımanı sonucunda aralarında çocukların da bulunduğu 34 sivilin hayatını kaybettiği bu operasyon, Türkiye'de bir güvenlik operasyonunda yaşanan en büyük sivil can kayıplarından biri olarak kayıtlara geçti.

²⁹⁹ *İbrahim Yaşar başvurusu*, § 82.

³⁰⁰ *Benzer ve diğerleri / Türkiye*.

Olaydan bir gün sonra Uludere Cumhuriyet Başsavcılığı soruşturma başlattı; ancak savcılık olay yerinde keşif yapmadı. 2 Ocak 2012’de dosyada gizlilik kararı verildi. Askeri ve sivil yargı organları arasındaki yetki tartışmaları nedeniyle dosya defalarca el değiştirdi ve sonunda, Genelkurmay Askeri Savcılığı, 6 Ocak 2014’te beş askeri personel hakkında kovuşturmaya yer olmadığı kararı verdi. Kararda, grubun “bölücü terör örgütü (BTÖ) mensubu” olduğu değerlendirilerek vurulduğu, bu değerlendirmenin “kaçınılmaz bir hata” olduğu ve bu nedenle TCK’nin 30. maddesi uyarınca şüphelilerin ceza sorumluluğu bulunmadığı belirtildi. Şüpheliler, harekât emrini vermeyen subaylardı. Üst düzey karar alıcılar hiçbir biçimde soruşturmaya dahil edilmedi, olası kast ihtimali değerlendirilmedi. Kovuşturmaya yer olmadığı kararına yapılan itiraz, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Askeri Mahkemesi tarafından soruşturmanın “etkin ve ayrıntılı” şekilde yürütüldüğü gerekçesiyle reddedildi. Karar ikiye karşı bir oyla alındı; muhalif üye, mevcut delillerin dava açmak için yeterli olduğunu belirterek karara şerh koydu. Bu gelişmenin ardından AYM’ye yapılan başvuru, bazı belgelerin süresinde sunulmaması gerekçesiyle kabul edilemez bulundu. AYM kararına şerh düşen muhalif üye, şekil eksikliklerine dayanan bu kararın, ciddi insan hakları ihlalleri içeren bir olayın yargı denetimi dışında kalmasına yol açtığını vurguladı.³⁰¹ AİHM’e yapılan başvuruda, AYM’nin şekli eksiklik nedeniyle verdiği ret kararına atıf yapılarak başvuru yollarının usulüne uygun kullanılmadığı kanaatine varıldı.³⁰²

İHA görüntülerinin grubun sivil olduğunu açık biçimde ortaya koymasına rağmen, “ çatışma bölgesi” söylemi, operasyonun hukuki denetimine dair soruları gölgeleyen bir problem olarak kendine yer buldu. Operasyonun hemen ardından yapılan, bombalanarak hayatını kaybeden grubun PKK örgütü tarafından kullanılan bir güzergâhta hareket ettiği ve hava saldırısının bu nedenle gerçekleştirildiği yönündeki açıklamalar, yargı makamlarının karar gerekçelerinde esas alındı. Kullanılan ölümcül gücün “mutlak zorunlu” olup olmadığı veya orantılılık ilkesine uygun davranılıp davranılmadığına dair herhangi bir inceleme yapılmadı. Bu durum, yaşam hakkının maddi boyutu kapsamında devletin sorumluluğunun tespiti açısından önemli bir boşluk yarattı, operasyonun planlama, icra ve denetim aşamalarına ilişkin temel sorular yanıtsız kaldı.

AİHM’in *Benzer ve diğerleri / Türkiye, Isayeva / Rusya ile Abuyeva ve diğerleri / Rusya* kararlarında vurguladığı gibi,³⁰³ sivillerin havadan bombalanması demokratik bir

³⁰¹ Mehmet Encu ve diğerleri başvurusu.

³⁰² Encu ve diğerleri / Türkiye.

³⁰³ AİHM, insan hakları hukuku ile insancıl hukuk arasındaki ilişkiyi de gözetenek, Isayeva / Rusya kararında, askeri operasyonun sivil halkın yaşamını koruma yükümlülüğü gözetilmeksizin yürütüldüğünü değerlendirdi. Yine benzer biçimde *Abuyeva ve diğerleri / Rusya* (No. 27065/05, 2 Aralık 2010) kararında, sivillerin rastgele bombalanmasının demokratik bir toplumda kabul edilemeyeceğini vurguladı.

toplumda kabul edilemez; böyle bir eylem AİHS'in 2. maddesinde öngörülen istisnalarla veya uluslararası insancıl hukuk kuralları ya da ilgili uluslararası antlaşmalarla bağdaşmaz. Bu bağlamda, Roboski'deki hava operasyonu sonucunda 34 kişinin yaşamını kaybetmesi hiçbir şekilde “mutlak zorunluluk” kriterini karşılamaz. Bu operasyon, ulusal ve uluslararası yargı organlarınınca esastan incelenmese de yaşam hakkı bakımından hesap verebilirlik boşluğunu ve askeri operasyonlarda hukuk denetiminin yetersizliğini ortaya koydu; Türkiye'de hukuki ve toplumsal hafızada simgesel yer edindi.

Operasyonların Planlanma ve Yürütülmesindeki Eksiklikler

Ölümcül güç kullanımının meşruiyeti, sadece müdahale anıyla değil, operasyonun planlama, hazırlık ve denetim süreçleriyle de ilgilidir. İncelenen dosyaların önemli kısmında AİHM'in sıkı şekilde denetlediği, risk analizi, hedefin doğru belirlenmesi, sivillerin korunması ve kullanılacak güç düzeyinin belirlenmesi gibi operasyonun planlama ve yürütülme süreçlerinin³⁰⁴ yetersiz olduğu görülüyor. Örneğin, **Ahmet Kaymaz ve Uğur Kaymaz**'ın ölümü ile sonuçlanan operasyon, bölgede görevli polislerin Ahmet ve Uğur Kaymaz'ın yaşadığı evi gözetlediği dikkate alındığında beklenmedik gelişmelere neden olabilecek rastgele yürütülen bir operasyon değil, önceden planlanmış, hazırlığı yapılmış bir operasyondur. Buna rağmen operasyon, yaşam hakkını korumak ve riskleri en aza indirmek için gerekli tedbirler alınmadan yürütüldü.³⁰⁵

İskender ve Mehmet Özpolat dosyası da benzer sorunların görüldüğü örneklerden biri. 13 Temmuz 2007'de Diyarbakır'da, ruhsal rahatsızlığı bulunan İskender Özpolat'ın evinden rastgele ateş açtığı ihbarı üzerine polis operasyon düzenlendi. Operasyon sırasında Özpolat'ın silahla karşılık vermesi sonucu hem kendisi hem de bir polis memuru öldü. Polisin dipçikle defalarca vurması sonucu yaralanan İskender Özpolat'ın 17 yaşındaki oğlu Mehmet ise kaldırıldığı hastanede yaşamını yitirdi. İHD, Mazlum-Der ve Diyarbakır Barosu tarafından hazırlanan raporda, İskender Özpolat'ın savcının “bekleyin” talimatına rağmen vurularak öldürüldüğü, Mehmet Özpolat'ın ise güvenlik güçleri tarafından evin damında darp edilerek öldürüldüğü belirtildi.³⁰⁶ Savcı gözetiminde yapılan otopsilerde Mehmet Özpolat'ın genel beden travmasına bağlı beyin kanaması nedeniyle, İskender Özpolat'ın ise tek kurşunla vurularak öldüğü tespit edildi.

Başlatılan soruşturmada yaralı olan Mehmet Özpolat'ın makul sürede hastaneye götürülmemesi gerekçesiyle operasyonda görevli 13 polis hakkında soruşturma izni talep

³⁰⁴ Erdoğan ve diğerleri / Türkiye; Özcan ve diğerleri / Türkiye, No. 18893/05, 20 Nisan 2010; Gül / Türkiye.

³⁰⁵ Makbule Kaymaz ve diğerleri / Türkiye, §§ 108-110.

³⁰⁶ İnsan Hakları Derneği, Diyarbakır Barosu, Mazlum-Der, *İskender ve Mehmet Özpolat'ın Öldürülmesine İlişkin Rapor*, 2007.

edildi. Ancak, Diyarbakır Valiliği, polislerin herhangi bir ihmali ve kusurunun söz konusu olmadığını belirterek soruşturma izni vermedi. Karar, Diyarbakır Bölge İdare Mahkemesi tarafından onandı. Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı polisler hakkında kovuşturmayaya yer olmadığına kararı verdi. İskender Özpolat'ı vuran polis hakkında ise silah kullanmaktan başka seçeneğinin olmaması ve saldırıya karşı orantılı bir şekilde davranması nedeniyle meşru müdafaa ile hareket ettiği sonucuna varılarak kovuşturmayaya yer olmadığına karar verdi. Karara yapılan itiraz, Siverek Ağır Ceza Mahkemesi tarafından reddedildi.

AİHM ise, yaptığı değerlendirmede, silahlı ve ruhsal hastalığı olan ve aynı gün içinde başka bir kişiyi yaralayan İskender Özpolat'ın yakalanması amacıyla yürütülen operasyonun başta uygun şekilde yürütüldüğü ve yönetildiğini, ancak bir polis memurunun ani müdahalesiyle olayın farklı bir noktaya gittiğini belirtti. Olayın gelişiminde, önce Mehmet Özpolat'ın terasta elinde sonradan sahte olduğu anlaşılan bir silahla görülmesi üzerine bir polis memurunun onu kontrol altına almaya çalıştığını, hemen ardından İskender Özpolat'ın polislere ateş açarak bir polisi ağır yaraladığını vurguladı. Bu gelişmeler üzerine savcının gözetiminde apartman dairesine girilmesi ve İskender Özpolat'a karşı ölümcül güç kullanılmasının İskender Özpolat'ın yaşamını koruma bakımından riskleri en aza indirecek şekilde hazırlandığı ve kontrol edildiği kanaatine vardı. İskender Özpolat'a karşı kullanılan ölümcül güç olayın somut koşullarında mutlak zorunlu olanı aşmadığı sonucuna ulaştı.³⁰⁷ Buna karşın AİHM, Mehmet Özpolat'ın öldürülmesini farklı değerlendirdi. Burada kendiliğinden gelişen bir operasyonun söz konusu olmadığını ve yetkililerin kendilerinden beklenen hazırlıkları yapmaları için gerekli zamana sahip olduklarını ve Mehmet Özpolat'ın hastaneye götürülmemiş olmasını operasyonun icrası açısından eksiklik olarak gördü. Zira, operasyon sırasında yaralanan polis memuru hemen ambulansla hastaneye sevk edilmişti. AİHM, bu gecikme ve tıbbi müdahale eksikliği ile birlikte Mehmet Özpolat'ın ölümüne neden olan güç kullanımının, polis memurlarının ya da olay yerindeki diğer kişilerin korunmasını sağlamak için “mutlak zorunlu” olmadığı sonucuna vardı.³⁰⁸

Bir diğer örnek olan **Mehmet Şirin Çiftçi** dosyası, hazırlıksız yürütülen operasyonların ölümcül sonuçlarını açıkça ortaya koyuyor. 29 Temmuz 2011'de Diyarbakır'ın Sur ilçesinde, Mehmet Şirin Çiftçi'nin kardeşi ile polisler arasında çıkan tartışma sonrası yaşanan kovalamacada Mehmet Şirin yakın mesafeden başına isabet eden tek kurşunla öldürüldü. BDP'nin mitingi dolayısıyla olayın meydana geldiği gün Diyarbakır'ın Sur ilçesinde polis yoğunluğu bulunuyordu.

³⁰⁷ Özpolat ve diğerleri / Türkiye, §§ 65- 66.

³⁰⁸ Özpolat ve diğerleri / Türkiye, §§ 74-78.

Tanık beyanlarına göre, polis Mehmet Şirin Çiftçi'yi boğazından kavrayarak başına çok yakından ateş etti, ambulans çağrılmasına engel oldu ve yaklaşık 40 dakika boyunca Mehmet Şirin'e müdahale edilemedi. Ayrıca, kovanlar polislerce toplanarak gizlendi. Mehmet Şirin Çiftçi'nin kardeşi, kendisine gösterilen 49 polis fotoğrafı arasından ölümcül güç kullanan polis memurunu teşhis etti. Bu teşhis üzerine dosyada gizlilik kararı verildi. Soruşturma sonunda Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı teşhis edilen polis hakkında kasten öldürme suçlamasıyla, Mehmet Şirin Çiftçi'nin kardeşi hakkında ise görevi yaptırmamak için direnme suçlamasıyla iddianame düzenledi. Yapılan yargılamada, mermi çekirdeğinin deforme olması nedeniyle silah tespiti yapılamadı ve sanık polis, delil yetersizliğinden (CMK'nin 223/2-e maddesi uyarınca) beraat etti. Mehmet Şirin Çiftçi'nin kardeşi ise görevi yaptırmamak için direnme suçundan 9 ay 10 gün hapis cezasıyla cezalandırıldı, hükmün açıklanması geri bırakıldı. Mahkemenin beraat kararı istinaf ve temyiz aşamalarında onandı. Tanık ifadelerine ve olayın koşullarına rağmen, ölümcül güç kullanımının mutlak zorunluluk ve orantılılık ilkeleri yönünden bir değerlendirmesi yapılmadı.

Kimliği Belirsiz İhbarlara Dayanan Operasyonlar

AİHM'e göre, ölümcül güce yalnızca kesin bir zorunluluk durumunda ve daha az tehlikeli müdahale yolları bulunmadığında başvurulabilir. Buna karşın incelenen dosyaların bir kısmı, kimliği belirsiz ihbarlara dayanılarak, yeterli istihbarat ve risk analizi yapılmadan gerçekleştirilen geniş kapsamlı operasyonlardır. Bu örneklerde, hedef alınan kişilere teslim olma fırsatı tanınmamakta ve ölümcül olmayan müdahale seçenekleri değerlendirilmemektedir. Bu planlama eksiklikleri, mutlak zorunluluk ve orantılılık ilkelerinin ihlali riskini önemli ölçüde artırır, yaşam hakkı ihlallerinin yapısal bir güvenlik politikası anlayışından beslendiğini gösterir.

Bu durumun çarpıcı örneklerinden biri, **Selma Kılıç**'in ölümüyle sonuçlanan operasyondur. 17 Ekim 2001 tarihli OHAL Valiliği basın açıklamasına göre, gelen bir ihbar üzerine bir grup PKK örgütü üyesinin Diyarbakır'ın Silvan ilçesine geldiği bilgisi alınmış ve buna dayanarak operasyon düzenlenmişti. Çıkan çatışmada bir kadın ve iki erkek PKK örgütü üyesinin "ölü ele geçirildiği" ifade ediliyordu. Ancak dosyada, ihbar kaynağına, güvenilirliğine veya operasyonun ölümcül güç dışında bir yöntemle sonlandırılması olasılığına ilişkin değerlendirme yer almadı. Benzer biçimde, **Ahmet Kaymaz ve Uğur Kaymaz**'ın öldürülmesine yol açan operasyon da yalnızca isimsiz bir ihbar üzerine başlatılmıştı. Mardin'in Kızıltepe ilçesinde terörle mücadele ekipleri, ihbar doğruluğunu teyit edecek istihbari ya da teknik bir çalışma yapmaksızın, gece saatlerinde ailenin evine operasyon düzenledi. Yukarıda bahsedildiği gibi AİHM, operasyonun ön hazırlık ve denetim eksikliği nedeniyle yaşam hakkının ihlal edildiğine karar verdi. **Sezai ve Ahmet Yaşar**'ın ölümü ile sonuçlanan operasyon, 155 polis hattına gelen bir ihbar ile başladı.

Herhangi bir teyit ya da ön inceleme yapılmadan güvenlik güçleri doğrudan operasyon gerçekleştirdi. Olayın koşulları, ihbarın niteliği ve hedef alınan kişilerin davranışları dikkate alınmaksızın ölümcül güç kullanımı tercih edildi.

(iii) Etkili Soruşturma Yükümlülüğü ve Hesap Verebilirlik

İncelenen dosyalar, operasyonlarda meydana gelen yaşam hakkı ihlallerinde yürütülen soruşturmaların çoğu kez AIHM'in içtihadıyla ortaya koyduğu etkili soruşturma standartlarıyla da örtüşmediğini gösteriyor. Soruşturmalar genellikle bağımsız yürütülmüyor; delillerin toplanması, maddi gerçeğin ortaya çıkarılması ve ailelerin sürece katılımı konularında ciddi eksikler bulunuyor. Oysa, ölümcül güç kullanımı söz konusu olduğunda soruşturmanın esas amacı, yaşam hakkını koruyan hukuk normlarının etkili biçimde uygulanmasını ve sorumluların hesap vermesini sağlamaktır.³⁰⁹

Soruşturma İzni Engeli

4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkındaki Kanun uyarınca öngörülen izin sisteminin cezasızlığı kurumsallaştıran başlıca mekanizmalardan olduğu açıktır.³¹⁰ İdareyi koruma kaygısıyla şekillenen izin sistemi, kolluğu da kapsayan kamu görevlilerinin görevlerini yerine getirirken işledikleri suçlarda³¹¹ savcılık makamının, soruşturma izni verilene kadar, toplanması gerekli olan ve kaybolma ihtimali bulunan delilleri tespitten başka bir işlem yapmasına imkân tanımaz. Soruşturma izni verilip verilmeyeceği ise valilik tarafından yürütülen idari tahkikatla belirlenir. Bu süreçte genellikle aynı teşkilat yapısı içinde görev yapan emniyet amirleri soruşturmacı olarak atanır.

Selma Kılıç dosyasında, operasyonu gerçekleştiren kolluk görevlileri hakkında aynı teşkilat yapısı içinde yer alan 2. sınıf emniyet müdürü tarafından yürütülen tahkikat sonucunda soruşturma izni verilmedi. Savcılık bu karara dayanarak kovuşturmaya yer olmadığına karar verdi. Benzer şekilde, **Mehmet Özpolat** dosyasında operasyona katılan 13 polis memuru hakkında polis memurlarıyla aynı hiyerarşiye bağlı olan bir müfettiş görevlendirildi. Müfettiş hem Mehmet Özpolat'ın yaralanmasında hem de hastaneye geç sevk edilmesinde güvenlik güçlerinin herhangi bir kusur veya ihmalinin bulunmadığı sonucuna vardı. Bunun üzerine savcılık kovuşturmaya yer olmadığına karar verdi. Halbuki

³⁰⁹ Nachova ve diğerleri / Bulgaristan, § 110

³¹⁰ Kamu görevlilerinin soruşturma usulleri ve cezasızlığa etkisi bağlamında ayrıca bkz. Gülşah Kurt, *Cezasızlık Sorunu: Soruşturma Süreci* (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2014), s. 46-99.

³¹¹ Kamu görevlilerinin adli nitelikli görevlerinden kaynaklanan suçlar veya işkence ve zor kullanma yetkisine ilişkin sınırın aşılması izin sisteminin istisnalarıdır; bu durumda savcılık makamı doğrudan soruşturma yapar. Ancak, uygulamada suç nitelendirmesinin bu fillerin soruşturulmasını izin sistemine tabi hale getirecek şekilde yapılması da ayrı bir sorundur.

AİHM, olaya karışan polislerle aynı hiyerarşik yapı içindeki müfettişlerin yürüttüğü incelemelerin yapısal olarak bağımsız olamayacağını tutarlı şekilde vurgular.³¹²

Bu durumun soruşturmanın bağımsızlığına gölge düşürmesinin yanında, soruşturma izni verilmemesi durumu, kamu görevlilerinin eyleminin yargı denetimi dışında kalmasına yol açar.³¹³ Soruşturma izni verilmediğinde, bu karara dayanarak savcılıkça kovuşturmaya yer olmadığına karar verilir ve maddi gerçek ortaya çıkarılmadan dosya kapanır.

Etkili Usul İşlemlerinin Yapılmaması

Operasyonlarda ölümcül güç kullanımının söz konusu olduğu durumlarda soruşturmalar çoğu kez delil toplamadaki eksikliklerden gizlilik kararlarına, bağımsız soruşturma sorunlarından yetersiz yargısal denetime kadar, cezasızlığı yeniden üreten yapısal sorunları somut biçimde gösteriyor. Bu çerçeve, operasyonların planlama ve icra aşamalarının tamamına da yayılan kurumsal bir probleme işaret ediyor.

Uğur ve Ahmet Kaymaz dosyası, Türkiye’de yaşam hakkı ihlallerine karşı iç hukuk yollarının ne ölçüde etkisiz kaldığı ve cezasızlığın nasıl yerleşik bir uygulamaya dönüştüğünü gösteren çarpıcı örneklerden biri. Soruşturmanın hemen başında dosyada gizlilik kararı verildi. Soruşturma süreci, operasyona katılan polislerle aynı hiyerarşik yapı içindeki tarafından yürütüldü. Olay yerindeki delillerin güvenliği sağlanmadı; örneğin, olay yeri kamera kaydına alınıp güvenlik bandı ile çevrilmesine rağmen deliller gece boyunca korunmadı, ertesi gün yeni mermi çekirdekleri bulundu. Polislerin kullandığı silahlara 13 gün sonra el konuldu. Ahmet ve Uğur Kaymaz’a ait olduğu iddia edilen silahlarda parmak izi incelemesi yapılmadı. Kaymaz ailesinin evini gözetlemekle görevli iki polisin ifadesi yaklaşık bir yıl sonra alındı.

Soruşturma sürecinde alınan bir dizi raporla, Ahmet ve Uğur Kaymaz’ın bedeninden çıkan mermilerin çoğunun polislerin kullandığı MP-5 ve Uzi tipi silahlara ait olduğu, olay yerinde bulunan kovanların önemli kısmının da bu silahlardan atıldığı tespit edildi. Ahmet ve Uğur Kaymaz’ın yanında bulunan kalaşnikof tüfeklerin en son ne zaman kullanıldığı ise tespit edilemedi. Giysi incelemelerinde, Ahmet ve Uğur Kaymaz’ın üzerindeki kıyafetlerde yanık, barut izi veya kavruk bulgularına rastlanmadı; atışların uzak mesafeden yapıldığı değerlendirildi. Ellerinde barut/antimon artığı saptansa da bunun doğrudan atıştan mı yoksa ikincil bulaşmadan mı kaynaklandığı anlaşılamadı. Öte yandan, Ahmet Kaymaz’a ait olduğu bildirilen silahın başka bir olayla teknik eşleşmesi raporlara yansdı. Ceza

³¹² *Al-Skeini ve diğerleri / Birleşik Krallık*, § 167; *Özpolat ve diğerleri / Türkiye*, §§ 91-95.

³¹³ *Oğur / Türkiye*, § 91; *Demiray / Türkiye*, No. 27308/95, 21 Kasım 2000, §52; *Ramsahai ve diğerleri / Hollanda*, §§ 334-338.

yargılaması ise davanın Mardin'den Eskişehir'e nakledilmesiyle başladı. Sanık polisler tutuksuz yargılandı, sanık avukatlarının aileyi "terörist" diye itham eden beyanlarına mahkeme çoğu kez müdahale etmedi. Ailenin keşif dahil birçok talebi reddedildi. Tüm bu süreç, yargılamanın tarafsızlık ve etkililik ilkelerinden uzak yürütüldüğünü gösterdi.

AİHM, ölümcül güç kullanımını haklı gösterecek somut bir tehdit ya da planlama olmadığını, operasyon kararlarının keyfi şekilde alındığını, olaya karışan polislerin ifadelerinin (on günden fazla) gecikmeli olarak alındığını, keşif yapılmadığını, Ahmet ile Uğur Kaymaz'ın yanında bulunan silahlar üzerinde parmak izi incelemesi yapılmadığını, olay yeri incelemesinin özensiz olduğunu tespit etti. Hem operasyonun planlanması ve yürütülmesindeki eksiklikleri hem de soruşturma sürecindeki ihmalleri değerlendirerek yaşam hakkının maddi ve usulî boyutlarının ihlal edildiğine karar verdi.³¹⁴ AİHM'in tüm bu tespitlerine rağmen, AYM'nin verdiği kararla,³¹⁵ Ahmet ve Uğur Kaymaz'ın yaşam hakkının ağır ihlali iç hukukta bir yaptırımla karşılaşmadı.

Abdulkadir Çakmak dosyası da birçok açıdan etkili soruşturma standartlarını karşılamıyor. İlk bakışta olay yeri incelemesi, otopsi, kriminal ve balistik incelemeler gibi birçok adli işlem yapılmış gibi görünse de öldürücü etkinin kaynağı (mermi veya EYP şarapneli) net biçimde tespit edilemedi. Atış mesafesi saptanamadı, şarapnelin hangi patlayıcıya ait olduğuna dair kapsamlı olay yeri canlandırması yapılmadı. Deliller kollukça toplandı; helikopter ve zırhlı araç kayıtları kolluk kaynaklı değerlendirmelere dayandı. Gizli tanık ve kolluk beyanları belirleyici oldu. Erken bir aşamada verilen gizlilik kararı, dosyaya erişimi engelledi ve silahların eşitliği ilkesini zayıflattı. Ancak AYM, soruşturmanın etkili ve zamanında yürütüldüğü sonucuna vardı; gizlilik kararının etkisini tartışmadı³¹⁶ ve operasyonun risklerini azaltacak yeterli planlamanın yapılmadığı iddiasını somut delillerle desteklenmediği gerekçesiyle reddetti. Oysa delil toplama yetkisi soruşturma makamlarındaydı ve bu tür delillere mağdur yakınlarının doğrudan ulaşmaları mümkün değildi. Neticede Abdulkadir Çakmak dosyası, ölümün koşullarını silahlı çatışma anlatısına yerleştiren ve güç kullanımının mutlak zorunlu olup olmadığını sorgulamayan dar bir çerçevede kapandı; hesap verebilirlik sağlanamadı. Bu yönüyle, cezasızlığın yalnızca bir sonuç değil; aynı zamanda adli ve anayasal mekanizmalar eliyle yeniden üretildiğine örnek teşkil etti.

Sezai ve Ahmet Yaşar dosyasında, otopsi raporları ateşli silah yaralanmalarının yanı sıra şarapnel parçaları, kafa travması ve iç kanama bulgularına işaret etti. Ancak bu bulgularla

³¹⁴ *Makbule Kaymaz ve diğerleri / Türkiye.*

³¹⁵ *Makbule Kaymaz ve diğerleri başvurusu.*

³¹⁶ *Murat Çakmak başvurusu, §§ 113-114.*

olay yerindeki fiziksel veriler arasında analitik bir bağ kurulmadı. El svaplarındaki atış artığının kaynağı (doğrudan silah kullanımı mı yoksa ikincil temas mı) ayırt edilemedi; el bombasında parmak izi yokluğu sorgulanmadı. Keşif ya da canlandırma yapılmadı, tanık ve mağdur yakınlarının beyanları alınmadı. Sonuçta dosya kolluk kaynaklı verilerle şekillendi ve yargı denetimine kapatıldı.

AYM de oy çokluğuyla yaşam hakkının ihlal edilmediğine karar verdi. İki üye ise delil değerlendirmesi ve güvenlik güçlerinin ifadelerine başvurulması gibi konulardaki ciddi eksikliklere dikkat çekerek kıyafetlerinin atış mesafesinin tespiti için incelenmemesi, olay yeri bulgularıyla otopsi raporları arasındaki çelişkilerin giderilmemesi ve operasyon koşullarındaki belirsizlikler nedeniyle etkili soruşturma standartlarının karşılanmadığını belirtti. AİHM içtihadına göre etkili soruşturma yükümlülüğü, yalnızca biçimsel olarak soruşturma başlatılmış olmasını değil; ölüm olayının tüm koşullarının aydınlatılmasını, bunun için makul tedbirlerin alınmasını,³¹⁷ bağımsız³¹⁸ ve zamanında yürütülmesini, delillerin özenle toplanmasını³¹⁹ ve sorumluların belirlenip ve cezalandırılmalarına imkân verilmesini gerekli kılar.³²⁰ Örneğin, olayların canlandırılmasına (keşif) yönelik taleplerin reddi, olayın koşullarının aydınlatılmasına engel olur;³²¹ atış mesafelerinin tespiti için elzem olan kıyafetler üzerinde inceleme yapılmaması da soruşturmanın maddi gerçeğe ulaşma kapasitesini sınırlandırır.³²² Bu dosyada ise soruşturma daraltıldı ve hızla “hukuka uygunluk” varsayımıyla kapatıldı. Böylelikle, maddi gerçek açığa çıkarılmadığı gibi sorumluların yargılanmasına da olanak tanınmadı.

Roboski dosyasında soruşturma askeri yargı içinde kapandı, TCK’nin 30. maddesi uyarınca “kaçınılmaz hata” gerekçesiyle ceza sorumluluğu ortadan kaldırıldı. Üst düzey karar alıcılar ise soruşturmaya dahil edilmedi.³²³ AYM, bazı başvurucular için mevcut olan eksiklikleri, tüm başvurucuları da kapsayacak şekilde değerlendirdi ve süre aşımı gerekçesiyle

³¹⁷ *Gül / Türkiye*, § 89; *Al-Skeini ve diğerleri / Birleşik Krallık*, § 166.

³¹⁸ *Giuliani ve Gaggi / İtalya* §§ 300-301.

³¹⁹ *Ergi / Türkiye*.

³²⁰ *Ramsahai ve diğerleri / Hollanda*, § 324.

³²¹ *Abık / Türkiye*, No. 34783/07, 16 Temmuz 2013, § 49; *Altın ve Kılıç / Türkiye*, § 54.

³²² *Altın ve Kılıç / Türkiye*, § 55.

³²³ İster sivil ister askeri olsun, üstlerin asları tarafından işlenen suçlardan dolayı cezai sorumluluğu, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve uluslararası suç teşkil eden ciddi insan hakları ihlalleri için uluslararası hukukta yerleşik bir ilkedir. Bu ilke, İnfazlara İlişkin İlkeler ve Kolluk Kuvvetlerinin Güç (İlke 19), Ateşli Silah Kullanımına İlişkin Temel İlkeler (İlke 24) ve çok sayıda uluslararası belgede yer alır. Ayrıca bkz. 1907 Lahey Sözleşmesi (IV) Karada Savaş Hukuku ve Geleneklerine İlişkin (madde 1 ve 43); Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu İnsanlığın Barış ve Güvenliğine Karşı Suçlar Kanunu Tasarısı; 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Silahlı Çatışma Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (madde 86); Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü (madde 28).

kabul edilemezlik kararı verdi. AİHM de AYM kararına atıfta bulunarak iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesiyle kabul edilmezlik kararı verdi. Oysa, AİHM'in özellikle hava operasyonları gibi ağır sonuçları olan olaylarda aşırı derecede kuralcı olmanın yersiz olduğuna işaret ettiği biliniyor.³²⁴ Buna rağmen *Encu ve diğerleri / Türkiye* kararında usul kurallarını dar bir biçimde ele aldı.³²⁵

Mehmet Şirin Çiftçi dosyası, hesap verebilirliğin yalnızca yargılama yapılmasıyla değil, sürecin derinlik, bağımsızlık ve yeterlilik gerektirdiğini gösteriyor. Savcılık, 4483 sayılı Kanun uyarınca izin almaksızın doğrudan kamu davası açtı. Bu, nadiren karşılaşılan olumlu bir örnek olsa da failerin cezalandırılmasını sağlayamadı. Sanık polis kesin şekilde teşhis edildi, ancak savunması yıllar sonra alındı ve tutuksuz yargılandı. Olay tutanağı, olayı görmeyen polislerce tutuldu; ölüm anı Çiftçi'nin "kanlar içinde yere düştüğü" gibi genel ve yoruma açık ifadelerle belirsiz bırakıldı. Delillerin önemli kısmı sanık polisin mesai arkadaşlarınca toplandı; delillerin kodlanmasındaki farklılıklar ve telsiz, ihbar ve esas defteri gibi eksik kayıtlar giderilmedi. Tanık anlatıları ile sanık beyanları arasındaki çelişkiler giderilemedi, deforme mermi çekirdeğinin kaynağı saptanamadı. İstinaf incelemesi yapan Gaziantep Bölge Adliye Mahkemesi 2. Ceza Dairesi, soruşturma eksikliklerinin bir kısmının kovuşturma aşamasında giderildiğini bir kısmının ise giderilme imkânının kalmadığını belirterek beraat kararını onadı. Oysa, istinaf kararına da yansıyan eksiklikler maddi gerçeğe ulaşmayı engelledi.

Operasyonlar gibi devletin tam kontrolü altındaki olaylarda, ölümlerin nasıl gerçekleştiğini açıklama ve aydınlatma yükümlülüğü devlete aittir.³²⁶ Yargı yollarında maddi yönden bir değerlendirme yapabilmek için yeterli ve güvenilir bilgiye ihtiyaç vardır.³²⁷ Burada yer verdiğimiz örneklerde olduğu gibi, etkili soruşturma standartlarından sistematik biçimde saparak yürütülen etkisiz soruşturmalar, bu bilgilerin toplanmasını engelliyor. Bu tablo, ölümcül güç kullanıldığı durumlarda etkili soruşturma yürütülmemesinin, kullanılan ölümcül gücün "mutlak zorunluluk" taşıyıp taşımadığı ya da orantılı olup olmadığı ölçütleriyle değerlendirilmesini yapısal olarak engellendiğini gösteriyor. Neticede, yargı mekanizmaları hesap verebilirliği sağlamak yerine cezasızlığı üretiyor.

³²⁴ *Benzer ve diğerleri / Türkiye*, § 129. Ayrıca bkz. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi AİHM Kararlarının İcra Dairesi, *Excessive Formalism by Courts*, Nisan 2023, <https://rm.coe.int/thematic-factsheet-excessive-formalism-courts-eng-docx/1680aae7f4>

³²⁵ Bu durum, özellikle yüksek profilli başvurular bakımından AİHM'in dönemsel veya konjonktürel koşullara bağlı olarak farklı değerlendirme pratikleri uygulayıp uygulamadığına ilişkin bir tartışmayı gündeme getirir.

³²⁶ *Mansuroğlu / Türkiye*, No. 43443/98, 26 Şubat 2008.

³²⁷ Benzer yöndeki diğer kararlar: *Cangöz ve diğerleri / Türkiye*; *Döndü Günel / Türkiye*; *Güler ve Tekdal / Türkiye*, No. 65815/10, 10 Ekim 2017; *Altın ve Kılıç / Türkiye*; *Gülbahar Özer ve diğerleri / Türkiye*; *Muhacır Çiçek ve diğerleri / Türkiye*; *Karataş ve diğerleri / Türkiye*.

Yargı kararlarıyla pekişen cezasızlık

AİHM'e göre, yaşam hakkı ihlallerinde kovuşturmaya yer olmadığı, beraat, hükmün açıklanmasının geri bırakılması, erteleme, para cezasına çevirme gibi sonuçlar, suçun ağırlığıyla orantısız olduğu sürece etkili ve caydırıcı değildir. Suçun ciddiyetini gölgeleyerek hoşgörü ve teşvik mesajı verir, cezasızlık algısını güçlendirir.³²⁸ İncelenen dosyaların dikkat çeken ortak noktası, kolluğun operasyonlardaki ölümcül güç kullanımının çoğunlukla cezai sorumluluğa dönüşmemesidir. 4483 sayılı Kanun'un izin sisteminin ya da PVSK'nin 16. maddesi, TMK'nin Ek 2. maddesi ve TCK'nin hukuka uygunluk sebepleri veya cezanın azaltılmasına ilişkin çeşitli düzenlemeleri, uygulamada bir koruma kalkanı işlevi görüyor.

Örneğin, **Selma Kılıç** dosyası ile **Mehmet Özpolat** dosyası kolluk görevlileri hakkında 4483 sayılı Kanun kapsamında soruşturma izni verilmediği için kovuşturmaya yer olmadığı kararı ile kapatıldı. **Ahmet ve Uğur Kaymaz** dosyasında sanık polisler, eTCK'nin 49. maddesi kapsamında kanunun emrini yerine getirme ve meşru savunma gerekçesiyle beraat etti. AİHM'in ihlal kararına rağmen CMK'nin 311. maddesi çerçevesinde yargılamanın yenilenmesi, mevzuatın sanık aleyhine yeniden yargılama yapılmasına imkân vermediği gerekçesiyle reddedildi.³²⁹ Böylece AİHM kararının iç hukukta herhangi bir sonuç doğurmasının da önü kapatıldı.

Abdulkadir Çakmak dosyasında, PVSK'nin 16. ve TCK'nin 24 ve 25. maddelerine dayanarak meşru savunma ve zorunluluk hali olduğu gerekçesiyle kovuşturmaya yer olmadığına karar verildi. **Sezai ve Ahmet Yaşar** dosyasında, kolluğun silah kullanma yetkisini PVSK'nin 16. maddesi kapsamında hukuka uygun buldu ve meşru savunma kapsamında değerlendirilerek kovuşturmaya yer olmadığına karar verildi. **Roboski** dosyasında ise 34 kişinin ölümü, TCK'nin 30. maddesi uyarınca "kaçınılmaz hata" kapsamında değerlendirilerek kovuşturmaya yer olmadığı kararıyla sonuçlandı.

Bu örnekler, operasyonlarda ölümcül güç kullanılan durumlarda soruşturma ve kovuşturma süreçlerinin etkin yargısal denetim sağlamadığını ortaya koyuyor. Kolluk görevlilerinin keyfi ya da kusurlu davranışları çoğunlukla meşru savunma veya zorunluluk hali gerekçeleriyle koruma altına alınıyor; böylece yaşam hakkı ihlalleri, yargısal bir hesap verebilirlik sürecine dönüşemiyor.

³²⁸ Çok sayıda karar arasından bkz. *Böber / Türkiye*, No. 62590/09, 9 Nisan 2013, § 35; *Taylan / Türkiye*, No. 32051/09, 3 Temmuz 2012, § 46; *Zeynep Özcan / Türkiye*, No. 45906/99, 20 Şubat 2007, §§ 40-46.

³²⁹ *Makbule Kaymaz ve diğerleri / Türkiye*.

Mağdurların İkinci Kez Mağdur Edilmesi

Operasyonlarda ölümcül güç kullanımıyla gerçekleşen yaşam hakkı ihlallerinin ardından birçok örnek ailelerin yalnızca yakınlarını kaybetmekle kalmadığını, cezai, idari ve hukuki süreçlerde yeniden mağdur edildiğini gösteriyor. Ölüm olaylarının ardından mağdurlar ya da yakınlarına başlatılan karşı suçlamalar, rücu davaları veya tazminat taleplerinin reddedilmesi yakınların adalete erişimlerini zorlaştırılıyor ve devletin hesap verme yükümlülüğünü gölgeyor.

Pek çok örnekte ölüm olayı aydınlatılmadan, yaşamını yitiren kişiler ya da yakınları hakkında yeni soruşturmalar başlatılıyor, davalar açılıyor ya da kamuoyunda suçlayıcı söylemler geliştiriliyor. Örneğin, **Selma Kılıç**'ın ölümüne neden olan operasyonda Kılıç'ın babası gözaltına alındı ve *"örgüte yardım ve yataklık etmek"* suçundan tutuklandı; İçişleri Bakanlığı, operasyon sırasında yaralanan kolluk görevlisinin hastane giderlerini gerekçe göstererek Selma Kılıç'ın ailesine karşı rücu davası açtı. **Ahmet ve Uğur Kaymaz** hakkında ruhsatsız silah bulundurma ve terör örgütüne yardım iddiasıyla açılan soruşturmaya aile bireyleri de dahil edildi. Olaydan hemen sonra yapılan resmî açıklamalarda Ahmet ve Uğur Kaymaz'ın "terörist" olarak tanıtılmasının yanı sıra Makbule Kaymaz'ın eşi ve oğlunun öldürülmesine ilişkin olarak Mardin İdare Mahkemesi'nde 5233 sayılı Kanun kapsamında açtığı dava da Ahmet Kaymaz ve Uğur Kaymaz'ın polisin "dur" ihtarına uymayarak kendi kusurlu davranışları sonucu öldükleri gerekçesiyle reddedildi. AİHM'in ihlal kararına rağmen Danıştay, bu kararı onadı.³³⁰

İçişleri Bakanlığı, olayda ölen polisin ailesine ödenen tazminatın **Mehmet Özpolat**'ın ailesinden tahsili amacıyla rücu davası açtı. Özpolat ailesinin 39.000 TL'yi³³¹ aşan bir tutarı faizleriyle birlikte ödemesine karar verildi. **Mehmet Şirin Çiftçi** dosyasında, kişiyi öldürme suçundan yargılanan polis delil yetersizliğinden beraat ederken, mahkeme Mehmet Şirin Çiftçi'nin kardeşi hakkında polislere karşı görevi yaptırmamak için direnme suçundan 9 ay 10 gün hapis cezası verdi. Mehmet Şirin Çiftçi'nin yakınlarının idarenin hizmet kusuru bulunduğu gerekçesiyle Emniyet Genel Müdürlüğü aleyhine açtıkları tazminat davası, idarenin eylemiyle Mehmet Şirin Çiftçi'nin ölümü arasında illiyet bağı bulunmadığı gerekçesiyle reddedildi.³³²

Bu örnekler, yaşam hakkı ihlali iddiasını içeren olaylarda devletin, etkili soruşturma yükümlülüğünü yerine getirmek yerine, ölümleri meşrulaştıran ve mağdurları suçlayan

³³⁰ 5233 sayılı Kanun uyarınca, AİHM tarafından AİHS veya eki protokollerin ihlâl edildiği gerekçesiyle Sözleşmenin 41. maddesine göre hükmedilen tazminatın ödenmesi sonucunda karşılanan zararlar Kanun kapsamı dışında tutuluyor.

³³¹ Bu tutar, 15 Temmuz 2007 tarihindeki değerdir.

³³² Bu davanın sonraki sürecine ilişkin bilgi elimizdeki belgelerde yer almıyor.

bir yaklaşım benimsendiğini gösteriyor. Ölümün koşullarını aydınlatmak yerine ölen kişileri ya da yakınlarını hedef alan bu süreçler, soruşturmanın odağını ölüm olayından uzaklaştırıyor, adalet talebini bastırıyor ve hakikatin ortaya çıkarılmasını engelliyor. Ailelerin, idarenin sorumluluğunu tespit ettirmek ve giderim sağlamak amacıyla açtıkları idari davalar ise çoğu zaman kabul edilmiyor. Bu, sadece ceza yargılamasının değil, idari yolların da etkisiz işlediğini gösteriyor.

d) Değerlendirme

İncelenen dosyalar, operasyonlarda meydana gelen yaşam hakkı ihlallerinin münferit uygulama hatalarından değil, hukuki düzenlemelerdeki belirsizlikler, hesap verebilirliğin zayıflığı ve cezasızlık pratiği gibi yapısal sorunlardan kaynaklandığını gösteriyor. Bu tablo, devletin hem öldürmeme (negatif) hem de yaşamı koruma ve etkili soruşturma yürütme (pozitif) yükümlülüklerini yerine getirmedeğini ortaya koyuyor.

Operasyonların planlamasından yargı süreçlerine kadar yaşam hakkını koruyamayan, hesap verebilirliği sağlamayan ve cezasızlık döngüsünü sürdüren bir yapı kendini gösteriyor. Dosyaların çoğunda, operasyonların planlanması, yürütülmesi ve denetlenmesi aşamalarında ciddi eksiklikler bulunuyor. Pek çok olayda operasyonların dayanağını kimliği belirsiz veya somut temelden yoksun ihbarlar oluşturuyor. Operasyonda yer alanların ölümcül güce başvurmadan önce tüm alternatifleri değerlendirip değerlendirmedeğini incelenmiyor. Olaylar arasında farklılıklar bulunsa da çoğu olayda mutlak zorunluluk ve orantılılık ilkelerinin uygulanmaması ortak bir sorun. Bu örüntü, orantısız güç kullanımı, hazırlık ve denetimin eksiklikleri, etkisiz soruşturmalar, faillerin cezasız kalması ve geride kalanların kriminalize edilmesi gibi unsurlarla pekişiyor. Çoğu operasyonun “terörle mücadele kapsamında” yapıldığı ön kabulü ise ölümcül güç kullanımının gerekliliğini tartışmanın önüne adeta bir set çekiyor ve soruşturmaların yönünü baştan belirliyor.

2. Dur İhtarına Uyulmadığı İddiasıyla Ölümcül Güç Kullanımı

a) Genel Bakış

“Dur ihtarı”, güvenlik güçlerinin güç kullanmaya geçmeden önce, ilgili kişiyi uyardıkları ilk aşamadır. Bu uyarı, direnmenin niteliği ve şiddetine göre kademeli güç kullanımının açık bildirimidir.

Güç kullanımındaki kademeler bedeni kuvvet, maddi güç kullanımı ve silah kullanma olarak ilerler. Bu zincirin en ağır ve yaşam hakkı ihlali riski taşıyan aşaması silah kullanımıdır. Bu nedenle, “dur” ihtarına uyulmadığı iddiasıyla silaha başvuru her olay,

yaşam hakkıyla doğrudan bağlantılıdır ve ölümcül güç kullanımının meşru olup olmadığı son derece sıkı bir denetime tabidir.

b) İlgili Hukuk

Silah kullanma yetkisi bağlamında temel yasal düzenlemeler olan **PVSK** ve 2803 sayılı **Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu**'nun yanı sıra **TMK**, terörle mücadele kapsamında takdir yetkisini genişleterek, “teslim ol” çağrısına uyulmaması veya silah kullanma teşebbüsü halinde **doğrudan ve duraksamadan** ateş etme yetkisi verir.³³³ Askeri personelin zor ve güç kullanımı ise 211 sayılı **TSK İç Hizmet Kanunu**'nda kademeli olarak düzenlenir. 3497 sayılı **Kara Sınırlarının Korunması ve Güvenliği Hakkında Kanun** ise sınır birliklerinin, görevleri sırasında güvenlik kuvvetlerine tanınan bütün hak ve yetkilere sahip olduğu belirtir.

Son olarak 2007 yılında kabul edilen 5607 sayılı **Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu**'nun 22. maddesinde Gümrük Kanunu'nda belirlenen kapı ve yollardan başka yerlerden giriş yapmak, çıkmak veya geçmek isteyen kişiye “dur” uyarısında bulunulacağı, buna uyulmaması halinde, havaya ateş edilerek uyarının tekrarlanacağı, silahla karşılık verilmesi ya da başka şekilde meşru müdafaa durumunun oluşması durumunda ise saldırıyı etkisiz kılacak oranda doğrudan ateş edilebileceği yer alır.

Sınır Bölgelerinde Ölümcül Güç Kullanımı ve AİHM'in Müdahalesi

Kaçakçılığın önlenmesi konusundaki ilk yasal düzenleme, 1932 yılında yürürlüğe giren 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun'du ve ölümcül güç kullanımına ilişkin oldukça geniş bir alan tanıyordu. Sınır bölgelerinde ölümcül güç kullanımının yasal dayanağı olan 1918 sayılı Kanun, farklı başvurularda AİHM önüne geldi. Bu başvurularda yaşam hakkının ihlali, temelde 1918 sayılı Kanun'un 11. maddesinin üçüncü fıkrasının tek bir uyarıda bulunulduktan sonra orantılılığı dikkate almadan ölümcül güç kullanılmasına imkân vermesinden kaynaklanıyordu.³³⁴

³³³ İlgili düzenlemenin eleştirisi için bkz. “Yaşam hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat” içinde “Ulusal Çerçeve” bölümü. TMK'nın 20. maddesiyle silah kullanma yetkisi, bazı kamu görevlilerini içerecek şekilde genişletildi. Buna göre, [terörle mücadelede görev veren veya bu görevi ifa eden adli, istihbari, idari ve askeri görevliler, kolluk görevlileri, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürü ve Genel Müdür Yardımcıları, terör suçlarının muhafaza edildiği ceza ve tutukevlerinin savcıları ve müdürleri, Devlet Güvenlik Mahkemelerinde görev yapmış hâkim ve savcılar, Ceza Muhakemesi Kanununun 250. maddesiyle yetkili kılınmış ağır ceza mahkemelerinde görev yapan hâkim ve savcılar], görevlerinden ayrılmış olsalar dahi terör suçları tarafından kendilerine veya eş ve çocuklarının canına vuku bulan bir taarruzu savmak için silah kullanmaya yetkilidir.

³³⁴ İlgili düzenleme şu şekildeydi: “Dur” ihtarını itaat etmeyen şahıslar hakkında evvela havaya ateş etmek suretiyle bu ihtar tekrar edilir. Bu ihtara da riayet edilmezse selahiyetli memurlar silah kullanmaya yetkilidir. Ancak silahla mukabeleye yeltenilmesi veya meşru müdafaa durumuna düşülmesi veya Bakanlar Kurulunca ihdas edilen emniyet bölgelerinde dur ihtarına itaat edilmemesi hallerinde selahiyetli memurlar doğruca hedefe ateş edebilirler.

Bu sorunu gidermek üzere 2003 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren 4926 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nda silah kullanma yetkisi düzenlenirken, AİHM'in ihlal kararı verdiği başvurulardaki değerlendirmeleri de dikkate alınarak Madde 18'de, "görevli memurlar, ancak dur emri ve havaya açılan ihtar ateşine uymayan ilgili şahsı durmaya zorlayacak şekilde silah kullanabilir" ifadesine yer verilmişti.³³⁵ 4926 sayılı Kanun, kısa sürede (yaklaşık 3,5 yıl) yerini 2007 tarihli 5607 sayılı Kanun'a bıraktı. Bu çalışmanın odaklandığı zaman aralığı, her üç kanunun da yürürlükte olduğu süreci kapsadığı için sonraki bölümde ilgili olduğu ölçüde bu üç yasal düzenlemeye atıf yapılacaktır.

Son olarak, Türkiye–İran sınır bölgelerinde (Ağrı, Iğdır, Van ve Hakkâri), Türk veya İran askerlerinin açtığı ateş sonucu gerçekleşen ölümlerde, Türkiye–İran arasındaki **Tahran Anlaşması**³³⁶ uygulama alanı bulur. Tahran Anlaşması, bu durumlarda iki ülke yetkililerinin farklı seviyelerde bir araya gelmesini öngörür. İlk önce kaymakamlık düzeyinde (Birinci Derece Hudut Makamları); eğer sorun çözülemezse, valilik düzeyinde (İkinci Derece Hudut Makamları) görüşmeler yapılır. Bu görüşmelerde de bir çözüm bulunamazsa, Yüksek Hudut Komisyonu, iki ülkeden birinin başkentinde bir araya gelip bir sonuca ulaşır. Ancak, Adem Avul dosyasının³³⁷ gösterdiği üzere, bu görüşmeler çok uzun bir sürece yayılır.³³⁸

³³⁵ Silah kullanımına ilişkin düzenlemenin ilgili kısmı şu şekildeydi: "Dur" uyarısına uymayan kişiler için önce havaya ateş edilmek suretiyle uyarı yinelenir. Bu uyarıya da uyulmaz ise görevli memurlar durmaya zorlayacak şekilde silah kullanmaya yetkilidir. Ancak, silâhla karşılığa yeltenilmesi veya meşru müdafaa durumuna düşülmesi hallerinde yetkili memurlar doğrudan hedefe ateş edebilir."

³³⁶ 14 Mart 1937 tarihli Hudut Mıntıkasının Emniyetine ve Mezkûr Mıntıkada Çıkan Hadise ve İhtilafların Tesviyesine Ait Mukavelemenin Tasdikine Dair Kanun (Resmî Gazete: 21 Haziran 1937, Sayı 3636).

³³⁷ Van ilinin Özalp ilçesinde yaşayan 15 yaşındaki Adem Avul, 29 Haziran 2003'de Türkiye–İran sınırının Türkiye tarafında İran İslam Cumhuriyeti askerleri tarafından vuruldu. 3 ve 14 Temmuz 2003 tarihlerinde, olay, Tahran Anlaşması hükümleri uyarınca, Birinci Derece Hudut Komisyonu'nun iki toplantısında görüşüldü. Karşılıklı bir anlaşmaya varamadıkları için, 26 Ocak 2005'te dosya, İkinci Derece Hudut Komisyonu'nun gündemine alındı. Bu toplantıda, her iki taraf da dosyanın Yüksek Hudut Komisyonu tarafından incelenmesi gerektiği konusunda anlaştı. Sürecin uzun sürmesi dolayısıyla aile 7 Haziran 2004'te, çocuklarının hukuka aykırı olarak öldürüldüğü ve etkili bir soruşturma yürütülmediğini ileri sürerek AİHM'e başvurdu. Hükümet, 10 Ağustos 2012'de dostane çözüm teklifinde bulundu ve ölümlerle ilgili olarak, Tahran Anlaşması hükümlerine göre kurulan Sınır Komisyonu tarafından bu tür olayların incelenmesi için gerekli adımları atacağını taahhüt etti. *Avul / Türkiye*, No. 24957/04, 4 Eylül 2012.

³³⁸ Van–İran sınırında gerçekleşen yaşam hakkı ihlalleri için ayrıca bkz. Fırat Bozçalı, "Türkiye–İran Sınırında Yaşam Hakkı İhlalleri ve Mahkeme Teamülleri", *Türkiye'nin İnsan Hakları Gündemi Konferansı I 20-22 Aralık 2013* içinde, 2014, s. 127-130; Erkan Şenses ve Murat Timur, "Sınırdaki Devlet Şiddeti: Van'da Sınır Ölümleri", *Türkiye'nin İnsan Hakları Gündemi Konferansı II 2013 – 2014* içinde, 2015, s. 69-73; Fırat Bozçalı, "Money for Life: Border Killings, Compensation Claims and Life-Money Conversions in Turkey's Kurdish Borderlands," *Turkey's Necropolitical Laboratory: Democracy, Violence and Resistance* içinde, der. Banu Bargu (Edinburgh University Press, 2019), s. 187-205; Fırat Bozçalı, "Proving injustice: Smuggler killings, impunity work, and vernacular counterforensics in Turkey's Kurdish borderlands" *American Anthropologist*, 2024, 126, s. 567–580.

c) Genel İlkeler ve Yargının Tutumu

Dur ihtarına uyulmaması iddiasıyla ölümcül güç kullanıldığı durumlar, hazırlığı ve planlaması yapılmış operasyonlardan ya da toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin dağıtılmasından ölçek olarak farklılaşır; ancak yaşam hakkına ilişkin temel ilkeler bakımından paralellik gösterir. Bu tür durumlar sıklıkla, önleme veya yakalama amacıyla yapılan yol kontrolü, arama ya da kimlik kontrolü sırasında; sınır hattında devriye veya gözlem faaliyetleri esnasında şüpheli bir durumun tespit edilmesi halinde ya da kavgaya müdahale gibi olaylarda, zor ve güç kullanma yetkisine sahip güvenlik güçlerinin direnişle karşılaştığında ortaya çıkar. Olayların koşulları, kapalı alan/açık alan operasyonlarında ve hatta toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin dağıtılmasında olduğu gibi önceden planlama ve hazırlık çalışmaları yapmaya imkân vermez. Bununla birlikte, ölümcül gücü kullanan devlet görevlisi olduğu için öldürmenin AİHS'in 2. maddesinin ikinci fıkrası kapsamında izin verilen amaçlarla güç kullanımı sonucunda olduğunun ispatlanması gerekir. Bu nedenle temel ilkeler bağlamında, önceki bölümler bağlamındaki ölümcül güç kullanımına ilişkin AİHM'in benimsediği yaklaşımla benzerlik taşır.³³⁹

(i) Yasaya Uygunluk

AİHS 2. maddesinin ilk cümlesi, devletlere yalnızca kasıtlı ve hukuka aykırı öldürme fiillerinden kaçınma yükümlülüğü getirmekle kalmaz; aynı zamanda yetki alanı içindeki bireylerin yaşamlarını korumak amacıyla, ulusal hukuk düzeni içerisinde uygun önlemleri alma sorumluluğu da yükler. Bu yükümlülük, kişilere karşı işlenen suçların önlenmesi, ortadan kaldırılması ve faillerinin cezalandırılması amacıyla etkin bir kanun uygulama mekanizması tarafından desteklenen yasal ve idari bir çerçevenin oluşturulmasını; bu ulusal mevzuatın, yalnızca keyfi uygulamalara ve güç kullanımının kötüye kullanılmasına karşı değil, aynı zamanda öngörülebilir ve önlenebilir nitelikteki kazalara karşı da yeterli ve etkili güvenceler sağlaması gerekir.³⁴⁰

PVSK'nin 16. maddesinin³⁴¹ yanı sıra, AİHM, bu çalışmanın odaklandığı zaman aralığında uygulama alanı bulan 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun'un 11. maddesi ile 1983 tarihli Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliği'nin 39. maddesinin de yaşam hakkının yasayla korunma seviyesinin altında kaldığı sonucuna ulaştı.

³³⁹ Bu raporda bkz. "Yaşam Hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat" bölümü.

³⁴⁰ *Giuliani ve Gaggio / İtalya*, § 209; *Makaratzis / Yunanistan*, §§ 57-59; *Erdoğan ve diğerleri / Türkiye*.

³⁴¹ Bu raporda bkz. "Yaşam Hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat" içinde "Ulusal Çerçeve" bölümü.

Halis Akın / Türkiye kararında AİHM, olayların gerçekleştiği dönemde yürürlükte olan 1918 sayılı Kanun'un 11. maddesinin “dur” ihtarına veya havaya açılan ihtar ateşine uymayan kişilere doğrudan ateş etme yetkisi verdiğini ve bu nedenle orantılı güç kullanımına dair bir güvence sunmadığını tespit etti. Bu çerçevede, 1918 sayılı Kanunda yapılan düzenlemenin yaşam hakkının “yasayla korunması” için gereken seviyenin altında kaldığına karar verdi.³⁴² Aynı karar kapsamında, 1918 sayılı Kanun'un yerine yürürlüğe giren 4926 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nun 18. maddesinde “dur” ihtar ve havaya uyarı ateşi sonrası kişiyi durmaya zorlayacak ölçüde silah kullanılmasına izin verilmesini; ayrıca 4926 sayılı Kanun'un yerine kabul edilen (ve hala yürürlükte olan) 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nun 22. maddesinde önce sözlü “dur” emrine ardından havaya açılan ihtar ateşine uyulmaması, ayrıca silahla karşılık verilmesi veya benzer şekilde meşru müdafaa durumunun ortaya çıkması halinde saldırıyı etkisiz kılacak ölçüde ateş edilmesine imkan tanınmasını da yaşam hakkının “yasayla korunması” için gereken seviyenin altında kaldığına karar verdi.³⁴³

Atıman / Türkiye kararında ise AİHM, kaçakçılıkla mücadele mevzuatında 2003 ve 2007 yıllarında yapılan değişikliklere rağmen, bu mevzuata dayanarak güç kullanan jandarma teşkilatının yasal çerçevesinin paralel biçimde güncellenmediğine dikkat çekti.³⁴⁴ 1918 sayılı Kanun'daki düzenlemeyle uyumlu olan 1983 tarihli Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliği'nin 39(i) maddesi ile 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu arasında ölümcül güç kullanımı bakımından çelişkiler bulunduğunu belirtti. Bu durumun jandarmanın ölümcül güç kullanma yetkisinin sınırı açısından hukuki belirsizlik yarattığı sonucuna vardı.³⁴⁵

(ii) Mutlak Zorunluluk

Operasyonlar için geçerli olan genel ilkelere paralel olarak, dur ihtarına uyulmaması iddiasıyla ölümcül güç kullanımına ilişkin *Ülüfer / Türkiye* kararında da AİHM, her türlü güç kullanımının “mutlak zorunlu”, yani somut koşullarla katı biçimde orantılı olması gerektiğini açıkça ifade eder. Yaşam hakkı temel bir hak olduğundan, öldürmenin meşru sayılacağı durumlar yorumlanırken esnekliğe yer verilmemelidir.³⁴⁶

³⁴² *Halis Akın / Türkiye*, § 32.

³⁴³ *Halis Akın / Türkiye*, §§ 29-31.

³⁴⁴ *Atıman / Türkiye*, § 34.

³⁴⁵ *Atıman / Türkiye*, § 35. Kararda ayrıca AİHS'in 46. maddesi bağlamında, ilgili mevzuatta değişiklik yapılması gerekliliğine yer verildi. Söz konusu Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliği yürürlükten kalktı ve yeni bir yönetmelik kabul edildi.

³⁴⁶ *Ülüfer / Türkiye*, § 56.

Dur ihtarına uyulmaması iddiasıyla ölümcül gücün mutlaka gerekli ve koşullarla orantılı olup olmadığı değerlendirilirken, maruz kalınan saldırının biçimi ve şiddeti, saldırıda bulunanın başkalarının hayatı veya bedensel bütünlüğü üzerindeki tehdidi, kullanılan araçların türü ve kullanım şekli ile müdahalenin olası olumsuz etkilerini en aza indirmeye dönük alınan önlemler gibi birçok ölçüt birlikte dikkate alınır.

Türkiye'ye karşı yapılan başvurularda AİHM, "dur" ihtarına uyulmadığı iddiasıyla uygulanan ölümcül gücün mutlak zorunlu olup olmadığını sistematik biçimde inceledi ve yargısal uygulamada bazı yapısal sorunları görünür kıldı. Bu çalışma kapsamında incelenen dosyalarda da aynı sorunların tekrarlandığı görülüyor.

Olayın meydana geldiği yerde veya olayın meydana geldiği dönemde güvenlikle ilgili riskli durum

Bu çalışmanın coğrafi kapsamı, Türkiye'nin güneydoğusunda 2002 yılına kadar OHAL rejimi kapsamında kalan illerin bir bölümünü içeriyor. İncelenen dosyaların bir kısmında, "olayın meydana geldiği yerin bölücü örgütün faaliyet gösterdiği yerlerden" sayılması, ölümcül güç kullanımını başlı başına meşru gösteren bir gerekçe olarak öne çıkıyor. Bu gerekçe, kimi durumda orantılılık değerlendirmesini, kimi durumda da ceza yaptırımını belirleyen temel unsur haline geliyor.³⁴⁷

Bu yaklaşım çoğu dosyada, saldırının biçimi ve şiddeti, üçüncü kişilerin hayatı veya bedensel bütünlüğüne yönelik somut tehdit, kullanılan araçların niteliği ve kullanım biçimi, ayrıca olumsuz etkileri en aza indirmeye yönelik tedbirler gibi kriterlerin göz ardı edilmesine yol açıyor. Bunun çarpıcı örneklerinden biri, **Murat Yılmaz** dosyası.

2009 yılının başında, İran sınırına yakın kamplardaki örgüt mensuplarının kaçakçıların arasına karışarak Türkiye'ye gireceğine dair istihbarat alınmış ve Van ilinin Başkale ilçesindeki bazı sınır kesimleri birinci derece yasak askeri bölge ilan edilerek komşu köylere bu kesimlere sivillerin girmesinin yasak olduğu bildirilmişti. 11 Mart 2009 tarihinde akşamüzeri saatlerinde, İran sınırından yaklaşık altı kilometre içeride, termal kameralarla büyük bir atlı grubun yasadışı geçiş yaptığı gözlemlendi. İki taburdan havan atışı yapıldı; gruptan bir kişi ağır yaralandı, Murat Yılmaz ise yaşamını yitirdi. Soruşturmada askeri savcı, istihbarata dayanarak terörle mücadelede silah kullanma yetkisinin daha geniş yorumlanabileceğini savundu. Savcıya göre, ne zaman askerler bir grubun örgüt mensuplarından mı yoksa sivillerden mi oluştuğuna dair şüpheye düşseler, bu tür tereddütleri askerlerin ölümüne yol açıyordu. Savcı, bölgede objektif eylem

³⁴⁷ Bkz. Murat Yılmaz ve Nihat Kazanhan dosyaları.

kriterlerinin bulunmadığını, bu nedenle öznel değerlendirmelere başvurulduğunu ileri sürerek kovuşturmaya yer olmadığına karar verdi.³⁴⁸ Diğer bir ifadeyle, atlı grubun örgüt mensubu sayılması, ölümcül gücün de “mutlak zorunlu” sayılması için yeterli görüldü.

Benzer bir durum **Çekdar Kanay ve Ferhat Taruk** dosyasında da söz konusu. Diyarbakır ili Lice ilçesine bağlı Ahmet Mezrasında, bir önceki gece yaşanan hırsızlık nedeniyle tarlada nöbet tutan Ferhat Taruk, Çekdar Kanay, Müslüm Kanay ve Selim Kanay, yaklaşan askerleri hırsız sanıp havaya ateş açtı. Askerler buna ateşle karşılık verdi; köylüler sivil olduklarını söylemelerine rağmen, yaklaşık bir buçuk saat boyunca bombaatar, roketatar ve ağır silahlarla ateş ettiler. Askerlerin yaralanmadığı olayda,³⁴⁹ Çekdar Kanay ve Ferhat Taruk öldü, diğer iki kişi ise yaralandı. Soruşturmada askerler, 250 metre mesafede konuşma sesleri duyduklarını, yaklaştıkları sırada kendilerine ateş açıldığını, kalaşnikof ateşi nedeniyle kişileri örgüt üyesi sandıklarını söylediler. Olayın ardından Diyarbakır Valiliği, bölgede devam eden operasyonlar sırasında güvenlik güçlerine ateş açıldığı ve çıkan çatışmada 2 kişinin ölü, bir kişinin de yaralı olarak ele geçirildiğini açıkladı.³⁵⁰

Savcılık, 22 asker hakkında başlatılan soruşturmada, olaydan altı ay sonra “Olayın meydana geldiği yerin bölücü terör örgütünün faaliyet gösterdiği yerlerden olduğu, olayın saat 00.30 sıralarında meydana geldiği, güvenlik görevlilerinin üzerine ilk ateşin içinde ölenlerinde bulunduğu grup tarafından açıldığı bu nedenle şüphelilerin ateş ederek karşılık verdikleri ve anlatılan bu olayda İlçe Jandarma Komutanlığı personeli olarak görev yapan şüphelilerin TCK’nin 25. maddesinde belirtilen yasal savunma ve zorunluluk hali içerisinde yapılan saldırı ile orantılı bir şekilde karşılık verdikleri” gerekçesiyle kovuşturmaya yer olmadığına karar verdi.

Başka bir benzeri olayda Diyarbakır’ın Sur ilçesinde polisin el işareti ve ışıkla yaptığı “dur” ihtarına uymayan araca ateş açıldı; ön koltukta oturan **Nurhak Çartay** ensesinden vuruldu ve 6 gün sonra hayatını kaybetti. Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığınca hazırlanan iddianameyle ateş eden polis hakkında olası kastla öldürme suçundan dava açıldı; mahkeme, “yasal savunma sınırını taksirle aşması” dolayısıyla mahkûmiyet kararı verdi. Temyiz incelemesinde Yargıtay 12. Ceza Dairesi, sanık polisin beraatine karar verilmesi yerine hatalı değerlendirmeye mahkûmiyetine karar verilmesi gerekçesiyle kararı bozdu. Yargıtay’ın bozma gerekçesinde “olayın meydana geldiği bölgenin terör bölgesi olması” gösterildi.

³⁴⁸ Ayrıca bkz. *Bışar Ayhan ve diğerleri / Türkiye*, § 34.

³⁴⁹ Benzer bir durum için ayrıca aşağıda bkz. Sibel Sartık, Nergiz Özer, Zuhale Esen, Zerga Esen ve Hamdullah Çınar dosyası.

³⁵⁰ “Diyarbakır’da güvenlik güçlerine saldırı”, *CNN Türk*, 2 Temmuz 2010, <https://www.cnnturk.com/turkiye/diyarbakir-da-guvenlik-guclerine-saldiri-127078>; “Lice’de olay: 2 ölü, 1 yaralı”, *Milliyet*, 2 Temmuz 2010, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/lice-de-olay-2-olu-1-yarali-1258392>.

Bingöl Açık Cezaevi'nden firar eden Muzaffer Görül ise önleme amaçlı kontrol noktasını fark edip geri manevrayla kaçmaya çalışırken, bir jandarmanın araca ateş etmesi sonucu öldü. Yapılan yargılamada mahkeme, beraat kararı verirken benzer bir yaklaşımla “olayın meydana geldiği yer”i dikkate aldı: “Sanık ve yanında bulunan askerler yasadan kaynaklanan görevlerini ifa etmektedirler. Görev mahalli nazara alındığında burasının terör eylemlerinin yoğun yaşandığı bir coğrafya olduğu gerçektir. Ülkenin bazı kuzey, güney, batı ve iç bölgelerine göre daha sıkıntılı ve zor şartlarda askerlik görevini yerine getirdikleri, bu bölgenin terör bölgesi olduğu ve her an saldırı olabilecek duruma müsait olduğu, burada görevli bulunanların her an tetikte olmak zorunda oldukları düşünülünce (...)”

Bir başka örnek ise **Nihat Kazanhan** dosyası.³⁵¹ Nihat Kazanhan, Cizre’de evlerinin yakınındayken bir polis memurunun, av tüfeğiyle kapalı alan operasyonlarında kapı açma ve cam delmek için kullanılan gaz fişeklerini yol kenarındaki çocukların bulunduğu yöne doğru atması sonucu öldü. Yargılamada, ölümcül güç kullanan polis hakkında haksız tahrik hükümleri uygulandı. Karar, Yargıtay tarafından da onandı. Mahkeme kararında, Cizre’de protestoların düzenlendiği, güvenlik güçlerine yönelik tahrik edici eylemlerin arttığı, bu nedenle Cizre’ye bölge illerinden takviye güçlerin sevk edildiği, yargılanan polislerin de geçici görevle Cizre’de bulunduğu, olay saatinden önce yoğun katımlı gösterilerin olduğu, terör örgütünün bölgede cezasızlıktan faydalanmak için görüntü olarak küçük çocukları gösterilerde önde kullandığı, çocukların arkasında ise örgütün elemanlarının eylemin gidişatına göre grubu yönlendirdiği veya eyleme bizzat katıldıkları hususlarına vurgu yaptı. Güvenlik güçlerinin güvenlik riskinin yüksek olduğu yerlerde bu riskin varlığından hareketle –otomatik olarak– öldürücü şekilde ateşli silah kullanmalarını meşru kabul etti.³⁵²

Öte yandan, ölüm olaylarının hemen ardından, soruşturma süreci henüz başlamışken, yetkililerinin de benzer açıklamalarda bulunduğu görülüyor. Bu yetkililerin Başbakan, İçişleri Bakanı, Vali, Genelkurmay Başkanı olması, sorumlulara yargı dokunulmazlığının sağlandığı algısının oluşmasına neden oluyor. Olayın hemen ardından Emniyet Müdürlüğü ve Şırnak Valiliği hiçbir polis biriminin olay yerinde bulunmadığına dair açıklama yaptı. Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, “herhangi bir şekilde emniyet görevlilerimizin kurşunlarıyla öldürülmesi söz konusu değil. Orada ne fiili bir müdahale ne de gaz kullanımı söz konusu oldu” derken, İçişleri Bakanı Efkan Ala da “Birtakım sitelerde ‘polislin silahıyla veya gaz bombasının parçasıyla vefat ettiği’ söyleniyor. Bu kesinlikle doğru değil. Zaman zaman orada polise karşı silah kullanılıyor, polis silahla karşılık veriyor. Terör bölgesi, terörün olduğu yerde bu tür çatışmalar da olabiliyor. Toplumsal olaylar oluyor gaz

³⁵¹ Ayrıca bkz. “Cezasızlık” bölümü içinde “Nihat Kazanhan’ın Öldürülmesi”.

³⁵² Ayrıca bkz. Ayşe Kazanhan ve Mehmet Emin Kazanhan başvurusu, § 114.

*kullanılıyor. Ama bugün bu yok. Bugün herhangi bir polis müdahalesi, silahla ya da gazla olmamış. Buna rağmen bununla birlikte bu çocuğumuz orada vefat etmiş” dedi.*³⁵³

Ancak soruşturmada, Kazanhan'ın ölümüne neden olan merminin çıktığı silahın zimmetli olduğu polis memuru tutuklandı; 20 gün sonra verdiği ek ifadede üzerine zimmetli olan pompalı tüfekle başka bir polisin ateş ettiğini belirtti ve “Hem Mehmet Nurbaki Göçmez’in yanmaması hem de ekipten herhangi bir arkadaşa zarar gelmemesi için bu ifadeyi verdim. Ben tutuklanınca her şey değişti. Çünkü biz bu dosyada kimsenin tutuklanmayacağını düşünüyorduk” dedi.

Kolluğun silah kullanabileceği koşullardan salt birinin ortaya çıkmasını 'mutlak zorunluluk' olarak kabul etme ve yeterli görme

Gerek AİHM'e yapılan başvurular gerek bu çalışma kapsamında incelenen dosyalar, yargı makamlarının mutlak zorunluluk ve orantılılık değerlendirmesini çoğu kez, mevzuatta kolluğa silah kullanma yetkisini tanıyan bir veya birkaç biçimsel koşulun bulunup bulunmadığının tespitine indirgediğini gösteriyor.³⁵⁴ Bu koşullar saptandığında, meşru amacın adeta otomatik olarak var olduğu kabul ediliyor.

Halbuki, AİHS'in 2. maddesinin ikinci fıkrası bağlamında, yasadışı şiddete karşı korunma (meşru müdafaa) veya bir kaçmayı engelleme ve yakalama amaçları, mutlak zorunluluk olmadıkça yaşamı tehlikeye atmanın gerekçesi olamaz. Yaşamdan mahrum bırakmanın haklı görülebileceği durumlar dar yorumlanmalıdır.³⁵⁵

Örneğin **Muzaffer Görül**, kontrol noktasını fark edip geri manevra yaparak kaçmaya çalışırken, eline tabanca aldığını fark eden jandarmanın uyarı atışı üzerine, bu atışı duyan diğer bir jandarma araca doğru ateş açtı. Görül'ün bu şekilde ölümüne neden olan jandarma hakkında yapılan yargılamada mahkeme, sanık jandarma ve görevli diğer jandarmanın yasadan kaynaklanan görevlerini yerine getirdiklerini belirtti ve olayın gerçekleştiği yerin Lice olduğuna atıf yaparak burada görevli bulunanların her an tetikte olmak zorunda olduklarını vurguladı ve beraat kararı verdi. Oysa olay yerinde sadece jandarmaya ait kovan ve fişekler tespit edilmiş, dolayısıyla Muzaffer Görül'ün silah kullandığı saptanmamıştı. Bu hususlar ise değerlendirme dışı bırakıldı.

³⁵³ Bkz. Nihat Kazanhan Davası, *Faili Belli*, <https://www.failibelli.org/dava/nihat-kazanhan-davasi>.

³⁵⁴ Mutlak zorunluluk ve orantılılık değerlendirmesinin yapıldığı daha az sayıdaki dosyada, hükmün açıklanmasının geri bırakılması veya cezanın adli para cezasına çevrilmesi gibi usul hukukundaki düzenlemelere başvurulduğu görülüyor. Bu konuda ayrıca bkz. “Eylemin ciddiyetiyle orantısız cezalar ve mahkûmiyet kararlarını fiilen hükümsüzleştiren uygulamalar”.

³⁵⁵ *Solomou ve diğerleri / Türkiye*, No. 36832/97, 24 Haziran 2008, § 63; *Makbule Kaymaz ve diğerleri / Türkiye*, § 99.

Bir başka olayda ise, Mardin ili Kızıltepe ilçesinde iki grup arasında geçmişteki araç alışverişine ilişkin anlaşmazlık nedeniyle kavga çıkmış, bu olayla ilgili soruşturma kapsamında taraflardan biri ifadesi alınmak üzere ilçe emniyet müdürlüğüne getirilmişti. Karşı grubun toplanması üzerine güvenlik gerekçesiyle bu kişi evine bırakılmadan ilçe emniyet müdürlüğünde tutuldu. Kısa sürede emniyet müdürlüğü önünde yaklaşık 100 kişilik kalabalık oluştu ve bahçede arbede yaşandı. Bu esnada polisler uyarı amaçlı havaya ateş etti, kalabalığın içinde bulunan **İbrahim Kılıç**, ensesinden vurularak yaralandı. Kılıç daha sonra Ankara’da tedavi gördüğü hastanede hayatını kaybetti. İbrahim Kılıç’ın öldürülmesi nedeniyle başlatılan soruşturmada, şüpheli polis memuru, polis arkadaşına saldıran kişilerden birini ensesinden tutarak kendisine doğru çektiğini, bu kişinin dönerek boğazına sarıldığını ve onu korkutmak için havaya bir el ateş etmeye karar verdiğini, sol eliyle tabancasını havaya kaldırdığı sırada başka bir kişinin yumrukla eline vurduğunu, tetik çekmeden silahın ateş aldığını ve atıştan hemen sonra İbrahim Kılıç’ın yere düştüğünü gördüğünü beyan etti.

Üç defa Yargıtay incelemesinden geçen yargılama sürecinin sonunda, polis hakkında “*silah kullanma yetkisi bulunan polis memuru olan sanığın, kanun hükmünü yerine getirdiği ve bunu yaparken de hukuka uygunluk nedeninin sınırını aşmadığının anlaşılması karşısında*” beraat kararı verildi. Oysa İbrahim Kılıç, ensesinden vurularak ölmüştü ve silahlı olduğuna dair bir delil bulunamamıştı. Yargılamada, silah kullanımının mutlak zorunluluk içerip içermediği ve daha hafif müdahale seçeneklerinin bulunup bulunmadığı tartışılmadı; ağırlıklı olarak sanık polisin PVSK’nin 16. maddesi uyarınca silah kullanma yetkisine ve meşru savunmada bulunduğuna odaklanıldı.

Diğer bir örnekte ise Türkiye-İran sınırından yasaya aykırı olarak Türkiye’ye girmeye çalıştıkları sırada, jandarma ateşiyle **Nurettin Karakoç** öldü, Feyyaz Karadeniz ise ağır yaralandı. Başlatılan soruşturmada, jandarmalara ateş emri verdiğinden şüphelenilen kişi hakkında kovuşturmaya yer olmadığına karar verildi, jandarmalara ilişkin soruşturma ise tamamlanmadı.

AYM’nin yaşam hakkına ilişkin şikâyetleri açıkça dayanaktan yoksun bulduğu³⁵⁶ bu olayda, AİHM, kullanılan gücün “bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirmek” için mutlak zorunlu ve kesinlikle orantılı olup olmadığını değerlendirdi. Feyyaz Karadeniz ve Nurettin Karakoç’un silahlı olduklarının, üçüncü bir kişinin hayatına ya da bedensel bütünlüğüne yönelik tehdit oluşturduklarının tespit edilmediğini, olay yerinde herhangi bir silah bulunmadığını ve güvenlik güçlerine yönelik silahlı saldırının da kanıtlanmadığını kaydetti. Bu bağlamda AİHM, yakalama amacının insan hayatını

³⁵⁶ Karadeniz ve diğerleri / Türkiye, No. 35922/20, 10 Aralık 2024, §§ 52-54.

tehlikeye atmayı ancak mutlak zorunluluk hallerinde haklı gösterebileceğini hatırlatarak, somut olayda böyle bir gerekliliğin gösterilemediği sonucuna ulaştı.³⁵⁷

Yukarıda değinilen **Murat Yılmaz** dosyasında da atlı bir grubun geçişi termal kamera ile saptanmıştı, ancak grubun örgüt üyesi veya silahlı olduğuna veya somut tehlike oluşturduğuna ilişkin kayıt yoktu. Askerlerin, Murat Yılmaz'ın da arasında bulunduğu grubun örgüt üyelerini içerdiğini düşünmek için yeterli dayanağı olduğu varsayılsa dahi bu, özellikle havan topu kullanımıyla gerçekleşen ölümcül gücün “kesinlikle orantılı” olduğunu kanıtlamaz.³⁵⁸

PKK örgütüne mensup olan ve hakkında yakalama kararı bulunan Nusret Kalkan'ın, ailesiyle görüşmek amacıyla bir piknik alanına geleceği önceden bilindiği hâlde jandarma ateş etti. Ağır yaralı olarak hastaneye sevk edilen Kalkan, yolda yaşamını yitirdi. **Nusret Kalkan**'ın öldürülmesi nedeniyle başlatılan soruşturmada önce güvenlik güçlerinin TMK'nin Ek 2. maddesine uygun güç kullandıkları gerekçesiyle kovuşturmaya yer olmadığı kararı verildi; itiraz üzerine ateş eden jandarma hakkında iddianame hazırlandı. Midyat Ağır Ceza Mahkemesi, “Nusret Kalkan'ın yasa dışı silahlı örgütün etkin bir üyesi olmak suçuyla aranması, durdurmak amacıyla kendisine yüksek sesle yapılan ihtarla uymaması ve kaçmak için ormana doğru koşması sebebiyle, sadece yakalanması amacıyla tek bir el ateş eden sanık, silahını kullanma hakkına sahiptir. Bu durum gerekli hallerde ateşli silah kullanma kurallarına uygundur,” gerekçesiyle beraat kararı verdi. Sadece Nusret Kalkan'ın “dur” ihtarlarına uymayı reddetmesi dikkate alınarak verilen bu karar, Yargıtay tarafından onandı.

Oysa, Nusret Kalkan'ın geleceğinden haberdar olan jandarmalar gün boyu piknik alanının olduğu bölgede konuşlanmışlardı. Farklı yakalama yöntemlerini kullanma imkânına sahipken, Nusret Kalkan'ın silahlı olup olmadığına veya atışın gerçek ve yakın bir tehdidi bertaraf için zorunlu olduğuna dair kanıt sunulamadı. Kalkan'ın belindeki kılıfta silah olduğunun görüldüğü ileri sürülmüşse de olay yerinde veya Kalkan'ın üzerinde silah veya kılıf bulunamadı. Olay yerinde mermi kovanı, patlayıcı ve şarjör bulmuşsalarsa bunların Nusret Kalkan'a ait olduğu da ispatlanamadı. Bu nedenle, ölümcül gücün kesinlikle gerekli olduğu söylenemez.³⁵⁹

AİHS'in 2. maddesinin ikinci fıkrasında öngörülen meşru amaçlar bakımından tam orantılılık şarttır.³⁶⁰ Kolluk, öldürücü güce başvurmadan önce daha hafif müdahale imkanlarını

³⁵⁷ Karadeniz ve diğerleri / Türkiye, § 100.

³⁵⁸ Bışar Ayhan ve diğerleri / Türkiye, §§ 71 ve 72.

³⁵⁹ Kalkan / Türkiye, §§ 66-68.

³⁶⁰ Kakoulli / Türkiye, § 107.

değerlendirmeli, bu önlemler yetersiz kalmadan ölümcül güce başvurmamalıdır. Yukarıda değinilen **Nihat Kazanhan** dosyasında da çocukların bulunduğu gruba doğru, bazı kişilerin taş attığı gerekçesiyle hedef gözetmeksizin ateş edildi. Ağır Ceza Mahkemesi, daha hafif müdahale yöntemlerinin imkânını hiç tartışmadı ve olayın meydana geldiği dönemdeki güvenlik riski gerekçesiyle ölümcül gücün kesinlikle gerekli olduğu kanaatine varıldı. Böylece, mutlak zorunluluk, bununla ilgili AİHM'in aradığı katı test somutlaştırılmadan kabul edildi.

(iii) Etkili Soruşturma Yükümlülüğü ve Hesap Verebilirlik

AİHM'in etkili soruşturma yükümlülüğüne ilişkin içtihadının önemli bir bölümü, özellikle 1990'larda Türkiye'nin güneydoğusunda yaşanan ihlallere ilişkin. Bu çalışmada incelenen dosyaların bir kısmı da AİHM denetiminden geçmiş, çoğunda yaşam hakkının esas ve usul yönünden ihlal edildiğine karar verilmiştir. Aradan geçen sürede, etkili soruşturma yükümlülüğü bağlamında kayda değer bir ilerleme sağlanmadığı, aksine yapısal sorunların kalıcılaştığı görülüyor.

Yargı makamlarının ölen kişinin örgüt üyesi olduğunu kanıtlamaya odaklanması

İncelediğimiz dosyalarda, dur ihtarına uyulmaması iddiasıyla ölümcül güç kullanımında, ölüm olayının nedenleri ve koşulları ile kullanılan gücün AİHS'in 2. maddesi (dolayısıyla Anayasanın 17. maddesi) kapsamında meşru olup olmadığı araştırılmak yerine, ölen kişinin örgüt üyesi olduğunu kanıtlama çabasının soruşturmanın odağına yerleştiği örnekler vardır. Soruşturma odağındaki bu sapma, yukarıda vurgulanan *olayın meydana geldiği yerde veya olayın meydana geldiği dönemde güvenlikle ilgili riskli durum algısı* ve kabulünden ayrı düşünülmemelidir.

İncelenen dosyalardan **Sibel Sartık, Nergiz Özer, Zuhale Esen, Zerga Esen ve Hamdullah Çınar**'ın öldürülmesine ilişkin soruşturma, bu tespitin çarpıcı bir örneği. 19 Ocak 2005'te Şırnak'ta "teslim ol" çağrısına uymadıkları iddiasıyla öldürülen beş kişi hakkında olayın ertesi günü hazırlanan askeri rapora göre, gece görüş kameralarıyla Cudi Dağı yakınlarında dokuz veya on kişiyi gözlemleyen özel harekât ekipleri, durumu yetkililere bildirdi. Bunun üzerine bölgeye askeri birlikler sevk edildi, ancak bu birlikler grup tarafından ateş altına alındı. Askerlerin Türkçe ve Kürtçe yaptığı "teslim ol" çağrısına rağmen grup ateş etmeye devam etti, askerler tüm çıkış yollarını kapattı ve kaçmaya çalışanlara havan ateşi açtılar. Ertesi sabah askerler, beş kişinin bedenine, yanlarında bulunan bir dizi silah ve gıda stoğuyla birlikte ulaştı. Yaklaşık iki saat süren olayda, askerlerden hiçbiri ölmedi veya yaralanmadı.

Savcı, klasik otopsi yapılmasına gerek olmadığına karar verdikten sonra, ilk işlem olarak 23 Şubat 2005'te, "PKK örgütü üyeleri"nin yanı sıra Sibel Sartık, Nergiz Özer, Zuhale Esen, Zerga Esen ve Hamdullah Çınar ile hakkında devletin toprak bütünlüğünü bozma suçundan soruşturma başlattı.³⁶¹ Bu aşamadan sonra da soruşturma bu bağlamda ilerletildi. Bu süreç hakkında AİHM, şu tespitte bulundu: "Savcının ciddi hataları, ilk önce öldürülmelerine ilişkin soruşturmaya yönelik adım atmadan başvuruların ölen çocuklarına karşı alelacele başlatılan cezaî takibat da birlikte; savcının soruşturmasının oldukça erken aşamasında başvuruların çocuklarının PKK örgütü üyeleri olduğu sonucuna varmış olduğunu göstermektedir."³⁶² Bu bağlamda, AİHM'in Gülbahar Özer ve diğerleri / Türkiye kararında kayıt altına aldığı şu durum da önemlidir: "Mahkeme, Hükümet'in, görüşlerinde, başvuruların çocuklarının terörist ve PKK örgütü üyesi olduğunu ima eden kapsamlı görüşler sunduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Mahkeme, öncelikle, kendisinin başvuruların beş çocuğunun PKK örgütü üyesi olup olmadığını incelemekle veya PKK örgütüne veya yasadışı başka herhangi bir örgüte üyelikten ötürü cezai sorumluluklarını değerlendirmekle görevlendirilmiş bir ceza mahkemesi olmadığını vurgulamanın yerinde olacağını düşünmektedir. Mevcut davada Mahkeme'den başvuruların çocuklarının, davalı Hükümet'in sorumluluğuna giren koşullar altında öldürülüp öldürülmediğini incelemesi beklenmektedir. Mahkeme, incelemesini, yalnızca başvuruların beş çocuğunun aleyhinde kullanılan ölümcül gücün, Sözleşme'nin 2. maddesinin gerektirdiği şekilde, mutlak biçimde gerekli ve orantılı olup olmadığına istinaden yürütecektir."³⁶³

Bülent Karataş dosyasında da benzer bir sapma görülür. 27 Eylül 2007'de Dersim'in Yenibaş köyündeki jandarma karakolunun yaklaşık altı kilometre uzağında silahlı çatışma ihbarı üzerine bölgeye giden jandarma, iki yaralıyı Elazığ'daki askeri hastaneye götürülecekleri bir yere getirdi. Ertesi gün savcı olay yeri incelemesi yaparken, bir gün önce yaralı kişilerin bulunduğu yerin ilerisinde Bülent Karataş'ın bedenine ulaştı. Yargı makamları, Bülent Karataş ile aynı olayda yaralanan Rıza Çiçek'in askerler tarafından tam olarak nasıl vurulduğunu ortaya çıkarmak yerine, yasadışı bir örgütün üyesi olup olmadıkları konusuyla daha çok ilgilendi. Soruşturmada savcı tarafından atılan ilk adımlardan biri, Bülent Karataş ve Rıza Çiçek'in terör örgütüne gıda ve malzeme sağladıklarını gerekçesiyle "terör örgütüne yardım ve yataklık etmek" suçlamasıyla iddianame hazırlamak ve dava açılması için ısrar etmek –iddianame iki defa mahkeme tarafından reddedilmişti– oldu. Soruşturma dosyasının görevsizlik kararıyla gönderildiği askeri savcılık da soruşturmayı benzer doğrultuda yürüttü. Nihayetinde askeri savcılık, askerlerin ateş altında tutuldukları

³⁶¹ Ayrıca bkz. Gülbahar Özer ve diğerleri / Türkiye, §§ 18 ve 26.

³⁶² Gülbahar Özer ve diğerleri / Türkiye, § 73. Soruşturma sürecine eksiklikler aşağıda "Yetersiz ve geride birçok cevapsız soru bırakan, ölümü çerçeveleyen olayları aydınlatmayan soruşturmalar" alt başlığında ele alınacaktır.

³⁶³ Gülbahar Özer ve diğerleri / Türkiye, § 57.

sırada meşru müdafaa amacıyla ateş açtıkları kanaatine ulaşırken, Karataş ve Çiçek'in olay sırasında silahsız olduğunun ortaya çıkmasına rağmen terör örgütleriyle bağlantısı olduğuna dair kuvvetli şüpheler bulunmasına dayandı. "Kuvvetli şüphe"nin dayanakları, terörle ilgili suçlardan dolayı aleyhlerinde ceza soruşturmalarının varlığına dair savcının kendi kanaati (ki böyle bir işlem yoktu) ile eski bir örgüt üyesinin adını bilmediği kişilerin olayın olduğu yerde bir örgüt üyesine yiyecek sağladıkları bilgisiydi.³⁶⁴ AİHM, *Karataş ve diğerleri / Türkiye* kararında, Karataş ve Çiçek'in olayların gerçekleştiği sırada silahsız olmaları karşısında, "Mahkeme, terör örgütüne yardım ve yataklık ettikleri iddiasının askerler tarafından vurulmalarına ilişkin bir soruşturma üzerinde ne tür bir etkisi olacağını anlamamaktadır" ifadesine yer verdi.³⁶⁵

Yetersiz, geride birçok bariz soruyu cevapsız bırakan soruşturmalar

Bu çalışma kapsamında incelenen ve dur ihtarına uyulmaması iddiasıyla ölümcül gücün kullanıldığı dosyalarda çok temel bir sorun göze çarpar: Soruşturmalar yetersizdir. AİHM, yürütülen soruşturmaların yeterliliğini değerlendirirken ölümün neden ve koşullarını, kullanılan gücün AİHS'in 2. maddesine uygunluğunu ve sorumluların belirlenip cezalandırılmasına elverişliliğini özellikle gözetir.³⁶⁶ Bunları tespit etme kabiliyetini zayıflatan her eksiklik, etkili soruşturma standardına ulaşılmaması riski doğurur.³⁶⁷

İncelenen dosyalarda yargı makamları, olaydan haberdar olur olmaz resen soruşturma başlatıyor. Ancak başlatılan soruşturmanın etkili ve yeterli olması bağlamında kimi zaman birbiriyle benzeşen kimi zaman daha ayrıksı kalan sorunlar/eksiklikler görülüyor. Genel olarak bakıldığında, soruşturmaların yetersizliği, geride birçok bariz sorunun cevapsız bırakılmasından kaynaklanıyor.

Soruşturmanın ilk ve kritik aşamalarının olaya yakından dahil olan birimler tarafından yürütülmesi

Soruşturmanın ilk aşamalarının olaya yakından dahil olan kolluk veya asker tarafından yürütülmesi sıklıkla görülen bir durumdur. Bu durumun en vahim örneği bir önceki alt başlıkta başka bir yönüyle değinilen **Sibel Sartık, Nergiz Özer, Zuhal Esen, Zerga Esen ve Hamdullah Çınar** dosyası. Güvenlik güçleri savcıya, olay yerinin yeterince güvenli olmadığı söylemiş ve olay yeri incelemesi yapılması, delil toplanması dahil tüm işlemler aktif olarak

³⁶⁴ Ayrıca bkz. *Karataş ve diğerleri / Türkiye*, §§ 30, 31, 33, 47, 49 ve 79.

³⁶⁵ *Karataş ve diğerleri / Türkiye*, § 79.

³⁶⁶ Örneğin bkz. *Özcan ve diğerleri / Türkiye*, § 61.

³⁶⁷ *Kelly ve diğerleri / Birleşik Krallık*, §§ 96-97.

olayda görevlendirilen askerlerle birlikte görev yapan birimler tarafından yürütülmüştü. Savcı, olay yerine 26 Mayıs 2005 tarihinde ilk defa gittiğinde, olayın üzerinden dört ay geçmişti. Olay yerine giden savcı, bedenlerin bulunduğu noktada 42 boş mermi kovani, 50-150 metre yakınlarında ise askerlere ait olduğu değerlendirilen çok sayıda mermi buldu. Bu durum, AİHM'in sıklıkla işaret ettiği, soruşturmanın ilk aşamalarının şüpheli olabilecek kolluk veya asker tarafından yürütülmesinin sadece bir tarafsızlık sorunu olmadığı, delillerin yok edilmesi ve göz ardı edilmesi riskini de taşıdığı tespiti³⁶⁸ çarpıcı bir örneği.

Olaylara yakından dâhil olan askerlerin soruşturmanın ilk ve kritik aşamalarında aktif rol aldıkları bir diğer örnek, **Murat Yılmaz** dosyası.³⁶⁹ Murat Yılmaz'ın da aralarında bulunduğu, sınırı yasadışı olarak geçtiği gözlemlenen gruba ateş açan taburlardan birindeki (Koçdağı Karakolu) askerlerin ifadeleri, hiyerarşik üstleri olan piyade komutanı tarafından alındı. İfadeleri alan piyade komutanı, aynı zamanda, operasyonun planlaması ve kontrolünde bizzat yer alan, ölümcül güç kullanma emrini veren askeri görevliydi.

Şüpheli görevlilerin ifadelerinin geç alınması

AİHM, Karataş ve diğerleri kararında “Türkiye’de güvenlik güçleri mensupları tarafından öldürülme olaylarına ilişkin olarak savcılar tarafından yürütülen soruşturmaların ortak özelliklerinden birisinin, failerin zamanında ya da hiçbir zaman sorgulanmaması olduğunu gözlemlemektedir,” hatırlatmasını yapıyor.³⁷⁰ Zira Bülent Karataş dosyasında, ölümcül güç kullanan 51. Motorlu Piyade Tugayı askerleri, olaydan beş-altı gün sonra sorgulanmıştı. Şüpheli olabilecek askerlerin ifadeleri örneğin **Sibel Sartık, Nergiz Özer, Zuhale Esen, Zerga Esen** ve **Hamdullah Çınar** dosyasında olaydan 13 ay sonra alındı.

AİHM, şüpheli olabilecek görevlilerin ivedilikle sorgulanmamasının veya ifadelerinin geç alınmasının, yargı ile güvenlik güçleri arasında gizli bir anlaşma yapıldığı görüntüsü yaratmanın yanı sıra, başvuruçular, onların yakınları ve genel olarak toplum nezdinde güvenlik güçleri mensuplarının eylemleri nedeniyle yargı makamlarına hesap vermedikleri bir boşluk içerisinde görev yaptıkları görüşünün oluşmasına neden olduğunu ifade ediyor.³⁷¹ Özcan ve diğerleri / Türkiye kararında da Mahkeme, öldürme olayı hakkında

³⁶⁸ Özcan ve diğerleri / Türkiye, § 66; Atıman / Türkiye, § 41.

³⁶⁹ Yukarıda bkz. “Ölümcül güç kullanımının mutlak zorunlu olması”.

³⁷⁰ Karataş ve diğerleri / Türkiye, § 77. Bu konuda AİHM'in atfı yaptığı bir dizi karar için bkz. Cangöz ve diğerleri / Türkiye, § 127; Makbule Kaymaz ve diğerleri / Türkiye, § 142; Benzer ve diğerleri / Türkiye, § 188; Gülbahar Özer ve diğerleri / Türkiye, § 69; Özcan ve diğerleri / Türkiye, § 67.

³⁷¹ Bektaş ve Özalp / Türkiye, No. 10036/03, § 65; Özcan ve diğerleri / Türkiye, § 67.

yapılan bir soruşturmada başlıca şüphelilerden birinin sorgusunda yaşanan üç günlük gecikmenin AİHS'in 2. maddesinin gerektirdiği titizliğe uymadığı sonucuna ulaştı.

Maddi koşulların ve delillerin titizlikle değerlendirilmemesi

AİHS'in 2. maddesinin ikinci fıkrası bağlamında mutlak zorunluluk testinin sağlıklı yapılabilmesi, soruşturmadaki delil durumuna bağlıdır. AİHM, yürütülen soruşturmaları, kullanılan gücün söz konusu şartlarda mutlak zorunlu olup olmadığının tespitine olanak vermiş olup olmaması bakımından özellikle dikkate alır.³⁷² Diğer bir ifadeyle, soruşturmada atılan adımların incelenmesi, sadece soruşturmanın etkili ve yeterliliğini tespit etme amacına hizmet etmekle kalmaz, aynı zamanda kullanılan gücün ilgili koşullarda gerekli olup olmadığını tatmin edici şekilde belirlemeyi de sağlar.³⁷³ Bu bağlamda, incelenen dosyalarda önemli sorunlar dikkat çekiyor.

Bu sorunun bir ayağı, AİHM'in Türkiye'de devlet görevlilerinin sebep olduğu öldürmelerle ilgili davalarda verdiği kararlarda önemli bir örüntü olarak ortaya çıkan, kolluk veya asker tarafından öldürülmüş kişilerin kıyafetlerinin yok edilmesi veya delil olarak güvence altına alınmaması meselesi.³⁷⁴ Örneğin **Bülent Karataş** dosyasında, otopsi raporunda mermilerin tümünün, kıyafet bulunan bölgelerden vücuda girdiği tespit edilmişti. Ancak Karataş'ın vurulduğu mesafeyi tespit etmek amacıyla incelenebilecek bir kıyafet bulunamadı. Kıyafetlerin kayıp olduğu, olayda yaralanan Rıza Çiçek'in atış mesafesinin tespit edilmesini talep etmesiyle yaklaşık olaydan bir ay sonra fark edildi; ancak bundan sonra da bir araştırma yapılmadı. Atış mesafesinin tespiti için önemli bir delil olan kıyafetler, **Sibel Sartık, Nergiz Özer, Zuhul Esen, Zerga Esen ve Hamdullah Çınar** dosyasında da ölü muayene işlemi sonrasında klasik otopsi yapılmasına gerek olmadığına karar veren savcının talebiyle imha edilmişti. Halbuki, ölümcül güç kullanımı sonucunda gerçekleşen ölümlerde, beden, kıyafetler ve varsa silah ve benzeri araçlar üzerinde parmak izi ve atış artığı araştırması, ölümün soruşturulması bakımından bir başlangıç noktasıdır.

Şüpheli ve tanık ifadelerinin alınmasının ağırlıklı olarak yürütülen soruşturma işlemi olması bir başka mesele olarak görülmektedir. Örneğin **İsa Güzüpek** dosyasında hem cumhuriyet savcılığı hem de dosyanın görevsizlikle gönderildiği askerî savcılık, temel soruşturma işlemi olarak ifade almakla sınırlı kaldı; beyanlar arasındaki çelişkileri

³⁷² *Gülbahar Özer ve diğerleri / Türkiye*, § 59.

³⁷³ *Cangöz ve diğerleri / Türkiye*, § 115.

³⁷⁴ *Karataş ve diğerleri / Türkiye*, §§ 83-84; *Cangöz ve diğerleri / Türkiye*, §§ 133-134; *Erdoğan ve diğerleri / Türkiye*, §§ 61, 80, 93; *Gülbahar Özer ve diğerleri / Türkiye*, §§ 19, 67 ve *Kavaklıoğlu ve diğerleri / Türkiye*, No. 15397/02, 6 Ekim 2015, § 86.

giderecek veya soruşturmayı derinleştirecek adımlar atılmadı. Resmî tutanağa göre, 3 Ocak 2003'te gece görüş kameraları İran'dan Türkiye'ye yasadışı geçiş yapan bir grubu tespit etmiş, saat 04.50'de sözlü "dur" ihtarı yapılmasına rağmen grup kaçmış ve askerler ateş açmıştı. Saat 5.30'da olay yerine giden askerler, yerdeki kan izlerini takip ederek grubun beş üyesini yakalamış, attan düşen İsa Güzüpek'e yaklaştıklarında bacağının arkasından vurulmuş olduğunu ve çoktan yaşamını kaybettiğini fark etmişlerdi. Grubun, İran'dan at sırtında dizel yakıt kaçakçılığı yaptığı tespit edilmişti. Ancak üç asker tarafından el yazısıyla düzenlenen bir başka tutanağa göre askerler grubu saat 05.00'da yakalamıştı.

Askerî yetkililer savcıya olay yerinin İran sınırına altı kilometre, en yakın tren istasyonuna ise 450 metre olduğunu bildirdi. Savcı, istasyonda çalışan dört kişinin ifadesini aldı; bu kişiler saat 01.30 ile 02.00 arasında iki kez silah sesi duyduklarını, dışarı çıktıklarında terk edilmiş binaların yanında askerleri gördüklerini ve istasyona geri döndüklerini, saat 03.30 ile 04.00 arasında bir kez daha silah sesleri duyduklarını, tekrar dışarı çıkıp baktıklarında aynı yerde yine askerleri gördüklerini söyledi. Yakalananlardan biri ifadesinde, gece yarısı sınırı geçtiklerini, sabah 3.30 ile 04.00 arasında terk edilmiş binaların önüne geldiklerini, burada askerlerin ateş açıldığını, İsa Güzüpek'in vurulduğunu, askerlerin daha sonra terk edilmiş binaların arkasından çıkarak kendilerini yakaladığını ve sabaha kadar orada tuttuğunu beyan etti. Savcı, 8 Ocak 2003'te olay yerine yeniden gitti ve olay yeri ile sınır arasındaki mesafeyi 3.970 metre olarak ölçtü. Dosya görevsizlik kararıyla askerî savcılığa gönderildikten sonra da olaya karışan askerlerin ve yakalanan kişilerin ifadeleri alındı, ateş ettiğini kabul eden dört asker hakkında iddianame düzenlendi. Yargılama sonucunda, sanıkların silahlarını kullanırken yetki sınırları içinde davrandıkları kabul edilerek ceza verilmesine yer olmadığına karar verildi. Yargıtay ise beraat kararı verilmesi gerektiğini ifade ederek kararı onadı.

Sorunun bir diğer ayağı ise, yargı makamlarının güvenlik birimlerince sunulan bilgileri sorgulamadan doğru kabul etmesi ve bunların ötesine bakmaması meselesi.³⁷⁵ Bu durumun en ciddi örneklerinden biri, **Murat Tekdal** dosyasında görülüyor. Diyarbakır ilinin Lice ilçesi yakınındaki Ecemiş köyünde yaşayan Murat Tekdal, 12 Eylül 2008'de, amcasını ziyaret ettikten sonra köyüne dönmüş, aynı günün ilerleyen saatlerinde, yakındaki Şenlik köyüne yürüyerek gitmek üzere tekrar evden ayrılmıştı. Kısa bir süre sonra köyde silah sesleri duyuldu. Ertesi gün, köy muhtarına bir kişinin öldürüldüğü bilgisi verildi. Kendisine eşlik eden 20-30 köylü ile birlikte Lice'ye giden muhtara Murat Tekdal'ın bedeni teslim edildi. Askerî birimlerin olayın ertesi günü düzenlediği rapora göre, bölgedeki bir operasyon sırasında askerler, 12 Eylül 2008'de gece saatlerinde, PKK örgütü mensubu olduğunu düşündükleri 3-4 kişiyle karşılaşmış, bu kişilere "teslim ol" çağrısı yapılmış, ancak ateş açılması üzerine yaklaşık 5 dakika süren bir çatışma yaşanmıştı. Sonrasında

³⁷⁵ Cangöz ve Diğerleri / Türkiye, § 128.

bölgede yapılan aramada dört kişiye ait ayak izi, bir miktar erzak ve Murat Tekdal'ın bedeni bulunmuştu. Tekdal'ın yanında, kullanılmamış iki fişekle dolu bir av tüfeği olduğu, ayrıca üzerinde koklamak amacıyla kullanılan tutkal bulunduğu belirtildi. Tüm bu veriler ışığında askeri makamlar, Tekdal'ın "kendisine sıradan vatandaş süsü veren bir terörist" olduğu sonucuna vardı ve savcıya "bir teröristin öldürüldüğü" bilgisini aktardı.

Ancak savcılık, olayın ardından 24 gün boyunca öldürme olayına dair hiçbir işlem yapmadı. Sadece olayın "bölücü terör örgütü mensuplarınca yapılan eylem" olduğundan hareketle dosyayı, o dönemde CMK'nin 250. maddesiyle görevli Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı'na gönderdi. Hazırlanan fezlekedede işlenen suç "devletin birliğini ve ülke bütünlüğünü bozma", Murat Tekdal ise "maktul/şüpheli" olarak nitelendirildi. Fezlekeye dayanarak Diyarbakır Cumhuriyet Savcılığı, 16 gün sonra, Murat Tekdal'ın hayatını kaybetmiş olması nedeniyle kovuşturmaya yer olmadığına karar verdi. Bu karara yapılan itiraz aşamasında ise, Tekdal'ın ölümüne ilişkin hiçbir bir ceza soruşturmasının başlatılmadığı ortaya çıktı.

Güvenlik birimlerince verilen bilgilerin sorgulanmaksızın kabul edildiği benzer bir yaklaşım, **Murat Yılmaz** dosyasında karşımıza çıkıyor. Hem Yılmaz'ın hem de aynı olayda ağır yaralanan Bişar Ayhan'ın el svaplarında sadece atış artığı olarak kabul edilmeyen antimuan tespit edildi. Olay sırasında grup tarafından atış yapıldığını gösteren bir delile ulaşılmamış olmasına rağmen savcı, askerlerin ifadeleri ve hazırladığı raporlardaki grubun örgüt mensuplarından oluştuğu "tespitini" sorgulamadı. Soruşturmanın hiçbir aşamasında termal kamerada görülen grubun silahlı olup olmadığı, tehdit oluşturmadığı veya ateş açıp açmadığı gibi konuları aydınlatmak için somut girişimde bulunmadı, sadece askeri birimlerin aktardığı bilgilerle yetindi.

Aynı yaklaşım **Nusret Kalkan** dosyasında da izlendi. Olay yerinde silah bulunmadı, Kalkan'ın üçüncü bir kişi için tehdit oluşturduğu yönünde herhangi bir veri de mevcut değildi. Buna rağmen Ağır Ceza Mahkemesi, jandarmaların "teslim ol" ihtarına uymadığı ve kaçtığı yönündeki tutanağını tartışmasız doğru kabul ederek, ölümcül güç kullanımının zorunluluğu değerlendirmeksizin eylemi yasalara uygun buldu.

Bir çıkış yolu olarak daimî arama kararı

Daimî arama, suç niteliği taşıyan bir eylemin failinin tespit edilemediği durumlarda, soruşturmanın kapatılmadan zamanaşımı süresi boyunca faile ulaşılması amacıyla sürdürüldüğü bir soruşturma yöntemidir. Savcılık, zamanaşımı süresi içerisinde belli aralıklarla kolluk birimleriyle yazışmalar yürütür ve failin belirlenmesine yönelik işlemleri talep eder. Soruşturmanın bu şekilde zamanaşımı süresine kadar açık tutulması,

AİHM ve AYM tarafından, soruşturmanın etkililiği bağlamında değerlendiriliyor. AYM çeşitli kararlarında, daimî arama kararlarının çoğu zaman yalnızca soruşturmanın akıbeti hakkında kolluğa bilgi verilmesi şeklindeki bir formalitenin yerine getirilmesinin ötesine geçemediğini saptadı. Cumhuriyet Başsavcılıklarının “daimî arama” yazılarında tarih ve sayı bilgileri haricinde, başvuruya konu olayla ilgili özel bir tespit veya araştırma faaliyetine dair bilgi bulunmuyor ve tamamıyla klişe ifadelerden oluşan şablon niteliğindeki tutanaklar kullanılıyor.³⁷⁶ Bu yöndeki kararlarının ardından AYM, soruşturmaların etkisiz olduğunun en geç daimî arama kararının verildiği tarihte fark edilmiş sayılması gerektiğini kabul etmeye başladı.³⁷⁷

Murat Tekdal dosyası ise incelediğimiz dosyalar arasında “dur” ihtarına uyulmaması iddiasıyla ölümcül güç kullanılan olaylarda daimî arama kararı verilen tek örnek olsa da oldukça dikkat çekici. Murat Tekdal’ın öldürülmesine yönelik olarak yukarıda belirtildiği gibi, savcılığın kovuşturmaya yer olmadığı kararına itiraz aşamasında, yani 9 Nisan 2010 tarihinde, Tekdal’ın ölümüne ilişkin hiçbir soruşturma başlatılmadığı ortaya çıktı. Murat Tekdal’ın yakınlarının AİHM’e yaptığı başvuru, 12 Aralık 2013’te Hükümete bildirildi.³⁷⁸ Bunun ardından Lice Cumhuriyet Başsavcılığı bir soruşturma başlattı ve 3 Haziran 2014’te daimî arama kararı verdi.³⁷⁹ Oysa AİHM’in Güler ve Tekdal / Türkiye kararını 10 Ekim 2017’de verdiği ve kararın da 5 Mart 2018’de kesinleştiği dikkate alındığında, AİHM henüz karar vermeden daimî arama kararı ile dosya sürüncemede bırakılmıştı. Bu durum, ölümcül güç kullanan kamu görevlilerinin tespiti ve sorumluluğunun belirlenmesini, dolayısıyla etkili soruşturmayı fiilen imkânsızlaştıran bir cezazırlık pratiğinin bilinçli olarak üretildiği sonucunu doğuruyor.³⁸⁰ Buradan hareketle de daimî arama kararının uygulanma biçimi, sonuçta sorumlulara yargı dokunulmazlığı sağlayan bir araç haline geliyor.³⁸¹

Eylemin ciddiyetiyle orantısız cezalar ve mahkûmiyet kararlarını fiilen hükümsüzleştiren uygulamalar

Soruşturma aşamasından kovuşturmaya geçildiği durumlarda mahkemeler, yaşamı tehdit eden suçların ve bedensel ve ruhsal bütünlüğe yapılan ağır saldırıların söz konusu

³⁷⁶ Salih Kılıç başvurusu, No. 2013/5330, 21 Ocak 2016, § 89.

³⁷⁷ Önder Asan başvurusu, No. 2018/18685, 16 Mart 2023, § 58; Abdulkarim Sevinik ve diğerleri başvurusu, No. 2021/33648, 16 Nisan 2025, § 48.

³⁷⁸ Güler ve Tekdal / Türkiye, § 4.

³⁷⁹ Hükümetin Erdoğan ve Diğerleri / Türkiye dava grubuna sunduğu 21 Temmuz 2022 tarihli eylem planı (DH-DD(2022)778), § 93.

³⁸⁰ Bu konuda AİHM’in yaklaşımı için bkz. Ataykaya / Türkiye, No. 50275/08, 22 Temmuz 2014, § 54.

³⁸¹ Ayrıca bkz. Ataykaya / Türkiye, § 52.

olduğu hâllerde bu ağır saldırıların cezasız kalmasına izin vermemeli³⁸², davayı gerekli olan ciddiyetle ele almalı ve caydırıcı etkisi olan bir ceza vermelidir.³⁸³ Oysa incelenen dosyalarda eylemin ciddiyetiyle orantısız cezalar verildiği, mahkûmiyet kararlarının cezanın infazının ertelenmesi, hükmün açıklanmasının geri bırakılması ve takdiri indirim gibi usullerle fiilen hükümsüz hâle getirildiği görülüyor.

Ali ve Ayşe Duran / Türkiye kararında AİHM, gözaltına alınan bir kişiyi döverek ölümüne sebebiyet verdikleri gerekçesiyle dört polis hakkında verilen hapis cezasının, kişiyi görev sırasında dövdükleri ve ölümüne sebebiyet verdiklerini dikkate alarak eTCK'nin 251. maddesi gereğince üçte bir oranında artırıldıktan (3 yıl 4 ay) sonra, polislerin “verdikleri ifadelerle, soruşturma ve ceza davası sırasında olayın aydınlatılmasına yardım ettikleri” gerekçesiyle takdiri indirim uygulanması ve cezalarının 2 yıl 9 ay 10 güne indirilmesini, mahkemenin takdir yetkisini ağır bir eylemin sonucunu hafifletmek için kullandığı şeklinde değerlendirir.³⁸⁴ *Külâh ve Koyuncu / Türkiye* kararında, cezanın infazının ertelenmesine ilişkin ceza kanunu düzenlemelerinin, söz konusu olaylarda uygulandığı şekliyle eylemin ağırlığıyla bağdaşmayan bir orantısızlık doğurduğu, mahkemelerin böylesi ağır bir cezai suçun asla ve asla tolere edilmediğini göstermek yerine, takdir yetkisini bu eylemin sonuçlarını hafifletmek için kullandığı sonucuna ulaşır.³⁸⁵ *Hasan Köse / Türkiye* kararında ise CMK'nin 231. maddesinde düzenlenen hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını, benzer suçların faillerinin cezadan kaçmasına imkân veren başlıca uygulamadan biri olarak nitelendirir. Zira denetim süresi sonunda mahkûmiyet hükmü ve kararın ceza dahil bütün hukuki sonuçları ortadan kalkar.³⁸⁶

İncelenen dosyalarda, az sayıda da olsa, mahkûmiyet kararlarının verildiği durumlar görülüyor. Ancak bu kararlarda dahi, çoğu kez takdiri indirim uygulandığı, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verildiği ya da hapis cezalarının adli para cezasına çevrildiği görülür. Örneğin üç kez Yargıtay denetiminden geçen **İbrahim Kılıç** dosyası, bu başlık altında özellikle ele alınmayı gerektirecek önemli hususlar barındırır. İddianamenin kabulünün ardından Mardin 2. Ağır Ceza Mahkemesi, ilk yargılamada,

³⁸² *Ali ve Ayşe Duran / Türkiye*, § 61.

³⁸³ Harris, O'Boyle ve Warbrick, s. 204.

³⁸⁴ *Ali ve Ayşe Duran / Türkiye*, § 68.

³⁸⁵ *Külâh ve Koyuncu / Türkiye*, § 42.

³⁸⁶ *Hasan Köse / Türkiye*, No. 15014/11, 18 Aralık 2008, § 38. Bu kararda ayrıca, Türkiye'nin benzer ihlallerin meydana gelmesinin önüne geçmek için, CMK'nın 231. maddesinde yer alan hükmün açıklanmasının geri bırakılması usulünün, özellikle devlet görevlileri tarafından kasten ölümcül veya potansiyel olarak ölümcül güç kullanılmasına ilişkin davalarda, ceza hukuku korumasının hem etkili hem de uygulamada caydırıcı olmasının sağlanmasına yönelik olarak, Sözleşme'nin 2. ve 3. maddeleri kapsamındaki gerekliliklere uygun olarak kullanılmasını sağlanması gerektiğini belirtir. Bkz. *Hasan Köse / Türkiye*, §§ 49-51.

sanığın kasıtlı bir şekilde ateş ettiğine dair somut bir delil bulunmadığı gerekçesiyle (CMK'nin 223/2-c maddesi uyarınca) polis memuru hakkında beraat kararı verdi. Ancak Yargıtay 1. Ceza Dairesi, mahkeme başkanının reddi talebi sırasında usulüne uygun işlem yapılmadığı gerekçesiyle kararı bozdu. Bozma kararı üzerine yapılan ikinci yargılamada mahkeme bu kez, sanığın beylik tabancasını çıkartıp havaya ateş etmesi ve/veya elinde tabanca ile maktule müdahale etmesinin PVSK ve TCK'nin 24 ve 25 maddeleri kapsamında hukuka uygunluk sınırları içinde kaldığı gerekçesiyle beraat kararı verdi. Bu ikinci karar da Yargıtay 1. Ceza Dairesi tarafından bozuldu. Yargıtay, özellikle İbrahim Kılıç'ın ensesinden vurulması olgusuna dikkat çekerek, delillerin titizlikle toplanmadığını ve değerlendirme sürecinin yetersiz olduğunu belirtti. Bozma kararında bu eksikliklerin giderilmesi için bir dizi adım (uygulamalı keşif, adli tıp incelemesi ve mermi giriş yönünün analizi) sıraladı. Bozma kararının ardından mahkeme, bu eksiklikleri gidererek yaptığı üçüncü yargılamada, sanık polis memurunun taksirle ölüme neden olduğu sonucuna ulaştı ve mahkûmiyet hükmü kurdu. Olaylar sırasında kalabalık içinde silah kullanan kişilerin bulunduğu ve kolluk kuvvetlerinin yetersiz kaldığı bir ortamda, sanık polis memurunun PVSK'nin 16. maddesi uyarınca silah kullanma yetkisine sahip olduğunu; havaya ateş etmeye çalışırken bir kişinin eline vurması nedeniyle silahın istemsizce ateş aldığını belirterek, hukuka uygunluk nedeninin sınırını taksirle aştığı değerlendirmesinde bulundu. Verilen 2 yıl 6 ay hapis cezasını, önce (TCK'nin 27/1-son maddesi uyarınca) üçte bir oranında indirdi [1 yıl 8 ay], ardından "[s]anığın geçmişi ve cezanın geleceği üzerindeki olası etkileri lehine takdiri indirim nedeni olarak kabul edildiğinden" (TCK'nin 62/1 maddesi uyarınca) altıda bir oranında takdiri indirim uyguladı [1 yıl 4 ay 20 gün]. Nihayetinde de "[s]anık hakkında taksirli suçtan hükmedilen hürriyeti bağlayıcı cezanın, sanığın kişiliği, sosyal ekonomik durumu ile suçun işlenmesindeki özellikler dikkate alınarak seçenek yaptırımlardan (TCK 50/1-a maddesi uyarınca) adli para cezasına" [24 eşit taksitte ödenmek üzere 10.100,00-TL] çevrilmesine karar verdi.

Bu kez dosya Yargıtay 12. Ceza Dairesi'nin önüne geldi. Daire, "sanığın havaya ateş etmek üzere silahını kaldırdığı sırada kalabalıktaki bir kişinin eline vurması nedeniyle elinin aşağı yönelmesi ve parmağın istemsiz hareket ederek silahın ateş almasının olağan olduğunu" belirtti. Bu nedenle, PVSK'nin 16. maddesi uyarınca silah kullanma yetkisi bulunan sanık polis memurunun kanun hükmünü yerine getirdiği ve bunu yaparken de hukuka uygunluk nedeninin sınırını aşmadığını değerlendirdi ve mahkûmiyet kararı yerine beraat kararı verilmesi gerektiği gerekçesiyle kararı bozdu. Mardin 2. Ağır Ceza Mahkemesi, bozma gerekçesini aynen kabul etti ve sanık polisin beraatine (CMK'nin 223/2-d maddesi uyarınca) karar verdi. Bu karar, Yargıtay 12. Ceza Dairesi tarafından onandı.

Nurhak Çartay dosyasında da Diyarbakır 1. Ağır Ceza Mahkemesi, "[s]anığın eyleminin ceza sorumluluğunu kaldıran nedenlerde sınırın kast olmaksızın aşılması olduğu ve olayın

seyri gözetildiğinde bilinçli taksir hali de söz konusu olmadığından; suçun işleniş biçimi, suçun işlendiği zaman ve yer, suç konusunun önem ve değeri, meydana gelen zararın ağırlığı, sanığın taksire dayalı kusurunun ağırlığı nazara alınarak, sanığın yasal savunma sınırını taksirle aşması nedeniyle” verdiği 3 yıl hapis cezasını, TCK’nin 27/1-son maddesi uyarınca beşte bir oranında indirdi [2 yıl 4 ay 2 gün] ve ardından, “[s]anığın duruşmadaki saygın tutumu”nu sanık lehine takdiri indirim nedeni kabul ederek cezada altıda bir oranında indirim uyguladı. Bu indirim neticesindeki 1 yıl 12 ay hapis cezasını da 20 eşit taksitte ödemek üzere 14.500,00-TL adli para cezasına çevirdi. Yargıtay 12. Ceza Dairesi, “olayın meydana geldiği bölgenin terör bölgesi olması, sanık polis memuru hedef alınarak araçtan ateş edilmesi, vaktin gece karanlığı olması, araç ile kaçıyor olmaları, sanığın tekrar ateş etme imkanı varken ateş etmemesi ve failleri hedef alarak değil yere doğru ateş etmiş olması hususları da bir arada değerlendirildiğinde; 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Yasasının 16. maddesi uyarınca silah kullanma yetkisi bulunan polis memuru olan sanığın, kanun hükmünü yerine getirdiği ve bunu yaparken de hukuka uygunluk nedeninin sınırını aşmadığının anlaşılması karşısında, beraatine karar verilmesi yerine hatalı değerlendirme ile mahkumiyetine karar verilmesi” gerekçesiyle bozma kararı verdi; Diyarbakır 1. Ağır Ceza Mahkemesi, bozma kararına uydu.

Yine **Nihat Kazanhan** dosyasında ise Cizre 1. Ağır Ceza Mahkemesi, ölümcül güç kullanan polis memuru hakkında kasten öldürme suçundan müebbet hapis cezası verdi. Ardından, Nihat Kazanhan’ın ölme olasılığının bulunduğunu öngördüğü ve bildiği halde bu duruma aldırma yapıp sonuca kayıtsız kalmak suretiyle (olası kastla) fiili işlediği için müebbet hapis cezasıyla cezalandırılmasına karar verdi; ancak polis memurunun eylemini haksız bir fiilin meydana getirdiği hiddet veya şiddetli elemin etkisi altında gerçekleştirdiği (yani haksız tahrikin söz konusu olduğu) gerekçesiyle 16 yıl hapis cezasıyla cezalandırdı. Bunun üzerine, son bir ceza indirimi olarak da “sanığın yargılama sürecindeki olumlu davranışları ve cezanın failin geleceği üzerindeki olası etkileri”ni gözeterek cezada altıda bir oranında indirim uyguladı. Neticede, polis memuru 13 yıl 4 ay hapis cezasıyla cezalandırıldı. İlaveten, dört polis memuru hakkında da kamu görevlisinin suçu bildirmemesi suçundan 5 ay hapis cezasıyla cezalandırılmalarına ancak hükümlerin açıklanmasının geri bırakılmasına karar verdi.³⁸⁷ Mahkeme, ölümcül güç kullanan polis memurunun haksız tahrik hükümlerinden yararlandırılmasında, olayın meydana geldiği yerde ve dönemde güvenlikle ilgili riskli durum gerekçesine dayandı. Ancak AYM, bu gerekçenin genel ve Nihat Kazanhan’dan bağımsız olduğunu; 12 yaşındaki Kazanhan’ın başkalarının eylemlerini önleme sorumluluğunun bulunmadığını belirtti.³⁸⁸ Ceza sorumluluğunu azaltan bir neden olarak düzenlenen haksız tahrik uygulamasının yaşam hakkının yasayla korunmasına ilişkin

³⁸⁷ Ayşe Kazanhan ve Mehmet Emin Kazanhan başvurusu, § 43.

³⁸⁸ Ayşe Kazanhan ve Mehmet Emin Kazanhan başvurusu, §§ 113-119.

pozitif yükümlülüğün etkili biçimde uygulanmamasına yol açtığını tespit etti.³⁸⁹ Bununla birlikte AYM, dört polis memuru hakkında sadece suçu bildirmeme suçundan hüküm kurulduğu yönündeki iddiaları incelemedi; haklarında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilen polis memurlarının, *Hasan Köse / Türkiye* kararında belirtildiği gibi cezadan kaçmasına imkan tanıdı.

d) Değerlendirme

Dur ihtarına uyulmaması iddiasıyla ölümcül güç kullanılmasına bağlı yaşam hakkı ihlallerinde, incelediğimiz dosyaların ortak paydası, yargı makamlarının hem soruşturma hem de kovuşturma aşamasında ölümcül güce başvurmanın mutlak zorunlu olup olmadığını neredeyse hiç tartışmamasıdır. Ölümcül güç kullanma yetkisi, mümkün olan en dar çerçevede, çoğu kez yalnızca “yetki var mı, meşru amaçlardan hangisine giriyor?” sorusuna indirgenerek ele alınıyor. Somut olayın tüm koşulları titizlikle incelenmiyor; AİHS’in 2. maddesinin 2. fıkrasında öngörülen “mutlak zorunluluk” kriteriyle kıyaslanabilir bir ölçüt uygulanmıyor. Nitekim Murat Yılmaz dosyasında savcının, “bölgedeki durum göz önünde bulundurulduğunda, kolluk kuvvetlerinin eylem açısından daha nesnel kriterleri bulunmamakla birlikte öznel kriterlere dayanması gerektiği”³⁹⁰ yönündeki değerlendirmesi, maalesef yargısal pratiğe de sirayet etmiş görünüyor. Yargı makamları, AİHS’in 2. maddesinin 2. fıkrasını, güvenlik güçlerine adeta açık çek verildiği şeklinde yorumluyor.

Bu tespitin güncel ve berrak bir karşılığı, AİHM’in dur ihtarına uyulmaması bağlamındaki en yakın tarihli kararlarından *Karadeniz ve diğerleri / Türkiye* davasında yer alıyor. Burada AİHM, yetkili makamların “ölümcül güç kullanımının gerekli olup olmadığı hususunu incelemediklerini”, bu durumun “her türlü cezasızlığı önlemek amacıyla sorumluları cezalandırma ve olayları açıklığa kavuşturma konusundaki istekliliği konusunda şüphe uyandırabileceğini” ve bu yüzden de “yeterince kapsamlı ve özenli soruşturmalar yürüttüklerinin kabul edilemeyeceği kanaatinde olduğunu” belirtiyor.³⁹¹

Benzer bir örüntü, AYM kararlarında da açıkça izlenebiliyor. AYM’nin bireysel başvurulara ilişkin kararları derlediği bilgi bankasında,³⁹² “güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanması” etiketiyle filtreleme yapıldığında, dur ihtarına uyulmaması iddiasına dayalı başvurularda çoğunlukla yaşam hakkının usul yönünden ihlaline karar verildiği görülüyor. Bu kararların

³⁸⁹ *Ayşe Kazanhan ve Mehmet Emin Kazanhan başvurusu*, § 121.

³⁹⁰ *Bişar Ayhan ve diğerleri / Türkiye*, § 34.

³⁹¹ *Karadeniz ve diğerleri / Türkiye*, §§ 113-115.

³⁹² Bkz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?Mudahale%5B%5D=289>.

arka planında tipik olarak şu örüntüyle karşılaşıyor: Yürütülen soruşturmalar yetersiz; kullanılan gücün Anayasanın 17. maddesi kapsamında meşru olup olmadığını saptamaya elverişli değil; bu nedenle mutlak zorunluluk değerlendirmesi de yapılamıyor. AYM'nin içtihadının ağırlıkla usul boyutuna yoğunlaşması da esasen bu yapısal örüntünün bir sonucu.

Bu durum, silah kullanma yetkisinin düzenlendiği PVSK'nin 16. maddesinin “yasayla koruma” seviyesinin tekrar değerlendirilmesini kaçınılmaz kılıyor. AYM, her ne kadar ilgili tüm kararlarında atıf yaptığı 16 Temmuz 2014 tarihli Cemil Danışman kararında, AİHM'in PVSK'nin 16. maddesine ilişkin tespitlerinin 2007 yılında 5681 sayılı Kanunla değiştirilmeden önceki haline yönelik olduğunu, yeni metne dair AİHM'nin bu yönde bir değerlendirmesinin bulunmadığını belirtse de,³⁹³ 2014 yılından bugüne verdiği kararlar durumun aksini gösteriyor.

3. Toplantı ve Gösterilerde Ölümcül Güç Kullanımı

a) Genel Bakış

“Toplanma” ifadesi, genel anlamda bir grubun belli bir amaçla özel ya da kamusal bir mekânda bir araya gelerek düşüncelerini ifade etmesi ve kamuoyu oluşturmaya çalışmasını ifade ediyor.³⁹⁴ Gösteriler, yürüyüşler, oturma eylemlerinin yanı sıra kutlama ya da yas içeren törenler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu çalışma kapsamında, gerek Newroz kutlamaları, Öcalan'ın Suriye'den çıkarılışı, Türkiye'ye getirilişi ya da doğum günü gibi her sene belirli tarihlerde düzenlenen gösteriler, gerekse Demokratik Toplum Partisi'ne açılan kapatma davası, kalekol yapımları, Kobani'nin kuşatılması, PKK örgütü üyelerinin mezarlarının tahrip edilmesi gibi dönemin gelişmelerine karşılık gelen protestolarda ve cenaze törenlerinde güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanımına başvurduğu durumlar incelendi.

Bu bölümde yer verilen örnekler, özellikle de 28 Mart 2006 olayları, 2000'li yıllarda Kürt illerinde kent merkezli gösterilerin giderek yaygınlaştığı ve sokak hareketliliğinin arttığı bir döneme işaret ettiği gibi, 2000'lerin güvenlikleştirme politikaları ve stratejilerinin gösteriler ve bu yolla dile getirilen politik taleplerin bastırılmasında giderek daha elverişli araçlara dönüştüğünü de gösteriyor. 2000'li yılların önemli güvenlik uygulamalarından biri olan zırhlı araçların kent merkezlerinde yaygınlaşması ve bundan kaynaklanan ihlallere ise ilerleyen bölümlerde yer verildi.

³⁹³ Cemil Danışman başvurusu, § 54.

³⁹⁴ 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (Resmî Gazete: 8 Ekim 1983, Sayı 18185), md. 2.

b) İlgili Hukuk

Toplantı ve gösterilere ilişkin temel mevzuat olan **2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nda** güç kullanımına ilişkin hükümler de mevcut. Kanun'un 24. maddesi, “kanuna uygun” başlayıp sonradan “kanuna aykırı” hale gelen ya da başından itibaren “kanuna aykırı” olan toplantılarda, topluluğa zor kullanılarak dağıtılacağı uyarısıyla veya bazı hallerde ihtara gerek olmaksızın zor kullanılabileceğini düzenlenir.³⁹⁵ **Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmelik'in** 16. maddesi de toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin “sükûn ve güven içinde” gerçekleşmesi için kolluğun alacağı önlemleri ve zor kullanma koşullarını düzenler.³⁹⁶

Kanun toplanma özgürlüğünün kullanımına mekân yasakları, zaman kısıtlamaları, bildirim zorunluluğu gibi düzenlemelerle önemli sınırlar çeker. Bu sınırlar içinde “kanuna uygun” bir toplantı veya gösteri yürüyüşü düzenlemek oldukça zordur. Kanun, örneğin spontane gerçekleştirilen ya da idare tarafından belirlenenler dışında bir yerde yapılan gösterinin -barışçıl olsa dahi- “kanuna aykırı” addedilmesi ve zor kullanılarak dağıtılabilesine imkân verir.³⁹⁷ Bu durum yalnızca toplanma özgürlüğünü değil, yaşam hakkını da ihlal eden kolluk uygulamalarının önünü açar.

“Toplumsal olaylara hassas” olan il ya da ilçelerde kurulması öngörülen Çevik Kuvvet Polisi, kentlerdeki toplantı ve gösterilerde görev alır.³⁹⁸ Çevik Kuvvet'in dağılmayan gruba karşı zor kullanımını kademeli olarak artıracak; gerektiğinde bedeni kuvvet, maddi güç ve geniş kapsamda tanımlanan “silah”³⁹⁹ kullanabileceği düzenlenir.⁴⁰⁰ Silah kullanımının gerekli olup olmadığı, kolluğun karşı karşıya kaldığı direncin “derecesine” ve “gereğine göre” gibi muğlak kriterlere göre belirlenir.

³⁹⁵ Bu durumlar, güvenlik kuvvetlerine karşı fiili saldırı, mukavemet veya korunan yerlere ve kişilere yönelik saldırı mevcut olması durumu ile toplantı ve gösteri yürüyüşüne silah, araç, alet veya maddeler veya sloganlarla katılımdır.

³⁹⁶ Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmelik (Resmî Gazete: 8 Ağustos 1985, Sayı 18836), md. 16.

³⁹⁷ Uluslararası hukukta barışçıl ve şiddet içeren gösteriler arasında yapılan ayırım, ulusal mevzuatta kanuna uygun veya aykırı gösteriler olarak ifade edilir.

³⁹⁸ Polis kuvvetlerine ek olarak, 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 11. maddesinin D fıkrasına 1996 yılında getirilen değişiklikle, valilere “ilde çıkabilecek veya çıkan olayların” önlenmesi için diğer illerden takviye kuvvet ve hatta askeri birlik yardımı isteyebilecekleri düzenlendi.

³⁹⁹ Polis Çevik Kuvvet Yönetmeliği, md. 4'teki tanıma göre, “Silah ve araç; cop, (normal veya elektrikli), sis ve gaz bombaları, tabanca, makineli tabanca, ve tüfek, gaz ve bomba tüfeği, dürbünlü tüfek ve benzeri vurucu, önleyici etkisiz hale getirici savunmaya elverişli aletleri, gaz, boyalı veya boyasız tazyikli su püskürtürten veya personeli ve malzemelerini taşıyan zırhlı veya zırhsız araçlar ile helikopterleri veya uçakları” kapsar.

⁴⁰⁰ Polis Çevik Kuvvet Yönetmeliği (Resmî Gazete: 30 Aralık 1982, Sayı 17914), md. 25.

Araştırma kapsamında incelenen dönemde yürürlükte olan bir diğer önemli düzenleme, İçişleri Bakanlığı'nın 2011 tarihli **Toplumsal Olaylarda Görevlendirilen Personelin Hareket Usul ve Esaslarına Dair Yönergesi'dir**.⁴⁰¹ Buna göre, müdahaleden önce güvenlik görevlilerinin öncelikle toplantı ve gösteri yürüyüşünün “kanunsuz” olduğunu duyurması, en az üç kere “dağılın” ihtarını yapması ve topluluğun dağılması için makul bir süre vermesi, ihtarla rağmen dağılmayan göstericilere kademeli olarak güç kullanması gerekir.⁴⁰² Ancak kolluk kuvvetlerine, korudukları yerlere ve kişilere karşı doğrudan bir saldırı söz konusuysa, ihtarla gerek olmaksızın ve yukarıda belirtilen zor kullanma aşamaları izlenmeksizin saldırı ile orantılı şekilde müdahale mümkündür.⁴⁰³ İlgili düzenlemede her ne kadar orantılılık ilkesi anılsa da somutlaştırılmadı. Yönergede ayrıca dikkat çekici olan, müdahalenin hazırlık aşamasına dair pozitif yükümlülüklerin gereği gibi yerine getirilmemesinin, örneğin kolluk kuvvetlerine daha hafif etkili araçların temin edilmemiş olmasının, daha ağır bir güç kullanımını mümkün kılabilmesidir.⁴⁰⁴

Toplantı ve gösteri yürüyüşlerine müdahalenin esasları büyük ölçüde ikincil mevzuatla belirlenmesine rağmen, bu düzenlemelerin tam metinleri kamuya açık değildir.⁴⁰⁵ Oysa güç kullanımına dair tüm mevzuatın kamuya açık (şeffaf) şekilde paylaşılması, demokratik denetim açısından zorunludur.⁴⁰⁶ Bu nedenle, burada yapılan değerlendirmeler, yalnızca erişilebilen dosyalardaki bazı belgeler ve AYM, AİHM ya da Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi⁴⁰⁷ gibi kurumların/organların aktardığı bilgilerle sınırlıdır.

⁴⁰¹ Çevik kuvvet birimleri, 2011 tarihli bu yönergeye kadar 1980 darbesi döneminden kalan 30 Aralık 1982 tarihli Çevik Kuvvet Birimlerinin Önleme ve Müdahale Planlarına İlişkin Yönergesiyle hareket etti.

⁴⁰² 25 Ağustos 2011 tarihli Toplumsal Olaylarda Görevlendirilen Personelin Hareket Usul ve Esaslarına Dair Yönerge, md. 10/7. İlk olarak tazyikli su sıkılır, ikinci aşamada göz yaşartıcı gaz silahlar ve mühimmatlar, üçüncü aşamada cop, dördüncü aşamada ise “darbe etkili, göz yaşartıcı gaz veya boya içeren kapsül vb. türde mühimmat atan” silahlar kullanılır.

⁴⁰³ 25 Ağustos 2011 tarihli Toplumsal Olaylarda Görevlendirilen Personelin Hareket Usul ve Esaslarına Dair Yönerge, md. 12/2.

⁴⁰⁴ 25 Ağustos 2011 tarihli Toplumsal Olaylarda Görevlendirilen Personelin Hareket Usul ve Esaslarına Dair Yönerge, md. 12/3. “Zor kullanma aşamalarında kullanılacak araçların müdahale edilecek birimlerde bulunmaması, bu araçların faal olmaması, bunları kullanacak uzman personelin bulunmaması, görev yoğunluğu, olay yerinin durumu, çevre koşulları ve kalabalığın durumunun bu araçların kullanımına mani olması halinde bir sonraki aşamasına geçilir”.

⁴⁰⁵ Basında yer alan bir habere göre, 2013 yılında Genelge No. 19'un içeriğine ulaşmak üzere yapılan bir bilgi edinme başvurusu, “Kurum ve kuruluşların, kamuoyunu ilgilendirmeyen ve sadece kendi personeli ile kurum içi uygulamalarına ilişkin düzenlemeler hakkındaki bilgi veya belgeler, bilgi edinme hakkının kapsamı dışındadır” denerek reddedildi. Bkz. “*Tear gas guidelines not the public's business: Police*” [Göz yaşartıcı gaz kullanımına ilişkin kurallar kamuoyunu ilgilendirmez: Polis], *Hürriyet Daily News*, 22 Ağustos 2013, <https://www.hurriyetdailynews.com/tear-gas-guidelines-not-the-publics-business-police-53056>.

⁴⁰⁶ Bkz. *Nachova ve Diğerleri / Bulgaristan*, § 102. Ayrıca bkz. Birleşmiş Milletler, *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions*, Christof Heyns (A/HRC/17/28), § 119.

⁴⁰⁷ Toplanma özgürlüğüne ilişkin *Oya Ataman / Türkiye* (No. 74552/01, 5 Aralık 2006) dava grubu kapsamında Hükümet tarafından Bakanlar Komitesi'ne sunulan eylem planlarında mevzuata dair çeşitli bilgiler yer sundu. İlgili evrak ve Komite kararlarına ulaşmak için bkz. <https://hudoc.exec.coe.int/?i=004-37415>.

Göz yaşartıcı gaz kullanımı

AİHM önüne gelen başvurularda, olay tarihinde göz yaşartıcı gaz kullanımına ilişkin yasal bir düzenlemenin bulunmamasını ihlal sebebi görmüştü.⁴⁰⁸ Bunun üzerine göz yaşartıcı gaz silahları ve mühimmatların kullanımına ilişkin ilk düzenlemeler 2008 yılında yapıldı. Ancak AİHM'in işaret ettiği "yasal düzenleme", ikincil mevzuatla karşılandı ve göz yaşartıcı gaz silahları ve mühimmatlarının kullanımı konusunda kanun ile düzenleme yapılmadı.⁴⁰⁹

AİHM ve AYM kararlarında aktarıldığı üzere, Şubat 2008'de **Göz Yaşartıcı Gaz Silahları ve Mühimmatları Kullanım Talimatı** ("Kullanım Talimatı") hazırlandı, bu Kullanım Talimatına atıf yapan ve kullanım koşullarını içeren bir genelge (Genelge No. 19) ise 2008'de Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından tüm kolluk birimlerine iletilti.⁴¹⁰ Buna göre, göz yaşartıcı gazlar "amirin şartları değerlendirmesi neticesinde" ve önceden uyarı yapıldıktan sonra, yalnızca gaz mühimmatı kullanımı kursu almış personel tarafından, "topluluğun veya kişinin direncine ve karşı koymasına orantılı olarak kademeli şekilde" kullanılabilir; "doğrudan insan vücudunu hedef alacak şekilde atılmaz" ve "direniş ve saldırısına son vermiş kişilere karşı asla kullanılmaz".⁴¹¹ Kullanım Talimatı ayrıca, kullanılan mühimmatın özellikleri, etki alanı ve kullanım talimatının bilinmesinin önemini vurgular. Kalabalığın büyüklüğü, hava koşulları gibi etmenlerin dikkate alınarak atış yapılması, açık alanlarda kaçış yollarının açık tutulması ve iyi tayin edilmesi gerektiğini de belirtir.⁴¹² Uluslararası ilkeler kapalı alanlarda gaz kullanılmaması gerektiğine işaret ederken,⁴¹³ Kullanım Talimatında "içerideki şahısları dışarıya çıkmaya zorlamak ve göz altına almak" amacıyla gaz kullanımı öngörülür.⁴¹⁴ AİHM ise 2008 yılında bu talimata referansla çıkartılan

⁴⁰⁸ Bkz. *Abdullah Yaşa / Türkiye*, No. 44827/08, 16 Temmuz 2013, § 49; *Ataykaya / Türkiye*, § 71.

⁴⁰⁹ Bu bölümde, çalışmanın zamansal sınırları (2000-2015) içinde kalan ikincil mevzuata, erişilebildiği ölçüde yer verildi. Ayrıca bkz. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 28 Mayıs 2016 tarihli Göz Yaşartıcı Gazlar, Gaz ve Savunma Tüfekleri ile Bunlara Ait Teçhizat ve Mühimmatın Kullanımı, Depolanması ve Kullanıcı Personelin Eğitimine Dair Yönergesi. Bkz. *Erdal İmrek başvurusu*, No. 2015/4206, 17 Temmuz 2019, § 27.

⁴¹⁰ Genelge metnine ulaşmak mümkün olmadığından belge tarihi teyit edilemedi. Ayrıca bkz. *Abdullah Yaşa / Türkiye*, § 28; *Ataykaya / Türkiye*, § 35; *Özlem Kır başvurusu*, No. 2014/5097, 28 Eylül 2016, § 30; *Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu*, No. 2013/9461, 15 Aralık 2015, § 30.

⁴¹¹ İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Göz Yaşartıcı Gaz Silahları ve Mühimmatları Kullanım Talimatı, Şubat 2008. Ayrıca bkz. *Özlem Kır başvurusu*, § 30.

⁴¹² Göz Yaşartıcı Gaz Silahları ve Mühimmatları Kullanım Talimatı.

⁴¹³ Bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, *Madde 21 (Barışçıl toplanma hakkı) hakkında Genel Yorum No. 37* (CCPR/C/GC/37), 17 Eylül 2020, § 87; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, *Guidance on Less-Lethal Weapons in Law Enforcement* (2020), para. 7.3.7; Uluslararası Af Örgütü, *Guidelines on the Right to Freedom of Peaceful Assembly* (ACT 30/8426/2024), 2024, s. 88.

⁴¹⁴ Kapalı alanlarda gaz el bombaları ve gaz fişeklerinin kullanılmayacağı 2013 tarihinde genelgeye dahil edildi. Bkz. 26 Haziran 2013 tarih ve "Çevik Kuvvet Personeli" konulu genelge (İçişleri Bakanlığı Genelge No. 2013/28, EGM Genelge No. 55).

genelgeyi yeterli görmedi.⁴¹⁵ AİHM'e göre yasal güvencelerin güçlendirilmesi,⁴¹⁶ gaz kullanımı konusunda daha açık kuralların benimsenmesi, kolluk personelinin uygun şekilde eğitilmesini ve denetlenmesini temin edecek bir sistem kurulması gerekir.⁴¹⁷

2013 yılında Gezi Parkı protestoları sırasında yaygın gaz kullanımına bağlı ölümlere ve ağır yaralanmalar yaşanması üzerine, Kullanım Talimatını detaylandıran ve kısmen sınırlandıran iki yeni genelge yayımlandı. Bu genelgeler, gaz kullanımından önce tazyikli su kullanımı, kapalı alanlarda gaz kullanımının yasaklanması, kullanılacak gaz türü ve miktarının en üst rütbeli amir tarafından belirlenmesi ve harcanan mühimmatın kayıt altına alınması gibi düzenlemeler ile bazı iyileştirmeler getirdi.⁴¹⁸ Haziran 2013 tarihli genelgede ayrıca gaz kullanımını azaltma yöntemlerinden biri olarak "yakalama ve gözaltı işlemleri"nin yapılması öngörüldü.⁴¹⁹

c) Genel İlkeler ve Yargının Tutumu

AİHM ve AYM'nin toplantı ve gösteriler bağlamında ölümcül güç kullanımına ilişkin yaklaşımı, operasyonlara ilişkin ilkelerle paralellik gösteriyor.⁴²⁰ Bununla birlikte, hakkın kendine içkin özellikleri de mevcut. Toplanma özgürlüğünün koruduğu temel hak alanı, siyasi nitelikte görüş açıklamalarıyla yakından ilgilidir. Bu bağlamda, toplantı ve gösteriler belli ölçüde günlük hayatı aksatabilir veya toplumda "rahatsızlık" yaratabilir; ancak toplumun buna tolerans göstermesi de gerekir. Bu yüzden barışçıl gösterilere müdahale edilmemesi esastır. Müdahale gerekiyorsa da bunun ölçütleri gösterinin "içeriğinden bağımsız" olmalıdır. Bir başka deyişle, göstericilerin kimliği, siyasi görüşü ya da devletle olan ilişkisi gösteriye müdahale gerekçesi olamaz.⁴²¹ BM Hukuk Dışı, Keyfi ve Yargısız İnfazlar Özel Raportörü'nün de vurguladığı gibi, "devlet gücünün siyasi muhalifleri ortadan kaldırmak için kullanıldığı" durumlardan biri "kolluk kuvvetlerinin, kendilerinden beklendiği düşüncesiyle, siyasi gösterileri engellemek için aşırı güç kullanmasıdır".⁴²²

⁴¹⁵ *Ataykaya / Türkiye*, § 73. Bu bölüm içinde ayrıca bkz. "Yasaya Uygunluk".

⁴¹⁶ *Abdullah Yaşa / Türkiye*, § 61.

⁴¹⁷ *Ataykaya / Türkiye*, § 72; *İzci / Türkiye*, No. 42606/05, 23 Temmuz 2013, § 99.

⁴¹⁸ Bkz. 26 Haziran 2013 tarih ve "Çevik Kuvvet Personeli" konulu genelge (İçişleri Bakanlığı Genelge No. 2013/28, EGM Genelge No. 55) ile 22 Temmuz 2013 tarih ve "Toplumsal Olaylarda Hareket Tarzları" konulu genelge (İçişleri Bakanlığı Genelge No. 2013/33, EGM Genelge No. 2013/64). Ayrıca bkz. *Özlem Kır başvurusu*, § 30.

⁴¹⁹ "Zırhlı araçlarla mobil müdahale birimleri oluşturularak hareket kabiliyeti artırılacak, yakalama ve gözaltı işlemleri yapılmak suretiyle de daha az gaz mühimmatı kullanılması sağlanacaktır". Bkz. 26 Haziran 2013 tarih ve "Çevik Kuvvet Personeli" konulu genelge.

⁴²⁰ Bu raporda bkz. "Yaşam Hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat" ve "Operasyonlarda Ölümcül Güç Kullanımı".

⁴²¹ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, *Genel Yorum No. 37*, § 22.

⁴²² Birleşmiş Milletler, *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions*, Christof Heyns (A/HRC/17/28), § 25.

Herkesin barışçıl toplanma özgürlüğü olduğunu hatırlatan Temel İlkeler'e göre de kolluk, şiddet içermeyen toplantılarda güç kullanımından kaçınmalı, gerektiğinde ise en düşük düzeyde güç kullanılmalıdır.⁴²³

Bir toplanmanın barışçıl olmaması, “ancak düzenleyici ve katılımcıların şiddete yönelik niyetinin, şiddete teşvikinin ya da toplanma sırasında şiddet eylemlerinin varlığı hâlinde” ve şiddetin toplanmaya “bir bütün olarak hâkim olması” durumunda söz konusu olur.⁴²⁴ Ancak toplanmanın barışçıl niteliğini yitirmesi, kolluğun yaşam hakkını koruma yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz.⁴²⁵ Temel İlkeler, şiddet içeren toplanmaların dağıtılmasında kolluk görevlileri “yalnızca daha az tehlikeli yöntemlerin uygulanabilir olmadığı durumlarda ve yalnızca gerekli olan asgari ölçüde ateşli silah kullanabileceğini” belirtir.⁴²⁶ Bu hâlde de kolluk görevlilerinin ateşli silah kullanmaları, 9 numaralı temel ilkede belirtilen istisnai koşulların varlığına bağlıdır.⁴²⁷ Kalabalığın içinde veya yakınında “tehlike arz etmeyen” kişilerin de bulunulabileceği düşünüldüğünde, bu istisnai koşulların da dar yorumlanması gerekir.

AIHS'in 2. maddesi ile Anayasanın 17. maddesinde “bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması” sırasında ölümcül güç kullanımına başvurulması istisna hâllerinden biri olarak kabul edilse de bu, barışçıl niteliğini kaybeden bir gösteride dahi kolluk kuvvetleri için bir “açık çek” değildir. Dolayısıyla, salt barışçıl olmadığından hareketle gösterinin dağıtılması için ölümcül güç kullanımına başvurulamaz. AYM'ye göre “protesto eylemlerinde, yakalamayı gerektiren durumlarda ve gösteriye katılanların kendi tutumundan dolayı fiziksel güce başvurmak mümkündür. Ancak bu durumda dahi bu tür bir güce sadece kaçınılmaz hâllerde ve orantılı olmak koşuluyla başvurulabilir”.⁴²⁸ Güç kullanımına müsaade edilebileceği hâllerde bile güdülen meşru amaç ile kullanılan

⁴²³ Temel İlke No. 12-13. Ayrıca bkz. yukarıda “Kolluk Kuvvetlerinin Güç Kullanımı Sonucu Yaşam Hakkı İhlali”.

⁴²⁴ Berke Özenç, *Türkiye'de Toplanma Özgürlüğüne Dair Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri Politika Belgesi* (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2025), https://www.hakikatadalethafiza.org/sites/default/files/2025-08/Tu%CC%88rkiye%E2%80%99de%20Toplanma%20O%CC%88zgu%CC%88rlu%CC%88g%CC%86u%CC%88ne%20Dair%20Temel%20Sorunlar%20ve%20C%CC%A7o%CC%88zu%CC%88m%20O%CC%88nerileri%20Politika%20Belgesi_indexed_13.3.2025.pdf, s. 23-24.

⁴²⁵ AIHM bazı kararlarında, başvuruya konu gösterilerin barışçıl olarak değerlendirilemeyeceğini kabul etti, bununla beraber jandarma ya da polislin göstericilere karşı ateş açarak güç kullanmasının mutlak zorunlu olmadığına karar verdi (Güleç / Türkiye, §§ 70-73; Şimşek ve Diğerleri / Türkiye, §§ 107-112). Ayrıca bkz. Venedik Komisyonu ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, *Barışçıl Toplanma Özgürlüğü Kılavuzu* (CDL-AD(2019)017rev), 15 Temmuz 2020, § 183; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, *Joint report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association and the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions on the proper management of assemblies* (A/HRC/31/66), 4 Şubat 2016, § 9; Giuliani ve Gaggio / İtalya.

⁴²⁶ Temel İlke No. 14.

⁴²⁷ Temel İlke No. 9.

⁴²⁸ *Azem Dora ve Kamile Dora başvurusu*, No. 2018/9578, 28 Aralık 2021, § 60.

araçlar arasında bir denge kurulması gerekir.⁴²⁹ AİHM, örneğin barışçıl olmayan bir gösterinin jandarma tarafından zırhlı araçtan kalabalığa ateş açılarak dağıtılmak istenmesinde⁴³⁰ veya göz yaşartıcı gaz, tazyikli su ya da plastik mermi gibi daha az hayati risk doğurabilecek yöntemlere başvurulmaksızın ateşli silah kullanılmasında⁴³¹ güç kullanımının mutlak olarak gerekli olmadığına ve ölçüsüz güç kullanımı nedeniyle yaşam hakkının ihlal edildiğine karar verdi.

28 Mart 2006 Olayları ve AİHM

28-30 Mart 2006 tarihlerinde Diyarbakır'da gerçekleşen gösteriler⁴³² sırasında çok sayıda kişi yaralandı veya yaşamını kaybetti. Bu dönemde yaşanan yaşam hakkı ihlallerine ilişkin -tespit edilebildiği kadarıyla- dokuz ayrı AİHM başvurusu yapıldı. Bu başvurular sadece kolluğun müdahalesinin neden olduğu ağır ihlalleri ortaya koymakla kalmadı, bazı mevzuat değişikliklerinin de önünü açtı.⁴³³

29 Mart 2006'da evlerinin balkonunda vurularak öldürülen 9,5 yaşındaki **Abdullah Duran dosyasında**, olaydan yaklaşık iki yıl sonra alınan tanık ifadelerinde polislerin taş atan göstericilere silahla karşılık verdiği ve üniformalı bir polisin eve doğru ateş ettiği beyan edildi. Abdullah Duran'ın üzerindeki ve merminin isabet ettiği ceketin incelenmesi ancak 2008 yılında yapıldı. Bu sırada hiçbir kolluk görevlisinin ifadesine başvurulmadı. 20 Ekim 2008'de daimî arama kararı verilmesinin ardından AİHM'e yapılan başvuruda Hükümet, dostane çözüm yoluna giderek Duran'ın aşırı güç kullanımı nedeniyle yaşam hakkının ihlal edildiğini şu ifadelerle kabul etti: "*Hükümet, Türk mevzuatı ve Hükümet'in bu tarz*

⁴²⁹ Güleç / Türkiye, § 71.

⁴³⁰ Bkz. Güleç / Türkiye, §§ 70-73. "Jandarmalar çok güçlü bir silah kullanmışlardır, çünkü görünüşe göre copları, çevik kuvvet kalkanları, tazyikli su, plastik mermileri ya da göz yaşartıcı gazları yoktur. Hükümetin de belirttiği gibi, Sırnak ilinin olağanüstü hal ilan edilmiş, olay tarihinde kargaşa çıkmasının beklenebileceği bir bölgede olması nedeniyle bu tür ekipmanın eksik oluşu daha da anlaşılabilir ve kabul edilemez bir durumdur."

⁴³¹ Şimşek ve Diğerleri / Türkiye, § 108.

⁴³² Bu raporda bkz. "Cezasızlık" bölümü içinde "28 Mart Olayları".

⁴³³ Bu bölümde yer verilen kararlara ek olarak Behçet Söğüt ve Diğerleri başvurusundan bahsetmek gerekir. 78 yaşındaki Halit Söğüt 28 Mart 2006'da yaralanarak hastaneye kaldırıldı ve daha sonra hayatını kaybetti. Otopsi raporunda ölüm nedeni olarak kafa travması belirtildi. Olay sırasında Söğüt'ün yanında olduğunu söyleyen kızı ise polislerin kalabalık içinde kendilerine saldırdığını beyan etti. Diyarbakır Emniyet Genel Müdürlüğü 18 polis memurunun ismini savcılığa verdi, savcılık 12 Aralık 2007'de (olaydan yaklaşık 21 ay sonra) ismi verilen polislerin ifadelerine başvurdu, neticede bu polisler hakkında delil yetersizliğinden kovuşturmayla yer olmadığına ve şüphelilerin tespiti için daimî arama kararı verilmesine karar verdi. AİHM, Halit Söğüt'ün öldürülmesine ilişkin başvuruda yaşam hakkının usul boyutuyla ihlal edildiğine, ancak maddi boyutuyla ihlal edilmediğine karar verdi. Mahkeme maddi yönden bir ihlal tespiti yapamamasının nedeninin soruşturmanın etkisizliği olduğuna işaret etti. Ancak bu karara Halit Söğüt'ün yaşı sebebiyle bu çalışma kapsamında yer verilmedi. Bkz. "Araştırma Kapsamı" bölümü. Ayrıca bkz. Behçet Söğüt ve Diğerleri / Türkiye, No. 22931/09, 20 Ekim 2015.

eylemlerin önüne geçme hususundaki kararlılığına karşın, başvuruçuların oğullarının ölümüne ilişkin mevcut davanın koşullarında olduğu gibi, aşırı güç kullanımından kaynaklanan bireysel ölümlerin gerçekleşmesini üzüntüyle karşılamaktadır.” Hükümet, etkili soruşturma yükümlülüğü de dâhil olmak üzere yaşam hakkının korunması için gerekli tedbirlerin alınacağını, ayrıca benzer olayların azaltılması için yeni yasal ve idari tedbirler getirildiğini belirtmiş olsa da⁴³⁴ dosyada somut ilerleme sağlanmadı.

22 yaşındaki **Tarık Ataykaya** da 29 Mart 2006 günü işten çıktıktan sonra kendisini gösterilerin içinde buldu, bu sırada gaz fişegi ile başından vurulduktan sonra yaşamını kaybetti. Otopside Ataykaya'nın başından çıkartılan plastik parçanın 12 numara gaz fişegine ait olduğu, ancak teşhis niteliği bulunmadığı belirtildi. Savcılık, olayın polis kayıtlarında yer almadığını da not ederek “olaylar sırasında güvenlik güçleri dışında gaz fişegi kullanan silahlı kişiler bulunduğu dair bir kaydın bulunmaması sebebiyle muhtemelen gaz fişeginin olaylara müdahale eden güvenlik güçlerince kullanıldığı” tespitini yaptı. Failin tüm araştırmalara rağmen tespit edilemediğinden bahisle 3 Nisan 2008’de daimî arama kararı verildi. Bunun üzerine yapılan bireysel başvuruda AİHM, Ataykaya'nın güvenlik güçlerinin attığı bir gaz fişegiyle öldüğünü, bu durumda güç kullanımının mutlak zorunlu olduğunun ispatının devletin yükümlülüğü olduğunu söyledi.⁴³⁵ Operasyon sırasında kar maskesi taktığı için gaz fişegini ateşleyen kolluk görevlisinin kim olduğunun soruşturma makamlarınca tespit edilemediğine, dahası kaç görevlinin gaz fişegi ateşlemeye elverişli silahları kullanmaya yetkili olduğunun belirsiz olduğuna da dikkat çekti. Savcılığa önce farklı yerlerde görevli üç polis memurunun bu silahları kullandığı bilgisi verilmiş, daha sonra 23 polis memurunun bu silahları kullanmaya yetkili olduğu söylenmiş, ancak hepsinin ismi verilmemiş; savcı ise yalnızca birkaç polis memurunun ifadesini almakla yetinmişti.⁴³⁶ Bu ifadeler de olaydan çok sonra alınmıştı (örneğin 10 ay ve 2 yıl). Emniyet makamlarının savcıya verdiği bilgileri muğlak bulan AİHM’e göre, “savcılığın tek amacının bir devlet dairesinden resmi bilgi almak olduğu düşünüldüğünde, polis yetkililerinin soruşturmadan sorumlu savcılıkla işbirliği yapmaması daha da anlaşılabilir bir hal almaktadır”.⁴³⁷ Polis memurunun kar maskesi takması ve teşhis edilmesine imkân sağlayacak herhangi bir işaret ya da numara taşımamasından ve Ataykaya'nın vurulmasının polis tutanaklarında yer almamasından hareketle AİHM, yerel makamların “göz yaşartıcı bombaları uygunsuz bir şekilde ateşlediğinden şüphelenilen güvenlik güçleri mensuplarının tespit edilmesini ve üst düzey görevlilerin sorumluluklarının belirlenmesini imkânsız kılan bir cezasızlık durumunu

⁴³⁴ Duran / Türkiye, No. 55768/11, 29 Ocak 2013.

⁴³⁵ Ataykaya / Türkiye, § 46.

⁴³⁶ Ataykaya / Türkiye, § 50.

⁴³⁷ Ataykaya / Türkiye, § 51.

kasıtlı olarak [yarattığını] ve böylece etkili bir soruşturma yürütülmesini engelle[diğini]” tespit etti.⁴³⁸ Polislerin ifadeleri çok geç alınmış; görgü tanıklarının gaz fişeginin düz bir açıyla atıldığına yönelik ifadelerine rağmen fişegin nasıl ateşlendiğine dair herhangi bir uzman raporu alınmamıştı. AİHM, olay tarihinde yürürlükte olan mevzuatın gaz fişeklerinin gösterilerde kullanımına ilişkin spesifik hükümler içermediğinin altını çizerek “polis memurlarının önemli ölçüde özerk hareket edebildikleri ve düşüncesizce inisiyatif alabildikleri” sonucuna vardı ve bu durumun “uygun eğitim ve talimat verilmiş olsaydı” önlenebileceği kanaatindeydi.⁴³⁹

Böylece, Tarık Ataykaya’nın ölümüne ilişkin ciddi bir soruşturma yürütülmediğinden bahisle yaşam hakkının usul boyutunun ihlal edildiğine; Tarık Ataykaya’ya yönelik ölümcül güç kullanımının “mutlak zorunlu” ve orantılı olduğunun da ispat edilememesi nedeniyle yaşam hakkının maddi boyutunun ihlal edildiğine karar verdi. Buna ek olarak AİHM, istisnai bir biçimde Türkiye’nin alması gereken genel ve bireysel önlemlere işaret etti.⁴⁴⁰ Mahkeme, devam eden soruşturmada Ataykaya’nın ölümünden sorumlu kişilerin teşhis edilmesi ve cezalandırılması için etkili bir soruşturma yürütülmesi gerektiğini ve gaz fişeklerinin kullanımıyla bağlantılı ölüm ve yaralanma riskini azaltmak için gaz fişeklerinin uygun ve güvenli kullanımına ilişkin güvencelerin güçlendirilmesinin zorunlu olduğunu belirtti.⁴⁴¹

AİHM, 17 yaşındaki **Mahsum Mızrak**’ın 30 Mart 2006’da katıldığı gösteride gaz fişegiyle vurularak öldürülmesine ilişkin başvuruda da Ataykaya kararındaki tespitlerden uzaklaşmadı.⁴⁴² Soruşturmada Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü savcılığa üç polis memurunun ismini vermiş, ancak Diyarbakır Valiliği, polis memurlarının görevlerini yaptıkları ve göstericilere doğrudan gaz fişegi atmadıklarını söyleyerek haklarında soruşturma izni vermemişti. Bu kararın itiraz üzerine kaldırılmasının ardından üç polis hakkında “olası kast sonucu ölüme neden olma” suçundan dava açıldı. Yargılama sırasında Mahsum Mızrak’ın kafasından çıkartılan gaz fişeginin yerine adli emanette av tüfeği fişegi konulduğu tespit edildi.⁴⁴³ AİHM başvurusu, yargılama ilk derece mahkemesinde devam ederken, 2012 yılında yapıldı. 2013 yılında ise Mahsum Mızrak ile aynı gün, 30 Mart 2006’da Diyarbakır’daki gösteriler

⁴³⁸ *Ataykaya / Türkiye*, § 54.

⁴³⁹ *Ataykaya / Türkiye*, § 57.

⁴⁴⁰ Mahkeme’nin gaz fişeklerinin kullanımı bağlamında ihlallerin giderilmesi için AİHS md. 46 uyarınca Türkiye’nin alması gereken tedbirlere işaret ettiği bir diğer karar için bkz. *Abdullah Yaşa ve Diğerleri / Türkiye*, § 61.

⁴⁴¹ *Ataykaya / Türkiye*, §§ 73-75.

⁴⁴² *Mızrak ve Atay / Türkiye*, No. 65146/12, 18 Ekim 2016.

⁴⁴³ Ancak görevliler hakkında açılan soruşturma daha sonra kovuşturmayaya yer olmadığı kararıyla sonuçlandı.

sırasında evden çıkıp teyzesine giderken gaz fişegi ile vurulan **Enes Ata'nın**⁴⁴⁴ öldürülmesine ilişkin davaların birleştirilmesine karar verildi. Böylece Mahsum Mızrak davasının yirmi ikinci duruşmasında Enes Ata davasının ilk duruşması görüldü. AİHM, 2016 yılında *Mızrak ve Atay / Türkiye* kararını verdiğinde yargılama halen devam ediyordu.

AİHM'e göre, "Aslında ne soruşturma ne ceza davası, somut olayda göz yaşartıcı gaz kullanılmasının uygunsuz biçimini haklı gösterecek bir açıklama getirmiştir. Dosyadan, özellikle kolluk kuvvetlerine mensup birçok görevlinin söz konusu gösteriler sırasında kaotik bir şekilde göz yaşartıcı gaz kullandığı anlaşılmaktadır."⁴⁴⁵ Mahkeme, Mızrak'ın yaralanma biçiminin gaz fişeginin "çan şeklinde değil de, doğrudan ve gergin olarak atıldığını" gösterdiğini, bu atışların ölümcül yaralanmalara yol açabileceğinden bir kolluk pratiği olarak uygun kabul edilemeyeceğini belirtti.⁴⁴⁶ Ölümcül güç kullanımının mutlak zorunlu olduğunun ispat edilemediğini, Mızrak'a yönelik tehlikenin en aza indirilmesi için gerekli özenin gösterilmediğini ve kolluk kuvvetlerince alınan bu tedbirlerdeki ihmalin gaz fişeklerinin kullanımına ilişkin uygun bir yasal düzenleme bulunmamasından da kaynaklandığını belirtti.⁴⁴⁷ Usul yönünden incelemesinde ise AİHM, makul sürede araştırma yapılmaması, hangi polislerin gaz fişegi kullandığının net şekilde tespit edilememesi, polislerin görevlerini ifa ettikleri gerekçesiyle başta soruşturma izni verilmemesi, gaz fişeginin adli emanetten kaybolması gibi hususların yargı süreçlerinin titiz yürütülmediğine işaret ettiğini belirtti; polislerin ifadelerinin olaydan yaklaşık bir buçuk yıl sonra alınmasının, davanın ise neredeyse olaydan üç yıl sonra açılmasının soruşturma mercileri ile polisler arasında "gizli bir işbirliğine (*collusion*)" işaret edebileceği ve güvenlik güçlerinin eylemlerinin cezasız bırakılacağı izlenimini yaratabileceğini söyledi.⁴⁴⁸ Yaşam hakkının hem maddi hem de usul boyutunun ihlal edildiğine karar verdi. Bu karardan iki yıl sonra, 2018 yılında, tüm sanık polis memurları "suçların sanıklar tarafından işlendiği sabit olmadığı" gerekçesiyle beraat etti.⁴⁴⁹

AİHM, **Emrah Fidan, İlyas Aktaş, Mehmet Akbulut, Mehmet Işıkcı ve Mustafa Eryılmaz'ın** öldürülmelerine ilişkin beş farklı başvuruda ise kabul edilemezlik kararı

⁴⁴⁴ Enes Ata, 30 Mart 2006'da Diyarbakır'da okuldan eve erken dönüp teyzesine gitmek üzere evden çıktığı sırada gaz fişegiyle vuruldu. Enes Ata'nın öldürülmesine ilişkin sürece dair bir AİHM kararı bulunmuyor.

⁴⁴⁵ *Mızrak ve Atay / Türkiye*, § 56.

⁴⁴⁶ *Mızrak ve Atay / Türkiye*, § 57.

⁴⁴⁷ *Mızrak ve Atay / Türkiye*, § 58.

⁴⁴⁸ *Mızrak ve Atay / Türkiye*, § 62.

⁴⁴⁹ Şubat 2019'da usuli eksiklikler nedeniyle karar bozuldu, ancak 10 Ekim 2019'da yeniden verilen beraat kararı bu sefer onanarak kesinleşti. Kesinleşme sonrası AYM'ye yapılan bireysel başvurular bu yayının hazırlandığı tarihte halen derdestti.

verdi.⁴⁵⁰ Bu dosyalarda soruşturmalar etkisiz yürütülmüş, neticede hepsinde daimî arama kararları verilmişti. Ancak AİHM, başvuruçuların en geç daimî arama kararları verildiğinde soruşturmaların etkisiz olduğunun farkına varmaları gerektiğini söyleyerek bu başvuruları süre aşımından kabul edilemez buldu.⁴⁵¹ Oysa kendisi de kabul edilemezlik kararlarında bu dosyalarda soruşturmanın etkisiz olduğuna işaret ediyordu.

28 Mart 2006'da gösteriler sırasında vurulduktan sonra yaşamını kaybeden 17 yaşındaki **Mehmet Akbulut** dosyasında savcılık, 2007 yılında Mehmet Akbulut'un ailesinin ve komşularının ifadelerini almış; dosyadan görülebildiği kadarıyla tanık ya da şüpheli olarak herhangi bir kolluk görevlisinin beyanına başvurmamıştı. Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü ise savcılığa gönderdiği yazıda 28 Mart'ta 10 Nisan Polis Karakolu civarında göstericilere karşı ateşli silah kullanılmadığını belirtti. 2010 yılında alınan ekspertiz raporunda Mehmet Akbulut'un vücudundan çıkartılan bir adet kurşun parçasının 9 mm çapında silahtan atıldığı tespit edilmesine rağmen, savcılığın mukayeseli inceleme talebine karşılık ancak 2013 yılında yeni bir rapor hazırlandı. Diyarbakır Kriminal Polis Laboratuvarı, kendisine gönderilen 195 silah ve 975 adet kovan ve mermi çekirdeğini inceleyerek 9 mm çaplı parçanın mukayese için gönderilen silahlardan atılmadığı sonucuna vardı. Bu rapor üzerine daimî arama kararı verildi. Bu gelişmeler ışığında AİHM ise "anlamlı bir soruşturma yürütülmediğinin açık olması gerektiğini" söylemekle birlikte, başvuruçuların kendisine çok geç başvurduklarını belirterek başvuruyu kabul edilemez buldu.⁴⁵²

Üniversite öğrencisi 24 yaşındaki **İlyas Aktaş** ise gösteriler sırasında vurulduktan sonra yaşamını kaybetmişti. Otopsi işlemleri sırasında vücutta bulunan plastik parçanın 12 numara gaz fişekleri içinde yer aldığı, ancak üzerinde atıldığı silaha ait karakteristik nitelikte izler oluşmadığı rapor edildi. 19 Ocak 2007'de dosyada daimî arama kararı verildi. 10 Haziran 2008 tarihinde Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü, olay tarihinde Diyarbakır'da görevli kolluk personelinin listesini dosyaya sundu. Bunun üzerine 30 Aralık 2009'da savcılık, olay günü İlyas Aktaş'ın vurulduğu 10 Nisan Karakolu civarında görevli ve model-10 marka gaz tüfeği kullanan personele ilişkin bilgi talep etti. Emniyet Müdürlüğü'nden gelen 23 Şubat 2010 tarihli cevapta, özel harekât şube müdürlüğü kayıtlarında model-10 tipi gaz tüfeği bulunmadığı, çevik kuvvet şube müdürlüğü kayıtlarında ise olay günü model-10 tipi gaz tüfeğini zimmetine alan personel tespit edilemediği yazıyordu. Emniyet aynı zamanda

⁴⁵⁰ Bkz. *Torlak ve Diğerleri / Türkiye*, No. 48176/11, 13669/12, 62981/12, 29 Mayıs 2018; *Aktaş / Türkiye*, No. 449/12, 7 Temmuz 2020; *Akbulut / Türkiye*, No. 9477/12, 7 Temmuz 2020.

⁴⁵¹ AYM'nin zorla kaybetme davalarında benimsediği benzer bir tutumunun eleştirisi için bkz. Hülya Dinçer, "Türkiye'de Cezasızlığın İnşasında Yeni bir Hukuki Aktör Olarak Anayasa Mahkemesi", *Ankara Barosu XI. Uluslararası Hukuk Kurultayı* (9-12 Ocak 2020), Ankara.

⁴⁵² *Akbulut / Türkiye*, No. 9477/12, 7 Temmuz 2020, §§ 24-25.

olay günü görev yapan “gazlı müdahale timinde” bulunan çevik kuvvet personelinin isim listesini savcılık ile paylaştı. Ekim 2010 ile Temmuz 2011 tarihleri arasında bu listede ismi yer alan 11 polis memurunun ifadelerine başvuruldu. Olayın üzerinden yaklaşık beş yıl geçtiğinden, artık bu memurlar başka illerde görev yapıyordu. Polis memurları, ifadelerinde o gün kullandıkları gaz tüfeğinin başka bir model olduğunu, model-10 tipi gaz tüfeği kullanmadıklarını belirttiler. Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü’nden gelen 13 Mart 2012 tarihli yazıda da Diyarbakır’da görevli ya da çevre illerden gelen takviye personelin bu tip gaz tüfeği kullandığına ilişkin bir bilgi veya belgenin kayıtlarda bulunmadığı belirtildi. 11 Aralık 2012’de savcılık, İlyas Aktaş’ın vücudunda bulunan plastik parçanın gaz fişeginden geldiği tespit edilmiş olsa da *“İlyas Aktaş’ın polis memurlarının kullandığı gaz tüfeği sonucu vefat ettiğine dair soyut iddiayı haklı kılacak herhangi bir delil bulunmadığı gibi şahsın eylemlere katılan kişi ya da kişilerce yaralanmış olmasının da mümkün olduğu”* gerekçesiyle ifadesi alınan 11 polis memuru hakkında delil yetersizliği nedeniyle kovuşturmayaya yer olmadığına karar verdi.

İdari yargı sürecinde ise Aktaş’ın “ölümüne sebep olan merminin kim tarafından atıldığı tespit edilememiş ise de atılan merminin Emniyet kayıtlarında bulunan model-10 gaz tüfeğine ait 12 mm gaz fişegi olması” ve savcılığın da bu kapsamda soruşturma yürütmesini dikkate alarak, mahkeme “ölüm olayının güvenlik güçlerinin (emniyet yetkililerinin) açtığı ateş sonucu meydana geldiği” sonucuna vardı ve Aktaş ailesine hem maddi hem manevi tazminat ödenmesine karar verdi. AİHM de soruşturmada atılan adımlar arasında ciddi gecikmeler olduğunu kaydetmesine ve “başvurucuların oğlunun öldürülmesine ilişkin yürütülen soruşturmanın etkililiğinin, soruşturmanın daha ilk aşamalarından sorgulanabilir hâle geldiğini” tespit etmesine rağmen, 1 Aralık 2011’de yapılan başvuruda süre aşımı nedeniyle kabul edilemezlik kararı verdi.⁴⁵³

AİHM’in süre aşımından kabul edilemezlik kararı verdiği diğer dosyalarda da soruşturmalar eksik yürütülmüş ve yeterli araştırma yapılmadan daimî arama kararları verilmişti. 29 Mart 2006 günü evden çıktıktan sonra vurulan ve hastaneye kaldırıldıktan sonra yaşamını kaybeden 17 yaşındaki **Emrah Fidan**’ın otopsi işlemleri sırasında beyininden 2 mm çapında bir metal parça (saçma) çıkartıldı, ancak Diyarbakır Kriminal Polis Laboratuvarı Ekspertiz Raporu’nda bu parçanın üzerinde ateşli bir silahtan atıldığını gösterir nitelikte herhangi bir karakteristik iz bulunmadığı ve teşhis niteliği olmadığı belirtildi. Erişilebilen bilgilere göre, savcılık 2007 yılının farklı aylarında Emrah Fidan’ı hastaneye götüren taksicinin, hastanede görevli bazı doktor, hemşire ve personelin tanık sıfatıyla ifadesine başvurdu. Hastanede görevli polis memuru dışında herhangi bir kolluk görevlisinin ifadesi alınmadı. Bu aşamada savcılık, Emrah Fidan’ın vurulması olayını aydınlatmaktan ziyade, hastaneye

⁴⁵³ Aktaş / Türkiye, §§ 25-26.

ilk getirildiğinde yanlış bir isimle kaydedilmiş olması olgusuyla daha çok ilgilendi. 1 Aralık 2009'da daimî arama kararı verildikten sonra soruşturmada herhangi bir gelişme yaşanmadı.⁴⁵⁴ Benzer şekilde, 29 Mart 2006'da vurulduktan sonra yaralı olarak kaldırıldığı hastanede yaşamını kaybeden 25 yaşındaki **Mustafa Eryılmaz**'ın otopsi işlemleri sırasında beyninden deforme bir mermi çıkartılmıştı. Ancak 12 Nisan 2006 tarihli Diyarbakır Kriminal Polis Laboratuvarı Ekspertiz Raporu'nda, merminin karakteristik izlerinin zarar gördüğü, ancak mukayese edilen mermi çekirdeklerinin özelliklerine göre sonuç tespit edilebileceği belirtildi. Dosyada herhangi başka bir işlem yapılmaksızın 13 Ekim 2006'da daimî arama kararı verildi.

Değerlendirme

28 Mart 2006 olaylarına ilişkin AİHM başvuruları, o dönemde kolluğun gösterilere müdahalesinde yaşanan ağır hak ihlallerinin önemli bir kesitini sunuyor. Kolluk, 28 Mart olayları sırasında “pervasız” biçimde göz yaşartıcı gaz kullanmış ve kişileri doğrudan hedef alarak ateş etmiş, kısa ve uzun namlulu silahlarla göstericilere karşı “mutlak zorunlu” olmadığı halde ateşli silah kullanmıştı. Neticede bu şiddetin hedefi yalnızca göstericiler olmadı, yoldan geçenler ve hatta evinin balkonunda bulunan kişiler dahi yaralandı ve yaşamını yitirdi.

Olaylar sırasında kolluk görevlilerinin kar maskesi takarak kimliklerini gizlemesi, soruşturma süreçlerinde savcılıkların olay yerinde görevli kişileri tespit etme konusunda isteksiz davranması, emniyet ve jandarma birimlerinin soruşturma makamlarıyla iş birliği yapmaması, kritik delillerin toplanmaması ya da toplanmışsa da kaybolması gibi uygulamalar, sorumluların cezasız bırakılmasına neden oldu. Tüm bu eksiklikler sonucunda ya sorumlu kişiler hiçbir zaman tespit edilemedi ya da aradan seçilerek yargılananlar delil yetersizliği ve benzeri sebeplerle ceza almadı. AİHM ise bazı olaylarda yaşam hakkının maddi ve/veya usul boyutunun ihlal edildiğine karar verdi, diğer bazı başvuruları ise süre aşımı gerekçesiyle kabul edilemez buldu. Buna karşın, ihlal kararlarının ardından yargı süreçlerinin AİHS'in gereklerini tam olarak yerine getirecek şekilde yürütüldüğü de söylenemez. Neticede, yürütülen hukuk mücadelesine ve sonucunda elde edilen ihlal kararlarına rağmen ailelerin adalet arayışı sonuçsuz kaldı.

⁴⁵⁴ Emrah Fidan'ın ailesi idare mahkemesinde açtıkları tazminat davasının reddinin kesinleşmesinden sonra; AYM'ye de başvurdu. AYM de “soruşturma sürecinin 2014 yılından sonra artık yeni bir şey üretmediği” tespitini yapmakla birlikte, başvuru sahiplerinin bireysel başvuru süresini aştıkları gerekçesiyle yaşam hakkının ihlal edildiğine ilişkin iddialarını kabul edilemez buldu. Tazminat taleplerinin reddedilmesi nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddiasının ise “kanun yolu şikayeti” olduğundan bahisle açıkça dayanaktan yoksun buldu. Bkz. *Hürriyet Fidan ve Medeni Fidan başvurusu*, No. 2020/20288, 15 Mayıs 2024.

(i) Yasaya Uygunluk

Kolluk görevlilerinin güç ve silah kullanımının açık, caydırıcı ve koruyucu nitelikte bir yasal ve idari çerçeve ile sınırlandırılması gerekir.⁴⁵⁵ Oysa toplantı ve gösteri yürüyüşlerine özgü mevzuat açısından AİHM, 28 Mart 2006 olaylarının gerçekleştiği dönemde gösterilerde göz yaşartıcı gazların kullanımına dair herhangi bir kural ya da yönerge olmadığını özellikle vurguladı; bu durumun yaşam hakkına “kanun ile” getirilmesi gereken düzeyde koruma sağlamadığına işaret etti.⁴⁵⁶ AİHM, bu tespitle de yetinmedi, *Abdullah Yaşa ve Ataykaya* kararlarında, istisnai bir yola başvurarak AİHS’in 46. maddesi kapsamında ihlali gidermek için alınması gereken genel ve bireysel önlemlere dair Türkiye’ye yol gösterdi. 15 Şubat 2008 tarihli Emniyet Genel Müdürlüğü genelgesinin göz yaşartıcı gaz kullanımının koşullarını ortaya koyduğunu kaydetse de bu genelgenin tek başına yeterli olmadığını ve daha ayrıntılı düzenlemelerle fişeklerin doğru kullanımını sağlayacak güvencelerin güçlendirilmesi gerektiğini vurgular.⁴⁵⁷ Benzer şekilde, İzci kararında da göz yaşartıcı gaz kullanımına ilişkin daha açık kuralların benimsenmesinin, kolluk personelinin uygun şekilde eğitildiğini ve gösteriler sırasında denetlendiğini temin edecek ve herhangi bir güç kullanımı durumunda bunun gerekli, ölçülü, makul olup olmadığının olay sonrasında değerlendirilmesini sağlayacak bir sistem kurulmasının elzem olduğunu belirtir.⁴⁵⁸ *Ataykaya* kararında ise devletin bu güvenceleri güçlendirmesi gerekliliğini tekrarlar. AİHM’e göre, Türkiye’deki düzenlemeler AİHS gereklerine uyumlu hale gelmediği sürece, potansiyel olarak ölümcül olan bu silahların gösterilerde kullanımı yeni ihlallere yol açacaktır.⁴⁵⁹

Benzer bir yaklaşım AYM tarafından da dile getirilir: “operasyonlarda gaz silahı kullanımı konusunda kolluk güçlerini yetkilendiren ve kullanım yöntemini yeterli ve etkili bir şekilde düzenleyen mevzuatın bu silahların keyfî ve aşırı kullanımına engel olacak ve kişiyi istenmeyen kazalara karşı koruyacak güvenceleri içermesi gerekmektedir”.⁴⁶⁰ Bununla beraber AYM, önüne gelen başvurularda söz konusu ikincil mevzuattaki düzenlemeleri anmakla yetinip, bunlar hakkında herhangi bir değerlendirme yapmaz.

⁴⁵⁵ AİHM kararları için bkz. *Ataykaya / Türkiye*, § 48; *Makaratzis / Yunanistan*, § 59. AYM kararları için bkz. *İpek Deniz ve diğerleri başvurusu*, No. 2013/1595, 21 Nisan 2016, § 149, *Murat Çakmak başvurusu*, § 79. Ayrıca bkz. bu raporun “Yaşam Hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat” bölümü.

⁴⁵⁶ *Abdullah Yaşa / Türkiye*, § 48-49; *Ataykaya / Türkiye*, § 57.

⁴⁵⁷ *Abdullah Yaşa / Türkiye*, § 61.

⁴⁵⁸ *Ataykaya / Türkiye*, § 72; *İzci / Türkiye*, § 99.

⁴⁵⁹ *Ataykaya / Türkiye*, § 73.

⁴⁶⁰ *Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu*, § 60.

(ii) Mutlak Zorunluluk

Genel ilkelerle paralel olarak, toplantı ve gösteri yürüyüşleri bağlamında da (i) ölümcül güç kullanımının mutlak zorunlu olup olmadığı ve son çare olarak kullanılıp kullanılmadığı ve (ii) ölümcül güç kullanımının olayın niteliğiyle (örneğin maruz kalınan saldırıyla) orantılı olup olmadığı,⁴⁶¹ olayı çevreleyen tüm koşullar ve bütün aşamalar dikkate alınarak değerlendirilmelidir.⁴⁶² Kamu makamları tarafından güç kullanımına ilişkin yeterli açıklama yapılamadığı takdirde, AYM ya da AİHM yaşam hakkının maddi boyutuyla ihlal edildiğine karar verilebilir.⁴⁶³

Hazırlık Aşaması

Operasyonlarda olduğu gibi, toplantı ve gösterilerde de müdahalenin hazırlık aşaması ölümcül güç kullanımının “mutlak zorunlu” olup olmadığına ilişkin değerlendirmede büyük önem taşır. Uygun bir hazırlık yapılması, güvenlik ve sağlık açısından doğabilecek riskler de değerlendirildiğinde, kitlesel gösteriler bakımından daha da önemlidir. Hazırlık aşaması incelenirken, yetkililerin uygun biçimde planlama yapıp yapmadığı, kolluk görevlilerine açık ve yeterli talimatlar verilip verilmediği, güç kullanan kolluğun yeterli eğitime sahip olup olmadığı, olası riskleri en aza indirmek için gerekli tedbirleri alıp almadıkları ve ölümcül güç kullanımına başvurulmasında ihmalleri bulunup bulunmadığının değerlendirilmesi gerekir.⁴⁶⁴ Dolayısıyla, yalnızca fiilen güç kullanan kolluk görevlisinin eylemleri değil, “eylemlerin planlanması ve kontrolü dahil olayın bütün aşamaları” dikkate alınır.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Dilan Dursun başvurusu, No. 2015/18831, 2 Kasım 2022, § 67.

⁴⁶² Ataykaya / Türkiye, § 45; Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu, § 61.

⁴⁶³ Örneğin AYM, protesto gösterileri sırasında annesiyle birlikte evlerinin yakınında bulunan ve polisin göstericilere ateşli silah ile müdahale etmesi sonucu yaralanarak hayatını kaybeden Tevriz Dora'nın ölümüne ilişkin kararında, olaya dair tutanaklarda polise ateşli silahla karşılık verildiğine dair bir kayıt bulunmadığı, ancak taş ve sopalarla karşılık verildiğinin kayıt altına alındığı, olay yerinden elde edilen mermi kovanlarının kolluk kuvvetlerinin silahlarına ait olduğunu, dolayısıyla “ölümün kamu gücü kullanımına bağlı” olduğunu belirtti. Mahkeme'ye göre, soruşturma makamları güç kullanımının zorunlu olduğuna dair herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştı. Bu nedenle “kolluk kuvvetlerinin ölümcül güç kullanımının mutlak bir zorunlu durumdan kaynaklandığının ortaya konulmadığı, müdahaleyi gerektiren bir durumda bulunmadığı açık olan T.D'nin bu müdahaleden etkilenmemesi için kolluk görevlilerinin gerekli tedbirleri almadıkları ve olaya müdahaleleri sırasında kontrolsüz bir şekilde ateşli silah kullanmak suretiyle ölümüne sebep oldukları kanaatine [ulaştı]” ve yaşam hakkının maddi boyutuyla ihlal edildiğine karar verdi. Bkz. Azem Dora ve Kamile Dora başvurusu, §§ 74-78.

⁴⁶⁴ Behçet Söğüt ve Diğerleri / Türkiye, § 54; Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu, § 62. Bu konudaki bilgi eksiklikleri, mahkemelerin ölümcül güç kullanımının “mutlaka gerekli” ve “ölçülü” gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespitini de etkileyebilir. Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu, § 64.

⁴⁶⁵ Giuliani ve Gaggio / İtalya, § 249; Kadir Kudin başvurusu, §§ 42-43; İpek Deniz ve Diğerleri başvurusu, § 118.

Hazırlık aşamasının en temel adımlardan biri **kolluğun mesleki yeterliliğinin sağlanması**dır. Kolluk görevlilerinin seçiminde özenli davranılmalı, güç ve silah kullanımı konusunda kolluk görevlilerine nitelikli bir eğitim verilmelidir.⁴⁶⁶ Bu eğitim yalnızca ateşli silahların kullanımına dair teknik bilgilerden ibaret olmamalıdır. Kolluk görevlileri aynı zamanda olayın koşullarına göre ateşli silah kullanımının “mutlak zorunlu” olup olmadığını değerlendirebilecek şekilde eğitilmeli, “sadece konuyla ilgili düzenlemelerin lafzına uymamalı, aynı zamanda temel bir değer olarak insan hayatına saygının üstünlüğünü de dikkate almalıdır”.⁴⁶⁷ Toplantı ve gösterilere müdahalelere katılan kolluk görevlilerinin eğitimi bu alana özgü modülleri içermelidir. Eğitimlerin içeriğinde, ilgili mevzuat ve bu bağlamda insan haklarına dair bilgilerin yanı sıra kitle yönetim tekniklerini, toplanmaların demokratik bir düzende oynadığı önemli rolü ve “şiddetin tırmanmasını önlemeyi ve çatışmaları en aza indirmeyi sağlayacak etkili iletişim, müzakere ve arabuluculuk gibi sosyal beceriler” yer almalıdır.⁴⁶⁸ Ancak Türkiye’de kolluk görevlilerine verilen eğitimlerin içeriği ve kapsamı şeffaf olmadığından buna ilişkin bir değerlendirme yapmak mümkün olmadı.⁴⁶⁹

İncelenen dosyalarda, toplantı ve gösterilerin dağıtılması sırasında zırhlı araçtan yapılan atışların ölüme sebep olduğu durumlarda, şüpheli kolluk görevlileri ifadelerinde bu silahları kullanmak için gerekli sertifikaları bulunduğunu, kurs aldıklarını beyan ettiler. Bununla beraber sanıklardan biri mahkemedeki sorgusunda, “silah eğitimi sırasında hedefin göğüs bölgesine ateş etmek üzere eğitim almaktayız” ifadesini kullandı. Gaz fişegi isabet etmesinin ölüme sebep olduğu bir dosyada, olaylarda görevli bir polis memuru “[gaz tüfeğiyle] doğrudan atış yaptığımızda geniş bir alanda etkili olmaz, geniş bir alanda etkili olması için biz atışı yere doğru ya da duvara çarptırmak suretiyle yaparız, bu şekilde geniş alanda gaz etkili olur. Bu tüfeği biz de bu şekilde toplumsal olaylarda kullanırız” şeklinde ifade verdi.

Toplantı ve gösterilere müdahalede kullanılmak üzere temin edilen araçların uygun ve yeterli olması da ölçüsüz müdahalelerin önüne geçilmesi için önemlidir. Bu bağlamda devletin alması gereken bir başka tedbir, kolluk görevlilerine “öldürücü olmayan” silahlar

⁴⁶⁶ Narin Kurt başvurusu, § 63.

⁴⁶⁷ Behçet Söğüt / Türkiye, § 55; Giuliani ve Gaggio / İtalya, §§ 249-250. Ayrıca bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, *Model Protocol for Law Enforcement Officials to Promote and Protect Human Rights in the Context of Peaceful Protests* (A/HRC/55/60), § 48(e)-(f).

⁴⁶⁸ Birleşmiş Milletler, *Joint report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association and the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions on the proper management of assemblies* (A/HRC/31/66), 4 Şubat 2016, § 42.

⁴⁶⁹ Türkiye, kolluk birimlerine “insan hakları eğitimleri” verildiğinden bahsederek eğitim alan polis ve jandarma personeli sayılarını paylaşıp da eğitimlerin içeriğine dair kamuya açık bilgi sunmuyor.

ve koruyucu ekipman⁴⁷⁰ temin ederek kolluğun göstericilere karşı ölümcül güç kullanma ihtimallerini azaltmaktır.⁴⁷¹ AİHM bazı kararlarında, kolluğa yalnızca ateşli silah temin edilmesi ve göz yaşartıcı gaz, plastik mermi, tazyikli su ve benzeri ekipmanların temin edilmemesinin “kabul edilemez” olduğunu belirtir.⁴⁷² Kendilerine “öldürücü olmayan” silahlar ve yeterli koruyucu ekipman sağlanmasına rağmen kolluk görevlilerinin daha ağır olan araçları tercih etmesi ve ölümcül güç kullanımına başvurması müdahalenin ölçülülüğü değerlendirilirken dikkate alınır.

Örneğin, 6 Aralık 2009’da DTP’ye açılan kapatma davası ve Abdullah Öcalan’ın tutulma koşullarını protesto etmek üzere DTP binası önünde toplanan kalabalığa yönelik polis müdahalesi sırasında **Aydın Erdem**’in vurularak öldürülmesine ilişkin soruşturmada, olay tespit tutanağı ve ifadelerde, koruyucu teçhizatları kırıldığından ve gaz fişekleri tükendiğinden grubu dağıtmak için yarı otomatik silahla havaya ateş edildiği aktarılmıştı. Bu durumda devletin yaşam hakkına ilişkin negatif yükümlülüklerine ek olarak, kolluk görevlilerine koruyucu ekipman ve öldürücü olmayan silahlar temin etmeye yönelik pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediği de değerlendirilmelidir.

Medeni Yıldırım’ın⁴⁷³ öldürüldüğü ve sekiz kişinin yaralandığı gösteride karakolda görevli jandarma personeli, saldırıya uğradıkları gerekçesiyle önce gaz, sonra ateşli silah kullandı. Olaya ilişkin hazırlanan mülkiye müfettişliği raporu, karakolda görevli bütün personelin çelik yelek ve çelik başlıklı olduğu, ayrıca karakola takviye olarak jandarma özel harekât timleri geldiği ve “Toplumsal Olay Müdahale Teçhizatlı” oldukları ve silah kullanmadan önce karakolda bulunan tüm gazı kullanmadıklarını da dikkate alarak neticede olayda ateşli silah kullanımının hukuka aykırı olduğu sonucuna vardı.

⁴⁷⁰ Venedik Komisyonu ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, *a.g.e.*, § 184. Birleşmiş Milletler, Temel İlke No. 2. Birleşmiş Milletler, *Joint report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association and the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions on the proper management of assemblies* (A/HRC/31/66), 4 Şubat 2016, § 53.

⁴⁷¹ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, *Madde 6 (Yaşam hakkı) hakkında Genel Yorum No. 36*, § 13; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, *Genel Yorum No. 37*, § 81.

⁴⁷² Şimşek ve Diğerleri / Türkiye, § 111; Güleç / Türkiye, § 71.

⁴⁷³ Detaylı olay anlatısı için bu bölüm içinde aşağıda bkz. “Orantılılık Değerlendirmesi”.

Özellikle gerçekleşeceği bilinen yahut öngörülen gösteriler bakımından, gösteri öncesinde kolluk birimlerinin olası güç kullanımlarını da içeren bir planlama yapılmalı⁴⁷⁴ ve açık bir emir-komuta zinciri belirlenmelidir.⁴⁷⁵ Açık bir emir-komuta zinciri bulunması, sahadaki keyfi güç kullanımının sınırlanması⁴⁷⁶ ve ihlal durumunda hesap verebilirliğin sağlanması için gereklidir. Buna karşın, incelenen dosyalarda bir amirin “benim talimat ve direktifimle ateş edilmedi, o kargaşada herkes inisiyatif kullandı” ifadesi ya da zırhlı araçta bulunan bir polisin “olay çatışma olduğu için herhangi bir yerden emir almaksızın ateş etmeye yetkim vardır” yönündeki beyanı, emir-komuta zincirine riayet edilmediği durumları da açıkça ortaya koyuyor. AİHM de 28 Mart 2006 gösterilerinde gaz fişeklerinin neden olduğu ölüm ve yaralanmaları incelediği başvurularda, polis memurlarının hareketlerini “çok bağımsız” ya da “önemli ölçüde özerk” olarak nitelendirerek “düşüncesizce inisiyatif alabildikleri” tespitinde bulunuyor.⁴⁷⁷

Buna ek olarak, operasyon öncesinde ve sonrasında tutulacak kayıtlar, hesap verebilirlik açısından büyük önem teşkil eder. Bu bağlamda, operasyonda görev alan personelin kim olduğu ve bu kişilere ne tür silahlar zimmetlendiği bilgisi kayıt altına alınmalıdır. Buna karşın, örneğin 4 Nisan 2009’da Urfa’da güvenlik güçlerinin göstericilere ateş açması sonucu öldürülen **Mahsum Karaoğlu ve Mustafa Dağ dosyalarında** yürütülen soruşturmada, operasyonda görevlendirilmiş personele ait görev ve zimmet tutanakları bulunmadığı gerekçesiyle savcılıkta paylaşılmadı. Cezasızlığın önlenmesi için elzem bir başka uygulama, gösterilerde bulunan kolluk görevlilerinin isim veya numaralarının teşhis edilmelerine imkân verecek biçimde üniforma ya da başlıklarında sürekli olarak görünür olmasıdır.⁴⁷⁸ Ancak, örneğin **Tarık Ataykaya dosyasında**, 28 Mart 2006 olaylarında gösterilere müdahale eden kolluk görevlileri kar maskesi taktığı için tanıkların o gün atış

⁴⁷⁴ 2024 yılında Birleşmiş Milletler barışçıl toplanma ve örgütlenme özgürlüğü Özel Raportörü tarafından Barışçıl Protestolar Bağlamında İnsan Haklarının Teşvik Edilmesi ve Korunmasına Yönelik Kolluk Görevlileri için Model Protokol (“BM Model Protokol”) hazırlandı. Bu Model Protokol de toplantı ve gösteriler bağlamında “kolluk görevlilerinin güç kullanımına dair eylemlerinin tamamının *önceden düşünülmüş* olması gerektiğini” ifade eder (vurgu eklenmiştir). Bu planlama, ani gelişebilecek durumlara refleks gösterilmesi gereken durumlar için özellikle önemlidir. Bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, *Model Protocol for Law Enforcement Officials to Promote and Protect Human Rights in the Context of Peaceful Protests* (A/HRC/55/60), 31 Ocak 2024.

⁴⁷⁵ Venedik Komisyonu ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, *a.g.e.*, § 164.

⁴⁷⁶ AİHM, açık bir emir-komuta zinciri bulunmamasını “bazı polis memurlarının gelişigüzel ateş açma riskini artıran bir unsur” olarak görür. Bkz. *Makaratzis / Yunanistan*, § 68.

⁴⁷⁷ Bkz. *Abdullah Yaşa / Türkiye*, § 49; *Ataykaya / Türkiye*, § 57. Bu kararların yanı sıra AİHM, 1995 yılında Gazi Mahallesi ve Ümraniye’de polisin ateş açması sonucu göstericilerin öldürülmesine ilişkin kararında, görevli polis memurlarının “büyük bir hareket özgürlüğüne sahip olduklarını” ve “açık, merkezi bir komuta eksikliğinin, polis memurlarının kalabalığa doğrudan ateş etme riskini artırmış olan önemli bir boşluk olduğunu” belirtir (*Şimşek ve Diğerleri / Türkiye*, § 110).

⁴⁷⁸ Venedik Komisyonu ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, *a.g.e.*, § 159; *Ataykaya / Türkiye*, § 53. BM Model Protokol, § 51(a).

yapan kolluk görevlisini teşhis etmesi mümkün olmadı. AİHM de “yerel makamların kasıtlı olarak bir cezasızlık durumu yarattığını” ve bu durumun gaz fişeklerini uygun olmayan biçimde ateşleyen güvenlik güçlerini teşhis etmeyi ve yetkili üstlerin sorumluluğunu ortaya koymayı imkânsız hale getirdiğini vurguladı.⁴⁷⁹

Kitlesel gösteriler bağlamında, gösteri yapılacak güzergâhta trafiğin düzenlenmesi, civarda ilkyardım yapabilecek bir sağlık ekibi ya da ambulansın bekletilmesi gibi bazı önleyici güvenlik tedbirleri alınması da gerekir.⁴⁸⁰ Araştırma kapsamında incelenen dosyaların önemli bir kısmı, her sene aynı tarihlerde düzenlenen ya da kolluk makamlarının düzenleneceğine dair istihbari bilgi edildiğini söylediği, kısacası gerçekleşmesi öngörülen kitlesel gösterilerdir. Polis ve jandarma makamlarının bu bilgilerden hareketle takviye personel görevlendirmesi gibi düzenlemeler yaptığı görülüyor. Buna karşın, hazırlık olarak olay yerinde ambulans ve sağlık ekibi bulundurulduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmıyor. Aksine, yaralanan göstericiler çoğunlukla başka göstericiler veya civarda bulunan kişiler tarafından kişisel araçlar ya da o sırada yoldan geçen taksilerle hastaneye götürülüyor.

(iii) Müdahalenin Orantılılığı

Esas olan, barışçıl toplanmalara müdahale edilmemesidir; bu nedenle bir toplanmanın dağıtılmasına ancak son çare olarak başvurulmalıdır.⁴⁸¹ Bununla beraber, toplanmanın dağıtılmasının çeşitli sebeplerle meşru olması, otomatik olarak güç kullanımının da meşru olduğu anlamına gelmez. Nitekim “mutlak zorunluluk” kriteri, toplanma özgürlüğüne yapılan müdahalenin gerekli olup olmadığı belirlenirken uygulanan testten çok daha katıdır.⁴⁸² Buna göre, güç kullanımının mutlaka gerekli olduğu hallerde dahi güç kullanımı somut durumun koşullarıyla orantılı olmalıdır.⁴⁸³ Güç kullanımının bu koşulları sağladığını resen ortaya koyması gereken ise soruşturma makamlarıdır.⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ Ataykaya / Türkiye, § 54.

⁴⁸⁰ Giuliani ve Gaggio / İtalya, § 251; Venedik Komisyonu ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, *a.g.e.*, §§ 83, 138.

⁴⁸¹ Örneğin, gösteride şiddete başvuran kişiler yer alıyorsa da kolluk görevlileri dağıtma kararı vermeden önce bu kişileri topluluktan uzaklaştırmaya, şiddetin turmanmasını engellemeye gayret etmelidir. Bkz. Uluslararası Af Örgütü, *Use of Force: Guidelines for Implementation of the UN Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials*, Ağustos 2015, s. 149.

⁴⁸² İpek Deniz ve Diğerleri başvurusu, § 130.

⁴⁸³ Dilan Dursun başvurusu, § 67.

⁴⁸⁴ Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu, § 73; Narin Kurt başvurusu, § 89.

Üçüncü kişilerin korunması

Toplantı ve gösterilerde barışçıl göstericilerin yanı sıra gazeteciler, sağlık personeli, izleyiciler ya da o sırada çevrede bulunan üçüncü kişilere karşı güç kullanılmamalıdır. Ancak bahsi geçen kişilerin de müdahaleden etkilenmesi olasıdır. Böyle bir durumda, kolluk görevlilerinin üçüncü kişilerin “müdahalelerden etkilenmemesi için de gerekli tedbirleri alması beklenir”.⁴⁸⁵ Bu çalışma kapsamında, kolluk görevlilerinin tedbir almadığı, bu nedenle gösteri sırasında sokaktan geçen⁴⁸⁶ ya da kalabalığın dışında bulunan⁴⁸⁷ ve hatta gösteri sırasında evinde olan⁴⁸⁸ kişilerin de müdahale nedeniyle yaşamını kaybettiği çok sayıda örnek incelendi.

29 Mart 2006 günü Diyarbakır'daki gösteriler sırasında evlerinin balkonunda ateşli silah mermisiyle vurularak öldürülen 9,5 yaşındaki **Abdullah Duran'ın** ölümüne ilişkin soruşturmada, olaydan yaklaşık iki yıl sonra alınan ifadelerde tanıklar, evlerinin önünde polislerin taş atan göstericilere silahla karşılık verdiğini ve üniformalı bir polisin kendilerine doğru ateş ettiğini beyan etti. Benzer biçimde, 9 Ekim 2009 günü Cizre'deki gösteriler sırasında evlerinin balkonunda gaz fişegi ile başından vurularak öldürülen 18 aylık **Mehmet Uytun'un** ölümüne ilişkin yargılamada tanıklar, sanık jandarmanın doğrudan hedef alarak atış yaptığını söyledi.

Müdahalede kullanılacak araç seçimi

Bir toplantı veya gösteride güç kullanımı mutlak zorunlu hale geldiğinde de hangi araçların ölçülü olacağı somut olayın koşullarına göre değerlendirilir.

► “Öldürücü olmayan” silahlar

Kolluğun toplantı ve gösterilere müdahalelerde “daha az öldürücü” ya da “öldürücü olmayan” silahlar kullanması, göstericilerin yaşam hakkına yönelik riskleri azaltma amacıyla teşvik edilir.⁴⁸⁹ Bununla beraber, “öldürücü olmayan” kategoride olduğu kabul

⁴⁸⁵ Birleşmiş Milletler, Guidelines on the use of less lethal weapons, para. 2.10. *Azem Dora ve Kamile Dora başvurusu*, § 61.

⁴⁸⁶ Örneğin Enes Ata, Tarık Ataykaya.

⁴⁸⁷ Örneğin Abdullah Aydan.

⁴⁸⁸ Örneğin Abdullah Duran, Mehmet Uytun, Aynur Kudin. Ayrıca bkz. *Duran / Türkiye; Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu, Kadir Kudin başvurusu*. Bu araştırma kapsamında olay tarihi, yeri ya da kişinin yaşı sebebiyle detaylı yer veremediğimiz diğer bazı olaylar için ayrıca bkz. *Şedal ve Diğerleri / Türkiye*, No. 40773/12, 18 Aralık 2018; *Azem Dora ve Kamile Dora başvurusu, Narin Kurt başvurusu*.

⁴⁸⁹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, *a.g.e.*

edilen⁴⁹⁰ göz yaşartıcı gazlar ve tazyikli su ile yapılan müdahalelerin etkileri de yaygın, ayırım gözetmeyen, kitlesel niteliktedir.⁴⁹¹ Dahası, bu araçların da ölümcül etkileri olabilir. Bu nedenle bu tür silahlar yalnızca şiddetin daha hafif araçlarla müdahale edilemeyecek kadar yaygın olduğu durumlarda, güç kullanımı mutlak zorunlu olduğunda ve ölçülü olmak koşuluyla kullanılmalıdır.

“Daha az öldürücü” kabul edildiği için sağlık üzerindeki ciddi etkilerine rağmen gösterilere müdahalede çok yaygın şekilde kullanılan ve yaşam hakkı ihlallerine yol açan silahlardan biri göz yaşartıcı gazlardır. Türkiye’nin de 1997 yılında taraf olduğu BM Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretimnin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile ilgili Sözleşme (“Kimyasal Silahlar Sözleşmesi”) uyarınca kitle kontrol ajanlarının silahlı çatışmalarda ve savaş döneminde kullanılması yasaklanmışsa da, kolluk faaliyetlerinde kullanılması yasaldır.⁴⁹² Yasal olmakla beraber, bu gazların içerdiği kimyasallara maruz kalmanın kısa ve uzun dönemde çok ciddi sağlık riskleri barındırdığı⁴⁹³ ve hatta ölüme sebep olabileceği AYM tarafından da kabul edilir.⁴⁹⁴ BM’ye göre, göz yaşartıcı gaz kullanımı “göstericiler ile gösterici olmayanlar, sağlıklı kişiler ile sağlık sorunları bulunan kişiler arasında ayırım gözetmez”⁴⁹⁵ ve bu nedenle de “güç skalasının en ucunda yer aldığı açıktır”.⁴⁹⁶ AYM’ye göre de “olası etkileri gözetildiğinde bu tür gazların kullanılması, direncin kırılması için elverişli olan diğer araçların öncelikli denemesi ve bunlardan bir sonuç elde edilememesi veya bir sonuç alınamayacağının somut olayın şartlarında açıkça anlaşılabilir olması koşuluyla hukuka uygun görülebilir”.⁴⁹⁷

⁴⁹⁰ PVSK md. 16 da basınçlı ve/veya boyalı, göz yaşartıcı gazlar veya tozları silah kullanımından önceki aşamada, “maddi güç” kapsamında değerlendirildi.

⁴⁹¹ BM Model Protokol, § 79-f.

⁴⁹² Göz yaşartıcı gazların kullanımına ilişkin mevzuat için bu bölümde bkz. İlgili hukuk-Göz yaşartıcı gaz kullanımı.

Çok sayıda kuruluş, uzun yıllardır biber gazı kullanımının yasaklanması çağrısında bulunuyor. Hatta bu amaçla 2014 yılında “Biber Gazı Yasaklansın İnisiyatifi” kurulmuştu.

⁴⁹³ Biber gazının sağlık üzerindeki etkilerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Türk Tabipleri Birliği, *Kimyasal Silahlar Gösteri Kontrol Ajanları*, Ağustos 2011, <https://www.ttb.org.tr/kutuphane/bibergazi.pdf>; Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *Göz Yaşartıcı Kimyasallar ve Toplumsal Olaylarda Zor Kullanım Araçlarının Neden Olduğu Sağlık Sorunlarında Tıbbi Destek ve Belgeleme*, <https://tih.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/goz-yasartici-kimyasallar-ve-toplumsal-olaylarda-zor-kullanim-araclarinin-neden-oldugu-saglik-sorunlarinda-tibbi-destek-ve-belgeleme.pdf>. AIHM de biber gazının ciddi etkilerine içtihadında yer verdi, bkz. Oya Ataman / Türkiye, No. 74552/01, 5 Aralık 2006, § 18.

⁴⁹⁴ AYM kararlarında, Türk Tabipleri Birliği’nin bilgi notuna atıfla “Türkiye’de kullanılan gazın ... ölüme varabilecek vahim sonuçlar doğurabileceğinin belirtildiği”ni hatırlatır. *Kadir Kudin başvurusu*, § 56.

⁴⁹⁵ Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC), *Resource book on the use of force and firearms in law enforcement* (2017), s. 87; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, *Report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association* (A/HRC/20/27), 21 Mayıs 2012, § 35.

⁴⁹⁶ UNODC, a.g.e., s. 87.

⁴⁹⁷ *Binali Camgöz ve diğerleri başvurusu*, § 67.

Göz yaşartıcı gazlar kapalı alanlarda⁴⁹⁸ ya da halihazırda polis tarafından zapt edilmiş kişilere karşı kullanılmamalıdır⁴⁹⁹. Kalabalık gruplara yönelik kullanım, ancak şiddetin yaygınlaştığı ve bireysel olarak şiddete başvuranların gruptan ayrılmasının mümkün olmadığı hâllerde düşünülebilir.⁵⁰⁰ Gaz kullanımı mutlak zorunlu ise, kolluk görevlilerinin önceden uyarıda bulunması, göstericilere dağılmaları için makul süre tanınması ve kaçış koridoru açması gerekir. Gaz fişekleri kesinlikle kişilere karşı, özellikle yüzünü ya da başını hedef alan şekilde atılmamalı,⁵⁰¹ “doğrudan, doğrusal bir yörünge boyunca” ateşlenmemeli,⁵⁰² fişegin atıldığı silah yere belli bir açı yapacak şekilde tutulmalıdır.⁵⁰³ Elde taşınan gaz spreyleri ise üretici tarafından belirlenmiş asgari mesafe gözetilerek kullanılmalıdır.⁵⁰⁴ Gaz kullanacak kolluk görevlilerinin hem kullanım teknikleri hem de maruz kalanlarda ortaya çıkabilecek tıbbi durumlara müdahale konusunda eğitilmiş olması gerekir.⁵⁰⁵ Kitle kontrol ajanlarının kullanıldığı tüm durumlar, kullanılan madde türü, miktarı ve güç kullanımının nedenini de içerecek şekilde eksiksiz raporlanmalıdır.⁵⁰⁶

Fişek fırlatıcılarının uygunsuz kullanımı ciddi yaralanmalara ve hatta ölüme yol açabileceğinden, polis operasyonları ve ateşli silah kullanımında geçerli ilkeler, gösterilerdeki gaz fişekleri kullanımı açısından da geçerlidir.⁵⁰⁷ AİHM içtihadı, gaz fişeklerinin uygun kullanım biçimi ile bu kullanımın düzenlenmesi, denetlenmesi ve kolluğun eğitilmesine ilişkin güvencelerin sağlanması zorunluluğuna işaret eder. AİHM, 28-31 Mart 2006 tarihleri arasında Diyarbakır’daki olaylarda üç kişinin göz yaşartıcı gaz fişekleri nedeniyle ölmüş olmasından “polis memurlarının çok bağımsız hareket edebildikleri ve düşüncesizce inisiyatif alabildikleri” sonucuna varır ve bu durumun “uygun eğitim ve talimat verilmiş olsaydı” önlenilebileceği kanaatindedir.⁵⁰⁸

⁴⁹⁸ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, *a.g.e.*, para. 7.3.7.

⁴⁹⁹ *Ali Güneş / Türkiye*, No. 9829/07, 10 Nisan 2012, § 41.

⁵⁰⁰ UNODC, *a.g.e.*, s. 88.

⁵⁰¹ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, *a.g.e.*, para. 7.3.6; *Ataykaya / Türkiye*, §§ 56-57.

⁵⁰² *Abdullah Yaşa / Türkiye*, § 48.

⁵⁰³ UNODC, *a.g.e.*, s. 88; *Abdullah Yaşa / Türkiye*, § 48; *Ataykaya / Türkiye*, § 56-57; *Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu*, § 61.

⁵⁰⁴ Uluslararası Af Örgütü, *Chemical Irritants In Law Enforcement*, Temmuz 2021, s. 13.

⁵⁰⁵ *A.g.e.*, s. 14.

⁵⁰⁶ UNODC, *a.g.e.*, s. 89.

⁵⁰⁷ Mahkeme, olaydan yaralı kurtulmuş olan Abdullah Yaşa’nın başvurusunu AİHS md. 3’te düzenlenen işkence yasağı kapsamında incelediyse de olası ölümcül güç kullanımına ilişkin içtihadının bu dava için geçerli olduğunu belirtti. Bkz. *Abdullah Yaşa / Türkiye*, §§ 42-43. Ayrıca bkz. *Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu*, § 59. *Abdullah Yaşa / Türkiye*, § 43.

⁵⁰⁸ *Abdullah Yaşa / Türkiye*, § 49; *Ataykaya / Türkiye*, § 57.

Göz yaşartıcı gaz kullanımının sebep olduğu ölümlere ilişkin soruşturmaların etkili kabul edilebilmesi için, gaz fişeklerinin atış açısı, yönü ve menzili;⁵⁰⁹ “kullanılan göz yaşartıcı maddelerin yoğunluğu”, personelin “bu kimyasal maddelerin kullanım kılavuzunda yer alan ilkelere göre hareket edip etmediği, uyarıları dikkate alıp almadığı, ayrıca bunların kullanımı için bir eğitime tabi tutulup tutulmadığı”, gaz kullanılan yerin kapalı alan olup olmadığı⁵¹⁰ araştırılmalıdır.

Bununla beraber, yargı organlarının, yoğun gaz kullanımından etkilenerek yaşamını kaybeden kişiler bakımından gaz kullanımı ile ölüm olayı arasındaki illiyet bağı kurma konusunda ise oldukça isteksiz olduğu görülüyor. Kimi durumlarda, kişilerin “kanunsuz” bir gösteriye katılmış olmasına dayanarak gaz kullanımı meşrulaştırılır ya da kişilerin sağlık durumu ve mevcut hastalıklarının gaz kullanımı ile ölüm arasındaki illiyet bağı kestigi ileri sürülüyor.⁵¹¹ Örneğin **Aynur Kudin**, dağılan bir gösteri sonrasında bazı göstericilerin evlerinin sokağına girdiği sırada sokakta bulunan kardeşinin de göstericilerle birlikte gözaltına alındığını evinin balkonundan görmüş ve polise tepki göstermişti. Polisler önce evin balkonuna biber gazı atmış, ardından polisler durumu anlatmak için sokağı inen aile üyelerine karşı gaz kullanmaya devam etmişti. Aynur Kudin bu sırada yoğun gazdan etkilenerek fenalaştı ve kaldırdığı hastanede yaşamını kaybetti. Soruşturmada kendisinden bilgi talep edilen Viranşehir İlçe Emniyet Müdürlüğü ise “olay günü biber gazı kullanan herhangi bir personel tespit edilemediğini” belirtti, olaylara müdahalede görevli polislerin bilgilerini savcılığa iletti. Kolluk görevlilerinin ifadelerine dahi başvurmayan savcılık, adli tıp raporunda ölüm nedeninin “patolojik beyin kanaması (travmatik olmayan)” olarak tespit edildiğini kaydederek, “müteveffanın ölümünün olay yerinde kullanılan biber gazının etkisi ile meydana geldiğini ve yaşanan olaylar arasında illiyet bağının bulunduğunu gösterir nitelikte bir bulguya rastlanılmadığı anlaşılmakla” kovuşturmaya yer olmadığına karar verdi. AYM ise, biber gazı kullanımının ciddi sağlık sorunlarına ve hatta ölüme yol açabileceğini hatırlatarak “yaş, kronik hastalık öyküsünün varlığı gibi durumların gazın etki/sonuçlarını değiştirdiği de dikkate alınarak ölüm ile gaza maruz kalma arasında bu tür illiyet bağının bulunup bulunmadığının araştırılması ölümün koşullarının aydınlatılması adına açık bir gereklilik” olduğunu söyledi. Ancak soruşturma aşamasında görülen, etkili soruşturma yükümlülüğüne aykırı ciddi eksiklik

⁵⁰⁹ Bkz. *Ataykaya / Türkiye*, § 56; *Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu*, §§ 85-87.

⁵¹⁰ AYM, bu hususlarda araştırma yapılmamasının etkili soruşturma yükümlülüğüne aykırılık teşkil ettiğini değerlendirdi. Bkz. *Devrim Zengin ve Diğerleri başvurusu*, §§ 64-67.

⁵¹¹ Çalışma kapsamı dışında kaldığı için detaylı yer verilememiş olsa da, bu konuda kamuoyunda en bilinen örneklerden biri 2011 yılında Hopada dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’a karşı düzenlenen gösterilerde yoğun gaz kullanımı nedeniyle kalp krizi geçirerek hayatını kaybeden Metin Lokumcu’dur. On üç polis memuru hakkında taksirle ölüme neden olma suçlamasıyla açılan davada, sanıkların eylemleri ile ölüm olayı arasında illiyet bağı bulunmadığı gerekçesiyle tüm sanıklar hakkında beraat kararı verildi. Dava hakkında detaylı bilgiye Faili Belli sitemizden ulaşabilirsiniz. Bkz. <https://www.failibelli.org/dava/metin-lokumcu-davasi>.

ve gecikmeler AYM'nin yaşam hakkının maddi boyutuyla bir değerlendirme yapmasını engelledi.⁵¹²

Plastik mermiler ise ateşli silah mermilerine “öldürücü olmayan” bir alternatif olarak görülebilse de uygunsuz kullanımda göz kaybı gibi ağır yaralanmalara ve hatta ölüme sebep olabilir. Bu nedenle plastik mermiler ancak istisnai şekilde ve sadece başkalarına ciddi bir şiddet yönelten kişilere karşı, bireyselleştirilmiş bir müdahale aracı olarak kullanılmalı; yalnızca alt bedene ya da bacaklara yöneltilmeli, kişilerin başı ya da gövdesi hedef alınmamalıdır. Plastik mermilerle rastgele kalabalığın üzerine ateş edilmemeli ve gösterileri dağıtmak için genel bir araç olarak kullanılmamalıdır.⁵¹³

► Ateşli silahlar

Uluslararası metinler, ateşli silahların barışçıl gösterilerin dağıtılması için uygun araçlar olmadığını ve kullanımından kaçınılması gerektiğini açıkça söyler.⁵¹⁴ Dolayısıyla barışçıl bir gösterinin salt “kanuna aykırı” olduğu gerekçesiyle dağıtılması ya da mülkiyet hakkını korumak amacıyla ateşli silah kullanılması kabul edilemez.⁵¹⁵ Ateşli silahlar, kısmen ya da tamamen şiddete başvurulmuş ve barışçıl niteliğini kaybetmiş gösterilerde dahi, ancak kişinin kendisinin ya da başkalarının yaşamına yönelik yakın bir tehdide karşı istisnai olarak kullanılabilir.⁵¹⁶ Silah kullanımından önce mümkünse uyarı atışı yapılması gerekir.⁵¹⁷

Kolluğun herhangi bir gösteriyi dağıtma amacıyla kalabalığa rastgele ateş açması ya da ateşli silahları otomatik ayarda kullanması ise hiçbir koşulda hukuka uygun değildir.⁵¹⁸ Bu uluslararası ilkelere rağmen, Türkiye’de, özellikle Kürt illerindeki toplantı ve gösterilerde, gösterinin barışçıl

⁵¹² Kadir Kudin başvurusu, §§ 56, 57, 62.

⁵¹³ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, *a.g.e.*, para. 7.5. Uluslararası Af Örgütü, *Use of Force*, s. 87.

⁵¹⁴ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, *Genel Yorum No. 37*, § 88. Venedik Komisyonu ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, *a.g.e.*, § 32; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, *a.g.e.*, para. 6.3.4; Uluslararası Af Örgütü, *Guidelines on the Right to Freedom of Peaceful Assembly*, s. 93.

⁵¹⁵ BM Özel Raportörü Heyns, bu ilkelere dikkat çekerken ulusal mevzuatlarda bunlara genelde yer verilmediğini de not eder. Bkz. Birleşmiş Milletler, *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions*, Christof Heyns (A/HRC/17/28), § 61.

⁵¹⁶ BM Temel İlke No. 9’dan hareketle bkz. daha yakın tarihli BM Model Protokol, para. 79(h).

⁵¹⁷ *Aydan / Türkiye*, § 83.

⁵¹⁸ Uluslararası Kızılhaç Komitesi, *Human Rights and Humanitarian Law in Professional Policing Concepts*, Şubat 2002, p. 16; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, *Genel Yorum No. 37*, § 88; Birleşmiş Milletler, *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions*, Christof Heyns (A/HRC/26/36), 1 Nisan 2014, § 75; Birleşmiş Milletler, *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions*, Christof Heyns (A/HRC/17/28), § 61.

niteliğini kaybettiği iddiasıyla kolluk görevlilerinin sık sık ateşli silah kullandığı ve hatta bazı örneklerde otomatik ayarda atış yapan silahların kullanıldığını gözlemliyor.

Orantılılık değerlendirmesi

Güç kullanımının mutlak zorunlu ve durumun koşullarıyla orantılı olup olmadığı değerlendirilirken; kolluk kuvvetlerinin maruz kaldığı saldırının biçimi ve şiddeti, olay yerinde bulunan görevli personelin sayısı ve teçhizatı, müdahalede kullanılan araçların türü ve kullanım şekli, daha hafif araçların kullanılıp kullanılmadığı, müdahalenin yaratabileceği olumsuz etkileri en aza indirmek üzere gerekli tedbirlerin alınıp alınmadığı, göstericiler dağılmaya başladıktan sonra güç kullanımının devam edip etmediği gibi birçok kriter bir arada dikkate alınır.

Ancak, incelenen dosyalarda bu ilkelere uygun bir orantılılık değerlendirmesi yapılmadığı görülüyor. Örneğin, 2005 yılında Siirt'te bir gösteri sırasında olay yerinden geçen jandarma aracındaki uzman çavuş, otomatik ayardaki silahla kalabalığa ateş açmış, bu sırada kaldırımında bulunan **Abdullah Aydan** başından yaralanarak hayatını kaybetmişti. Ateş açan jandarma, saldırgan bir grubun aracın etrafını sardığını, bu nedenle havaya uyarı ateşi açtığını, "o sırada tetiğe basınca tabancanın seride ateş ettiğini gördüğünü" ileri sürdü. Kasten öldürme suçlamasıyla yürütülen yargılamada mahkeme, sanığın savunma eyleminin maruz kaldığı saldırıyla orantılı olmadığını tespit etse de sanığın başkasını öldürme kastıyla hareket etmediği, meşru müdafaa sınırını aşmasının ise mazur görülecek heyecan, korku ve telaştan ileri geldiği gerekçesiyle ceza verilmesine yer olmadığı kararı verildi. Yargıtay Cumhuriyet Savcısı, sanığın tek atışla ya da kalabalığı hedef almayacak şekilde uyarı atışı yapması gerekirken yol kenarında park halindeki otomobillere ve kalabalığın arasında bulunmayan Abdullah Aydan'a "görev kurallarını gözetmeden", "mazur görülemeyecek bir tedbirsizlikle" ateş açtığını söyleyerek kararın bozulması yönünde görüş bildirdi. Ancak karar hem Yargıtay 1. Ceza Dairesi hem de Yargıtay Ceza Genel Kurulu tarafından yerinde görüldü.

Dinlenen tanıkların olayda söz konusu olanın küçük bir grup olduğuna dair beyanlarına ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının da aracın bir kalabalık tarafından çevrilmediği tespitine dayanarak AİHM, jandarma aracına yönelen saldırının şiddetinin tartışılmalı olduğuna işaret etti ve sanık jandarma uzman çavuşun "karşı karşıya kaldıkları tehlikeyi büyük oranda abarttığını" gözlemledi.⁵¹⁹ Nitekim olay yerinde herhangi bir silah veya fişek bulunmamış, polis memurlarının beyanlarına ya da olay tutanaklarına göre herhangi bir göstericinin bıçak ya da ateşli silah taşıdığı görülmemiş, kısacası göstericilerin bıçak ya da

⁵¹⁹ Aydan / Türkiye, § 79.

ateşli silah taşıdığı ispatlanamamıştı.⁵²⁰ Ayrıca güç kullanan güvenlik güçleri “göstericileri anlaşılabilir biçimde uymamıştı”.⁵²¹ Dolayısıyla AİHM, göstericiler araca saldırmış olsa bile, araç içindeki jandarmaların maruz kaldıkları tehlikenin ölümcül güç kullanımına başvurmayı haklı gösterecek şiddette olduğunun ispat edilemediğini, “dosyadaki hiçbir delilin, kalabalığın üzerine rastgele ateş ederek potansiyel olarak öldürücü bir savunma aracına başvurmayı haklı gösterecek nitelikte olmadığını” söyleyerek Abdullah Aydan’ın yaşam hakkının ihlal edildiğine karar verdi.⁵²²

Gezi Parkı protestolarının devam ettiği bir süreçte, Haziran 2013’te, Lice’de kalekol inşaatlarını protesto etmek için düzenlenen gösteride jandarma tarafından açılan ateş sonucu **Medeni Yıldırım** hayatını kaybetti, sekiz kişi de yaralandı. Jandarma personeli, uyarılar ve gaz kullanımına rağmen göstericileri kontrol edemediğini ve havaya ateş açmak zorunda kaldığını ileri sürse de olaya ilişkin hazırlanan Mülkiye Müfettişliği ön inceleme raporu, bu “gerekçelerin yetersiz olduğunu” belirtiyordu. Raporda, toplam 3 adet el yapımı bomba ve 5 ayrı bölgeden atılan molotoflara ait cam parçalarının elde edildiği ifade edildi; buna karşılık “olaylara müdahale maksadıyla kullanılmış” toplam 317 adet uzun namlulu silaha ait kovan, 1 adet uzun namlulu silaha ait fişek, 24 adet gaz fişegi kapsülü ve 2 adet gaz fişegi dip tablası bulunduğu belirtildi. Yine rapora göre, karakola saldırdığı ileri sürülen eylemci sayısı 50-60, takviye kuvvetlerle birlikte karakolda görevli personel sayısı ise 80 kişiydi. Ayrıca tüm personel çelik yelek ve çelik başlık giyiyordu ve takviye kuvvet olarak “Toplumsal Olay Müdahale Teçhizatlı” Jandarma Özel Harekât timi gelmişti. Bunun yanı sıra, karakolun etrafında 2 metre yüksekliğinde, üstünde tel bulunan bir duvar ve karakol inşaat alanının da etrafında yine güvenlik teli bulunuyordu. Raporda, “başlangıçta karakolun taşlanması ve bazı göstericilerin Çevre Güvenlik Telini aşarak inşaat alanına girmesine herhangi bir müdahalede bulunulmayarak eylemcilerin cesaretlendirildiği”, 5-6 kişilik bir grubun iş makinesi ve trafoyu yakmaya çalıştığı ve taş atışının yoğunlaştığı, bunun üzerine grubun ortasına veya arkasına düşecek şekilde gaz atıldığı, 40 adet gaz bombası kullanıldığı iddia edildiyse de yalnızca 24 adet gaz fişegi kapsülü bulunduğu, dolayısıyla eldeki gazın tamamının kullanılmadığı, gaz atımı ve havaya ateş edilmeye devam edilmesi üzerine göstericilerin güvenlik teli bölgesi içinden çıktığı belirtildi. “Saldırıyı gerçekleştirenlerin olay mahallinden ayrılması ile Jandarma Karakoluna, yapılmakta olan yeni karakol binasına ve Jandarma personeline yönelik tehdit ve tehlikenin ateşli silah kullanma şartları ortadan kalktığı halde göstericilere karşı ateşli silah kullanılmasının hukuka aykırı [olduğu] ve cezai sorumluluk gerektirdiği” tespit edildi. Buna karşın yapılan yargılamada sadece olay tarihinde zorunlu askerlik görevini

⁵²⁰ Aydan / Türkiye, § 79.

⁵²¹ Aydan / Türkiye, §§ 84-85.

⁵²² Aydan / Türkiye, § 79.

yapan bir jandarma eri sanık olarak yargılandı ve delil yetersizliğinden beraat etti. Daha yüksek rütbeli kimse yargılanmadı. Karakol komutanı, Jandarma Özel Harekât Tim komutanı ve karakolda görevli askerler hakkında “görevi kötüye kullanma” ve “taksirle birden fazla kişinin yaralanmasına neden olma” suçlarından başlatılan soruşturmada ise kovuşturmaya yer olmadığına karar verildi.⁵²³

Yüksekova’da PKK örgütü üyelerinin mezarlarının tahrip edildiğine ilişkin düzenlenen basın açıklamasının ardından çıkan olaylara yapılan müdahalede **Veyssel ve Reşit İşbilir**’in vurularak öldürülmesine ilişkin dosyada, zırhlı araçtan atış yapan özel hareket polisi sanık, mahkeme sorgusunda baş ve göğüs bölgesine ateş ettiklerini söyleyerek “tüfek makinalı olduğu için de tek atışta 2-3 mermi atmaktadır; ateşin kuvvetinden dolayı hedefin yaralı olarak çıkma ihtimali yoktur; makinalı tüfek G3 fişeği attığı için tek bir atışta bile etkisiz hale getirme özelliği vardır” diyordu. Oysa barışçıl niteliğini kaybetmiş olsa dahi bir toplanmaya yönelik müdahalede kesin olarak öldürücü nitelikte bir silahın, kişinin hayati bölgelerini doğrudan hedef alarak kullanılmasını ölçülü kabul etmek güçtür.

(iii) Etkili Soruşturma Yükümlülüğü ve Hesap Verebilirlik

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri sırasında yaşam hakkına yönelik müdahalelere ilişkin devletin resen ve etkili soruşturma yükümlülüğü, operasyonlara ilişkin benimsenen ilkelerle paraleldir.⁵²⁴ İncelediğimiz dosyalarda, savcılıkların çoğu zaman ölüm olaylarına ilişkin resen soruşturma başlattıkları görülse de, usule ilişkin işlemlerin geneline bakıldığında soruşturmanın büyük bölümünün büyük ölçüde şeklen ve yüzeysel biçimde yürütüldüğü; etkili soruşturma yükümlülüğünün gereklerini karşılayacak nitelikte kapsamlı bir inceleme ve araştırmaya rastlanmadığı görülüyor.⁵²⁵ Kovuşturma aşamasına geçen az sayıdaki dosyada da etkili soruşturma yükümlülüğüne ilişkin eksikler tamamlanmıyor, aksine cezasızlık sorunu daha da derinleşiyor. Dolayısıyla, yargı süreçlerinin herhangi bir aşamasında sorumluların açığa çıkartılması için samimi bir çaba gösterildiğinden bahsetmek mümkün değil. Nitekim bu çalışma kapsamında incelenen birçok dosyada AİHM veya AYM yaşam hakkının usul boyutunun ihlal edildiğine karar verdi.

⁵²³ “Gezi’de yaşamını yitirenler için adliyelerden adalet çıkmadı”, *Bianet*, 31 Mayıs 2024, <https://bianet.org/haber/gezi-de-yasamini-yitirenler-icin-adliyelerden-adalet-cikmadi-295962>.

⁵²⁴ Bu raporda bkz. “Yaşam Hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat” ve “Operasyonlarda Ölümcül Güç Kullanımı”.

⁵²⁵ *Azem Dora ve Kamile Dora başvurusu*, § 66.

Soruşturma işlemlerini yürütmedeki isteksizliğin örüntüleri

İncelenen dosyaların çoğunda, dosyanın **makul bir sürat ve özenle** yürütülmediği, özellikle de **delillerin makul sürede toplanması ve usulüne uygun şekilde saklanması** konusunda önemli eksiklikler olduğu görülüyor. Oysa AİHM, öldürme olaylarına ilişkin önemli delillerin genellikle soruşturmanın ilk aşamalarında elde edilebildiğini ve bu delillerin soruşturmacılara önemli ipuçları verdiğini kaydeder.⁵²⁶ Dolayısıyla delillerin erken dönemde toplanması ve korunması soruşturmanın ilerleyen aşamalarının etkililiği için de oldukça önemlidir. AYM de yaşam hakkı ihlalleri gibi “ciddi iddialar karşısında yargı makamlarının mümkün olan en kısa sürede gerekli tepkiyi vermelerinin, devletin buna benzer olaylarda insan hakkı ihlallerine müsamahakâr davranmadığını göstermesi açısından da önem arz [ettiğini]” söyler.⁵²⁷ Bazı dosyalarda soruşturma makamlarının **“güvenlik” gerekçesiyle** olay yerinde inceleme yapmadığı, delil toplamadığı görüldü. Bununla birlikte AİHM, *Hasan Yaşar / Türkiye* kararında, o dönem Yüksekova’da “hüküm süren zor koşulları hafife almamakla” beraber, “ne şiddetli silahlı çatışmaların sıklığının ne de mağdur sayısının çokluğunun ... ilgili makamların, bir gösteri sırasında meydana gelen ölümler hakkında, gösteri yasadışı dahi olsa, ... etkili bir soruşturma yürütme yükümlülüğüne bir etkisi olacağını” açıkça söylüyor.⁵²⁸

Ortaya konan bu ilkelere rağmen, şüpheli, tanık ve müşteki ifadelerinin alınması, olay yerinde inceleme yapılması, ilgili kurumlardan bilgi ve belge talep edilmesi gibi temel soruşturma adımlarında ciddi gecikmeler ve eksiklikler göze çarpıyor. AİHM de AYM de kararlarında ivedilikle ilgili sorunlara dikkat çekiyor. Örneğin **Tarık Ataykaya’nın** ölümünün ardından geçen ilk bir yıl içerisinde soruşturmada neredeyse hiçbir ilerleme kaydedilmedi.⁵²⁹ **Aynur Kudin’in** ölümüne ilişkin soruşturmada, bir kolluk tutanağı hariç diğer işlemler olaydan en az bir yılı aşkın süre geçtikten sonra yapıldı; olaya müdahale eden kolluk görevlilerinin kimlik bilgileri olayın üstünden iki yılı aşkın süre geçtikten sonra ilgili makamlardan istendi.⁵³⁰ **Mehmet Uytun’un** gaz fişeğiyle vurulmasına ilişkin araştırmalarda fişegin atışının etkilerine dair bilgiler, Kriminal Polis Laboratuvarından olaydan yaklaşık iki buçuk yıl sonra istendi.⁵³¹ **Medeni Yıldırım’ın** vurulduğu yerde keşif, olaydan yaklaşık iki yıl sonra yapıldı.

⁵²⁶ *Nagmetov / Rusya*, No. 35589/08, 5 Kasım 2015, § 48; *Er ve Diğerleri / Türkiye*, No. 23016/04, 31 Temmuz 2012, § 54.

⁵²⁷ *Abidin Cevher başvurusu*, No. 2015/6361, 18 Temmuz 2019, § 80. Ayrıca bkz. *İpek Deniz ve Diğerleri başvurusu*, § 158; *Kadir Kudin başvurusu*, § 50.

⁵²⁸ *Hasan Yaşar ve Diğerleri / Türkiye*, No. 50059/11, 11 Ekim 2016, §§ 52-53.

⁵²⁹ *Ataykaya / Türkiye*, § 55.

⁵³⁰ *Kadir Kudin başvurusu*, §§ 54-55.

⁵³¹ *Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu*, § 93.

Soruşturmaların ivedilikle yürütülmemesi sorunu, kovuşturmalarda da karşımıza çıkıyor. Örneğin **Mahsum Mızrak ve Enes Ata** dosyalarında, sırasıyla olay üstünden neredeyse dört yıl ve sekiz yıl geçtikten sonra dava açıldı; olaydan 12 yıl sonra ise beraat kararı verildi. İstinaf ve temyiz süreçleriyle birlikte beraat hükmünün kesinleşmesi 17 yılı buldu. Bu hükme karşı yapılan AYM başvurusu ise halen derdest.⁵³² **Medeni Yıldırım** davasının ilk duruşması ise olaydan yaklaşık 2,5 yıl sonra görüldü. Beraat kararının istinaf mahkemesi tarafından bozulması sonrası yargılama yeniden başladı ve olaydan yaklaşık sekiz yıl sonra yeniden beraat kararı verildi.⁵³³ Son olarak, en çarpıcı örneklerden biri **Mehmet Uytun** davası. İddianame ancak AYM'nin ihlal kararı vermesinin ardından hazırlandı. İlk duruşma, olay üzerinden neredeyse 12 yıl geçtikten sonra görüldü. Dava, olaydan yaklaşık 16 yıl sonra halen ilk derece mahkemesi önünde derdest.⁵³⁴

Yalnızca delillerin toplanması değil, usulüne uygun şekilde saklanmaması ve korunmaması da yaygın bir sorun. Bu durum, delillerin kolluk görevlilerinin uhdesinde olduğu dosyalar için ayrıca kritik hale geliyor.⁵³⁵ İncelenen bazı dosyalarda **deliller kolluk görevlileri tarafından kaybedilmiş ya da imha edilmişti**. AİHM, devletlerin dosyadaki kilit delilleri koruma yükümlülüğüne işaret ederken, özellikle bir devlet görevlisinin silah kullanımıyla ilgili durumlarda, kamu görevlilerinin delillerin işlenmesi ya da muhafazasında kötü niyetli davranıp davranmadıklarının ortaya konulmasının da önemli olduğunu söylüyor.⁵³⁶ Ancak, incelenen örneklerin hiçbirinde kolluk görevlileri delillerin kaybedilmesinden sorumlu tutulmadı.

Enes Ata ve Mahsum Mızrak'in⁵³⁷ öldürülmesine ilişkin yürütülen soruşturma, delillerin imha edildiği ve kaybedildiği sembol dosyalardan biri haline geldi. Kovuşturma

⁵³² Mahsum Mızrak ve Enes Ata 28 Mart 2006 gösterileri sırasında vuruldu, **Mahsum Mızrak** davasının ilk duruşması ise 14 Ocak 2010'da görüldü. **Enes Ata** dosyasının ilk duruşması ise birleşme kararı üzerine Mahsum Mızrak davasının 13 Mayıs 2014 tarihli yirmi ikinci duruşmasında görüldü. Bu davada verilen ilk beraat kararı ise 26 Nisan 2018 tarihli. Dava sürecine ilişkin detaylı bilgiye Faili Belli websitemizden erişebilirsiniz. Bkz. <https://www.failibelli.org/dava/mahsum-mizrak-ve-enes-ata-davasi>.

⁵³³ Medeni Yıldırım 28 Haziran 2013 günü vuruldu, davasının ilk duruşması ise 27 Ekim 2015'te görüldü. 8 Kasım 2016 tarihli duruşmada ilk beraat kararı verildi. Verilen ikinci beraat kararı 8 Temmuz 2021 tarihlidir. Dava sürecine ilişkin detaylı bilgiye Faili Belli websitemizden erişebilirsiniz. Bkz. <https://www.failibelli.org/dava/medeni-yildirim-davasi>.

⁵³⁴ Mehmet Uytun 9 Ekim 2009 tarihinde vuruldu. Soruşturma izni verilmedi, bunu üzerine yapılan başvuruda AYM 15 Aralık 2015'te ihlal kararı verdi. Bunun üzerine iddianame hazırlandı, ilk duruşma 8 Şubat 2021'de görüldü. Cizre 1. Asliye Ceza Mahkemesi'nin verdiği kararlar iki defa istinaf mahkemesi tarafından bozuldu. Son olarak 10 Eylül 2024'te dava yeniden görülmeye başlandı. Dava sürecine ilişkin detaylı bilgiye Faili Belli websitemizden erişebilirsiniz. Bkz. <https://www.failibelli.org/dava/mehmet-uytun-davasi>.

⁵³⁵ Örnek vermek gerekirse, çok sayıda dosyada olaya ilişkin görüntü kayıtları, zırlı araç kamerasının çalışmaması ve benzeri gerekçelerle, kolluk personelinin kişisel cep telefonu ile kaydettiği görüntülerden ibarettir.

⁵³⁶ Nagmetov / Rusya, § 52.

⁵³⁷ Detaylı olay anlatısı için bu raporda bkz. "28 Mart 2006 Olayları ve AİHM".

aşamasında, atış mesafesinin tespiti için Enes Ata'nın üzerinden çıkan kazak ve tişörtün kriminal inceleme yapıldıktan sonra -buna ilişkin bir karar bulunmamasına rağmen- imha edildiği ortaya çıktı; Enes Ata'nın otopsisinde midesinde çıkarılan gaz fişegi ise adli emanette bulunmadı. Kovuşturma sırasında yeni bir kriminal inceleme raporu alındığında, Mahsum Mızrak'ın kafasından çıkarılan gaz fişegi kapsülünün de adli emanette av tüfeği fişegiyle değiştirilmiş olduğu anlaşıldı. 2015 yılında Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü'nün mahkemeye gönderdiği bir yazıyla, olay gününe ait polislerin yaptığı telsiz konuşma kayıtlarının da imha edildiği saptandı. Delillerin kaybedilmesine ilişkin açılan soruşturmalarda ise kovuşturmaya yer olmadığına karar verildi.

Diğer bir örnek, **Aydın Erdem**'in öldürülmesine ilişkin soruşturma dosyası. Erdem'in vurulduğu gün, öğleden sonra Polisevi Şube Müdürlüğü'nün tuvalet deliğinde MKE ibareli 5 adet kovan bulundu; kovanlar olay yeri inceleme ekibi araştırması sonrası tuvaletten çıkartılarak kriminal polis laboratuvarı görevlilerine teslim edildi. Hazırlanan ekspertiz raporunda kovanların hangi personelin silahından atıldığı tespit edildi ve savcılık tarafından bu kişilerin ifadeleri alındı. Şüpheli polislerden biri, olay yerinden topladıkları boş kovanları ekip şefine verdiğini söyledi. Ekip şefi ise olay yerindeki boş kovanların "sarf tutanağına geçirmek" ve ayrıca "kötü niyetli kişilerin eline geçip de herhangi bir olayda ve şekilde kullanılmasını önlemek düşüncesiyle" topladıklarını, cebindeki mendili çıkardığı sırada cebine koyduğu kovanların tuvalete düştüğünü, kovanlar "pislendiği" ve "o kadar da gerekli olmadığı" için kovanları tuvaletten çıkarmadığını, hatta tuvalet zemininde gördüğü 1-2 kovanı da ayağıyla tuvalet çukura ittiğini beyan etti. Buna karşın hiçbir polis memuru hakkında suç delillerini yok etme ya da görevi kötüye kullanma suçundan soruşturma yürütülmedi.

Bunun yanı sıra, sürüncemede bırakılan soruşturmalar nedeniyle bazı delillerin toplanması ya da incelenmesi imkânsız hâle gelmişti. Bazı delillerin, olay tarihi üzerinden uzun süre geçtiği için artık adli emanette tutulmadığı ya da imha edildiği de gözlemlendi. Örneğin **Mahsum Karaoğlu ve Mustafa Dağ**'ın vurularak öldürülmesine ilişkin soruşturmada, vuruldukları 4 Nisan 2009 tarihli gösteriye ilişkin görüntüler RTÜK Başkanlığından ancak 1 Ekim 2010 tarihinde istendi. Gelen cevap yazısında ise görüntüleri saklama yükümlülüğü bulunan 1 yıllık süre aşıldığından yayın bandı istenmesinin mümkün olmadığı belirtildi. Yine savcılık, olay tarihinde görevlendirilen kamu görevlilerinden ateşli silah kullanma yetkisine sahip ve üzerinde silah bulunan kişilerin bilgilerini, yeniden 18 Şubat 2015 tarihinde Şanlıurfa Valiliğinden talep etti; Valilik ise verdiği cevapta yönetmelik gereği "saklama süreleri dolduğu için" görevlendirme bilgilerinin imha edildiğini söyledi. Benzer şekilde **Mehmet Uytun'un** 2009 yılında vurulduğu gaz fişeginin 2017 yılında imha edildiği, AYM'nin etkili soruşturma yükümlülüğünün ihlal edildiğine karar vermesinden sonra soruşturma izni verilmesiyle birlikte başlatılan yargılamanın 8 Şubat 2021'de görülen ilk duruşmasında ortaya çıktı.

Davanın en temel delili olan gaz fişegi üzerinde inceleme yapılması imkânı böylece ortadan kalktı. Aynı dosyada olay üzerinden yaklaşık dokuz yıl geçtikten sonra, 3 Ekim 2018'de olay yerine keşfe gidilmişse de Uytun ailesinin evleri sokağa çıkma yasakları döneminde yıkıldığından inceleme yapılamadı.

Türkiye'de güvenlik güçlerinin sebep olduğu ölüm olaylarına ilişkin soruşturmalarda faillerin **ya hiç sorgulanmaması ya da geç sorgulanmasının** yaygın bir sorun olduğuna AİHM açıkça işaret ediyor.⁵³⁸ İncelenen dosyaların neredeyse tamamında kolluk görevlilerinin tanık ya da şüpheli olarak ifadelerine çok geç başvuruluyor. AİHM, **Abdullah Aydan** dosyasında, şüphelinin ifadesinin alınmasındaki yedi günlük bir gecikmenin dahi yargı makamlarıyla sorumlular arasında "gizli bir işbirliği" olduğuna dair bir intiba doğurabileceğini belirterek, bu anlamda soruşturmada gerekli özenin gösterilmediğine karar verdi.⁵³⁹ Birçok dosyada ise süreler bundan çok daha uzun; şüpheli kolluk görevlilerinin ifadelerinin olay üzerinden aylar, hatta yıllar geçtikten sonra alındığı örnekler mevcut.⁵⁴⁰ İfadelerine geç başvuranlar yalnızca kolluk görevlileri de değil. AYM de **Mehmet Uytun** dosyasında, Mehmet Uytun'un anne ve babasının ifadelerinin olaydan yaklaşık yirmi gün, diğer askerlerin ifadelerinin yaklaşık dört ay, devlet hastanesinde Uytun'un ilk muayenesini yapan doktorun ifadesinin ise yaklaşık iki yıl sonra alındığına dikkat çekti.⁵⁴¹

Birçok dosyada, soruşturma aşamasında ifadelerin çok geç alınması ve bu sırada kolluk görevlilerinin başka illere tayin edilmesi nedeniyle, ifadeler talimat yoluyla alındı; dosyayla ilgili savcılık tanık ya da şüpheli sıfatıyla bu kişileri doğrudan dinlemedi. Benzer şekilde, soruşturmanın ivedilikle yürütülmemesi nedeniyle kovuşturma aşamasında da talimat ya da istinabe yoluyla ya da SEGBİS aracılığıyla sorgu yapıldı; sanık ya da tanıklar duruşma salonunda hazır bulunmadı. Bunun yanı sıra, şüpheli ya da tanık sıfatıyla ifadesi alınan kolluk görevlilerinin ifadeleri bazı durumlarda birbirini tekrar ediyordu; ifadeler kopyalanıp yapıştirıldığından yazım hataları dahi aynıydı. Bazı dosyalarda ise tanık sıfatıyla dahi hiçbir kolluk görevlisinin ifadesine başvurulmadı.⁵⁴²

⁵³⁸ Birçok örnek arasından bkz. *Karataş ve diğerleri / Türkiye*, § 77.

⁵³⁹ *Aydan / Türkiye*, § 112.

⁵⁴⁰ Kararlara yansımış bazı örnekler için bkz. *Ataykaya / Türkiye* (§ 55 - 10 ay ve 2 yıl sonra), *Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu* (§ 93 - 25 gün ve 4 ay sonra), *Azem Dora ve Kamile Dora başvurusu* (§ 86 - en erken 5 ay sonra, bazıları 10 ay ve 1,5 yıl sonra).

⁵⁴¹ *Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu*, § 93.

⁵⁴² Birçok örnek arasından bkz. *Kadir Kudin başvurusu*, § 60.

Dosyalarda rastlanan bir başka örüntü, Temel İlkeler'den 24 numaralı ilkeye aykırı olarak, amirlerin sorumluluğunun gündeme getirilmemesidir.⁵⁴³ Neredeyse hiçbir amir şüpheli sıfatıyla soruşturulmuyor; bilgisine başvuru az sayıda amir de tanık sıfatıyla ifade veriyor. Amirlerin soruşturulduğu nadir bir örnek, **Medeni Yıldırım** dosyası. Ancak basından edinilen bilgilere göre, burada da görevi kötüye kullanma suçlamasıyla açılan soruşturmada kovuşturmaya yer olmadığına karar verildi.⁵⁴⁴

Toplantı ve gösterilere yapılan müdahalelerde hesap verebilirliğin sağlanması için olay sonrasında güç kullanımının mutlaka detaylı biçimde raporlanması, kullanılan mühimmat sayısının ve türünün kayıt altına alınması ve bunların üst mercilere bildirilmesi gerekir.⁵⁴⁵ Buna karşın birçok dosyada olay günü görevli personel ya da kullanılan silahlara ilişkin bilgi mevcut olmadığından ya da bu bilgi soruşturma makamlarıyla paylaşılmadığından, sorumlular hakkında net bir tespit yapılmıyor. Dolayısıyla incelenen dosyaların önemli bir kısmında hiçbir kolluk görevlisi şüpheli ya da tanık sıfatıyla yer almıyor. Örneğin Diyarbakır'daki gösteriler sırasında **Tarık Ataykaya'nın** gaz fişegiyle başından vurulmasına ilişkin polis kayıtlarında herhangi bir bilgiye yer verilmedi; bu durum AİHM tarafından da "endişe verici" bulundu.⁵⁴⁶ 4 Nisan 2009'da **Mahsum Karaoğlu** ve **Mustafa Dağ'ın** vurulmasına ilişkin soruşturmada ise savcılık, olay yerinde bulunan gaz fişekleri, mermiler ve göz yaşartıcı el bombalarının hangi güvenlik görevlilerine ait olduğu ve kim tarafından kullanıldığının tespit edilmesi için olaydan yaklaşık 15 ay sonra Birecik Jandarma Komutanlığına yazı yazdı; gelen cevapta ise görevli hiçbir jandarma personelinin ismi verilmedi ve failerin tespiti çalışmalarına devam edildiği söylendi.⁵⁴⁷ Savcılık olaydan yaklaşık altı yıl sonra, tekrar 18 Şubat 2015 ve 7 Aralık 2015'te Şanlıurfa Valiliği ve İl Jandarma Komutanlığına yazılar gönderdi. Valilik görevlendirme bilgilerinin imha edildiğini söyledi; Jandarma Komutanlığından gelen cevapta ise yalnızca Bozova komutanlığına bağlı personele ilişkin bilgiler verildi ve takviye olarak görevlendirilen

⁵⁴³ Bkz. BM Temel İlkeler, İlke No. 24. Ancak AYM amirlerin sorumluluğuna başvurulması için oldukça katı bir test benimser. Buna göre, kolluk amirlerinin gösteriye müdahale talimatı vermiş olmaları, "müdahale talimatının kolluk görevlilerinin yetkisini açacak ve suç oluşturacak nitelikte hareket etmelerine yönelik olduğunu gösteren somut bir kanıt" bulunması, "müdahale talimatı ve müdahale sonrası ortaya çıkan sonuç arasında ceza hukuku kapsamında bir illiyet bağı bulunduğunu savunulabilir kılan bilgi ve belgeler" ile gösterilmesi gerekir. Bkz. *Edip Cömert ve Diğerleri başvurusu*, No. 2020/10681, 16 Haziran 2022, § 115.

⁵⁴⁴ "Medeni Yıldırım Davası, Tipik Cezasızlık Pratiği", *Bianet*, 9 Kasım 2016, <https://bianet.org/haber/medeni-yildirim-davasi-tipik-cezasizlik-pratigi-180567>.

⁵⁴⁵ BM Temel İlke No. 6, 22; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, *Genel Yorum No. 37*, § 77.

⁵⁴⁶ *Ataykaya / Türkiye*, § 54.

⁵⁴⁷ Mahsum Karaoğlu ve Mustafa Dağ'ın ailelerinin AİHM'e yaptığı başvuru 22 Şubat 2018'de Hükümet'e bildirildi (Başvuru No. 37344/11). Mahkeme'nin sorduğu sorular arasında savcılığın gösteri sırasında görevli güvenlik güçlerini tespit etmek için makul sürede harekete geçip geçmediği ve savcının 13 Temmuz 2010 tarihli yazısında yer alan, olay günü mühimmat kullanan güvenlik güçlerinin tespit edilmesi için hangi adımlar atıldığı yer alıyor. Bkz. <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-181754>.

personelin kimlik bilgilerine ya da hangi personelin launcher ve bombaatar mühimmatı bulundurduklarına ilişkin herhangi bir kayıt bulunmadığı belirtildi.

Mevcut delillerin incelenmesi ya da bilirkişi raporları düzenlenmesinde de birçok sorun mevcut; hatta bilirkişi incelemesi yapılmayan ve rapor düzenlenmeyen örnekler de görüldü. Örneğin **Tarık Ataykaya**'nın ölümüne ilişkin soruşturmada gaz fişeginin nasıl ateşlendiğini tespit etmek üzere bilirkişi raporu alınmadı, oysa görgü tanıkları fişegin doğrudan ve yere paralel şekilde ateşlendiği yönünde ifade verdi.⁵⁴⁸ Bazı dosyalarda ise uzmanlık incelemesi yapabilecek kapasitede birim ya da personel bulunmadığı gerekçesiyle rapor düzenlenmedi.

İncelenen dosyalarda görülen bir başka önemli sorun, **kolluk makamlarının soruşturma makamlarıyla yeterli işbirliği yapmaması**.⁵⁴⁹ AİHM Ataykaya kararında bu durumu “anlaşılmaz” olarak nitelendirmişti.⁵⁵⁰ Dosyalarda savcılık makamlarının çeşitli kolluk birimlerinden bilgi ve belge talep ettiği yazılar cevapsız bırakılıyor; buna karşın savcılık makamları sürekli tekit yazıları yazmak ve hatta CMK uyarınca on gün içinde cevap verilmesinin zorunlu olduğunu, cevap verilmediği takdirde görevi kötüye kullanma suçundan işlem yapılacağını hatırlatmak zorunda kalıyor. Savcılık makamlarının yine de cevapsız bırakıldığı örnekler mevcut; buna karşın herhangi bir işlem başlatılıp başlatılmadığı ise belirsiz. Bunun yanı sıra, savcılıklara talep üzerine sunulan bilgilerde, gösterilerde çıkan olaylara dair uzun bir anlatıya yer verilerek savcının yönelttiği asıl soruların cevaplanmasından kaçınıldığı görülüyor.

AYM'ye göre, “Faili açık olmayan ve şüpheli bir şekilde gerçekleşen ölümlere ilişkin soruşturmaların, olayın tam olarak nasıl gerçekleştiğini ortaya koyacak şekilde yürütülmesi yerine, sadece bu olaya belirli bir kişinin karıştığı veya hiçbir şekilde bu kişinin karışmasının söz konusu olmadığını ortaya koyacak şekilde yürütülmesi, usul yükümlülüğünü karşılamak açısından yeterli değildir”.⁵⁵¹ Ancak kitlesel gösterilere yapılan müdahalelere ilişkin dosyalarda görülen bir başka örüntü, **gaz fişegi ya da ateşli silahla atış yapan kolluk görevlilerinin hiç tespit edilmemesi ya da belli kolluk görevlilerinin keyfi biçimde diğer görevlilerden ayrılarak soruşturulması**. Bu tip soruşturmalarda olayın koşullarını ya da sorumlularını ortaya çıkarmaya yönelik bir irade görülüyor.

⁵⁴⁸ Ataykaya / Türkiye, § 56. Ayrıca bkz. Abdullah Yaşa / Türkiye, § 47. Savcı, kovuşturmayla yer olmadığına dair kararında Abdullah Yaşa'nın katıldığı bir gösteride yaralandığına, polis memurlarının göstericileri dağıtmak üzere gaz fişegi kullandığına işaret etmekle yetindi, gaz fişeginin nasıl atıldığına ilişkin bir inceleme yapmadı.

⁵⁴⁹ Ayrıca bkz. İpek Deniz ve Diğerleri başvurusu, § 140.

⁵⁵⁰ Ataykaya / Türkiye, § 51.

⁵⁵¹ Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu, § 89.

Aksine burada söz konusu olan, asıl sorumluların gizlenmesine imkân veren bir karmaşa ya da etkili soruşturma yükümlülüğünün yerine getirildiğine dair yanıltıcı bir izlenimdir.

İncelenen birçok dosyada, otopsi sırasında teşhise elverişli bir mermi ya da gaz fişegi parçası elde edilemediği ya da çıkartılan parçaların çoğu deforme olduğu gerekçesiyle inceleme yapılamıyor. Ayrıca kitlesel gösterilerde görev alan kolluk personeli sayısının fazla olması ve personelin mobil şekilde görevlendirilmesi, belli bir olay yerinde görevli personelin tespit edilememesinin nedeni olarak ileri sürülüyor. Neticede çoğu dosyada daimî arama kararı veriliyor ve hiçbir yeni araştırma yapılmadan soruşturmalar sürüncemede bırakılıyor.

Bazı dosyalarda ise belli kolluk görevlileri diğerleri arasından seçilerek isimleri savcılığa sunuluyor ve bu kişiler şüpheli sıfatıyla soruşturuluyor. Ancak bu hallerde de gerçek bir soruşturma iradesinden bahsetmek güç. Zira bu az sayıda şüpheli (ve kimi zaman daha sonra sanık sıfatıyla yargılanan) kolluk görevlisinin neden diğerlerinden ayrıldığı belirsizdir. **Enes Ata ve Mahsum Mızrak** dosyasında, kendisine gaz tüfeği zimmetlenmiş üç polis memurunun ismi paylaşıldı; üç polis de aynı ifadeyi vererek gaz silahı kullandıklarını ancak olay yerinde hiç bulunmadıklarını belirtti. Nitekim yapılan yargılamada da polisler delil yetersizliğinden beraat etti. **İlyas Aktaş** dosyasında,⁵⁵² model-10 gaz tüfeği kullanan ve “gazlı müdahale timinde” görevli çevik kuvvet personeli olarak 11 kişilik bir liste savcılıkla paylaşıldı. Ancak ifadesi alınan bütün polisler ifadelerinde bu tip silah kullanmadıklarını beyan etti; savcı polisler hakkında kovuşturmaya yer olmadığına karar verdi. **Tarık Ataykaya** dosyasında, savcılığa önce farklı yerlerde görevli üç polis memurunun bilgisi verildi, daha sonra 23 polis memurunun silah kullanmaya yetkili olduğu söylendi ancak hepsinin ismi verilmedi; savcı ise yalnızca birkaç polis memurunun ifadesini almakla yetindi. **Medeni Yıldırım** dosyasında karakolda görevli olan ve olay günü silah kullanan çok sayıda jandarma personeli arasından tek bir kişi seçilerek yargılandı.

“**Bölgenin koşulları**” veya “**güvenlik**” gerekçeleri soruşturma işlemlerindeki eksiklikleri meşrulaştırmak için kullanıldığı gibi, ölüm olayından güvenlik güçlerinin sorumlu olmadığına dair bir karine olarak da karşımıza çıkıyor. Özellikle kitlesel gösterilerde öldürülen kişilerin bedeninden, atılan mermi ya da gaz fişegine ait teşhise elverişli bir parça elde edilemediği durumlarda gerek savcılık gerekse kolluk makamları ölüm olayının şiddete başvuran göstericiler ya da “örgüt üyeleri” tarafından gerçekleştirildiği varsayımını

⁵⁵² Detaylı olay anlatısı için bu raporda bkz. “28 Mart 2006 Olayları ve AİHM”.

benimsemeye daha yatkın gözüküyor.⁵⁵³ Örneğin 23 Mart 2008'de Yüksekova'daki Newroz gösterileri sırasında vurulan **İkbal Yaşar'ın** ölümüne ilişkin soruşturmada, Yüksekova Cumhuriyet Başsavcılığı dosyanın “terör suçlarını” soruşturmakla görevli Van Cumhuriyet Başsavcılığına gönderilmesine karar verdi; buna karşın Van Cumhuriyet savcısı İkbal Yaşar'ın PKK örgütü tarafından öldürüldüğüne dair maddi delil bulunmaması ve “güvenlik güçlerinin ateşli silah kullandıklarının anlaşılmasına rağmen, ölüme güvenlik güçlerinin sebep olup olmadıkları sorunu hakkında herhangi bir soruşturma yürütülmeden, İkbal Yaşar'ın söz konusu güvenlik güçleri tarafından öldürülmediğinin kabul edilmesi” nedeniyle dosyanın Yüksekova savcılığına iadesine karar verdi.⁵⁵⁴ Buna karşın Yüksekova savcılığı Yaşar'ın güvenlik güçleri tarafından öldürülmüş olabileceğine ilişkin herhangi bir soruşturma işlemi yapmadı; olay gününe ilişkin görüntüler güvenlik güçlerinin ateşli silah kullandığını göstermesine rağmen, savcılık yalnızca birkaç kişinin ifadesini almakla yetindi. AİHM, soruşturma dosyasındaki bu eksiklikler nedeniyle yaşam hakkının usul boyutunun ihlal edildiğine karar verdi.⁵⁵⁵

Aydın Erdem dosyasında ise kolluk görevlileri hakkında verilen kovuşturmaya yer olmadığına ilişkin karara yapılan itirazı reddeden Siverek Ağır Ceza Mahkemesi'ne göre, “*olayın geçtiği yerdeki kameralardan elde edilen görüntü ve CD içeriğinden eylemin pusili kişi ya da kişiler tarafından gerçekleştirildiğine ilişkin tanık beyanlarının doğru olduğu [anlaşılmıştı], buna karşın “polisevi tuvaletinde bulunan boş kovanların eylemle doğrudan bağlantısı [bulunmuyordu]”.* **Mahsum Karaoğlan ve Mustafa Dağ** dosyasında, olay anında sadece kolluk görevlileri gaz kapsülü kullanıyor olmalarına rağmen, jandarma komutanlığı savcılığın olay yerinde bulunan mühimmatın kime ait olduğuna dair bilgi talebine yanıt vermeksizin “ölen 2 göstericinin atılan taşlar sonucu ölmüş olabilecekleri”nin de değerlendirildiğini belirtti.

Şüphelilerin tespit edildiği az sayıda dosyada da **soruşturma izni rejimi** önemli bir engel oluşturuyor. Yargı süreçlerinde **4483 sayılı Kanun** uyarınca soruşturma izni aranması, izni taleplerinin reddedilmesi ve buna ilişkin itiraz süreçleriyle birlikte soruşturma ve kovuşturma aşamalar çok uzun yıllara yayılıyor. Örneğin **Mahsum Mızrak** dosyasında, otopside çıkartılan tip mühimmatın üstüne zimmetli olduğu üç polis memuru hakkında savcılığın soruşturma izni talebi Valilik tarafından reddedildi. Bu kararın Diyarbakır Bölge

⁵⁵³ Bkz. Güleç / Türkiye, § 72. AİHM, 4 Mart 1991'de İdil'de 2 kişinin öldürüldüğü, 12 kişinin yaralandığı gösterilerde kalabalık içinde “silahlı teröristler” bulunduğu dair Hükümet beyanlarına karşın, hiçbir jandarmanın kurşunla yaralanmadığı ve olay yerinde PKK üyelerine ait herhangi bir silah ya da mermi kovanı bulunmadığını, dolayısıyla bu iddiayı destekleyecek herhangi bir delil sunulmadığını belirtti.

⁵⁵⁴ Hasan Yaşar ve Diğerleri / Türkiye, § 32.

⁵⁵⁵ Hasan Yaşar ve Diğerleri / Türkiye, § 52. Bununla beraber AİHM, aynı gün bazı göstericilerin de ateşli silah kullandığına yönelik görüntüler bulunduğu ve hareketle, İkbal Yaşar'ın güvenlik güçleri tarafından öldürüldüğünün makul şüpheden uzak şekilde ortaya konulmadığına ve yaşam hakkının maddi boyutuyla ihlal edilmediğine karar verdi. Ayrıca bkz. Hasan Yaşar ve Diğerleri / Türkiye, §§ 44-47.

İdare Mahkemesi tarafından kaldırılmasıyla, olaydan üç yıl sonra ceza davası açılabilirdi. **Enes Ata** dosyasında da savcılık olaydan yaklaşık altı yıl sonra, 16 Mayıs 2012'de *aynı üç polis memuru hakkında* soruşturma izni talep etti; Valilik soruşturma izni verilmemesine karar verdi ve bu karar yine Diyarbakır Bölge İdare Mahkemesi tarafından kaldırıldıktan sonra olası kastla ölüme neden olma suçlamasıyla iddianame hazırlanarak dava açıldı.

Mehmet Uytun dosyasında ise tamburlu bomba atar silahı kullanan jandarma uzman çavuş hakkında savcılık 17 Temmuz 2012'de soruşturma izni istedi; Cizre Kaymakamlığı ise taksirle öldürme suçlamasına ilişkin yeterli delil bulunmadığından soruşturma izni verilmemesine karar verdi. Diyarbakır Bölge İdare Mahkemesi ise itirazları reddetti; savcılık da şüpheli hakkında inceleme yapılmasına yer olmadığına karar verdi. Bunun üzerine Uytun ailesi AYM'ye başvurdu. AYM, yaşam hakkının usul boyutunun ihlal edildiğine karar verdi. Kararında, soruşturma aşamasında gaz fişegi ve bomba atar silahın atışına ilişkin "çelişkili bilgiler ve değerlendirmeler" olduğuna, olayın koşullarını aydınlayabilecek bazı temel konularda ayrıntılı inceleme yapılmadığına dikkat çekti.⁵⁵⁶ Mahkeme'ye göre, "sadece H.A.'nın sorumlu olup olmadığına ilişkin bir inceleme yapılmış olduğu, soruşturma izni verilmemesi üzerine fiilen soruşturmanın ilerlemediği anlaşılmaktadır".⁵⁵⁷ Soruşturma izninin reddine itirazı inceleyen Bölge İdare Mahkemesi'nin de "sadece idarenin görüşü doğrultusunda bir sonuca ulaştığı görülmektedir".⁵⁵⁸ Bu karardaki soruşturma izni kurumuna ilişkin değerlendirmeler oldukça önemlidir.⁵⁵⁹ AYM'ye göre, 4483 sayılı Kanun'da öngörülen özel soruşturma ve kovuşturma usulleri "uygulanacak kişilere bir zümre ya da sınır olarak imtiyaz tanımak anlamına gelmeyip yapılan görevin niteliğinden kaynaklanmaktadır".⁵⁶⁰ Bu usulün "ilgili kişilerin cezai sorumlulukları açısından asıl değerlendirmeyi yapacak olan soruşturma ve yargılama makamlarının önüne çıkmalarına engel olmak adına kullanılmaması gerekmektedir. Aksi bir uygulama, bu tür olaylarda kamu gücünü kullanan güvenlik güçlerinin olası cezai sorumluluklarının ortaya çıkmasının engellenmek istendiği şüphesini doğurabilir".⁵⁶¹ Uytun'un öldürülmesi olayında soruşturma izni usulünün "olayın gerçekleşme şartlarının ve olası cezai sorumlulukların belirlenmesi imkânını ortadan kaldıracak bir şekilde yürütüldüğü" kanaatinde olan AYM'ye göre, izin

⁵⁵⁶ *Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu*, §§ 83-87.

⁵⁵⁷ *Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu*, § 88.

⁵⁵⁸ *Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu*, § 91.

⁵⁵⁹ Son olarak AİHM, Berkin Elvan'ın gaz kapsülüyle vurularak öldürülmesine ilişkin verdiği *Elvan / Türkiye* kararında, soruşturma izni rejiminin "yapısal bir sorun" olduğunu açıkça belirtti; dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Hüseyin Çapkın ve İstanbul Valisi Hüseyin Avni Mutlu hakkında soruşturma izni verilmemesinin etkili soruşturma yükümlülüğünü ihlal ettiğine karar verdi. Bu karar sonrasında soruşturma izni rejimi ayrı bir grup olarak Bakanlar Komitesi tarafından izlemeye alındı. Bkz. *Elvan / Türkiye*, No. 64937/19, 7 Şubat 2023.

⁵⁶⁰ *Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu*, § 92

⁵⁶¹ *A.g.e.*, § 92.

verilmemesinin “silah kullanan güvenlik güçlerinin hesap verebilirliğini ve soruşturma hakkında kamunun denetimini zayıflattığının kabul edilmesi gerekir”.⁵⁶² Karardan sonra Cizre Kaymakamlığına yapılan başvuruda, soruşturma izni talebi -AYM kararına rağmen- ikinci kez reddedildi. Diyarbakır Bölge İdare Mahkemesinin bu sefer itirazları kabul etmesiyle olaydan yaklaşık 11 yıl sonra, 26 Ekim 2020’de iddianame düzenlenebildi.

Soruşturmalarla dair şimdiye dek aktarılmış olan eksiklikler, savcılıkların soruşturma işlemlerini yürütmedeki isteksizliğini açıkça ortaya koyuyor. Nitekim incelenen soruşturma dosyalarının makul bir özen ve süratle, nesnel ve tarafsız biçimde yürütüldüğü, dolayısıyla etkili olduğu söylenemez. Delillerin usulüne uygun şekilde, makul sürede toplanması ve muhafaza edilmesi, şüpheli ve tanık ifadelerinin olaydan sonra makul bir süre içinde alınması, deliller üzerinde nitelikli bilirkişi incelemelerinin yapılması gerekirken soruşturma aşamasında önemli eksiklikler ve ihmaller bulunması nedeniyle, soruşturmalarda az sayıda şüpheli bakımından **delil yetersizliğinden kovuşturmaya yer olmadığına** ya da şüphelilerin tespit edilemediği gerekçesiyle **daimî arama kararı verilmesine karar verildi**.

Nitekim AİHM önüne giden birçok dosyada da soruşturmaların etkisiz yürütülmesi nedeniyle yaşam hakkının usul boyutunun ihlal edildiği tespit edildi.⁵⁶³ Ayrıca Türkiye, **Aydın Erdem**⁵⁶⁴ dosyasında tek taraflı deklarasyon yoluyla, **Abdullah Duran**⁵⁶⁵ dosyasında ise dostane çözüm yoluyla, yürütülen soruşturmaların AİHS standartlarını karşılamadığını açıkça kabul etti ve etkili soruşturmalar yürütülmesi için gerekli tedbirlerin alınacağını beyan etti.⁵⁶⁶ Buna karşın, bu dosyalarda yeni hiçbir soruşturma işlemi yapılmadı.⁵⁶⁷

Caydırıcılık eksikliği

Ölüm olayına sebep olan kolluk görevlisine verilen ceza hem “başvurucunun mağduriyetini ortadan kaldıracak” nitelik taşımali hem de “benzer ihlallerin önlenmesi bakımından caydırıcı etkiye sahip” olmalıdır.⁵⁶⁸

⁵⁶² A.g.e., § 92.

⁵⁶³ Bazı dosyalarda yaşam hakkının hem maddi hem usul boyutuyla ihlal edildiğine (bkz. *Aydın / Türkiye; Mızrak ve Atay / Türkiye; Ataykaya / Türkiye*), bazı dosyalarda ise yaşam hakkının yalnızca usul boyutuyla ihlal edildiğine karar verildi (bkz. *Hasan Yaşar ve Diğerleri / Türkiye*).

⁵⁶⁴ *Erdem / Türkiye*, No. 64727/11, 30 Mart 2021.

⁵⁶⁵ *Duran / Türkiye*.

⁵⁶⁶ Bunların yanı sıra Türkiye, Fahrettin Şedal’ın öldürülmesine ilişkin soruşturmanın da etkili yürütülmediğini tek taraflı deklarasyonla kabul etti. Bkz. *Şedal ve Diğerleri / Türkiye*.

⁵⁶⁷ Aksine, Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı, *Aydın Erdem* dosyasında AİHM kararından sonra yeniden soruşturma açılmasına yönelik talebi süresi geçtiği gerekçesiyle haksız şekilde reddetti.

⁵⁶⁸ *Narin Kurt başvurusu*, § 112.

Bu çalışma kapsamında incelenen kovuşturma dosyalarında sanık kolluk görevlileri “kasten öldürme”, “olası kast sonucu ölüme neden olma”, “haksız tahrik altında olası kastla öldürme”, “taksirle öldürme” suçlamalarıyla yargılandı. Ancak bir dosya haricinde hiçbir dosyada sanıklar ceza almadı. **Abdullah Aydan**’ın öldürülmesine ilişkin dosyada, “sanığın meşru savunmada sınırı aşması mazur görülebilecek bir heyecan, korku ve telaştan ileri geldiği” gerekçesiyle **ceza verilmesine yer olmadığına** karar verildi. Bazı dosyalarda, kendilerini veya başkalarını koruma amacıyla kendilerine ateş eden göstericilere karşılık verdiklerini söyleyen kolluk görevlileri “hukuka uygunluk nedeni bulunduğu” gerekçesiyle beraat etti. **Mahsum Mızrak, Enes Ata ve Medeni Yıldırım**’ın öldürülmesine ilişkin yargılamalarda ise sanıklar “suçun sanık tarafından işlendiğinin sabit olmaması” gerekçesiyle beraat etti. Mahkeme de gerekçeli kararında, başta delillerin kaybedilmesi olmak üzere soruşturma aşamasındaki eksiklikler nedeniyle maddi delil elde edilemediğini, bu nedenle sanıkların suçlamayı inkâr eden beyanlarına itibar edildiğini açıkladı.⁵⁶⁹

Bu dosyalarda özellikle soruşturmadaki eksiklik ve belirsizlikler, ölümcül güç kullanımının maddi yönünden esaslı bir değerlendirme yapılmasının önüne geçiyor. Özellikle delillerin usulüne uygun toplanmadığı, muhafaza edilmediği ve incelenmediği soruşturmalar sonucunda bir ya da birkaç kolluk görevlisinin neredeyse rastgele seçilerek yargılanması ve nihayetinde delil yetersizliği veya “şüpheden sanık yararlanır” gerekçesiyle beraat etmeleri cezasızlık politikasının önemli veçhelerinden biri.

Toplantı ve gösterilere yapılan müdahalelere ilişkin incelenen dosyalar içinde yargılanan bir kolluk görevlisinin ceza aldığı tek dava, **Mehmet Uytun** davası. Ancak burada da sanığa taksirle öldürme suçlaması yöneltildi. Verilen ilk hükümde sanığın üç yıl hapis cezası ile cezalandırılmasına ve hapis cezasının 18.200 TL adli para cezasına çevrilmesine karar verildi. Karar eksiklikler nedeniyle bozularak tekrar Asliye Ceza Mahkemesi önüne geldi.⁵⁷⁰ Verilen ikinci hükümde sanık üç yıl hapis cezasına mahkûm edildi; ancak sanığın görevi gereği kendisine zimmetlenmiş tamburlu bomba atar ile dikkatsiz ve tedbirsiz bir şekilde ateş ederek Mehmet Uytun’un ölümüne sebep olması nedeniyle hapis cezası arttırılarak dört yıla çıkarıldı. Ardından, sanığın yargılama sürecindeki olumlu davranışları lehine

⁵⁶⁹ Diyarbakır 1. Ağır Ceza Mahkemesi 26 Nisan 2018 tarihli gerekçeli kararda şu ifadeleri kullandı: “Söz konusu gaz fişeklerin bulunamaması, adli emanetten kaybolması sebebiyle, suç konusu delillerin atıldığı silah ya da silahların tespit edilememesi, sanıkların tüm aşamalarda tutarlı ve ısrarlı bir biçimde suçlamaları inkar etmeleri, ölümlere neden olan kapsüllerin sanıkların silahlarından ateşlendiğine dair tanık beyanı, kamera görüntüsü, uzmanlık raporu gibi somut, maddi deliller elde edilememesi mevcut delillerden sanıkların beyanına itibar edilmiştir.”

⁵⁷⁰ Cizre 1. Asliye Ceza Mahkemesi, yargılama konusu suçun olası kastla öldürme suçunu oluşturup oluşturmayacağını incelenmesi için dosyayı ağır ceza mahkemesine göndermek üzere görevsizlik kararı verdi, ancak savcının itirazı üzerine Cizre 2. Ağır Ceza Mahkemesi kararı bozdu. Bkz. <https://www.failibelli.org/dava/mehmet-uytun-davasi/>.

takdiri indirim sebebi kabul ederek hapis cezası üç yıl dört aya indirildi. Bu yayının hazırlandığı tarih itibarıyla yargılama, kararın eksik araştırma gerekçesiyle tekrar bozulmasından sonra, Cizre 1. Asliye Ceza Mahkemesi önünde devam ediyor.

d) Değerlendirme

Bu çalışma kapsamındaki dönemde Türkiye'deki toplantı ve gösteri yürüyüşlerine yönelik kolluk müdahaleleri yalnızca toplanma özgürlüğünü sınırlamakla kalmadı, aynı zamanda ciddi yaşam hakkı ihlallerine de sebep oldu. İncelenen dosyalarda, kitlesel gösteriler sırasında mutlaka zorunlu olmadığı ve orantısız olduğu halde güç kullanımına başvurulması, daha hafif araçlar yerine ölümcül silahların kullanılması, kolluk görevlilerini kitlesel gösterilere yapılan müdahalelerde ağır hak ihlallerine sebep olmayacak şekilde eğitilmemesi ve ekiplere buna uygun ekipmanlar temin edilmemesi, kitlesel gösterilerin yakınında bulunan gösterici olmayan yurttaşlar, çocuklar ya da basın mensupları gibi üçüncü kişilerin korunması için tedbirlerin alınmaması, toplantı ve gösteriler bağlamında yaşam hakkı ihlallerine yol açan başlıca etkenlerdi.

Yaşanan yaşam hakkı ihlallerine ilişkin soruşturmalar ise büyük oranda yüzeysel ve etkisiz yürütüldü. Müdahalede bulunan kolluk görevlilerinin tespit edilmesinde, delillerin toplanması ve korunmasında ciddi eksiklikler mevcuttu. Amirlerin sorumluluğu ise neredeyse hiç gündeme getirilmedi. Sonuçta, incelenen örneklerde ya fail tespit edilemedi ya da şüpheli ya da sanık olarak belirlenen az sayıda kişi hakkında verilen kovuşturmayla yer olmadığı, beraat, ceza verilmesine yer olmadığına dair kararlar ile gerçek bir hesap verebilirlik sağlanmadı.

C. Koruma Yükümlülüğünün İhlali ve Tedbirsizlik Sonucu Meydana Gelen Yaşam Hakkı İhlalleri

Korumama ve gerekli tedbirleri almama sonucunda meydana gelen ölümler, iki ana görünümde karşımıza çıkıyor: Mayın ve patlamamış mühimmatın yol açtığı yaşam hakkı ihlalleri ile zırhlı araçların çarpması sonucu gerçekleşen yaşam hakkı ihlalleri. Mayın ve patlamamış mühimmatın yol açtığı yaşam hakkı ihlalleri, özellikle Kürt illerinde 2000'li yıllarda sıkça karşılaşılan pratikler olarak ortaya çıkıyor olmakla birlikte, zırhlı araçların neden olduğu ölümler ise 2000'li yıllarda yaygınlaşmaya başladı. Her iki durumunun da özellikle çocukları ve gençleri etkilediği önemli bir bulgu.⁵⁷¹

⁵⁷¹ Bkz. Diyarbakır Çocuk Çalışmaları Ağı, *Mayın, Çatışma Atıkları ve Zırhlı Araç Çarpması Konulu Bilgi Notu*, 2019, <https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/public/uploads/document/bilgi-notu-1588681006.pdf>.

1. Mayın ve Mühimmat Patlamalarının Neden Olduğu Yaşam Hakkı İhlalleri

a) Genel Bakış

Savaşların ve çatışmaların kalıcı mirası olan mayınlar, üretimi ve ekimi ucuz fakat etkisi büyük patlayıcı düzenekler.⁵⁷² Her ne kadar 19. yüzyıldan beri kullanılsa da en yaygın şekilde I. ve II. Dünya Savaşları'nda görüldü. Kara, deniz ve havaya yerleştirilebilen çeşitli türleri arasında kara mayınları anti-tank ve anti-personel olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Sivillerin günlük hayatında temas etme ihtimali yüksek olan anti-personel mayınlar⁵⁷³ ("mayın") savaş sonrasında da etkisini sürdürmesi nedeniyle insan hakları gündeminde kalıcı bir sorun haline geldi. Doğal etkenlerle yer değiştirebilen ve yüzyıldan fazla süre aktif kalabilen mayınların temizliği oldukça maliyetli olduğundan, devletlerin bu konuda isteksiz davranması 1990'larda insan hakları ve etik tartışmaları beraberinde getirdi. 1992'de sivil toplum örgütlerinin öncülüğünde kurulan "Uluslararası Kara Mayınlarının Yasaklanması Kampanyası" (ICBL),⁵⁷⁴ 100'den fazla ülkede çalışmalar yürüttü ve 1997'de **BM Anti-personel Mayınlarının Kullanılması, Stoklanması, Üretilmesi ve Transferinin Yasaklanması ve İmhasına Dair Sözleşme**'nin ("Ottawa Sözleşmesi") imzalanmasını sağladı.⁵⁷⁵ 2025 yılı itibarıyla 166 ülke Ottawa Sözleşmesi'ne taraftır.⁵⁷⁶

Türkiye'de ise 1952-1954 yıllarında Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin ve Hatay illerinde Suriye sınırı boyunca ilk defa mayın ekildi ve yine bu bölgede sınır karakolları ve gözetleme kuleleri inşa edilmeye başlandı.⁵⁷⁷ Dönemin güvenlik politikaları, dış tehditlere karşı

⁵⁷² "Mayın", toprağın veya başka bir yüzey alanının altına, üstüne ya da yakınına yerleştirilmek ve bir kişinin veya aracın mevcudiyeti, yaklaşması veya teması ile infilak etmek üzere tasarlanmış mühimattır. Bkz. Ottawa Sözleşmesi, md. 2.

⁵⁷³ "Anti-personel mayın", bir kişinin mevcudiyeti, yaklaşması veya teması ile infilak edecek biçimde tasarımılanan ve bir veya birden fazla kişiyi etkisiz hale getirecek, yaralayacak veya öldürecek mayındır. Şahıslara yönelik olmayıp, araçların yaklaşması, üzerine basması veya dokunması ile patlayacak şekilde tasarımılanmış ve bunların yerinden sökülmesini engelleyen sistemlerle teçhiz edilmiş mayınlar, bu şekilde teçhiz edilmiş olmaları nedeniyle, anti-personel mayın olarak telakki edilmezler. Bkz. Ottawa Sözleşmesi md. 2.

⁵⁷⁴ Uluslararası Kara Mayınlarının Yasaklanması Kampanyası (ICBL) , mayın ve msket bombalarından arınmış, mayın ve msket bombalarından kurtulanların haklarına saygı duyulan ve tatmin edici bir hayat sürebilecekleri bir dünya hedefleyen sivil toplum örgütlerinden oluşan bir koalisyonudur. Bkz. <https://www.icblcmc.org/about-us>.

⁵⁷⁵ Sözleşme metni için bkz. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc087/kanuntbmmc087/kanuntbmmc08704824.pdf.

⁵⁷⁶ Çin, ABD, Rusya, Pakistan, Hindistan gibi ülkeler Ottawa Sözleşmesi'ne taraf değildir. Taraf olmayan ülkelerin 2024 yılı itibarıyla toplam 50 milyona yakın mayın stoğunun bulunduğu tahmin ediliyor. Bkz. Landmine Monitor, 2024 Yılı Raporu, <https://www.the-monitor.org/online-reader/landmine-monitor-2024?anchor=Preface-137159>.

⁵⁷⁷ Toplumsal Duyarlılık ve Şiddet Karşıtları Derneği, *Çocuklar İçin Mayın ve Çatışma Atıkları Eğitimi Eğitici El Kitabı*, 2023, s. 8.

sınır güvenliğini sağlama amacıyla mayınlamayı temel bir strateji olarak benimsedi. Ardından İran, Irak, Ermenistan, Azerbaycan sınır bölgelerine yayıldı. 1970'lerde mayın sayısı artırıldı, sınırlara inşa edilen karakolların etrafına da mayın ekilerek sınır güvenliği ile birlikte bölgedeki ifadesiyle "sınır ticareti" yapılması ve kaçak geçişlerin önlenmesi hedeflendi.⁵⁷⁸ 1980'lere kadar mayınlar, sınır ihlali ve kaçakçılıkla ilişkili bir sorun olarak tartışıldı. Ancak özellikle doğu ve güneydoğu sınırlarındaki siyasi hareketlilik, mayınlamayı bir "iç tehdit unsuru" olarak Kürt meselesiyle bağlantılı hale getirdi.⁵⁷⁹ PKK örgütü ile çatışmaların yoğunlaşmasıyla birlikte iç bölgelere, özellikle Bingöl, Bitlis, Batman, Diyarbakır, Dersim ve Siirt'e de mayın ekilmeye başlandı. 1990'lı yıllarda OHAL dönemindeki şiddet ortamı altındaki köy boşaltmalarıyla birlikte,⁵⁸⁰ yaklaşık 1,5 milyon kişi göç ettirildi ve 3.848 köy ve yerleşim biriminin güvenlik bölgesi ilan edildi.⁵⁸¹ Bu köylerin çevresine de mayınlar ekildi. Türkiye, 1996'da mayın üretimine, 1998 yılında ise mayın ekimine son verdiğini beyan etti.⁵⁸² Ancak mayınların güvenlik nedeniyle iç bölgelere de ekilmeye başlandığı bu dönemde güvenlik birimlerinin mayınları kontrolsüz ve kayıtsız bir şekilde ektiği,⁵⁸³ karşıt güç olan PKK örgütü tarafından da mayın ekilmeye başlandığı biliniyor.⁵⁸⁴

Mayınların yanı sıra çatışmalar, tatbikatlar ve atış talimleri sonucu bölgede çok sayıda patlamamış mühimmat⁵⁸⁵ artığı bulunuyor. Kullanılan envanterin kaydının alınması

⁵⁷⁸ Neşe Özgen, "Sınırdaki Kaçakçı Olmanın Antropolojik Tarihi", 2011, <http://neseozgen.net/sinir-uzerine-yazilar/>.

⁵⁷⁹ A.g.e.

⁵⁸⁰ Ayrıca bu raporda bkz. "Güvenlikleştirme" bölümü.

⁵⁸¹ İnsan Hakları İzleme Örgütü, *Türk Hükümeti Göç Ettirilmiş Köylüleri Yüzüstü Bıraktı*, 30 Ekim 2002, <https://www.hrw.org/legacy/turkish/turkey1030-trk.htm>.

⁵⁸² Türkiye'nin, Ottawa Sözleşmesi'nin 7. maddesi uyarınca, denetim organına 2004 yılında sunduğu ön rapor ve 2004 yılı raporuna göre verdiği bilgilerdir. Detaylı bilgi için bkz. Mayınsız Bir Türkiye Girişimi, <http://www.mayinsizbirturkiyegirisimi.org/docs/content/5b556cfcc9a180ab00ab388ff8586db2.pdf>.

⁵⁸³ Eski Genelkurmay Başkanı Orgeneral Işık Koşaner 2010 yılında yaptığı bir konuşmada kontrolsüz ve uyarısız döşenen mayınlara dair itiraflarda bulunmuştu. "Karakollarımızın çevresinde ve hudutlarda kontrolsüz mayın döşediğimizi sivillere söyleyemiyoruz. Hudutlardakinin işareti bile yoktur. Adam gidiyor basıyor, bilmem ne yapıyor. Haberimiz yoktu. Bunlar çok tehlikeli şeyler. Bunları kim döşemiş, biz. Şimdi ben desem ki yetkililere, yav bizimkiler mayın döşemişler 10 sene evvel, 20 sene evvel, başıboş bırakıp gitmişler. Ne derler? Döşerken aklınız nerdeydi derler. Maalesef döşeyen de biziz di mi?" Detaylı bilgi için bkz. Hasan Cemal, *Kürt Sorununa Yeni Bakış Barışa Emanet Olan* (Everest Yayınları, 2011), s. 320.

⁵⁸⁴ İsviçre'de bulunan ve sivillerin çatışmanın etkilerinden korunmasına yönelik çalışmalar yapan sivil toplum örgütü Geneva Call, 2006 yılında PKK örgütünün mayın kullanımına son verdiğine dair taahhünamesini imzaladığını duyurdu. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.genevacall.org/news/turkey-kongra-gelhp-gelhp-also-known-kurdistan-workers-party-pkk-pledges-renoounce-use-anti-personnel-mines/>.

⁵⁸⁵ "Patlamamış mühimmat", işleme tabi tutulmuş, tapalanmış, kurulmuş veya kurulmamış, kullanılmak üzere hazırlanmış veya kullanılmış ancak işlevini yerine getirmede başarısız olmuş mühimattır. Bkz. 6586 sayılı Milli Mayın Faaliyet Merkezi Kurulmasına İlişkin Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, md. 3 (Resmî Gazete: 3 Şubat 2015, Sayı 29256).

zorunlu olmasına rağmen, ihmalen kayda alınmamış çok sayıda patlamamış mühimmat da serbest bir şekilde yerleşim alanlarının yakınlarında, karakolların etrafında bulunuyor.⁵⁸⁶ Bu mühimmatlar, özellikle çocuklar açısından ciddi risk oluşturuyor.

1999'da başlatılan Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Programı, göç ettirilen kişilerin köylerine güvenli bir şekilde dönebilmesini hedeflese de bu gerçekleşmedi ve program, geri dönenler açısından yeni ihlaller silsilesi yarattı.⁵⁸⁷ Türkiye'de mayınların yalnızca yaklaşık yüzde ikisinin iç bölgelere ekilmiş olmasına⁵⁸⁸ karşın, bu mayınların yerleşim alanlarına ve hayvan otlatmak gibi köy yaşamının temel ihtiyaçlarını karşılayan meralara ekilmiş olması, patlamaların neden olduğu yaşam hakkı ihlallerini artırdı. Bununla birlikte, mayın ve patlamamış mühimmat nedeniyle yaşamını kaybeden ya da yaralanan kişilere dair tutarlı bir veriye ulaşmak neredeyse imkânsız. Köylerde ve kırsal bölgelerde meydana gelen pek çok olay kayıt altına alınmıyor ve bunları sistemli biçimde izleyen bir veri mekanizması da bulunmuyor. Yetkililerin dönem dönem yaptığı açıklamalar –içerdiği tutarsızlıklar bir yana– sorunun boyutlarını göstermeye yetiyor: İçişleri Bakanlığı tarafından 2010 yılında beyan edildiği üzere 1984 yılından bu yana 1.269 kişi yaşamını kaybetti, 5.091 kişi yaralandı.⁵⁸⁹ Bununla birlikte, Uluslararası Mayın Yasağı Kampanyası'nın (ICBL-CMC) önemli bir izleme çalışması olan Landmine Monitor'a göre ise sadece Suriye sınırı boyunca 1950'lilerden 2018'e kadar 10 binden fazla kişi mayından zarar gördü; çoğunluğunu sivillerin oluşturduğu 3.000 kişi yaşamını yitirdi, 7.000 kişi yaralandı.⁵⁹⁰

Bugün hala mayınlar ve patlamamış mühimmatlar, boş arazilerden dere yataklarına, okul yollarından şehir çöplüklerine, tarım alanlarından meralara kadar geniş bir çevrede insan yaşamını tehdit etmeyi sürdürüyor.⁵⁹¹

⁵⁸⁶ İnsan Hakları Derneği, *Mayın ve PAM halkın can ve mal güvenliğini, doğayı tehdit etmeye devam ediyor*, <https://ihddiyarbakir.org/tr/basin-aciklamalari/mayin-ve-pam-halkin-can-ve-mal-guvenligini-do?id=13724>.

⁵⁸⁷ İnsan Hakları İzleme Örgütü, *Göç Ettirilmiş ve Yüzüstü Bırakılmış*, 30 Ekim 2002, <https://www.hrw.org/report/2002/10/30/displaced-and-disregarded/turkeys-failing-village-return-program>.

⁵⁸⁸ Uluslararası Mayın Yasağı Kampanyası (ICBL-CMC) Landmine Monitor'un 2004 tarihli Türkiye raporuna göre, 1957-1998 yıllarında 936.663 mayın ekildi. Bunların 39.569'u sadece iç bölgelere yerleştirilen mayınlar. Örneğin sadece Dersimde 10.557 mayın bulunuyor ve iç güvenlik amacıyla en çok Dersim'e mayın ekildiği ve Yatılı İlköğretim Bölge Okullarının etrafında çok sayıda mayın bulunduğu düşünülüyor. Bkz. <https://www.gazeteduvar.com.tr/dersimde-10-bin-mayin-10-yilda-10-kisi-oldu-haber-1636524>.

⁵⁸⁹ Uluslararası Mayın Yasağı Kampanyası (ICBL-CMC), *Landmine Monitor 2010 Türkiye Raporu*, <http://www.mayinsizbirturkiyegirisimi.org/dokumanlar/raporlar/2010-monitor-turkiye-raporu>.

⁵⁹⁰ Uluslararası Mayın Yasağı Kampanyası (ICBL-CMC), *Landmine Monitor 2018 Türkiye Raporu*, <http://www.mayinsizbirturkiyegirisimi.org/dokumanlar/raporlar/2018-monitor-turkiye-raporu>.

⁵⁹¹ İnsan Hakları Derneği, *İnsan Hakları Bülteni Özel Sayı: "Mayına Değen Hayatlar"*, 3/2007, https://www.ihd.org.tr/images/pdf/mayin_ozel_sayi_3.pdf.

b) İlgili Hukuk

1970'ler ve 1980'lerde sınır bölgeleri ile yerleşim yerlerinin çevresinde yaşanan güvenlik odaklı gelişmeler sonucunda mayınların daha geniş alanlara yayılması, 1981 yılı itibarıyla bu konudaki yasal çerçevenin yeniden düzenlenmesini zorunlu kıldı. Bu kapsamda, askeri amaçlı silahlar arasında yer alan mayın ve diğer patlayıcı düzeneklerin yetkisiz kişilerce bulundurulması, 6136 sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun'a⁵⁹² 1981 yılında yapılan ekleme ile suç sayıldı. Düzenleme uyarınca top, havan, roketatar, uçaksavar, tanksavar, ağır ve hafif makineli tüfek gibi, savaş silahı olarak anılan askeri amaçlı silahların bulundurulmasına ilişkin cezalar iki katına çıkartıldı.

2565 sayılı Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu⁵⁹³ ile birinci ve ikinci derece askeri yasak bölgeleri tanımlandı; bu bölgelerin ilan edilmeyeceği ancak çevrelerinin işaretlerle belirginleştirilmesi gerektiği düzenlendi. Ayrıca, askeri mühimmat depolama alanlarının askeri güvenlik bölgesi ilan edilmesi ve bu alanların çevresinin uygun biçimde işaretlenmesi hükme bağlandı. Bu işaretlemenin usul ve esasları ise 30 Nisan 1983 tarihinde yürürlüğe giren **Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Yönetmeliği**'nde belirlendi.⁵⁹⁴ Ayrıca, AİHM'in *Sarıhan / Türkiye* kararında aktarıldığı üzere, birinci ve ikinci askeri bölgede arazi sahibi olan vatandaşlara yönelik bir talimat bulunuyor.⁵⁹⁵ Buna göre, çocuklar ancak aileden birinin eşliğinde bu alanlarda hayvan otlatılabilir; ancak sürüler, komutanlığın kuleleri, aydınlatma tertibatı ve dikenli tel örgülerine 200 metreden fazla yaklaşamaz.

Mayın ve benzeri patlayıcıların kullanılmasına ilişkin açık bir yasak ise ilk kez Türkiye'nin 26 Mart 1982'de imzaladığı ancak 2005 yılında onayladığı **Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayırım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması veya Sınırlandırılması Sözleşmesi** ile getirildi.⁵⁹⁶ Sözleşme, aşırı yaralayıcı

⁵⁹² 6136 sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 15 Temmuz 1953, Sayı 8458).

⁵⁹³ 2565 sayılı Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu (Resmî Gazete: 22 Aralık 1981, Sayı 1755).

⁵⁹⁴ 17 Ocak 1983 tarih ve 83/5949 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (Resmî Gazete: 30 Nisan 1983, Sayı 18033) Buna göre, birinci derece kara askeri yasak bölge sınırları sınır taşı veya dikenli tel örgüyle çevrilir, ara direkleri kırmızıya boyanır. Dış sıradaki tel çit üzerine her 100-200 metrede bir kırmızı zemin üzerine "YASAK BÖLGE ile FORBIDDEN ZONE, ZONE INTERDITE ve VERBOTENE ZONE" yazılı uyarı levhaları yerleştirilir.

⁵⁹⁵ *Sarıhan / Türkiye*, No. 55907/08, 6 Aralık 2016.

⁵⁹⁶ Türkiye tarafından 26 Mart 1982 tarihinde imzalanan ve 21 Ekim 2004 tarihli ve 5250 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ekli "Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayırım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması veya Sınırlandırılması Sözleşmesi" ve Sözleşmenin 1'inci maddesinde yapılan değişiklik ile Eki I., tadil edilmiş II. ve IV. protokollerin, Sözleşmeye çekince konulmak suretiyle onaylanması; Dışişleri Bakanlığının 9 Aralık 2004 tarihli ve USGY-II-11995 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3. maddesine göre, Bakanlar Kurulu'na 20 Aralık 2004 tarihinde kararlaştırıldı. Bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/01/20050104-1.htm>.

ve gereksiz acı veren nitelikteki mayınların, bubi tuzaklarının ve benzeri silahların her koşulda kullanımını yasaklar.

1996 yılında, anti-personel mayınların neden olduğu acılara ve kayıplara son vermek amacıyla bu mayınların tamamen yasaklanmasına yönelik olarak başlayan “Ottawa Süreci” sonucunda hazırlanan ve 1 Mart 1999 tarihinde yürürlüğe giren **Ottawa Sözleşmesi**’ne Türkiye 28 Mart 2003 tarihinde taraf oldu.⁵⁹⁷ 1 Mart 2004 tarihinde yürürlüğe giren sözleşme⁵⁹⁸ taraf devletlere sözleşmenin uygulanması için gerekli idari ve yasal önlemleri alma yükümlülüğü getirir. Bu yükümlülük kapsamındaki ilk yasal düzenleme 2009 yılında gerçekleştirildi ve özel firmalar aracılığıyla mayın temizliği yapılmasını⁵⁹⁹ öngören 5903 sayılı **Türkiye ile Suriye Devleti Arasındaki Kara Sınırı Boyunca Yapılacak Mayın Temizleme Faaliyetleri ile İhale İşlemleri Hakkında Kanun** kabul edildi.⁶⁰⁰ Ancak kanunun isminden de anlaşılacağı üzere bu yasal düzenleme yalnızca Türkiye ile Suriye sınırına ilişkin bir temizliğe dairdi. Mayınlı alanların temizlenmesini, yap-işlet-devret modeline bağlayan Kanun, kamuoyunda daha çok ekonomik etkileri bakımından bir tartışma yarattı. Nitekim, AYM de mayınlı alanların temizlenmesi karşılığında arazinin kullanımının temizlemeyi yapacak şirkete bırakılmasının şartlarının yasal düzenleme altına alınmaması nedeniyle kanunu kısmen iptal etti.⁶⁰¹

Türkiye’nin Ottawa Sözleşmesi’ne taraf olmasından 11 yıl sonra, 2015’te ise 6586 sayılı **Milli Mayın Faaliyet Merkezi Kurulmasına İlişkin Kanun** ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kabul edildi.⁶⁰² Bu düzenleme ile Milli Mayın Faaliyet Merkezi (MAFAM) kuruldu,⁶⁰³ mayın ve patlamamış mühimmatla kirlenmiş alanların temizliği, mağdurlara destek hizmetleri, risk eğitimleri ve temizlenen alanların yeniden ekonomiye

⁵⁹⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 12 Mart 2003 tarihli ve 4824 sayılı Kanun ile uygun bulundu (Resmî Gazete: 15 Mart 2003, Sayı 25049).

⁵⁹⁸ Sözleşmeye bugüne kadar 166 ülke taraf oldu ve 133 ülke imzacı oldu. Bkz. https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=XXVI-5&chapter=26&clang=_en#EndDec. ABD, Çin, Rusya, İran, İsrail, Suriye ve Pakistan sözleşmeyi imzalamayan ülkelerden. Ayrıca sözleşme bir yaptırım içermese de yükümlülüklerini yerine getiren ülkeler bulunuyor. Toprak altındaki mayınları ilk temizleyen ülke Bulgaristan ve ardından İngiltere oldu. Bkz. “Yakın coğrafyasındaki siyasi istikrarsızlık Türkiye’nin mayınları temizlemesini engelledi”, Independent Türkçe, 2 Mart 2022, <https://www.indyturk.com/node/479246/haber/yak%C4%B1n-co%C4%9Frafyas%C4%B1ndaki-siyasi-istikrars%C4%B1z%C4%B1k-t%C3%BCrkiyenin-may%C4%B1nlar%C4%B1-temizlemesini>.

⁵⁹⁹ Ancak bu da bölgedeki siyasi istikrarsızlık gerekçe gösterilerek 17 Haziran 2013’te iptal edildi. Bkz. <https://www.msb.gov.tr/Mafam/icerik/mayin-faaliyeti-hakkinda-merak-edilenler>.

⁶⁰⁰ 5903 sayılı Türkiye ile Suriye Devleti Arasındaki Kara Sınırı Boyunca Yapılacak Mayın Temizleme Faaliyetleri ile İhale İşlemleri Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 17 Haziran 2009, Sayı 27261).

⁶⁰¹ Anayasa Mahkemesi, E. 2009/45, K. 2011/88, 2 Haziran 2011.

⁶⁰² 6586 sayılı Milli Mayın Faaliyet Merkezi Kurulmasına İlişkin Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 03 Şubat 2015, Sayı 29256).

⁶⁰³ Bkz. <https://www.msb.gov.tr/Mafam>.

kazandırılması görevleri MAFAM'a verildi.⁶⁰⁴ MAFAM, BM Mayın Eylem Servisi'nin (UNMAS) hazırladığı Uluslararası Mayın Faaliyet Standartları'nı (IMAS)⁶⁰⁵ esas alarak, Millî Mayın Faaliyet Standartları'nı (MMFS) oluşturdu.⁶⁰⁶ MMFS, risk eğitimi, mayın temizleme ve işletme, mağdurların rehabilitasyonu, stokların imhası ve savunuculuk faaliyetlerini kapsıyor.

Türkiye'nin Ottawa Sözleşmesi Karnesi

Ottawa Sözleşmesi, taraf devletlere önemli yükümlülükler getirir. Buna göre, sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren dört yıl içinde stoktaki mayınların imha edilmesi, on yıl içinde ise mayınların kullanılmaması ve tüm mayınların temizlenmesi gerekir. Ayrıca sözleşme, mayınlı alanların işaretlenmesini, gözetim altında tutulmasını ve sivillerin zarar görmesini önleyecek önlemlerin alınmasını zorunlu kılar.

Türkiye, 1 Mart 2004'te sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle birlikte bu yükümlülüklerle tabi oldu ve 2011 yılında stoklarında bulunan yaklaşık üç milyon mayını imha ettiğini bildirdi.⁶⁰⁷ Ancak 2013 yılına gelindiğinde, mayınlı bölgelerin tamamen temizlenmesi için öngörülen on yıllık sürenin dolmasına az bir zaman kalmışken, bu yükümlülüğünü yerine getiremeyeceğini açıklayarak süre uzatımı talep etti. Ottawa Sözleşmesi Taraf Devletler Toplantısı'nda bu talep kabul edildi ve süre 1 Mart 2022'ye uzatıldı. Temizliğin bu tarihe kadar da tamamlanamayacağı anlaşıncı, Türkiye bu kez 31 Aralık 2025'e kadar yeni bir ek süre talep etti.⁶⁰⁸

Türkiye'nin 2023 yılındaki resmi bildirimine göre toplam 226.443 anti-personel mayını tespit edilerek imha edildi.⁶⁰⁹ Ancak Türkiye, 29 Mart 2023'te topraklarında bulunan anti-

⁶⁰⁴ 6586 sayılı Kanun, md. 1.

⁶⁰⁵ Bkz. <https://www.mineactionstandards.org/about-imas/>.

⁶⁰⁶ 1 no'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 342. maddesi bkz. <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/mafam/MMFS/MMFS%2009.30.pdf>.

⁶⁰⁷ Uluslararası Mayın Yasağı Kampanyası (ICBL-CMC) Landmine Monitor, *Turkey Mine Ban Policy*, Bkz. <https://archives2.the-monitor.org/en-gb/reports/2022/turkey/mine-ban-policy.aspx>.

⁶⁰⁸ Mayınsız Bir Türkiye Girişimi "2014, 2022, 2025, ??? Türkiye 3. Kez Ek Süre İstedi" 15 Kasım 2021, <http://www.mayinsizbirturkiyegirisimi.org/haberler/haberler/2014-2022-2025-turkiye-3-kez-ek-sure-istedi-2021-11-15>. Ayrıca bu süre sonunda da tekrar ek bir uzatmaya ihtiyaç duyacağı bildirildi. Bu çalışmanın tamamlandığı tarihte yeni bir süre uzatma talebi iletilmemiştir.

⁶⁰⁹ Türkiye'nin Ottawa Sözleşmesi'nin 7. maddesi gereği sunduğu raporların veritabanı için bkz. <https://disarmament.unoda.org/anti-personnel-landmines-convention/article-7-reports/article-7-database/>.

personel mayın sayısının 1 milyon 3 bin 943 olduğunu bildirdi.⁶¹⁰

2000'li yılların başında Ottawa Sözleşmesi dahil birçok uluslararası sözleşmeye taraf olan Türkiye, 2004-2005 yıllarından itibaren giderek güvenlik odaklı politikalara yöneldi ve insan haklarına ilişkin taahhütlerini ikinci plana itmeye başladı. Bu bağlamda Ottawa Sözleşmesi, Türkiye'nin hukuken tarafı olduğu fakat uygulamada giderek isteksizleştiği bir düzenleme niteliği taşıyor. Ayrıca son yıllarda küresel ölçekte yaşanan çatışmalar ve kitlesel göç hareketleri nedeniyle bazı devletlerin sözleşmeden çekilme eğilimi göstermesi,⁶¹¹ Türkiye'nin sözleşmeyle kurduğu ilişkinin ileride nasıl şekilleneceğine dair soru işaretlerini de canlı tutuyor.

c) Genel İlkeler ve Yargının Tutumu

Devlet, bireyleri yaşam hakkını tehdit eden her türlü riske karşı korumalıdır. Bu bağlamda, askeri faaliyetler kapsamında kullanılan anti-personel mayınları ve patlamamış mühimmatlar devletin yaşamı korumaya yönelik pozitif yükümlülüğünün kapsamına girer. Bununla birlikte, her türlü doğal olmayan ölüm olayı için geçerli olan devletin etkili soruşturma yükümlülüğü de yaşamı korumaya yönelik pozitif yükümlülükten ayrı ve bağımsız olarak söz konusudur.

Raporun önceki bölümlerinde yargının tutumu, yalnızca ölümle sonuçlanan olaylar ve bu olaylara ilişkin yargı kararları üzerinden değerlendirildi. Ancak mayın ve patlamamış mühimmata bağlı yaşam hakkı ihlallerine az sayıda hukuki belgeye ulaşabildiğimiz için bu ihlalleri bütüncül biçimde ele alabilmek amacıyla, bu bölümde AİHM ve AYM'nin yaralanma olaylarını değerlendirdiği kararlara da yer verildi.

AİHM, özellikle mayın ve patlamamış mühimmat gibi tehlikeli maddeler nedeniyle ölüm veya yaralanma yaşandığında, devletin bu tür patlayıcıların varlığını bildiğini veya bilmesi gerektiğini vurgular. Dolayısıyla, devletin yaşamı koruma yükümlülüğü çerçevesinde, bireyin yaşamına yönelik böyle bir riskin gerçekleşmesini önlemek için gerekli makul tedbirleri

⁶¹⁰ Mayınsız Bir Türkiye Girişimi, "20. Yılında da Sorun Devam Ediyor" 26 Kasım 2023, <http://www.mayinsizbirturkiyegirisimi.org/haberler/haberler/20-yilinda-da-sorun-devam-ediyor-2023-11-26>.

⁶¹¹ Artan güvenlik kaygıları nedeniyle bazı devletler sözleşmeden ayrılıyor. Estonya, Litvanya, Letonya, Polonya ve Finlandiya Ottawa Sözleşmesi'nden çekilmek için 2025 yılında bildirimde bulundu, Estonya, Litvanya ve Letonya 27 Aralık 2025 itibarıyla, Finlandiya 10 Şubat 2026 ve Polonya 20 Şubat 2026 itibarıyla sözleşmeden çekilmiş olacak. Bkz. https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-5&chapter=26&clang=_en#top.

alıp almadığını inceler.⁶¹² Devletin mayın ve patlayıcı maddeleri etkisiz hale getirme, uyarı işaretleri koyma, riskli alanlara erişimi engelleme gibi önlemleri yerine getirmesi beklenir.⁶¹³ Terörle mücadele veya güvenlik gerekçesiyle bazı bölgelerde kontrol zorlukları olabileceği anlaşılabilir, ancak bu gerekçeler devleti önlem alma yükümlülüğünden muaf kılmaz.⁶¹⁴ Yaşam hakkı sadece önleyici tedbirlerin alınmasıyla korunmuş sayılmaz; bir ölüm ya da yaralanma meydana geldiğinde, devlet etkili soruşturma yükümlülüğü altındadır.⁶¹⁵ Bununla birlikte, yaşam hakkına veya bedensel bütünlüğe yönelik kasıt içermeyen ihlallerde, AİHS'in 2. maddesinden doğan etkili adli sistem oluşturma yükümlülüğü, her durumda ceza soruşturması başlatılmasını zorunlu kılmaz; mağdurlara idari/hukuki mekanizmalar ve tazminat yolları sunulması da bu yükümlülüğü karşılayabilir.⁶¹⁶

(i) Bilinen veya Bilinmesi Gereken Tehlikelere Karşı Önlem Alma

AİHM, anti-personel mayınlarının kullanımıyla ilgili olarak devletlerin yaşamı koruma konusundaki pozitif yükümlülüğünü ilk kez değerlendirdiği *Paşa ve Erkan Erol / Türkiye* kararında,⁶¹⁷ mayınlı alanın köylülerin hayvanlarını otlatmak için düzenli gittikleri merada olduğuna ve bu alanın çocukların rahatça geçemeyecekleri iki sıra dikenli tel ile çevrilmesi gerektiğine dikkat çekerek, davanın koşullarında alınan somut koruma önlemlerinin ölüm ve yaralanma riskine karşı koruma sağlamak için yeterli olmadığı sonucuna vardı.

Kararda AİHM ayrıca, "[anti-personel] mayınların özellikle küçük çocuklar için tehlike oluşturduğunu ve kullanımlarının uluslararası kamuoyu tarafından yaygın olarak kınandığını, bunun da konuyla ilgili mayınları yasaklayan uluslararası bir sözleşmenin [*Ottawa Sözleşmesi*] kabul edilmesine yol açtığını"⁶¹⁸ hatırlatır. Sonraki kararlarında ise, hem yetişkinlerin hem de çocukların hayatlarını orantısız bir şekilde etkileyen anti-personel mayınları gibi ayırım gözetmeyen ve insanlık dışı silahların ekilmesinin, kasıtlı olarak ölümcül güç kullanımı anlamına geldiğini ifade etti.⁶¹⁹

⁶¹² AİHM, yaklaşımını ağırlıklı *Paşa ve Erkan Erol / Türkiye* (No. 51358/99, 12 Aralık 2006) ile *Albekov ve diğerleri / Rusya* (No. 68216/01, 9 Ekim 2008) kararlarında ortaya koymakla birlikte içtihadına dair toplu bir referans için bkz. Osman Doğru, a.g.e., s. 200.

⁶¹³ *Paşa ve Erkan Erol / Türkiye*.

⁶¹⁴ *Özevin ve Diğerleri / Türkiye*, No. 39214/12, 15 Kasım 2016.

⁶¹⁵ *Oruk / Türkiye*, No. 33647/04, 4 Şubat 2014, § 50.

⁶¹⁶ *Hayri Aslan / Türkiye*. Ayrıca bu raporda bkz. "Yaşam Hakkının İhlalinde İdari Sorumluluk" bölümü.

⁶¹⁷ *Paşa ve Erkan Erol / Türkiye*.

⁶¹⁸ *Paşa ve Erkan Erol / Türkiye*, § 32.

⁶¹⁹ Örneğin, bkz. *Alkın / Türkiye*, No. 75588/01, 13 Ekim 2009, § 30.

*Paşa ve Erkan Erol / Türkiye kararının icrasını denetleyen Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, izleme sürecini, Türkiye'nin Ottawa Sözleşmesi'nden doğan yükümlülüklerini yerine getiriyor olması gerekçesiyle 2011 yılında sonlandırdı.*⁶²⁰ Oysa, Bakanlar Komitesi'nin izleme sürecini sonlandırma kararını verdiği süreçte, yukarıda belirttiği gibi, sadece bazı yasal düzenlemeler yapıldı ve bir kısım mayın imha edildi. Bakanlar Komitesi'nin, alınan veya planlanan ek güvenlik önlemlerine dair bilgi talebine cevaben Hükümet, 6 Mart 2008'de, mayınlı bölgelerin çevresine uluslararası standartlara uygun uyarı levhaları yerleştirildiğini, bölge halkına sürekli bilgilendirme yapıldığını ve Millî Eğitim Bakanlığı ile koordineli farkındalık projeleri yürütüldüğünü bildirdi. İzleme sürecinin sonlanmasının ardından ise, bu çalışmanın tamamlandığı tarihte devam eden, "süre uzatımı" olarak yükümlülüklerin yerine getirilmesini zamana yayma yaklaşımı benimsendi.

Bakanlar Komitesi'nin 2011 yılında *Paşa ve Erkan Erol / Türkiye kararının izleme sürecini sonlandırmasının ardından, AİHM kararlarının icrasına ilişkin olarak mayın ve patlamamış mühimmat nedeniyle meydana gelen ölüm veya yaralanmalarda devletin önleyici tedbir alma yükümlülüğü* konusuna odaklı bir izleme yapılmıyor. Bu konu sadece, *Erdoğan ve diğerleri / Türkiye* dava grubu altında, askeri atış alanları ile patlayıcı madde içeren askeri bölgelerin çevresinde alınan güvenlik önlemleri bağlamında incelenmeye devam ediyor. Türkiye, eylem planında Atış Güvenliği Yönergesi'nde⁶²¹ öngörülen önlemler hakkında bilgi verdi ancak, bu önlemlerin uygulanmasına dair bir bilgi sunmadı.

(ii) Etkili Soruşturma Yükümlülüğü

Mayın ve patlamamış mühimmat kaynaklı yaşam hakkı ihlallerinde, patlayıcının kim tarafından yerleştirildiği sorusu, soruşturmanın seyri, mağdurlara yaklaşım ve yargı makamlarının açısından belirleyici bir öneme sahip. Mayın ve patlamamış mühimmatın, kim tarafından ve ne zaman ekildiğinin/bırakıldığının tespit edilememesi ve temizlemekle görevli kişilerin araştırılmaması/bulunamaması, çoğu durumda faili belirlemeyi imkânsız hale getiriyor ve eylemi "**faili olmayan suç**" haline dönüştürüyor. Bu, etkili soruşturma ve kovuşturma süreçlerinin işletilememesi karşısında idari yargının etkin bir adli sistem olarak kabul edilmesi sonucuna götürüyor.

İncelenen dosyalar ve kararlar, bu tür ihlallerde yürütülen soruşturmalarda savcılığın harekete geçmesi, olay yeri krokisinin çizilmesi, olay yeri tutanağının hazırlanması,

⁶²⁰ Bakanlar Komitesi'nin CM/ResDH(2011)168 numaralı kararı için bkz. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-106965%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-106965%22]})

⁶²¹ *Erdoğan ve diğerleri* dava grubuna Hükümet tarafından 6 Temmuz 2021 tarihinde sunulan eylem planında "Atış Güvenliği Yönergesi" olarak bildirildiği anlaşılan metnin içeriğine ulaşamadı. Detaylı bilgi için eylem planına bkz. [https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD\(2021\)676E](https://hudoc.exec.coe.int/?i=DH-DD(2021)676E).

delillerin toplanması, otopsi yapılması, balistik incelemeyle patlayıcının sahibinin ve türünün tespit edilmesi, varsa idari yetkilinin beyanının alınması, tanıkların dinlenmesi, mühimmatın ait olduğu idarenin belirlenmesine yönelik işlemlerin yapıldığını ve ağırlıkla, fail hakkında daimî arama kararı verildiğini gösteriyor. 2009 yılında Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Şenlik köyünde 12 yaşındaki **Ceylan Önkol**, köyün kırsal alanında hayvan otlatırken bir patlayıcının infilak etmesi sonucu yaşamını yitirdi.⁶²² Patlayıcının kaynağı kesin olarak tespit edilemedi; atış taliminden kalma 40 mm'lik bombaatar mühimmat olduğu belirtildi. Olayın hemen ardından savcının ve jandarmanın bölgeye iki gün boyunca gitmemesi, annesinin kızının uzuvlarını olay yerinden toplaması ve nihayetinde Önkol'un ölümünün cezasız kalması bugün hala devam eden tartışmaların konusu oldu. AİHM, bu olayda savcının ve jandarmanın olay yerine geç gitmesini bir eksiklik olarak görmedi. Jandarmanın aynı gün aileden şikayetlerini almasını, ertesi gün patlayıcıya ilişkin teknik tespitin başlatılmasını ve olaydan iki gün sonra olay yerinde inceleme yapılmasını yeterli buldu. Ayrıca, olaydan iki gün sonra dosyaya konulan gizlilik kararının 15 gün sonra kaldırılmasının, mağdurların haklarını kullanmasını engellemediği sonucuna vardı. AİHM, nihai olarak, kimsenin suçlanmamış olmasının soruşturmanın etkili yürütülmediği anlamına gelmeyeceğini, bu durumun soruşturma makamına atfedilemeyeceğini ve dolayısıyla soruşturmanın etkililiğinin zedelenmediğini değerlendirdi.⁶²³

Bazı durumlarda ise bir şüpheliye ulaşıldığı görülüyor. Bu örneklerden biri, Şırnak'ın Cizre ilçesinde bir ortağıyla birlikte işlettiği hurdacı dükkanında patlayan mühimmat sonucu yaşamını yitiren **Mesut Biliç**'in dosyası. Cizre Asliye Ceza Mahkemesi'nde yapılan yargılamada, patlamamış mühimmatı toplayıp hurdacıya getiren kişiler hakkında kusurları bulunmadığından taksirle ölüme sebebiyet vermek suçundan beraat kararı verildi. Fakat Biliç'in iş ortağının "dükkanına getirip, hiçbir güvenlik önlemi almadan, ayıklama işlemine tabi tutmadan hurdayı ayrıştırmaya başlaması" nedeniyle tâli kusurlu olduğuna karar verildi. Kendisinden beklenen dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı davranarak ölümüne neden olması dolayısıyla hakkında 1 yıl 8 ay hapis cezasına hükmedildi; hükmün açıklanması geriye bırakıldı. Ancak mühimmatın kaynağına, hangi kurum tarafından o alanda bırakıldığına ve temizleme yükümlülüğünün kimde olduğuna dair hiçbir araştırma yapılmadan, sorumluluğun yalnızca olayın mağduru konumunda olabilecek bir kişiye yüklenmesi, devletin yaşamı koruma ve gerekli önleyici tedbirleri alma yükümlülüğünü görünmez kıldı.

⁶²² Bu raporda bkz. "Cezasızlık" bölümü içinde "Ceylan Önkol'un Öldürülmesi". Ayrıca bkz: <https://www.failibelli.org/dava/ceylan-onkol-sorusturmasi>

⁶²³ Önkol / Türkiye.

(iii) Etkin Adli Sistem Olarak İdari Yargılama

AİHM, yaşam hakkına yönelik kasıt içermeyen ihlallerde, mağdurlara idari/hukuki mekanizmalar ve tazminat yolları sunulmasının da, AİHS'in 2. maddesinden doğan etkin bir adli sistem oluşturma yükümlülüğünü karşılayabileceği yönündeki yaklaşımını, 2000'li yıllarda mayın ve patlamamış mühimmat kaynaklı olaylarda da sürdürür.⁶²⁴ Bu olaylarda devlet görevlilerinin ihmali söz konusu olduğunda, tazminat yolunun “etkili yargı sistemi” kriterini karşıladığı ve bu yolun “uygun ve yeterli” olduğunu kabul eder.⁶²⁵

Ergün Aslan, Gürkan Günel ve Uğur Günel dosyası, bu anlamda önemli bir örnek teşkil ediyor. AİHM, bu kararda ortaya koyduğu değerlendirmelere 2000'li yıllardaki olaylara ilişkin diğer kararlarında da sıklıkla atıf yapıyor.

Dersim'in Hozat ilçesi yakınlarında askeri atıklardan metal parçası toplayan çocuk yaştaki Ergün Aslan, Gürkan Günel ve Uğur Günel, topladıkları metallerin içindeki mühimmatın patlaması sonucu yaşamını yitirdi. Savcılığın derhal başlattığı soruşturmada patlayıcının TSK'ye ait olduğu ve 1993-1999 yılları arasında kullanıldığı tespit edildi. Ancak patlamamış mühimmatın sahada bırakılmasıyla ölümler arasında doğrudan nedensellik bağı bulunmadığı, bölgenin tehlikeli olduğunun halk tarafından bilindiği ve gerekli uyarıların yapıldığı, buna rağmen çocukların askeri atıkları topladıkları gerekçesiyle kovuşturmaya yer olmadığı kararı verildi. Savcılık, patlamamış mühimmatın bırakılmasının görevi ihmal suçunu oluşturduğunu kabul etmekle birlikte, mühimmatın tarihine göre zamanaşımı süresinin dolmuş olmasını da bu kararın gerekçeleri arasında gösterdi. Ailelerin idari yargıda açtığı tazminat davasında çocukların da kusurlu olduğu değerlendirilerek, kısmi tazminat ödenmesine karar verildi. Aileler karara itiraz etti; Danıştay'da inceleme devam ederken AİHM'e başvurdular. Hem kovuşturmaya yer olmadığı kararının hem de idare mahkemesinin çocuklarını kusurlu saymasının etkili bir soruşturma yürütülmediğini gösterdiğini belirterek yaşam hakkının ihlal edildiğini savundular. AİHM, Danıştay aşaması devam etmesine rağmen, karar kesinleşmeden tazminat ödenmesinin yapılmasını memnuniyetle karşıladı; yaşam hakkı ihlali bakımından idari tazminat yolunun uygun ve yeterli olarak değerlendirilebileceği ve AİHS'in 2. maddesinin gerektirdiği “etkili adli sistem” kriterini karşıladığı kanaatine ulaştı. Ancak, Danıştay aşamasının devam etmesi nedeniyle iç hukuk yollarının tüketilmediğine karar verdi. AİHM'nin tazminat talepli davanın idari yargıda derdest olması nedeniyle iç hukuk yollarının henüz tüketilmediği kararı verdiği bir diğer örnek ise **Ceylan Önkol dosyası**ydı.⁶²⁶

⁶²⁴ Bkz. *Amaç ve Okkan / Türkiye, Akdemir ve Evin / Türkiye*, No. 58255/08 ve 29725/09, 17 Mart 2015. AİHM'in bu yaklaşımı, AYM tarafından da benimsenir. Bkz. *Kadri Ceyhan başvurusu* [GK], No. 2014/1924, 17 Mayıs 2018.

⁶²⁵ *Hayri Aslan ve diğerleri / Türkiye*.

⁶²⁶ *Önkol / Türkiye*.

AİHM'in, ihmalen meydana gelen ölüm ve yaralanmalarda idari yargı yolunu etkin bir adli sistem olarak değerlendirdiği kararlarında, iç hukuk yollarının tüketilmesinde idari/hukuki yargı yollarına odaklandığı görülür. Örneğin, ceza soruşturması mağdur tarafından takip edilmese veya itiraz yolları tüketilmese dahi, idari yargıda dava açılmış ve takip edilmişse iç hukuk yollarının tüketildiğini kabul eder.⁶²⁷ Bu yaklaşımını ortaya koyduğu *Sarıhan / Türkiye* kararında AİHM, mayınlanmış bir askeri alanda koyun otlatıldığı sırada mayın patlaması sonucu ağır yaralanan bir çocukla ilgili başvuruda şu tespitleri yapar: Devletin yaşam hakkını koruma yükümlülüğü, özellikle insan davranışının öngörülemezliği, kaynaklar ve öncelikler doğrultusunda yapılacak tercihler dikkate alınarak ağır ve aşırı bir yük getirmeyecek şekilde (makul bir dengeyle) yorumlamalıdır. Somut olayda idarenin gerekli tedbirleri alarak bölgede yaşayan kişileri mayın tehlikesi konusunda bilgilendirmesi yeterlidir. Her zaman daha fazla tedbir alınabilir ancak, tam koruma seviyesine ulaşma insan davranışının öngörülemezliği nedeniyle mümkün olamaz.

Soruşturma sonucunda olayda sorumluluğunun ailede olduğu gerekçesiyle kovuşturmaya yer olmadığına karar verildi; aile bu karara itiraz etmedi. Bununla birlikte aile tarafından idari yargıda tazminat davası açıldı. Dava, idarenin yeterli önlemleri aldığı ancak çocuklarının tek başına askeri alanda çobanlık yapmaya gönderilmesinde ailenin kusurlu olduğu gerekçesiyle reddedildi ve karar kesinleşti. AİHM'e göre, ailenin ceza soruşturmasına itiraz etmemesi, idari yargı yoluna başvurmuş olması karşısında orantısız bir eksiklik olarak değerlendirilemez; aileyi ceza soruşturmasına itiraz etmemekle suçlamak aşırı olur. Dolayısıyla, iç hukuk yolları tüketilmiş sayılmalıdır.⁶²⁸

AİHM, ödenen tazminat miktarını "uygun ve yeterli" gördüğü durumlarda ise başvuruları açıkça dayanaktan yoksun bularak kabul edilmezlik kararı verir. Bu gibi durumlarda başvuranların AİHM'in 2. maddesi kapsamında mağdur sıfatına sahip olduklarını ileri süremeyeceklerini belirtir.⁶²⁹

İhmal nedeniyle meydana gelen ölüm ve yaralanma olaylarında, etkin bir adli sistem kurma yönündeki pozitif yükümlülüğün mutlaka ceza davası açılmasını gerektirmeyeceği

⁶²⁷ *Sarıhan / Türkiye*.

⁶²⁸ *Sarıhan / Türkiye*, §§ 34-43. Ayrıca AİHM'in *Sarur / Türkiye* (No. 55949/11, 2 Mayıs 2017) kararında da benzer şekilde, soruşturma sonucu verilen takipsizlik kararına itiraz edilmemesi durumuna dair iç hukuk yollarının tüketilmediği yönündeki Hükümetin itirazlarını reddediyor. İhmalen meydana gelen ölümlerde idari başvuru yolunun etkin bir başvuru yolu olduğunu hatırlatıyor ve başvuru yollarının tüketilmesini yeterli görüyor.

⁶²⁹ *Tamuç ve diğerleri / Türkiye*, No. 37930/09, 16 Şubat 2017. *Akdemir ve Evin / Türkiye* kararında da AİHM benzer bir tespitle bulunarak, 1999 yılında askeri atış poligonunun yakınındaki çöp kutusundan alınan bir maddenin patlaması sonucu Turgay Ergin'in yaşamını yitirmesi ve 2 çocuğun yaralanması olayına dair yapılan başvuruda, yeterli miktarda tazminatın ödenmesine hükmedildiği idari yargı sürecinin etkili olduğu sonucuna vararak açıkça dayanaktan yoksun bulur.

dair yaklaşımın da mutlak olmadığını belirtmek gerekir. AİHM ve AYM'nin içtihadına bakıldığında, *kast ve ağır kusur bulunmadığı sürece*, idari/hukuki yargı yollarında açılan tazminat davasının etkili bir iç hukuk yolu olarak kabul edildiği görülür. Ancak bu durumda idarenin kusuruna ilişkin kapsamlı bir araştırma ve değerlendirme yapılması ile idarenin hizmet kusurunun somut biçimde ortaya konulması zorunlu görülür.⁶³⁰

Örneğin, 1993 yılında Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesinde bir havan mermisinin altı çocuğun ölümüne neden olduğu olaya ilişkin *Oruk / Türkiye* kararında AİHM, kamu makamlarının patlamamış mühimmatın yarattığı ve yaratabileceği hayati riskleri bilmelerine rağmen, yeterli, somut ve hızlı bir şekilde tedbir almaması karşısında tazminat ödenmesinin yeterli olmayacağı sonucuna ulaşır. AİHS'in 2. maddesi dikkate alınarak kurulması gereken yargısal sistemin caydırıcı gücünün ve yaşam hakkı ihlallerini önlemede oynaması gereken rolünün öneminin azalmaması gerekir⁶³¹. Bir diğer örnek de AYM'nin *Kadri Ceyhan* kararında karşı oy sunan dört üyenin yaklaşımında görülüyor; bu karşı oy *Oruk / Türkiye* kararındaki yaklaşımı takip ediyor. Kamu görevlilerinin basit muhakeme hatasını aşan ihmalleri sonucu meydana gelen ölüm ya da ağır yaralanmalarda ceza soruşturması ve kovuşturmasının olayın aydınlatılması bakımından etkili bir yargısal yol niteliğinde olduğu; bu durumda devletin pozitif yükümlülüğünü yerine getirip getirmediğini belirlemek için başvurucudan mutlaka diğer başvuru yollarını da tüketmesini beklemek gerekmediği gerekçesini sunar.⁶³²

⁶³⁰ Benzer bir değerlendirmenin Danıştay tarafından da yapıldığı durumlar söz konusudur. Örneğin, Bingöl'ün bir köyünün dağ eteğinde dolaşırken bulduğu metal parçayı sert bir zemine vurması sonucu ağır yaralanan ve uzuv kaybı yaşayan 17 yaşındaki bir kişinin açtığı tam yargı davasında, idare mahkemesi kişinin kendi kusurlu davranışının zararın meydana gelmesinde belirleyici olduğunu belirterek davayı reddeder. Danıştay ise sivilin günlük yaşam alanlarına yakın açık alanda patlamamış mühimmat bulunmasının, idarenin güvenlik hizmetinin gereği gibi yürütülmediğini gösterdiği sonucuna ulaşır ve idarenin bu nedenle kusurlu olduğuna karar verir. Kişinin dikkatsiz davranışı, yalnızca tazminat miktarının belirlenmesinde göz önünde bulundurulabilir. Danıştay kararı için bkz. *Selçuk Borlukan ve diğerleri başvurusu*, No. 2020/40402, 23 Ekim 2024.

⁶³¹ *Oruk / Türkiye*.

⁶³² Bkz. *Kadri Ceyhan başvurusu*. Olayda 17 yaşındaki Kadri Ceyhan'ın yaşadığı bölgede bulunan askeri birlik eski bir taş ocağında tatbikat amaçlı top ve benzeri silah atışları yapmış ve tatbikattan sonra bazı mühimmatların patlamadığının tespiti üzerine, arama ve imha faaliyetleri gerçekleştirilmiş, ancak T-40 olarak bilinen patlamamış bir bomba atar silah mermisinin bulunamadığı tutanakla kayıt altına alınmış. Çobanlık yapan başvuru ise askeri tatbikatın yapıldığı alanda hayvanlarını otlatırken bulduğu bir metal parçasını kurcalamaya başlamış ve yerdeki taş vurduğunda metal parçası infilak etti. Meydana gelen patlama sonucunda da başvuru, sağ elinin bileğinden kopmasıyla ağır yaralandı ve hayati tehlike geçirdi. AYM kararında somut olaydaki gibi ihmal sonucu meydana gelen ölüm olaylarında devletin mutlaka bir ceza soruşturması başlatmak zorunda olmadığını, bu durumlarda etkili yargı yolunun tam yargı davası olduğunu, başvurunun da bu yola başvurmamış olduğunu belirterek başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle kabul edilemezlik kararı verdi. Karşı oy gerekçesinde ise kamu görevlilerinin basit muhakeme hatasını aşan ihmalleri sonucu meydana gelen ölüm ya da ağır yaralanmalarda ceza soruşturması ve kovuşturması olayın aydınlatılması bakımından etkili bir yargısal yol niteliğinde olduğu ve bu durumda devletin pozitif yükümlülüğünü yerine getirip getirmediğini belirlemek için başvurucudan mutlaka diğer başvuru yollarını da tüketmesini beklemek gerekmediğine dayanır. Olayda basit muhakeme hatasını aşan ihmali, atış faaliyetleri esnasında patlamayan bir mühimmatın bulunamadığına dair tutanağın tutulması fakat buna yönelik bir emniyet tedbirinin alınmaması olduğuna işaret edildi.

Bir başka örnek Mehmet Ali Gülşen'in Ergani Belediyesi'ne ait çöp toplama sahasında, geri dönüşüm amacıyla atık ayrıştırırken askeri mühimmatın patlaması sonucu yaralanması olayına ilişkindir.⁶³³ İdare mahkemesinin, zararın doğmasında kişilerin ve ailelerinin ihmali bulunduğu gerekçesiyle tazminat talebini reddetmesini değerlendiren AYM, yargı makamlarının idarenin sorumluluğuna dair herhangi bir inceleme yapmadığını tespit eder. Mühimmatın askeriye ait olup olmadığı, toplama ve imha süreçlerinin mevzuata uygun biçimde yürütülüp yürütülmediği ve kamu güvenliği açısından gerekli önlemlerin alınıp alınmadığı hususları araştırılmadan karar verilmesini, devletin yaşam hakkı kapsamındaki pozitif yükümlülüğüyle bağdaşmaz bulur; bu nedenle, yaşam hakkının usul boyutunun ihlal edildiğine karar verir.

İdarenin Kusursuz Sorumluluğu ve Sosyal Risk İlkesi

Mayın ve patlamamış mühimmatların ölümlere ve yaralanmalara neden olması durumunda, yaşam hakkı ihlal edilen kişiler bakımından idari yargıda sorumluluk ilkelerinin uygulanmasında iki temel yaklaşım öne çıkıyor. PKK örgütü tarafından ekildiği tespit edilen mayınlar ya da patlamamış mühimmatlar nedeniyle zarar gören kişiler bakımından sosyal risk ilkesi geniş uygulanıyor⁶³⁴ ve tazminat talepleri sıklıkla olumlu sonuçlanıyor. Bunun aksine, güvenlik güçleri tarafından ekilen mayınlar veya patlamamış mühimmat bakımından ise zarar görenin kusurunun ayrıntılı değerlendirildiği, bazı durumlarda kişinin davranışı nedeniyle nedensellik bağının kesildiğinin kabul edildiği ve bu nedenle de tazminat taleplerinin reddedildiği örnekler bulunuyor.

Örneğin **Andaç köyü dosyasında** idare mahkemesi, zarar ile idari eylem arasında nedensellik bağının kurulabildiği durumlarda sosyal risk ilkesine göre değil idarenin hizmet kusuru uyarınca bir değerlendirme yapılması gerektiğini, hizmet kusuru yok ise kusursuz sorumluluk ilkesinin tartışılması gerektiğini belirtir.

Şırnak'ın Uludere ilçesine bağlı Andaç köyünde 2 Kasım 2003 günü piknik yapmaya giden çocukların buldukları bir havan topunun infilak etmesi sonucu en küçüğü 7, en büyüğü ise 14 yaşında olan dört çocuk (**Zahir Ölmez, Sevim Ölmez, Songül Ölmez ve Ahmet (Welat) Ölmez**) yaşamını yitirdi, yedi çocuk ise yaralandı. Pikniğe gittikleri yer, hayvanların otlak

⁶³³ Mehmet Ali Gülşen başvurusu, No. 2021/4057, 10 Aralık 2024.

⁶³⁴ Örneğin AİHM'in bir kararında PKK örgütü tarafından karayoluna yerleştirilen anti-personel mayının patlamasına ilişkin 4 Ekim 1996 tarihli Danıştay kararında, sosyal risk ilkesini ve idarenin kusursuz sorumluluk ilkesi kapsamında, doğrudan devletin ve anayasal düzenin yıkılmasını amaçlayan terör eylemleri bağlamında zarar görenlerin, suç eylemi ile terör eylemleriyle mücadelesinde başarısız olması nedeniyle sorumlu olan idare arasında nedensellik bağı aranmaksızın zararlarının tazmin edilmesi gerektiği sonucuna vardığı aktarılır. Detaylı bilgi için bkz. *Dönmez / Türkiye*, No. 20349/08, 17 Haziran 2014.

güzergâhı üzerinde bulunan bir alandı. Çocukların bir kısmı piknik yapacakları noktaya ulaştıklarında çay demlemek için taşlardan bir ocak yeri hazırlarken, Zahir Ölmez saat 08.30 dolaylarında ocak yerinin bir metre kadar yakınındaki dere yatağının yüzeyinde MKE yapımı 81 mm'lik bir havan topu buldu ve patlayıcıyı yerden alarak kayaya vurduğu sırada havan topu patladı.⁶³⁵ Köyde bir Jandarma Karakolu ve yaklaşık 120 geçici köy korucusu bulunuyordu, on yıldan fazla süredir köy çevresinde güvenlik güçleri ve geçici köy korucuları dışında silahlı kişi görülmemişti, ayrıca etrafı dağlarla çevrili olan köyün yamaçlarına 1992-1995 yılları arasında güvenlik amacıyla güvenlik güçleri tarafından mayın ekilmişti.

İdari yargı aşamasında, zararlar idari eylem arasında nedensellik bağı kurulabildiği için idarenin kusuru uyarınca bir değerlendirme yapıldı. Bu çerçevede, Andaç köyüne 800 metre, ilkokula ise 500 metre uzaklıkta bulunan ve çocukların piknik yapabileceği kadar yakın bir alanda tehlikeli maddelerin temizlenmemesi, gerekli güvenlik önlemlerinin alınmaması ve çocukların emniyetinin sağlanmaması idarenin hizmet kusuru olarak kabul edildi. Aynı zamanda, çocuklarını gözetim altında bulundurmayan ebeveynlerin de kusurları dikkate alındı ve tazminat miktarı tarafların kusur oranlarına göre belirlendi. Hem AYM⁶³⁶ hem de AİHM⁶³⁷ ödenen tazminat miktarını uygun ve yeterli buldu.

Benzer şekilde, **Atilla Tamuç** dosyasında da idarenin sorumluluğu hizmet kusuru bağlamında değerlendirilir. Heybet Tamuç, sekiz yaşındaki oğlu Atilla ve 18 yaşındaki kızı Besna ile birlikte 3 Temmuz 2008'de, hayvanlarına ot toplamak için Van iline bağlı olan ve 1993 yılında boşaltılan Övecik köyündeki bir alana gittiler. Atilla'nın burada bulunduğu bir cisim ellerinde patladı; Atilla ve annesi Heybet yaşamlarını yitirdi, Besna ise hafif yaralandı. Soruşturma aşamasında, patlayan cismin MKE tarafından üretilmiş 81 mm'lik havan topu mermisi olduğu ve güvenlik güçleri tarafından kullanıldığı anlaşıldı.

İdari yargıda açılan tazminat davasında mahkemenin, olayın halk tarafından sürekli olarak kullanılan ve askeri bölge olmayan bir alanda gerçekleştiğini dikkate alarak devletin, vatandaşlarını korumak için yerine getirmekle yükümlü olduğu güvenlik hizmetini gereğine uygun bir şekilde yerine getirmemesi nedeniyle hizmet kusuru bulunduğu sonucuna ulaştı.⁶³⁸

⁶³⁵ Soruşturma makamlarının tutumu için ayrıca bkz. İnsan Hakları Derneği, *Mayın Ve Sahipsiz Bomba Patlaması Sonucu Ölüm Ve Yaralanmalar İHD 2003 Vaka Raporu*, 2003, https://www.ihd.org.tr/images/pdf/ihd_mayin_vaka_raporu_2003.pdf.

⁶³⁶ *Nuriye Ölmez ve diğerleri başvurusu*, No. 2017/34928, 26 Mayıs 2021.

⁶³⁷ *Zübeyde Ölmez ve diğerleri / Türkiye*, No. 2010/22, 30 Kasım 2023.

⁶³⁸ AİHM, ödenen tazminatın uygun ve yeterli olduğunu değerlendirdi. Bkz. *Tamuç ve Diğerleri / Türkiye*.

Bu çalışma kapsamında incelenen dosyalarla sınırlı kalmamak üzere, AYM ve AİHM önüne gelen çeşitli başvurularda, gerekli uyarı ve güvenlik önlemlerinin alındığı durumlarda, zarar görenlerin kusurunun değerlendirildiği görülüyor. Örneğin, köye yakın mayınlanmış askeri bölgeye koyun otlatırken giren bir çocuğun mayına basarak ağır yaralandığı bir olayda idare mahkemesi, uyarı levhalarının bulunmasına, arazinin dikenli tellerle çevrilmesine, muhtarın duyuru yapmasına ve askerlerin köylüleri bilgilendirmesine rağmen mayınlı araziye giren çocuğu kusurlu buldu ve tazminat taleplerini reddetti. Bu olaya ilişkin yapılan başvuruyu inceleyen AİHM de 12 yaşındaki bir çocuğun girilmesi yasak olan askeri bir araziye girmesiyle ortaya çıkabilecek tehlikeleri anlayabilecek kapasitede olduğunu, ayrıca arazinin mayınlı olduğunu bilmemesine imkân olmadığını kabul etti ve idare mahkemesinin değerlendirmesini yerinde buldu.⁶³⁹ Benzer şekilde, köyüne yakın bir bölgede, Türkiye-Suriye sınır hattında bulunan sınır gözetleme kulübesinin yakınında koyunlarını otlatan 16 yaşındaki bir çocuğun bir mayın patlaması sonucu yüzünden ellerinden ağır yaralandığı olayda, idare mahkemesinin mayınlı arazinin etrafının düzenli aralıklarla yerleştirilmiş uyarı levhaları ve dikenli tellerle çevrili olduğunu, çocuğun bu araziye bilinçli olarak girdiğini ve bu nedenle yaralanmasında kendisinin kusurlu olduğunu tespit ederek idarenin kusurlu ya da kusursuz sorumluluğunu gerektiren şartların somut olayda oluşmadığı sonucuna vardı. AİHM de benzer bir değerlendirme yaparak, 16 yaşındaki bir çocuğun mayınlı bölgeyi bilebilecek ve tehlikeyi idrak edebilecek yaşta olduğunu, buna rağmen bölgeye girdiğini ve olay yerinde yeterli güvenlik önlemlerinin bulunduğunu değerlendirdi.⁶⁴⁰

Oyçokluğu ile alınan her iki karara (*Sarıhan / Türkiye ve Sarur / Türkiye*) da katılmayan hakimler ise görüşlerinde özellikle BM Genel Sekreteri Graça Machel tarafından hazırlanan “Silahlı çatışmaların çocuklar üzerindeki etkisi hakkında rapor”⁶⁴¹ a vurgu yaparak, kırsal bölgelerde tarla ekip biçmek ve sürü otlatmak gibi günlük görevler üstlenen çocukların yüksek risk grubu olduğu, bu nedenle devletlerin mayın temizleme faaliyetlerinde çocukların ihtiyaçlarına ve yerel önceliklere özel önem vermesi gerektiği yönündeki tespitleri hatırlatır. Hakimlere göre, mayınlı bölgenin dikenli telle çevrili olmasına rağmen hayvanların ve çocuğun bu alana girebilmesi, devletin tedbir almada yetersiz kaldığını gösterir. Pozitif yükümlülüğün bireyi yalnızca dış tehditlere karşı değil, aynı zamanda kendi davranışlarından kaynaklanabilecek tehlikelere karşı da korumayı içerdiğini hatırlatarak, devletin alması gereken önlemleri somutlaştırır: Mayınlı bölgenin yerleşim yerine yakınlığı devlete güvenlik önlemlerini artırma yükümlülüğü getirir; 12 ya da 16 yaşındaki bir kişi, doğal merak nedeniyle

⁶³⁹ *Sarıhan / Türkiye*.

⁶⁴⁰ *Sarur / Türkiye*.

⁶⁴¹ Birleşmiş Milletler, BM Genel Sekreteri tarafından görevlendirilen uzman Graça Machel tarafından sunulan *Silahlı çatışmaların çocuklar üzerindeki etkisi hakkında rapor* (A/51/306), 26 Ağustos 1996.

mayın ve patlamamış mühimmat karşısında özel olarak savunmasızdır ve bu nedenle koruyucu tedbirler güçlendirilmelidir. Ayrıca, olaya ilişkin idari soruşturma komisyonunun önerdiği gibi, Ottawa Sözleşmesi ve Uluslararası Mayın Faaliyet Standartları'yla uyumlu biçimde askeri nöbetçi kulübesi tüm alanı gözetleyecek şekilde konumlandırılmalı ve okuma-yazma bilmeyenler için dahi anlaşılabilir uyarı işaretleri kullanılmalıdır. Son olarak, ailenin ihmali devletin sorumluluğunu hafifletebilse de idarenin kusuru zarara katkıda bulunduğu sürece kamu makamlarının sorumluluğu tamamen ortadan kalkmaz.

Söz konusu karşı oylarda benimsenen yaklaşım, AYM'nin *Adem Ülgen ve diğerleri* başvurusu⁶⁴² ile *Salih Ülgen ve diğerleri* başvurusunda⁶⁴³ görülür. Ağrı ilindeki Türkiye-İran sınırında bulunan askeri birliğin yakınındaki mayınlı bölge civarında hayvan otlatan 12 yaşındaki Adem Ülgen, 13 yaşındaki Salih Ülgen ile 11 yaşındaki arkadaşları, koyun sürüsünün peşinden giderek mayınlı bölgeye girdi. Burada buldukları mayının patlaması sonucu, her üç çocuk da yaralandı. Adem Ülgen ile Salih Ülgen'in ailelerinin idare mahkemesinde ayrı ayrı açtıkları davalar, çocukların kusurunun bulunması gerekçesiyle reddedildi. AYM, söz konusu her iki kararında da güvenlik amacıyla çekilen tellerin yeterli koruma sağlamadığını, olayda koyunların bile bu telleri aşabildiğini, yetkililer tarafından alındığı belirtilen önlemler ile nöbetçi askerin uyarılarının ise sorumlu bir yetişkin gibi davranması beklenemeyecek çocukların mayınlı sahaya girmesini engellemediğini belirterek, idarenin hizmet kusuru bulunduğu sonucuna vardı.

Bununla birlikte AYM, 18 yaşındaki bir kişinin Hakkari'de köylerinin yakınında çobanlık yaparken arkadaşlarıyla arazide buldukları el bombasının patlaması sonucu sağ gözünü ve sağ el üç parmağını kaybettiği olayda ise, idare mahkemesinin, kişinin tehlikeyi öngörebilecek yaşta olmasına rağmen bulunduğu maddeyle oynamasının ağır kusur oluşturduğu ve idarenin hizmet kusuru ile ortaya çıkan zarar arasındaki illiyet bağının kesildiği değerlendirmesini yerinde buldu.⁶⁴⁴ Kararda AYM, söz konusu maddenin tehlikeli olduğunun herkes tarafından açıkça öngörülebilir nitelikte olduğunu, yaşı ile zihinsel durumu gibi faktörler dikkate alındığında zarara uğrayan kişinin tehlikeye karşı özel korunmaya muhtaç olmayan, olaylara ilişkin ortalama değerlendirme yeteneğine sahip yetişkin bir olduğunu vurguladı. Bu nedenle, mevcut riski değerlendirmesi ve bu riskten kaçınmasının beklendiğini ifade etti. Ayrıca, kişilerin kendilerini açıkça yüksek risk içeren tehlikelere maruz bıraktıkları durumlarda dahi devletin her koşulda sorumlu tutulmasının, kamu makamları üzerinde aşırı bir yük oluşturacağını belirtti. Muhalefet şerhi düşen bir üyeye göre, henüz askerliğini yapmamış ve yaşları gereği yeterli hayat tecrübesine sahip olduğu söylenemeyecek kişilerin, sivil hayatta

⁶⁴² *Adem Ülgen ve diğerleri* başvurusu, No. 2013/6581, 25 Şubat 2015.

⁶⁴³ *Salih Ülgen ve diğerleri* başvurusu, No. 2013/6585, 18 Eylül 2014.

⁶⁴⁴ *Cemal Kılıç* başvurusu, No. 2014/8722, 11 Haziran 2018.

kullanılmayan askeri mühimmatın patlamış hali ile patlamamış halini ayırt etmelerinin ve bunların etki derecelerini bilmelerinin beklenmesi; ayrıca tehlikeyi kesin biçimde öngörmeleri gerektiğinin ileri sürülmesi, kişilere hayatın olağan akışıyla bağdaşmayan ölçüde ağır bir yük yüklemek anlamına gelir. Hatta böyle bir kabul, üçüncü kişilerin yaşamına risk oluşturan bombanın idare tarafından arazide bırakıldığı gerçeğini ve dolayısıyla hizmet kusurunu göz ardı etmek sonucunu doğurur. Başvuran ve arkadaşının olayda kusurları bulunduğu kabul edilse bile, bu kusur illiyet bağı tamamen ortadan kaldıracak düzeyde değildir; bu nedenle başvuranın kusuru yalnızca tazminatın miktarının belirlenmesinde dikkate alınmalıdır.

İdarenin sorumluluğu ve sosyal risk ilkesi bağlamında, son olarak, 5233 sayılı Kanun'dan da söz etmek gerekir.⁶⁴⁵ Mayın ve patlamamış mühimmat nedeniyle meydana gelen zararlar bakımından 5233 sayılı Kanun kapsamında kurulan komisyonlara başvurulması mümkündür. AYM, *Ayşe Balın* başvurusu⁶⁴⁶ ile *Emine Özdemir* başvurusunda,⁶⁴⁷ 5233 sayılı Kanun'un sınır bölgelerinde bulunan mayınlara basılması nedeniyle uğranan zararların değil, "terörle mücadele" kapsamında meydana gelen zararların karşılanmasını düzenlediğini belirtir.

d) Onarıcı Bir Yaklaşım Eksikliği

Mayın ve patlamamış mühimmat meselesi çoğu zaman yalnızca bir güvenlik sorunu ya da ticari bir konu olarak ele alındığı ve insan hakları perspektifinden bakılmadığından sorun tüm boyutlarıyla görünür hale gelmiyor.

Mayın ve patlamamış mühimmat nedeniyle yaşamını kaybedenlerin ailelerine 5233 sayılı Kanun kapsamında tazminat ödenebilmekle birlikte, bu tazminat belli koşullara bağlı. Komisyonunun uygun gördüğü miktarı kabul etmeyen kişiler idare mahkemelerinde dava açabiliyor. Ancak yukarıda belirtildiği gibi, idare mahkemelerinin kusur değerlendirmesi, tazminat alınmaması ya da çok düşük tazminat tutarlarının belirlenmesini beraberinde getiriyor.

Yaşamını kaybedenlerin yanı sıra, mayın ve patlamamış mühimmat nedeniyle yaralanan ve uzuvlarını kaybedenlerin sayısı da oldukça fazla. Özellikle çocukların bu patlayıcılardan orantısız biçimde etkilendiği düşünüldüğünde, küçük yaşta uzuv kaybedip hayatlarının geri kalanını bu eksiklikle sürdürmek zorunda kalan çocuklar için özel bir rehabilitasyon programı bulunmuyor. El, parmak, kol, ayak ve bacak kayıpları yaşayan kişiler için protez

⁶⁴⁵ Ayrıca bu raporda bkz. "Yaşam Hakkı: İlkeler, Kavramlar ve Mevzuat" bölümü.

⁶⁴⁶ *Ayşe Balın* başvurusu, No. 2013/5464, 31 Mart 2016.

⁶⁴⁷ *Emine Özdemir* başvurusu, No. 2013/5465, 31 Mart 2016.

kullanımı en temel ihtiyaçlardan biri olmasına rağmen, bu konuda ciddi sorunlar yaşandığı raporlanıyor. Mayın ve patlamamış mühimmat nedeniyle uzuv kaybedenlere ilişkin kapsamlı bir istatistiki araştırmanın bulunmaması ise bu kişileri “genel engellilik” kategorisi içinde görünmez kılıyor.⁶⁴⁸ Protez ihtiyaçları çoğu zaman sivil toplum örgütlerinin sınırlı imkanlarıyla karşılanıyor. Örneğin, Toplumsal Duyarlılık ve Şiddet Karşıtları Derneği’nin (Duy-Der) 2008 yılında yürüttüğü “Mayın Mağdurları Tedavi Projesi” çalışması, protez erişiminin ne kadar yetersiz olduğunu ortaya koyuyor.⁶⁴⁹ Sosyal Güvenlik Kurumu protez ücretinin yalnızca bir kısmını karşılıyor, çocuklarda çok sık değişim gerektiren protezlerin giderleri ailelere ağır bir yük olarak yansıyor.⁶⁵⁰ Bir dönem önemli bir boşluğu dolduran Dicle Üniversitesi ortez-protez merkezinin 2018’de kapatılmasıyla mağdurlar için esaslı bir destek kaynağı ortadan kaldırıldı. Mayın ve patlamamış mühimmat mağdurlarını desteklemeye yönelik özel bir düzenleme bulunmuyor. Her ne kadar 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu⁶⁵¹ kapsamında Sosyal Yardım ve Dayanışma Vakfı kurulmuş olsa da bu desteklerden yararlanmak ise muhtaçlık kriterleri⁶⁵² ve bürokratik süreçler⁶⁵³ nedeniyle her zaman mümkün olamıyor.

Ceza soruşturması ve idari yargı süreçlerinde mayın mağdurları görünmez hale gelirken, tazminat ve sosyal destek mekanizmaları da çeşitli prosedür ve şartlara bağlanarak çoğu zaman erişilemez hale geliyor. Onarıcı yaklaşımdan uzak politikalar güvenlik, sınır ve ekonomik kaygıları öne çıkarırken, mağdurlara dair kamuya açık hiçbir istatistiki verinin olmaması, onların toplumsal hayatın dışına itildiğinin önemli bir göstergesi.

⁶⁴⁸ “Uluslararası Mayın Yasaklama Kampanyası Tarafından Hazırlanan Monitör Karamayınları 2012 Raporu Basın Açıklaması”, Mayınsız Bir Türkiye Girişimi, İstanbul Tabip Odası, Mazlumder İstanbul Şubesi, İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi, Sosyal Demokrasi Vakfı, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, Türkiye Sakatlar Derneği, 2013, <https://www.istabip.org.tr/icerik/29kasimmayinba.pdf>.

⁶⁴⁹ Duy-Der’in 63 mayın mağduruyla yürüttüğü çalışmada, 63 kişiden 26’sının hiç protezinin olmadığı, 14’ünün protezini kendi imkanlarıyla yaptırdığı, 15’inin valilik, kaymakamlık, belediye ya da emekli sandığı aracılığıyla protez sahibi olduğu, 8’inin ise dernek, vakıf ya da bireysel yardımlar sayesinde proteze eriştiği görülüyor. Toplumsal Duyarlılık ve Şiddet Karşıtları Derneği, *Geride Kalanlar* (Diyarbakır, 2008).

⁶⁵⁰ Diyarbakır Çocuk Çalışmaları Ağı, “Mayın, Çatışma Atıkları ve Zırhlı Araç Çarpması” Konulu Bilgi Notu, <https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/public/uploads/document/bilgi-notu-1588681006.pdf>.

⁶⁵¹ 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu (Resmî Gazete: 14 Haziran 1986, Sayı: 19134).

⁶⁵² Kazım Başaran, “Dönüşen Devletin Yeni Sosyal Politika Aracı: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı” *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 2022, 14(27), 259-275.

⁶⁵³ Milli Mayın Faaliyet Merkezi’nin web sayfasında da mayın mağdurlarına ne tür destekler sağlandığına dair açıklamada 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanununa işaret ediliyor. Bkz. <https://www.msb.gov.tr/Mafam/icerik/mayin-faaliyeti-hakkinda-merak-edilenler>.

2. Zırhlı Araçların Neden Olduğu Yaşam Hakkı İhlalleri

a) Genel Bakış

Zırhlı araçların neden olduğu ölümler 2000'li yılların başında henüz yaygın ve sistematik bir sorun alanı değildi. Bu araçların siviller açısından ciddi risk oluşturan, yaşam hakkını tehdit eden bir pratik haline gelmesi esasen 2015 sonrasında belirginleşti. Kent merkezlerinde güvenlik güçlerinin yoğun olarak görev aldığı, kontrol noktalarının ve devriyelerin arttığı bu dönemde zırhlı araçlar gündelik hayatın içine yerleşti ve buna paralel olarak yaşam hakkı ihlalleri de arttı.

2004-2005 yıllarından itibaren, özellikle çocukların ve gençlerin politik taleplerini dile getirdiği gösterilerle sokak hareketliliği arttı. 28 Mart 2006'da başlayan gösteriler günlerce sürerek yaşam hakkı ve işkence yasağı ihlalleriyle sonuçlandı; bu süreçte güvenlik güçlerinin müdahale yöntemleri sertleşti ve ölümcül güç kullanımında ciddi artış görüldü⁶⁵⁴. Zırhlı araçlar da bu müdahalelerde sıklıkla kullanılmaya başlandı.

Zırhlı araçların yaşam hakkı ihlaline neden olduğu ilk olaylar da bu döneme denk gelir. Çalışma kapsamında incelediğimiz, Yahya Menekşe ve Şahin Öner'in yaşamını kaybetmesiyle sonuçlanan olayların her ikisi de gösteriler sırasında meydana geldi. Her ikisi de "gösterici" kimliği temel alınarak kamu makamları tarafından hızla suçlu olarak etiketlendi. Bu dönemde toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yoğunluğu, çocuk ve gençlerin bunların aktif birer öznesi olması ve aynı dönemde "taş atan çocuklar" söylemi hem bu etiketlemeyi pekiştirdi hem de zırhlı araçların varlığına ve ölümlere sebep olduğuna dair sorunu gölgede bıraktı.

2015 yılıyla birlikte zırhlı araç sorunu yeni bir boyut kazandı. Uzun süreli sokağa çıkma yasakları ve kent merkezlerindeki silahlı çatışmalar, güvenlik güçlerinin şehir içindeki varlığını yerleşik hale getirdi. Bu süreçte hem zırhlı araçların sayısı hem de bu araçların neden olduğu ölümler belirgin şekilde arttı. Zırhlı araçlar artık yalnızca operasyonel araçlar değil, devletin yeni güvenlik anlayışını şehir mekânında görünür kılan birer unsura dönüştü.⁶⁵⁵ Bununla birlikte, bu araçların şehir içi kullanımına dair teknik standartlar, bakım ve denetim süreçleri, sürücü eğitimleri veya resmî istatistikler kamuoyuyla

⁶⁵⁴ Bu raporda bkz. "Cezasızlık" bölümü içinde "28 Mart 2006 Olayları".

⁶⁵⁵ Diyarbakır Barosu, *Zırhlı Araç, Mayın ve Çatışma-Savaş Atığı Kaynaklı Çocuk Hakkı İhlalleri Raporu* (2022), s. 15, [https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/public/uploads/files/BARO%20%C3%87ALI%C5%9EMA%20DOSYASI%20%20\(1\)_compressed.pdf](https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/public/uploads/files/BARO%20%C3%87ALI%C5%9EMA%20DOSYASI%20%20(1)_compressed.pdf).

paylaşılmadı. Bilgiye erişimdeki bu kapalılık, insan hakları örgütlerinin artan yaşam hakkı ihlallerine ilişkin somut taleplerinin karşılık bulmasını da zorlaştırdı.

Öngörülebilir risklerin görmezden gelinmesi, önlenabilir nitelikte olan ölümlerin yaşanmasına yol açtı ve açıyor. Zırhlı araçlar yalnızca toplumsal olaylarda değil, gündelik hayatın olağan akışı içinde de –özellikle çocuklar, gençler ve de yaşlılar açısından– yaşamı tehdit eden bir unsura dönüştü. Kötü noktaları geniş, manevra kabiliyeti sınırlı bu ağır araçlar yerleşim alanlarında, okul çevrelerinde ve oyun alanlarının yakınlarında devriye gezmeye devam ederken denetimsizlik ve tedbirsizlik nedeniyle ölümcül kazalara neden olmaya devam ediyor.

b) İlgili Hukuk

Zırhlı araçlar, güvenlik güçlerinin personelini ve teçhizatını olası saldırılara karşı korumak amacıyla üretilen, dış yüzeyi balistik plakalarla güçlendirilmiş motorlu taşıtlardır. **Karayolları Trafik Yönetmeliği**'nin 3. maddesinde zırhlı taşıt, *taşıyan yolcuların ve/veya yüklerin korunması için tasarlanmış ve kurşun geçirmez zırh kaplama gereklerine uygun SB kodlu motorlu araç* olarak tanımlanır.⁶⁵⁶ Bu araçlar, ateşli silahlar, patlayıcılar ve taş gibi dış etkenlere karşı koruma sağlamak üzere geliştirilmiş olup devriye faaliyetlerinde, toplumsal olaylara müdahalelerde ve kamu binalarının çevresinde güvenlik önlemi amacıyla kullanılır.

Yaşam hakkı ihlaline sıklıkla neden olan ve polis teşkilatı tarafından kullanılan zırhlı araçlar, bilinen isimleriyle Cobra, Akrep, Kirpi, Ejder, Panzer, TOMA gibi farklı tiplerdir ve bu araçlar üretim yılı, teknik kapasitesi, ağırlığı ve manevra kabiliyeti bakımından birbirinden farklı olsa da zırh kaplı gövdeleri, dar görüş açıları ve yüksek ağırlıklarının yol açtığı sınırlı manevra kabiliyeti ortak özellikleridir. Zırhlı araçların türlerine ilişkin kamuya açık resmi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Şırnak'ın Silopi ilçesinde bir zırhlı aracın bir eve çarpması sonucu 6 ve 7 yaşlarındaki iki kardeşin ölümüne neden olduğu olaya dair yürütülen soruşturmada Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından sunulan zırhlı araç türlerine ilişkin tablo aşağıda yer aldığı gibidir.⁶⁵⁷

⁶⁵⁶ Karayolları Trafik Yönetmeliği (Resmî Gazete: 18 Temmuz 1997, Sayı 23053).

⁶⁵⁷ Muhammed ve Furkan Yıldırım kardeşlerin zırhlı aracın evlerine çarpması sonucu yaşamını yitirmesine dair Cizre Cumhuriyet Başsavcılığı'nın 2017/3116 soruşturma nolu dosyasına, Emniyet Genel Müdürlüğü Hukuk Müşavirliği'nden gelen 24/06/2016 tarihli ve 11088401-2963-64078/3790-1638/96867 sayılı ve "Zırhlı Araçların Kullanımı" konulu yazının ekli tablosundan alındı. Davaya dair detaylı bilgi için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/muhammed-ve-furkan-yildirim-davasi>.

Zırhlı Araç Cinsi	Personel Kapasitesi	Azami Yüklü Ağırlığı	Sürücü Belgesi Sınıfı
Zırhlı binek (otomobil)	4	3500 Kg	B
Zırhlı arazi binek	5	5000 Kg	B
Zırhlı panel	4	2500 Kg	B
Zırhlı kaptıkaçtı (arazi hizmet)	5	3780 Kg	B
Zırhlı arazi kamyonet	5	3200 Kg	B
Zırhlı otobüs	26	9800 Kg	D
Zırhlı taktik araç (Cobra)	9	6300 Kg	B
Zırhlı Taktik araç (Yalçın)	9	13000 Kg	B
Zırhlı taktik araç (Akrep)	3	3600 Kg	B
Zırhlı komuta kont. aracı (Akrep)	3	3600 Kg	B
Zırhlı personel taşıyıcı (Jaws)	7	6100 Kg	B
Zırhlı personel taşıyıcı (İlgaz)	9	5800 Kg	B
Zırhlı personel taşıyıcı (Ural)	8	6300 Kg	B
Zırhlı personel taşıyıcı (Shorland)	8	4100 Kg	B
Zırhlı personel taşıyıcı (Kamerah/shorland)	6	4100 Kg	B
Zırhlı mayına karşı korumalı araç (Kirpi)	13	19000 Kg	D1
Zırhlı panzer	10	12900 Kg	D1
Zırhlı su panzeri	3	15085 Kg	C
Zırhlı TOMA	2	18000 Kg	C
Zırhlı iş makinası (Beko Loder)	1	11500 Kg	G
Zırhlı iş makinası (Loder)	1	23500 Kg	G
Zırhlı iş makinası (Ekskavatör)	1	38000 Kg	G
Zırhlı akaryakıt tankeri	2	18000 Kg	C
Zırhlı su tankeri	2	26000 Kg	C
Zırhlı kamyon	2	26000 Kg	C
Zırhlı vinç (Kamyon-vinç monteli)	2	41000 Kg	CE
Zırhlı taşıyıcı (çekici+yarı römork)	2	70000 Kg	B
Toyota Hilux	5	3400 Kg	B
Ford Ranger	5	3200 Kg	B
Nissan Navara	5	2805 Kg	B
Toyota Land Cruiser	5	5000 Kg	B
Defender Land	5	4100 Kg	B
Panzer (Cadillac)	3	12480 Kg	C

Tabloda belirtilen zırhlı araç türleri yalnızca Emniyet Genel Müdürlüğü'ne aittir; Millî Savunma Bakanlığı'nın envanterindeki askeri zırhlı araçlara (ya da zırhlı savaş araçlarına) ilişkin ise erişilebilir herhangi bir bilgi bulunmuyor. Bununla birlikte, Türkiye'nin son yıllarda askeri zırhlı araç üretimi ve ihracatına yönelik yoğun bir çaba içinde olduğu da biliniyor.⁶⁵⁸

Zırhlı araçların neden olduğu yaşam hakkı ihlallerine ilişkin olarak barolar ve sivil toplum örgütleri uzun süredir çeşitli çalışmalar yürüterek, özellikle bu olayların yaygınlığına ve sürekliliğine dikkat çekiyor. Diyarbakır Barosu ve İHD, yayımladıkları raporlar ve yaptıkları basın açıklamalarıyla zırhlı araç çarpmaları sonucu meydana gelen ölüm ve yaralanmaları kayda geçiriyor. Aynı şekilde, TBMM'de muhalefet milletvekilleri tarafından zırhlı araçların sayısı, kullanım koşulları ve karıştıkları kazalara dair verilen çok sayıda soru önergesine İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü genellikle yanıt vermiyor ya da hiçbir veri paylaşmıyor. Örneğin, bu araştırmanın hazırlandığı süreçte, 17 Nisan 2025 tarihinde DEM Parti Diyarbakır Milletvekili Ceylan Akça Cupolo tarafından İçişleri Bakanlığı'nın cevaplama için sunulan kapsamlı yazılı soru önergesinde zırhlı araçların sayısı, illere göre dağılımı, kullanım amaçları, bakım ve işletme maliyetleri, karıştığı kazalar sonucu meydana gelen ölüm ve yaralanmalar ile bu olaylara ilişkin idari ve adli soruşturmaların akıbetine ilişkin yöneltilecek çok sayıda soru cevapsız bırakıldı.⁶⁵⁹

Bu bilgi eksikliği, kamu denetiminin ve hesap verebilirliğin önünde ciddi bir engel oluşturuyor. Devletin yaşam hakkı kapsamında “yaşamı korumaya yönelik etkili politika ve denetim mekanizmaları oluşturma” yükümlülüğü, ancak kamuoyunun bilgiye erişimi ve sivil toplumun etkili izleme faaliyetlerinin yürütülebilmesiyle denetlenebilir. Buna karşın, zırhlı araçlara ve neden oldukları ihlallere ilişkin verilerin paylaşılmaması, bu araçların neden olduğu ölümlerin “münferit trafik kazaları” olarak sunulmasını kolaylaştırıyor; böylece sorumluluk sürücülerle sınırlı tutularak, ardındaki yapısal nedenler görünmez kınıyor.

⁶⁵⁸ “Dünyada zırhlı güç dengesi! Türkiye'nin yeri dikkat çekti”, *Yeni Akit*, 21 Eylül 2025, <https://m.yeniakit.com.tr/amp/foto-galeri/126115/dunyada-zirhli-guc-dengesi-turkiyenin-yeri-dikkat-cekti>; “Millî zırhlı araçlar ihracatta gaza bastı”, *Anadolu Ajansı*, 13 Mart 2024, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/milli-zirhli-aracilar-ihracatta-gaza-basti/3163110>.

⁶⁵⁹ Ceylan Akça Cupolo, 7/27017 esas numaralı, “Emniyet Genel Müdürlüğü envanterinde bulunan zırhlı araçların sayısına ve karıştıkları trafik kazalarına ilişkin” yazılı soru önergesi, <https://www.tbmm.gov.tr/Denetim/Yazili-Soru-Onergesi-Detay/ac48f306-9008-40d3-a4e1-0196572e77cf>.

c) Genel İlkeler ve Yargının Tutumu

Devletin kişilerin yaşamını koruma pozitif yükümlülüğü çerçevesinde, zırhlı araçların kent merkezlerinde ve sivil yaşam alanlarında devriye amaçlı kullanılmasının öngörülebilir biçimde ölüm riski doğurduğu açık. Özellikle bu araçların ağırlığı, geniş kör noktaları ve manevra kabiliyetinin sınırlı oluşu dikkate alındığında, yerleşim alanlarında çocukların ve yayaların bulunduğu yerlerde çarpma riskinin öngörülebilir olduğu kabul edilmelidir.

Diyarbakır Barosu'nun zırhlı araçların kent içi kullanımının sınırlandırılması ve gerekli önlemlerin alınması talebiyle İçişleri Bakanlığı aleyhine 2022 yılında açtığı davada, TMMOB Makina Mühendisleri Odası Diyarbakır Şubesi'nden alınan uzman görüşünde, zırhlı araçların teknik açıdan periyodik bakımlarının yapılması gerektiği, mekanik açıdan giderilmesi gerekli eksikliklerinin bulunduğu, hız limitine uyulmasının zorunlu olduğu ve kullanıcıların ileri sürüş tekniklerine sahip olması gerektiği belirtildi.⁶⁶⁰ Ayrıca TMMOB Makina Mühendisleri Odası Şube Müdürü, yaptığı bir basın açıklamasında zırhlı araçların teknik özellikleri, şehir içindeki duruş-kalkış biçimleri, hız limitleri, görüş açıları ve manevra imkanlarının şehir içi kullanıma uygun olmadığını, bu nedenle sivil bölgelerde kullanılmalarını sakıncalı gördüklerini ifade etti. Dahası bu araçların yüksek ve ağır tonajlı olmasının yanında birçok kör noktası olduğunu hatırlatarak, sesli sinyalizasyon sistemleri ile kamera ve navigasyon sistemleriyle donatılması gerektiğini vurguladı.⁶⁶¹

Buna rağmen, idarenin zırhlı araçların kullanımıyla ilgili herhangi bir standart veya sınırlama getirmemesi, sürücüleri özel eğitimden geçirmemesi gibi durumlar, devletin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediğini gösteriyor. Dolayısıyla, zırhlı araçların neden olduğu yaşam hakkı ihlalleri yalnızca “münferit kazalar” olarak değil, tedbirsizlik ve cezasızlık döngüsü içinde ele alınması gereken yapısal bir sorun alanıdır. Bu olaylar, devletin güvenlik politikalarının sivil yaşam alanlarına taşınmasının, yaşam hakkı bakımından nasıl bir kırılmalık yarattığını açık biçimde ortaya koyuyor.

(i) Yaşam Hakkı İhlallerinin Ardındaki Yapısal Sorunu Görmezden Gelme

2000'li yıllarda zırhlı araçlara bağlı yaşam hakkı ihlalleri yaygın bir olgu olmamakla birlikte, çalışma kapsamında incelenen iki dosya hem araştırmanın odaklandığı döneme hem de bu ihlallerin sistematik bir niteliğe dönüştüğü 2015 sonrası döneme dair yargının temel tutumunu ortaya koyuyor: olayın sıradan bir trafik kazasına indirgenmesi.

⁶⁶⁰ Mehdi Özdemir, “Cezasızlık”, *Çürüme* içinde, der. Ensar Özdemir (Dicle Fırat Gazeteciler Derneği, 2024).

⁶⁶¹ “Zırhlı araçlar sivil alandan çıkarılabilir mi?”, *Deutsche Welle*, 24 Kasım 2022, <https://www.dw.com/tr/z%C4%B1rl%C4%B1-ar%C3%A7lar-sivil-alanlardan-%C3%A7%C4%B1kar%C4%B1labilir-mi/a-63865378>.

Uygulamada devletin sorumluluğunu daraltan bir yaklaşım benimseniyor, adli süreçler Karayolları Trafik Kanunu ve Karayolları Trafik Yönetmeliği⁶⁶² hükümleri çerçevesinde yürütülüyor. Bu yaklaşım, olayları devletin insan hakları ihlallerini önleme ve ortadan kaldırma yükümlülüğünü tartışmaya açacak idari ve politik bağlamından kopararak, zırhlı araçların kent merkezlerinde ve sivil yaşam alanlarında sistematik biçimde konuşlandırıldığı gerçeğinin göz ardı edilmesini sağlıyor. Oysa bu araçların varlığı doğrudan devletin güvenlik politikalarının sonucudur ve meydana gelen ihlalleri yalnızca sürücü hatasına indirgemek devletin sorumluluğunu gizliyor.

Şırnak'ın Cizre ilçesinde 15 Şubat 2008'de gerçekleşen protesto gösterilerine katılan **Yahya Menekşe**, zırhlı panzerin çarpması sonucu yaşamını kaybetti. Tanık polis memurları, Yahya Menekşe'nin taş isabet etmesi sonucu yüzükoyun düşerek öldüğünü ileri sürse de ölü muayene ve otopsi raporları ölümün zırhlı aracın altında kalma nedeniyle gerçekleştiğini kesinleştirdi. Şüpheli polis memuru ise ifadesinde, gösteri sırasında araca taş atıldığını, aynaların kırıldığını, zor şartlar altında görev yaptığını ve aracın görüş imkanlarının sınırlı olduğunu söyledi. Panzer uzmanı tarafından hazırlanan bilirkişi raporunda sürücü polis memurunun herhangi bir kusurunun olmadığı belirtildi. Olay yerinde yapılan keşfe dayanarak düzenlenen başka bir bilirkişi raporunda da panzer sürücüsünün kusursuz olduğu, Yahya Menekşe'nin ise Karayolları Trafik Yönetmeliği'nin yayaların uyması gereken kuralları düzenleyen 138. maddesini ihlal ettiği ve bu nedenle asli kusurlu olduğu ifade edildi. 2012 yılında Adli Tıp Kurumu Ankara Trafik İhtisas Dairesi tarafından yapılan incelemede de benzer şekilde, Yahya Menekşe'nin "izinsiz gösteri"ye katıldığı, panzere taş attığı, aracın manevra alanına girdiği ve kendisinin asli kusurlu olduğu, sanık polis memurunun ise kusursuz olduğu sonucuna varıldı.

Cizre 1. Asliye Ceza Mahkemesi, verdiği kararında bilirkişi raporlarına dayanarak sürücü polis memurunun kusursuz olduğu, Yahya Menekşe'nin ise "izinsiz, yasadışı gösteri ve yürüyüşe katılarak kamu kurum ve araçlarına taş attığı sırada mahalden geçen göstericileri dağıtma maksadıyla görevi gereği asayiş görevinde bulunan panzerin manevra alanına girerek sadmeye maruz kaldığı; bu şekilde can güvenliğini tehlikeye atarak olayda asli kusurlu olduğu" sonucuna ulaşarak polis memuru hakkında beraat kararı verdi.

10 Şubat 2013'te, Diyarbakır'da 25-30 kişilik bir grubun yolu trafiğe kapattığı ve "yasa dışı" eylem yaptıklarına dair ihbar üzerine bölgeye giden güvenlik güçlerinin müdahalesi sırasında, **Şahin Öner**, Shorland marka zırhlı aracın çarpması sonucu yaşamını kaybetti. İstanbul Adli Tıp Kurumu 1. Adli Tıp İhtisas Kurulu, olaydan sonra hazırladığı ilk

⁶⁶² Bkz. 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu (Resmî Gazete: 18 Ekim 1983, Sayı: 18195); Karayolları Trafik Yönetmeliği (Resmî Gazete: 18 Temmuz 1997, Sayı: 23053 mükerrer).

raporunda ölümün “patlamayla mümkün genel beden travmasına bağlı çok sayıda kot kırığı ve yaygın akciğer hasarına bağlı iç kanama” sonucu meydana geldiğini belirtti. Ancak İstanbul Adli Tıp Kurumu Trafik İhtisas Dairesi’nin 2014 yılında hazırladığı raporu, Öner’in zırhlı polis aracının çarpması ve sürüklemesi sonucunda yaşamını kaybettiğini ortaya koydu. Bu raporda ayrıca olayın “yayaların ve araçların karayolları üzerindeki hal ve hareketlerine ilişkin bir trafik olayı” değil, patlayıcı maddelerin de kullanıldığı bir protesto gösterisi bağlamında değerlendirilmesi gerektiği, dolayısıyla Trafik İhtisas Dairesi’nin görev alanına girmediği ifade edildi. İstanbul Teknik Üniversitesi’nden bir bilirkişi ise 2015 yılında hazırladığı raporda, Karayolları Trafik Kanunu ve ilgili yönetmelik çerçevesinde yaptığı değerlendirmede hem Şahin Öner’i hem de zırhlı aracı kullanan polis memurunu “eşit derecede kusurlu” buldu.

2017 yılında Diyarbakır 7. Asliye Ceza Mahkemesi’nde taksirle ölüme neden olma suçlamasıyla açılan davanın ilk duruşmasında mahkeme, eylemin kasten öldürme suçunu oluşturabileceği kanaatine vararak dosyayı Diyarbakır 1. Ağır Ceza Mahkemesi’ne gönderdi. Yargılama sırasında, 2021 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi’nden bilirkişi heyeti tarafından hazırlanan raporda zırhlı aracın 3,5-4 ton ağırlığında olduğu için hız yapamayacağı, ancak dar sokak, yoğun sis ve Molotof nedeniyle oluşan toz-duman gibi koşulların görüş mesafesini ciddi şekilde kısıtladığı; bu nedenle kazanın araç sürücünün kusurundan ziyade çevresel faktörlerden kaynaklandığı belirtildi. Bu değerlendirmeyle sürücünün kusursuz olduğu görüşüne yer verildi. Bununla birlikte aynı raporda, Karayolları Trafik Kanunu’nun 71/c maddesi uyarınca, zırhlı araçların geçiş üstünlüğe sahip olsalar dahi bu hakkı halkın can ve mal güvenliğini tehlikeye sokmadan ve gerekli işaretleri vererek kullanabilecekleri vurgulandı. Bu nedenle sürücünün karmaşa, görüş kısıtlılığı ve sokak yapısı gibi koşulları dikkate alarak uygun hızla seyretmesi gerektiği, buna uygun davranmadığı için tali kusurlu olduğu da ifade edildi. Raporda her iki ihtimalde de Şahin Öner’in yayalara ayrılan yerde değil taşıt yolunda bulunması, açık renk kıyafet giymemesi, sisli ve dumanlı bir ortamda akşam vakti gerekli tedbirleri almaması, yolu trafiği engelleyecek şekilde kullanması ve aracın durup duramayacağını öngörmemesi gibi gerekçelerle asli kusurlu olduğu belirtildi.

2018 yılında savcı, esas hakkındaki ilk mütalaasında, sanık polis memurunun aracı göstericilerin üzerine sürdüğünü, Şahin Öner’e çarptığını, Öner’in hastaneye götürülmeyerek karakola teslim edildiğini ve olayın “patlayıcı madde sonucu meydana gelen ölüm” şeklinde yansıtılarak hukuki gerçeğin gizlendiğini belirterek polis memurunun “olası kastla öldürme” suçundan cezalandırılmasını talep etti. Ancak savcı, 2021 yılında mütalaasını değiştirerek bu kez “taksirle ölüme neden olma” suçunu esas aldı. Diyarbakır 1. Ağır Ceza Mahkemesi de bu mütalaaya uyarak taksirle ölüme neden olma suçundan 4 yıl 5 ay 10 gün hapis cezası verdi. Karar, bilirkişi raporları arasındaki çelişkilerin giderilmemesi ve gerekçede hangi rapora neden üstünlük tanındığının açıklanmaması gerekçeleriyle

Diyarbakır Bölge Adliye Mahkemesi 3. Ceza Dairesi tarafından bozuldu. Bozma kararı üzerine 2024 yılında yeni bir bilirkişi raporu alındı. Bu rapor da önceki değerlendirmeleri tekrar ederek polis memurunu tali kusurlu, Şahin Öner'in ise asli kusurlu buldu. Bunun üzerine sanık polis memuru hakkında taksirle ölüme neden olma suçundan 3 yıl 4 ay hapis cezasına hükmedildi.⁶⁶³

Her iki davada da katılan vekillerince, zırhlı araçların toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde nasıl ölümcül bir güç unsuruna dönüştüğünün, hatta kalabalığı dağıtmak veya göstericileri etkisiz hale getirmek amacıyla adeta bir silah gibi kullanıldığının vurgulandığı görülüyor. Bu bağlamda, araçları kullanan kamu görevlilerinin bu süreçte kastla hareket ettikleri ileri sürülüyor. Ancak tüm bu değerlendirmeler ve devletin sorumluluğunu hatırlatan beyanlara rağmen, yargılama süreçleri başından sonuna kadar sıradan birer trafik kazası yargılaması olarak ilerliyor. Zırhlı araç sürücüsü kolluk görevlileri hakkında çoğunlukla “taksirle ölüme neden olma” suçundan dava açılıyor; olaylar, devletin güvenlik politikalarıyla ilişkisi tartışılmaksızın basit trafik kazaları olarak ele alınıyor. Bu yaklaşım sonucunda beraat kararı verilmediği durumlarda, genellikle çok düşük hapis cezaları ya da adli para cezaları veriliyor. Özellikle 2015 yılı sonrasında artan ihlallerle birlikte değerlendirildiğinde, zırhlı araçların neden olduğu yaşam hakkı ihlallerinin salt Karayolları Trafik Kanunu'nun uygulamasına indirgenmesi, yalnızca hukuki bir sınıflandırma tercihi değil, aynı zamanda politik bir tavır niteliği taşıyor.⁶⁶⁴ Bu tutum, devletin güvenlik politikalarının yol açtığı ölümlerin yaşam hakkı ihlali olarak tanınmasını engelliyor; mağdurların adalet arayışını ise Karayolları Trafik Kanunu gibi özel hukuk alanına sıkıştırarak etkisizleştiriyor.

(ii) Tazminat Rejimindeki Belirsizlik

Zırhlı araçların neden olduğu yaşam hakkı ihlallerinde mağdurların maddi ve manevi tazminat taleplerini hangi yargı yolunda çözebileceklerine dair uzun süre görevli mahkeme karmaşası yaşandı.

Karayolları Trafik Kanunu'nun 106. maddesi, devlet ve kamu kuruluşlarına ait araçların sebep olduğu kazalarda kamu idaresini “işleten” sıfatıyla hukuken sorumlu kabul ediyor. Ancak bu maddeye dayanılarak açılacak davalarda hangi mahkemenin görevli olduğu açıkça belirtilmediğinden, yıllarca süren görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Konunun özel hukuka dâhil olduğu kabul edilerek, kamu idaresine ait araçların neden olduğu kazalarda adli yargının görevli olduğu savunuldu. Diğer yandan, idarenin hizmet kusurundan

⁶⁶³ Davaya dair detayl bilgi için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/sahin-oner-davasi>.

⁶⁶⁴ “Gergerlioğlu: Zırhlı araç olayları neden sadece Kürt kentlerinde yaşıyor?”, *Rupela Nu*, 3 Eylül 2023, <https://www.rupelanu.org/gergerlioglu-zirhli-arac-olaylari-neden-sadece-kurt-kentlerinde-yasaniyor-27506h.htm>.

kaynaklanan zararlar, idari yargıda görülmeliydi. Uyuşmazlık Mahkemesi önüne gelen olaylarda genellikle idari yargıyı görevli kabul eden kararlar veriyordu.

Bu sorunu gidermek amacıyla, 2011 yılında Karayolları Trafik Kanunu'nun 110. maddesinde değişiklik yapıldı ve yalnızca yetkili mahkemeyi düzenleyen hüküm, görevli mahkemeyi de kapsayacak şekilde genişletildi; motorlu araçların karıştığı kazalardan doğan tazminat davalarının adli yargının görev alanına girdiği düzenlendi.⁶⁶⁵ Bu düzenleme üzerine Bursa ve Batman Asliye Hukuk Mahkemeleri, Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal ve yürürlüğün durdurulması talebiyle AYM'ye başvurdu. AYM ise yaptığı değerlendirmede karayolu şeridi üzerindeki araç trafiğinden kaynaklanan sorumlulukların özel hukuk alanına girdiğini, idarenin kamu gücünü kullandığı bir yetkinin söz konusu olmadığını ve aynı karayolu üzerinde aynı riskleri üreten araçlar arasında özel-kamu ayrımı yapılmasını gerektiren bir neden bulunmadığını belirterek talebi reddetti.⁶⁶⁶ Böylece, zırhlı araç çarpmaları nedeniyle yaşamını kaybeden kişilerin yakınlarının açtığı davaların, idarenin hizmet kusuru veya devletin pozitif yükümlülüğü çerçevesinde değil, "kusur oranı" üzerinden değerlendirilen bir özel hukuk meselesi olarak görülmesi mümkün kılındı. Bu, devletin kamusal sorumluluğunu kabul etmesi, mağdurların sesine alan açması ve toplumun doğru bilgiye erişimini sağlaması gibi onarıcı adalet yaklaşımının önemli boyutlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, bir yargı yolu meselesi olmasının ötesinde hem bireysel hem de toplumsal düzeyde onarımın gerçekleşmesinin önünde de önemli bir engel.

d) Değerlendirme

Mayın ve patlamamış mühimmatlar ile zırhlı araç nedeniyle meydana gelen yaşam hakkı ihlalleri, Türkiye'de güvenlik politikalarının gündelik yaşam üzerindeki etkisini en görünür biçimde ortaya koyuyor. Her iki olgu da devletin yaşamı koruma, öngörülebilir riskleri önleme ve gerekli tedbirleri alma yükümlülüğünü sistematik biçimde yerine getirmediğini; güvenlik anlayışının yaşam hakkının korunmasına tercih edildiğini çarpıcı biçimde gösteriyor.

⁶⁶⁵ Bkz. Karayolları Trafik Kanunu, md. 110 (Değişik: 11/1/2011-6099/14 md.). "İşleteni veya sahibi Devlet ve diğer kamu kuruluşları olan araçların sebebiyet verdiği zararlara ilişkin olanları dâhil, bu Kanundan doğan sorumluluk davaları, adli yargıda görülür. Zarar görenin kamu görevlisi olması, bu fıkra hükmünün uygulanmasını önlemez. Hemzemin geçitte meydana gelen tren-trafik kazalarında da bu Kanun hükümleri uygulanır. Motorlu araç kazalarından dolayı hukuki sorumluluğa ilişkin davalar, sigortacının şubesinin veya sigorta sözleşmesini yapan acentenin bulunduğu yer mahkemelerinden birinde açılabilceği gibi kazanın vuku bulduğu yer mahkemesinde de açılabilir."

⁶⁶⁶ Anayasa Mahkemesi, E. 2013/68, K. 2013/165, 26 Aralık 2013.

Yargılama süreçleri ise çoğunlukla iki eğilim etrafında şekilleniyor: Failin tespit edilmediği ya da faili görünmez kılan soruşturmalar ile yalnızca bireysel kusura odaklanarak devletin sorumluluğunu perdeleyen davalar. Bu yaklaşım, yaşam hakkı ihlallerini sıradanlaştırarak cezasızlık kültürünü kurumsallaştırıyor. Bunun yanında, mağdurların zararlarının giderilmemesi, sorumluluğun kabul edilmemesi ve onarım için etkili adımların atılmaması, adaletin hem cezalandırıcı hem onarıcı boyutlarını işlevsiz hale getiriyor. Bu durum, hiç şüphesiz, toplumun adalet duygusunun aşınmasına neden olduğu kadar kalıcı bir barışın ve demokratik bir geleceğin inşasına da engel oluyor.

DEĞERLENDİRME **VE** **ÖNERİLER**

Uluslararası insan hakları hukuku, devletlere yaşam hakkını koruma, yaşamı sona erdirebilecek müdahaleleri sıkı denetime tabi tutma, yaşamı koruyucu önlemleri alma ve yaşam kaybı hâlinde etkili soruşturma yürütme yükümlülükleri yükler. Ayrıca, yaşam hakkı ve işkence yasağı gibi ağır ihlallerde cezasızlığı önleme devletin mutlak sorumluluğudur. Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, özellikle Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ve BM organlarının kabul ettiği ilkeler doğrultusunda, ağır ihlallerin etkili şekilde soruşturulmasını, sorumluların tespit edilerek yargılanmasını ve hesap verebilirliğin sağlanmasını güvence altına alır. Bu bölümde, yaşam hakkının korunmasına ve cezasızlığın önlenmesine ilişkin bu standartlar ışığında incelenen olaylarda ortaya çıkan temel ihlal örüntüleri değerlendirilmekte; ardından ölümcül güç kullanımının sınırlandırılması, cezasızlıkla mücadele ve hukuki-kurumsal çerçevenin güçlendirilmesine yönelik yapısal önlemlere ilişkin öneriler sunulmaktadır.

Yasal Boşlukları ve Engelleri Giderme Yükümlülüğünün İhlali

Uluslararası Standartlar

Uluslararası insan hakları standartları, devlete yalnızca bilinçli ve yasadışı öldürmeleri önleme yükümlülüğü değil, aynı zamanda bireylerin yaşam hakkını hukuken güvence altına alacak gerekli önlemleri alma sorumluluğu da yükler. Bu kapsamda devlet, suçları caydıracak nitelikte etkili ceza hükümleri oluşturmak; bu hükümlerin ihlalini önlemek, ihlaller karşısında failleri cezalandırmak için gerekli yasal ve idari mekanizmaları kurmak ve bu mekanizmaların etkin biçimde işlemlerini sağlamakla yükümlüdür.

Tespit Edilen Sorunlar

Türkiye'de yaşam hakkını koruyacak yasal çerçeve, hem mevzuat hem uygulama düzeyinde yapısal eksiklikler barındırıyor. Özellikle PVSK'nin 16. maddesi ve TMK'nin Ek 2. maddesi, kolluğa ölümcül güç konusunda geniş ve belirsiz bir takdir alanı tanımakta; bu yetki, sınır koymaktan çok güç kullanımını meşrulaştıran bir araç olarak işletilmektedir. Güç kullanımıyla doğrudan ilişkili pek çok düzenlemenin ikincil mevzuata dağılmış ve kamu denetimine kapalı olması, hukuki güvenceleri kâğıt üzerinde bırakmaktadır. Yargı pratiği ise uluslararası standartlarla uyumdan uzaktır. İncelenen tüm dosyalarda AİHM içtihadı ve BM Temel İlkeleri gerekli ölçüde dikkate alınmamış, yargısal kontrol mekanizmaları ise çoğu durumda koruma kalkını işlevi görmüştür. Ayrıca mayın, patlamamış mühimmat ve zırhlı araç çarpmaları gibi öngörülebilir risklere karşı önleyici düzenlemelerin yokluğu, devletin yaşamı koruma yükümlülüğünü sistematik biçimde ihlal ettiğini göstermektedir.

Öneriler

Devletin yasayla koruma yükümlülüğünü yerine getirmesi için, kolluğun silah kullanma yetkisini genişleten ve denetimsiz bırakmaya yol açan PVSK md.16 ve TMK Ek md.2 hükümleri uluslararası standartlara uygun şekilde yeniden düzenlenmelidir. Yeni çerçeve, BM Temel İlkeleri ile uyumlu olarak mutlak zorunluluk, orantılılık ve son çare ilkelerini açıkça içermelidir. Silah kullanma ve müdahale esaslarına dair tüm düzenlemeler kamu denetimine açık hâle getirilmeli; idarenin yaşam hakkına ilişkin sorumluluğu idare hukuku kapsamında kusursuz sorumluluk ilkesi üzerinden açıkça uygulanmalıdır. Çocukların korunmasına dair uluslararası yükümlülükler başta olmak üzere taraf olunan sözleşmeler Anayasa md. 90 hükmü ötesinde pratik etki yaratacak şekilde iç hukuka yansıtılmalıdır. Avrupa Konseyi, BM ve AB mekanizmaları ise Türkiye'nin uluslararası standartlara uyumunu daha sıkı ve etkili biçimde izlemeli, reform yükümlülüklerinin ertelenemez olduğu vurgulanmalıdır.

Mutlak Zorunlu Olanı Aşmayacak Güç Kullanma Yükümlülüğünün İhlali

Uluslararası Standartlar

AİHM'e göre ölümcül güç yalnızca kaçınılmaz ve kesin gereklilik hâllerinde, tüm aşamalarıyla denetime elverişli biçimde kullanılabilir. Güç kullanımının planlama, istihbarat, risk analizi ve operasyon kontrolünü içeren bütün süreçleri hukuka uygunluk açısından incelenmelidir. BM 36 No'lu Genel Yorum ile BM Temel İlkeleri de güvenlik güçlerinin, ölümcül güç kullanmadan önce azami ölçüde ölümcül olmayan araçları değerlendirme zorunluluğuna ve orantılılık ilkesinin mutlak bağlayıcılığına işaret eder. Bu standartlar, devletlerin ölümcül güç kullanımını istisnai, ölçülü ve tamamen denetlenebilir bir müdahale biçimine indirgemesini zorunlu kılar.

Tespit Edilen Sorunlar

İncelenen tüm olay kategorilerinde, ölümcül güç kullanımının mutlak zorunluluk eşliğine göre değerlendirilmediği, hatta çoğu olayda bu değerlendirmenin hiç yapılmadığı görülmektedir. Güvenlik güçlerinin ifadeleri sorgulanmaksızın tek geçerli anlatı kabul edilmekte; alternatif ve daha az zarar verici müdahale araçları ise ya değerlendirilmemekte ya da yok sayılmaktadır. Olayların "terör bölgesi"nde gerçekleştiği veya ölen kişilerin "terör örgütleriyle bağlantılı" olduğuna dair soyut iddialar 1990'lardan 2000'lere uzanan idari ve yargı reflekslerinin güncel pratiklerde de sürdüğünü gösteren ve yeniden üretilebilen bir meşruiyet gerekçesi olarak kullanılmaktadır. Planlı operasyonlarda

hazırlık, istihbarat, müzakere ve risk analizi eksiklikleri ise, mutlak zorunluluk ilkesinin başlangıç aşamasından itibaren ihlal edildiğini göstermektedir.

Öneriler

Ölümcül güç kullanımının keyfi niteliğini ortadan kaldırmak için, “katı zorunluluk testi” mevzuatta bağlayıcı ve açık şekilde düzenlenmeli ve hem kolluk hem de yargı makamlarının uygulamalarında zorunlu referans normu hâline getirilmelidir. Operasyonların planlama ve uygulama aşamalarında ölümcül olmayan yöntemlere öncelik verilmesi yasal zorunluluk olmalı; tüm güç kullanımı vakaları bağımsız ve etkin biçimde incelenmelidir. AİHM tarafından kabul edilen “katı zorunluluk testi”, silah kullanma yetkisine ilişkin yasal düzenlemede açık biçimde yer almalıdır. BM 36 No’lu Genel Yorum ve BM Kolluk Görevlilerinin Güç ve Ateşli Silah Kullanımına İlişkin Temel İlkeler doğrultusunda, ölümcül gücün ancak mutlak zorunluluk hâlinde kullanılabileceği hususu yasal ve pratik uygulamada açıkça güvence altına alınmalıdır. Bu testin, hem yargı makamlarının yapacakları değerlendirmede hem de güvenlik güçlerinin eylemlerinde esas alınması sağlanmalıdır. Özellikle Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, AİHM kararlarının izlenmesi sürecinde, yasal çerçeve ve uygulama bağlamında “mutlak zorunluluk” ilkesinin nasıl karşılık bulduğunu aciliyetle değerlendirmeli ve Türkiye’nin bu konuda gerekli adımları atmasını talep etmelidir.

Koruma Yükümlülüğünün İhlali

Uluslararası Standartlar

Uluslararası insan hakları standartları devlete, yalnızca hukuka aykırı öldürmeleri engelleme görevini değil; öngörülebilir risklere karşı bireylerin yaşamını koruyacak önleyici tedbirleri alma yükümlülüğünü de açıkça yükler. AİHS’in 2. maddesi, AİHM içtihadı ve Türkiye’nin taraf olduğu Ottawa Sözleşmesi, devletin yetki alanındaki mayınlı bölgeler, patlamamış mühimmat, zırhlı araçların kullanımına ilişkin riskler gibi, bilinen veya bilinebilecek tehlikeleri ortadan kaldırmasını ve bu riskleri azaltacak idari düzenlemeleri hayata geçirmesini zorunlu kılar. Bu yükümlülük özellikle çocukların korunması bakımından daha yüksek bir standart içerir; devlet, riskli alanları temizlemek, işaretlemek, halkı bilgilendirmek ve kamu güvenliği bakımından tehlike oluşturan ekipman ve uygulamaları denetlenebilir kılmakla sorumludur.

Tespit Edilen Sorunlar

İncelenen dosyalar, devletin mayın ve patlamamış mühimmat risklerini ortadan kaldırmaya yönelik uluslararası yükümlülüklerini yıllara yayılan gecikmelerle

uyguladığını, kimi durumda hiç hayata geçirmediğini göstermektedir. Riskli bölgeler çocukların erişimini engelleyecek şekilde işaretlenmemiş, yeterli uyarı ve güvenlik önlemleri alınmamış; patlamamış mühimmatın yerleşim alanlarında kayıtsız ve kontrolsüz şekilde bırakılması, yaşam hakkını sistematik biçimde tehlikeye atmıştır.

Benzer şekilde, güvenlik güçlerine ait zırhlı araçların şehir içi güvenlik faaliyetlerinde yoğun şekilde ve yüksek hızda kullanılması veya toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde ölümcül etki yaratabilen bir müdahale aracı olarak kullanılması; sürücü eğitiminin, denetim mekanizmalarının ve teknik güvenlik standartlarının şeffaf biçimde belirlenmemesi ve uygulanmaması, özellikle çocuklar bakımından öngörülebilir ve önlenabilir risk oluşturan yapısal bir sorun alanına işaret etmektedir. Bu durum, yaşam hakkı ihlallerini önleyici kamu politikalarının yokluğunu ortaya koymakta; devletin koruma yükümlülüğünü gereği gibi yerine getirmede göstermektedir.

Öneriler

Devletin yaşamı koruma yükümlülüğünü yerine getirebilmesi için, Ottawa Sözleşmesi hükümleri eksiksiz uygulanmalı ve mayınla kirlenmiş tüm alanların temizlenmesi gecikmeksizin hızlandırılmalıdır. Temizleme süreci tamamlanıncaya kadar riskli bölgeler etkin biçimde işaretlenmeli, bölge halkına özellikle çocukların yüksek risk grubunda olduğu gözetilerek yaygın ve sürekli risk bilgilendirmesi yapılmalıdır.

Zırhlı araçların şehir içi kullanımında ölümcül riskleri azaltacak kapsamlı bir düzenleyici çerçeve oluşturulmalı; sürücü eğitimleri, gözetim-denetim mekanizmaları ve teknik donanım standartları kamuoyu denetimine açık şekilde belirlenmelidir. Bu araçların toplantı ve gösterilerde kolluk müdahalesi sırasında ölümcül güç kullanımının aracı hâline gelmesini engelleyecek sınırlamalar getirilmelidir.

Ayrıca yaşam hakkı ihlallerinden etkilenen kişilere yönelik tıbbi bakım, rehabilitasyon, ekonomik ve psiko-sosyal destek hizmetleri sürdürülebilir biçimde güçlendirilmeli; mağdurların adalete ve onarıcı mekanizmalara erişimi güvence altına alınmalıdır. Bu adımlar, hem geçmiş ihlallerin görünür kılınması hem de yeni kayıpların önlenmesi bakımından ertelenemez niteliktedir.

Etkili Soruşturma Yürütme Yükümlülüğünün İhlali

Uluslararası Standartlar

AİHM içtihadı, BM 36 No'lu Genel Yorum, BM Kolluk Görevlilerinin Güç ve Ateşli Silah Kullanımına İlişkin Temel İlkeler ve Minnesota Protokolü, yaşam hakkı ihlallerinde

soruşturmaların resen, bağımsız, tarafsız, kapsamlı, süratli ve kamu denetimine açık biçimde yürütülmesini zorunlu kılar. Etkili soruşturma yükümlülüğü, yaşam hakkının esasına ilişkin yükümlülüklerden bağımsız ve mutlak niteliktedir. Bu yükümlülüğün yerine getirilmesi, bireysel başvuru yollarının işlerliğini ve yargısal denetimin anlamlılığını doğrudan belirler. Uluslararası standartlara göre, soruşturmayı engelleyen idari izin sistemleri, kolluk birimlerinin kendi personeli hakkında soruşturma yürütmesi, dosya kısıtlaması veya davanın mağdurların katılımını imkânsız kılacak şekilde nakli, etkili soruşturma yükümlülüğüyle bağdaşmaz. Devletin görevi; faili koruyan tüm araçları ortadan kaldırmak, kamu denetimini sağlamak ve mağdur yakınlarının bilgiye erişimini güvence altına almaktır.

Tespit Edilen Sorunlar

İncelenen dosyaların tamamında, soruşturmaların yalnızca biçimsel olarak başlatıldığı ve maddi gerçeğe ulaşma amacını taşımadığı görülmektedir. Olay yeri incelemeleri çoğu zaman gecikmeli gerçekleştirilmekte veya hiç yapılmamakta; delillerin toplanması, muhafazası ve analizinde ciddi eksiklikler ortaya çıkmaktadır. Kriminal incelemeler ya hiç yapılmamakta ya da yetersiz şekilde yürütülmekte; elde edilen bulgular kapsamlı, nesnel ve tarafsız bir değerlendirmeye tabi tutulmamaktadır. Kolluk görevlilerinin ifadeleri gecikmeli alınmakta, bağımsız ve sorgulayıcı bir incelemeye tabi tutulmaksızın diğer delillerle çelişkileri giderilmeden esas kabul edilmektedir. Ölen kişiye ait giysiler, olay yerinden toplanan kovanlar ya da otopside kişinin vücudundan çıkartılan gaz fişegi parçaları gibi soruşturma için temel önemdeki deliller, bunların muhafazasından sorumlu birimler tarafından kaybedilmekte ya da imha edilmektedir. Aynı kolluk birimlerinin kendi personeli hakkında soruşturma yürütmesi bağımsızlığı daha baştan ortadan kaldırmaktadır. Kolluk kuvvetleri ve bağlı bulundukları idare makamlarının soruşturma makamlarıyla iş birliği yapmadığı, talep edilen bilgileri savcılıkla paylaşmaktan imtina ettiği görülmektedir. Soruşturma makamları ise çoğu kez devletin yaşamı koruma yükümlülüğünden uzaklaşarak, mağdurun “terör örgütü bağlantısı” olduğu veya ölüm olayında kendi kusuru bulunduğu odaklanmakta; böylelikle hukuka uygunluk nedenlerinin varlığının kanıtlanması amaçlanmaktadır. Yargı makamları, soruşturmayı ölüm olayının tüm koşullarını aydınlatacak ve sorumluların belirlenip cezalandırılmasına imkân verecek şekilde yürütme konusunda sistematik bir direnç sergilemektedir. Failin ortaya çıkarılmasına yönelik çabalar çoğu zaman yalnızca biçimsel düzeyde kalması nedeniyle failer tespit edilememekte; bunun sonucunda verilen daimi arama kararları ise dosyaları fiilen askıya alarak cezasızlık sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca 4483 sayılı Kanun kapsamında soruşturma izni verilmemesi, CMK’deki dosya kısıtlaması ve davanın nakli uygulamaları mağdur yakınlarının sürece katılımını sınırlandırarak cezasızlığı kurumsallaştırmaktadır.

Öneriler

Devlet, yaşam hakkı ihlallerinin cezasız kalmasını önlemek için etkili soruşturma yükümlülüğünü bağlayıcı ve denetlenebilir normlarla güvence altına almalıdır. Bu doğrultuda, ölümcül güç kullanımının söz konusu olduğu olaylarda bağımsız ve uzmanlaşmış soruşturma birimleri görevlendirilmeli; kolluk görevlilerinin kendi mensupları hakkında soruşturma yürütmesi engellenmelidir. Olay yeri incelemeleri, delil toplama, muhafaza ve adli analiz süreçleri Minnesota Protokolü'ne uygun şekilde yürütülmeli; kolluk ifadeleri eleştirel denetime tabi tutulmalı ve diğer delillerle çelişkileri giderilmeden belirleyici kabul edilmemelidir. Soruşturma izni verilmesine ilişkin 4483 sayılı Kanun'un öngördüğü tahkikat sistemi, bağımsız bir yapıya kavuşturularak yargısal denetim güçlendirilmelidir. Yargısal uygulamada etkili soruşturmayı fiilen askıya alan daimî arama kararlarının, belirli süre ve koşullara bağlanarak sürekli olarak yargısal denetime tabi tutulması sağlanmalı; bu kararların cezasızlık üreten niteliğine son verilmelidir. CMK'deki dosya kısıtlaması ve davanın nakli hükümleri, mağdur yakınlarının bilgiye erişim ve yargısal sürece katılım hakkını engellemeyecek şekilde dar yorumlanmalıdır. Soruşturmanın odağı mağdurun olası kusuruna değil, devletin pozitif yükümlülüklerinden kaynaklanan ihlallerin ortaya çıkarılmasına yöneltilmelidir. Mağdur ve yakınlarının bilgiye erişimi, sürece etkin katılımı, güvenliklerinin sağlanması ve misillemeye karşı korunması güvence altına alınmalı; soruşturma süreçleri kamu denetimine açık ve düzenli olarak izlenebilir kılınmalıdır. Bu önlemler, hem yargısal etkisizleştirme ve cezasızlık döngüsünün kırılması hem de gelecekteki yaşam hakkı ihlallerinin önlenmesi açısından zorunludur.

Kovuşturma ve Cezalandırma Yükümlülüğünün İhlali

Uluslararası Standartlar

Etkili soruşturmanın doğal sonucu olarak devlet, yaşam hakkı ihlallerinde sorumluların cezai olarak hesap vermesini sağlamakla yükümlüdür. Uluslararası insan hakları hukuku, yaşam hakkının ihlal edildiği durumlarda devletin yalnızca soruşturma açmakla yetinmemesini; failerin tespit edilerek bağımsız ve tarafsız bir yargılamadan geçirilmesini ve suçun ağırlığıyla orantılı biçimde cezalandırılmasını zorunlu kılar. BM Genel Kurulu'nun Ağır İnsan Hakları İhlalleri Mağdurlarının Çözüm ve Tazminat Hakkına Dair Temel İlkeleri ile Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin Cezasızlığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Rehber İlkeleri, ceza adaleti mekanizmasını işlevsizleştiren tüm uygulamaların kaldırılması gerektiğini açıkça ortaya koyar. AİHM'e göre, hükmün açıklanmasının geri bırakılması, cezanın ertelenmesi veya para cezasına çevrilmesi gibi

sonuç doğurmayan ve fail açısından fiili cezasızlık yaratan uygulamalar ağır insan hakları ihlallerinde kabul edilemez uygulamalardır. Hukuka uygunluk nedenleri ancak istisnai hâllerde ve dar bir çerçevede uygulanmalıdır; geniş yorumlanmaları kamu görevlileri için fiili dokunulmazlık zırhı yaratır.

Tespit Edilen Sorunlar

İncelenen tüm dosyalar, kovuşturma süreçlerinin yaşam hakkına ilişkin pozitif yükümlülükleri karşılamadığını ortaya koymaktadır. Yargı makamları, maddi gerçeği açığa çıkarmak ve sorumluların cezalandırılmasını sağlamak yerine, TCK'deki ceza sorumluluğunu kaldıran veya azaltan nedenleri geniş yorumlayarak ölümcül güç kullanımını yargısal denetimin dışına itmektedir. Bu nedenle beraat kararları istisna değil, kural hâline gelmiş; mahkûmiyet verilen sınırlı örneklerde ise takdiri indirimler, haksız tahrik veya hata hükümleri ile hükmün açıklanmasının geri bırakılması, erteleme veya para cezasına çevirme gibi uygulamalar sonucu cezalar caydırıcılık niteliğini bütünüyle yitirmiştir. AİHM içtihadı uyarınca ağır yaşam hakkı ihlallerinde cezalandırmanın etkili, orantılı ve önleyici olması gerektiği hâlde, mevcut uygulama gerçek bir hesap verebilirlik mekanizması oluşturamamakta ve cezasızlıkla eşdeğer sonuç üretmektedir.

AİHM'in ihlal kararlarına rağmen yeniden yargılamayı engelleyen CMK'nin 314. maddesi, uluslararası denetim mekanizmalarının iç hukukta sonuç doğurmasını ciddi biçimde sınırlandırmaktadır. Bu durum, geçmiş ihlallerin yaptırımsız kalmasına yol açtığı kadar, gelecekte benzer ihlallerin önlenmesi bakımından da önemli bir engel oluşturmaktadır. Ayrıca, sanık kamu görevlilerinin yargılama süresince görevden uzaklaştırılmaması, mağdur yakınlarının adalete erişimini zayıflatmakta ve yargılamanın bağımsızlığı ile tarafsızlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu nedenlerle kovuşturma süreçleri, yaşam hakkı ihlallerine ilişkin ceza adaletinin sağlanması bakımından işlevsiz kalmakta; devletin kovuşturma ve cezalandırma yükümlülüğü yerine getirilmemektedir.

Öneriler

Cezasızlık döngüsünün kırılması için, kovuşturma süreçleri tam kapasiteyle işleyecek şekilde yeniden düzenlenmelidir. Yaşam hakkının ihlali hâlinde kamu görevlilerine yönelik hükmün açıklanmasının geri bırakılması, cezanın ertelenmesi ve para cezasına çevirme uygulamaları mevzuatta açıkça yasaklanmalıdır. TCK'deki ceza sorumluluğunu kaldıran veya azaltan nedenler ile hukuka uygunluk sebepleri, istisnai nitelikleri gereği dar ve sıkı bir standartla yorumlanmalı; bu hükümler aracılığıyla ölümcül güç kullanımında fiili dokunulmazlık yaratılmasının önüne geçilmelidir. CMK'nin 314. maddesi, AİHM'in yaşam hakkı ihlali tespit ettiği kararların iç hukukta etkili sonuç doğurmasını sağlayacak

şekilde gözden geçirilmeli ve gerekmesi hâlinde yeniden yargılama yolunun açılma imkânı sağlanmalı böylece uluslararası denetim kararlarının iç hukukta etkili sonuç doğurması güvence altına alınmalıdır. Kovuşturma sürecinde sanık kamu görevlilerinin görevlerinde kalmaya devam etmeleri engellenmeli; mağdur yakınları üzerinde baskı ve kontrol oluşturma riski doğuran durumlarda koruyucu tedbirler alınmalıdır. BM Genel Kurulu'nun Ağır İnsan Hakları İhlalleri Mağdurlarının Çözüm ve Tazminat Hakkına Dair Temel İlkeler'i ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin Cezasızlığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Rehber İlkeleri iç hukuka uyarlanmalı, uygulanmaları düzenli biçimde izlenmeli ve uyumdan uzak düzenlemeler gecikmeksizin gözden geçirilmelidir.

Mağdurlar ve Yakınlarının Hukuki Süreçlere Katılımı ve Korunması Yükümlülüğünün İhlali

Uluslararası Standartlar

Uluslararası insan hakları hukuku, yaşam hakkı ihlallerinde mağdurların ve yakınlarının adalet sürecinin öznesi olduğunu kabul eder. AİHM ve AİHS'in 2. maddesi uyarınca devletler; mağdur yakınlarının soruşturma ve kovuşturma süreçlerine etkili katılımını, bilgiye erişimini ve hukuki temsili güvence altına almakla yükümlüdür. Bu yükümlülük yalnızca usulî bir hak değil, aynı zamanda maddi gerçeğe ulaşılmasının ve hesap verebilirlik mekanizmalarının işlemesinin ön koşuludur. Mağdurların caydırılmadan, misilleme korkusu olmadan ve tam bilgiye dayalı şekilde süreci takip edebilmeleri, adaletin gerçekleşmesi için zorunlu kabul edilir.

Tespit Edilen Sorunlar

İncelenen dosyalar, adalet sürecine katılımın sistematik olarak engellendiğini ortaya koymaktadır. CMK kapsamında uygulanan dosya kısıtlamaları, mağdur yakınlarının bilgiye erişimini ve bağımsız olarak delil takibini imkânsız hâle getirmekte; davaların başka illere nakledilmesi ise katılımı fiilen zorlaştırarak adalet erişimi sınırlamaktadır. Yargı makamlarının soruşturma odağını mağdurun olası kusuruna yöneltmesi, yalnızca gerçeklerin ortaya çıkmasını baltalamakla kalmamakta; ailelerin suçlayan bir dil ile karşı karşıya bırakılması sonucu ikincil mağduriyetleri derinleştirmektedir. Bazı örneklerde ise adalet talep eden aile ve yakınlarının hedef alındığı ve kriminalize edildiği gözlemlenmiş; böylece devletin koruma yükümlülüğünün yerini caydırma ve baskı politikaları almıştır.

Öneriler

Mağdur yakınlarının adalete erişimini engelleyen tüm uygulamalar ivedilikle ortadan kaldırılmalıdır. Dosya kısıtlaması ve davaların nakli gibi düzenlemeler, yalnızca zorunlu ve istisnai hâllerde ve sıkı bir denetime tabi tutularak uygulanmalıdır. Devlet, mağdur yakınlarının süreç boyunca bilgiye erişim, hukuki temsil ve etkili katılım haklarını güvence altına alan açık prosedürler geliştirmeli; insan hakları ihlallerine maruz kalanların misillemeye uğramayacağına ilişkin bağlayıcı koruma mekanizmaları oluşturmaktadır.

Hakikati Ortaya Çıkarma Yükümlülüğünün İhlali

Uluslararası Standartlar

Ağır insan hakları ihlallerine ilişkin hakikati bilme hakkı, uluslararası hukukta hem bireysel hem de kolektif bir hak olarak tanınmaktadır. BM Cezasızlıkla Mücadele yoluyla İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Güncellenmiş İlkeler devletlere, ihlalin tüm yönlerini —failleri, emir-komuta zincirini, kurumsal bağlamı ve ihlalin meydana geldiği koşulları— ortaya çıkarmaya yönelik aktif önlemler alma yükümlülüğü yükler. Bu yükümlülük yalnızca yargısal süreçlerin işletilmesiyle sınırlı değildir; yargısal ve yargısal olmayan mekanizmaların birlikte kullanılması, hakikatin tam olarak açığa çıkarılmasının ve toplumsal düzeyde görünür kılınmasının bir gereğidir. Hakikat hakkı, aynı zamanda kolektif hafızanın inşası ve tekrar eden ihlallerin önlenmesi bakımından da temel bir araçtır.

Tespit Edilen Sorunlar

İncelenen dosyalar, yargısal süreçlerin çoğunlukla kovuşturmayaya yer olmadığı veya beraat kararlarıyla sonuçlanması nedeniyle, maddi gerçeğin ortaya çıkarılmadığını göstermektedir. Etkili soruşturma yürütülmemesi yalnızca adaletin sağlanmasını engellemekte; hakikatin görünmez kılınmasına da yol açmaktadır. Soruşturmanın odağının, olayın gerçekleştiği yerin “terör bölgesi” ilan edilmesi veya ölene atfedilen terör bağlantıları gibi soyut iddialara kaydırılması; devletin olası sorumluluğunun incelenmesini başından itibaren saptırmaktadır. Bazı olaylarda ailelerin adalet arayışının kriminalize edilmesi veya misilleme tehdidiyle bastırılması, hakikatin açıklığa kavuşması önünde ek bir bariyer oluşturmaktadır. Bu durum, hakikate erişim hakkını fiilen ortadan kaldıran, hem bireysel hem toplumsal düzeyde derin bir belirsizlik ve güvensizlik üreten bir ihmal biçimidir.

Öneriler

Devlet, yaşam hakkı ihlallerinde hakikati tüm yönleriyle ortaya çıkaracak mekanizmaları işletmekle yükümlüdür. Bu doğrultuda, Kürt illerinde ölümcül güç kullanılması ile korumama ve tedbirsizlik nedeniyle gerçekleşen yaşam hakkı ihlallerine ilişkin ayırtıştırılmış, güncel ve erişilebilir biçimde veriler toplanmalı ve kamuyla şeffaf şekilde paylaşılmalıdır. Roboski, Uğur Kaymaz, Ceylan Önkol, Nihat Kazanhan ve 28 Mart olayları gibi olaylar başta olmak üzere çocukların yaşam hakkının ihlal edildiği toplumsal etkisi büyük ihlallerdeki gerçeklerin ortaya çıkarılmasında onarıcı bir adalet yaklaşımının sunduğu imkanlardan da yararlanılmalıdır.

Mağdurların ve toplumun hakikate erişimini güvence altına alan yargısal olmayan yollar (hakikat komisyonları, arşiv açılımı, kamuya açıklama yükümlülüğü vb.) etkin biçimde kullanılmalıdır.⁶⁶⁷ Hakikatin ortaya çıkarılması yönünde hareket eden aile ve insan hakları savunucularının misilleme uygulamalarına karşı korunması için güçlü yasal güvence oluşturulmalıdır. Bu adımlar, hem geçmişle yüzleşme hem de gelecekteki ihlallerin önlenmesi açısından ertelenemez bir devlet yükümlülüğüdür.

⁶⁶⁷ Yargısal olmayan yollarla ağır insan hakları ihlalleriyle ilgili hakikati ortaya çıkarmak, devletin ihlallere ilişkin etkili kovuşturma yapmak ve faillerin hesap verebilirliğini sağlamak konusundaki yükümlülüklerini ortadan kaldırmaz.

KAYNAKÇA

Kanunlar

- 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (Resmî Gazete 14 Temmuz 1934, Sayı: 2751).
- 2565 sayılı Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu (Resmî Gazete: 22 Aralık 1981, Sayı 1755).
- 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu (Resmî Gazete: 12 Mart 1983, Sayı 17985).
- 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (Resmî Gazete: 08.10.1983, Sayı 18185).
- 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu (Resmî Gazete: 18 Ekim 1983, Sayı: 18195).
- 3125 sayılı Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti Şehinşahi Arasında 14 Mart 1937 Tarihinde Tahran'da Akid ve İmza Edilen Hudut Mıntakasının Emniyetine ve Mezkur Mıntakada Çıkan Hadise ve İhtilafların Tesviyesine Aid Mukavelenin Tasdikına Dair Kanun (Resmî Gazete: 21 Haziran 1937, Sayı 3636).
- 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu (Resmî Gazete: 14 Haziran 1986, Sayı: 19134).
- 4178 sayılı İl İdaresi Kanunu Terörle Mücadele Kanunu, Kuvvetli Tayın Kanunu, Er Kazanından İşe Edileceklerle İlişkin Kanun, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun Kimlik Bildirme Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 04 Eylül 1996, Sayı 22747).
- 4450 sayılı Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair Kanunda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (Resmî Gazete: 29 Ağustos 1999, Sayı 23801).
- 4824 sayılı Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşmeye Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun (Resmî Gazete: 15 Mart 2003, Sayı 25049).
- 4959 sayılı Topluma Kazandırma Yasası (Resmî Gazete: 6 Ağustos 2003, Sayı 25191).
- 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu (Resmî Gazete: 24 Aralık 2003, Sayı 25326).
- 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılansısı Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 27 Temmuz 2004, Sayı: 25535).
- 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (Resmî Gazete: 24 Haziran 2003, Sayı 25148).
- 5326 sayılı Kabahatler Kanunu (Resmî Gazete: 31 Mart 2005, Sayı 25772).
- 5377 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 8 Temmuz 2005, Sayı 25869).
- 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu (Resmî Gazete: 18.06.1949, Sayı 7236).
- 5532 sayılı Terörle Mücadele Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 18 Temmuz 2006, Sayı 26232).
- 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 23 Mayıs 2007, Sayı 26530).
- 5681 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 14 Haziran 2007, Sayı 26552).
- 5903 sayılı Türkiye ile Suriye Devleti Arasındaki Kara Sınırı Boyunca Yapılacak Mayın Temizleme Faaliyetleri ile İhale İşlemleri Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 17 Haziran 2009, Sayı 27261).
- 6136 sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 15 Temmuz 1953, Sayı 8458).
- 6529 sayılı Temel Hak ve Özgürlüklerin Genişletilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapan Kanun (Resmî Gazete: 13 Mart 2014, Sayı 28940).
- 6551 sayılı Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun (Resmî Gazete: 16 Temmuz 2014, Sayı 29062).
- 6572 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 12 Aralık 2014, Sayı 29203 Mükerrer).
- 6586 sayılı Millî Mayın Faaliyet Merkezi Kurulmasına İlişkin Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, md. 3 (Resmî Gazete: 03 Şubat 2015, Sayı 29256).

- 6638 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 4 Nisan 2015, Sayı 29316).
- 7550 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 04 Haziran 2025, Sayı 32920 - Mükerrer).
- 767 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu ile Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 26 Haziran 2008, Sayı 26918).

Diğer Mevzuat ve Kararlar

- Bakanlar Kurulu, 2004/8298 sayılı Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayırım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konyansiyonel Silahların kullanımının Yasaklanması veya Sınırlandırılması Sözleşmesi ve Sözleşmenin 1 inci Maddesinde Yapılan Değişiklik ile Eki I., Tadil Edilmiş II. ve IV. Protokollerin, Sözleşmeye Çekince Konulmak Suretiyle Onaylanması Hakkında Karar (Resmî Gazete: 4 Ocak 2005, Sayı: 25690).
- Bakanlar Kurulu, 2014/6833 sayılı Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun Kapsamında Yürütülecek Çalışmalara İlişkin Esasların Yürürlüğe Konulması Hakkında Karar (Resmî Gazete: 1 Ekim 2014, Sayı 29136).
- Bakanlar Kurulu, 83/5949 sayılı ve 17 Ocak 1983 tarihli karar (Resmî Gazete: 30 Nisan 1983, Sayı 18033).
- İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Göz Yaşartıcı Gaz Silahları ve Mühimmatları Kullanım Talimatı, Şubat 2008.
- İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Göz Yaşartıcı Gazlar, Gaz ve Savunma Tüfekleri ile Bunlara Ait Teçhizat ve Mühimmatın Kullanımı, Depolanması ve Kullanıcı Personelin Eğitime Dair Yönergesi, 28 Mayıs 2016.
- İçişleri Bakanlığı, “Çevik Kuvvet Personeli” konulu genelge (İçişleri Bakanlığı Genelge No. 2013/28, EGM Genelge No. 55), 26 Haziran 2013.
- İçişleri Bakanlığı, “Toplumsal Olaylarda Hareket Tarzları” konulu genelge (İçişleri Bakanlığı Genelge No. 2013/33, EGM Genelge No. 2013/64, 22 Temmuz 2013).
- İçişleri Bakanlığı, Çevik Kuvvet Birimlerinin Önleme ve Müdahale Planlarına İlişkin Yönerge, 30 Aralık 1982.
- İçişleri Bakanlığı, Karayolları Trafik Yönetmeliği (Resmî Gazete: 18 Temmuz 1997, Sayı: 23053 mükerrer).
- İçişleri Bakanlığı, Polis Çevik Kuvvet Yönetmeliği (Resmî Gazete: 30 Aralık 1982, Sayı 17914).
- İçişleri Bakanlığı, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmelik (Resmî Gazete: 08 Ağustos 1985, Sayı 18836).
- İçişleri Bakanlığı, Toplumsal Olaylarda Görevlendirilen Personelin Hareket Usul ve Esaslarına Dair Yönerge, 25 Ağustos 2011.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1033 sayılı Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına İlişkin Karar (Resmî Gazete: 18 Nisan 2013, Sayı 28622).

Rapor, Kitap ve Makaleler

- Akça Cupolo, Ceylan. 7/27017 esas numaralı, “Emniyet Genel Müdürlüğü envanterinde bulunan zırhlı araçların sayısına ve karışıklıkları trafik kazalarına ilişkin” yazılı soru önergesi, <https://www.tbmm.gov.tr/Denetim/Yazili-Soru-Onergesi-Detay/ac48f306-9008-40d3-a4e1-0196572e77cf>.
- Akça, İsmet. “Türkiye’de Siyaset ve Devlet İçinde Ordu: Cumhuriyet’in Uzun 100 Yılına Kısa Bir Muhasebesi”. *Mülkiye Dergisi*, 47 (5), 2018.
- Akil İnsanlar Heyeti Güneydoğu Raporu, İstanbul, 26 Haziran 2013.
- Anayasa Mahkemesi, *Yıllık Rapor 2015, 2016*.
- Ataktürk Sevimli, Emel, Esra Kılıç, Gülistan Zeren, Melis Gebeş, Özlem Zıngıl. 1990’lı Yıllardaki Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Cezasızlık Sorunu: Kovuşturma Süreci (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2022)
- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi. CM/ResDH(2011)168 numaralı kararı, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-106965%22%5D%7D>.

- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi. *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on eradicating impunity for serious human rights violations*, 30-31 Mart 2011.
- Aytar, Volkan. *Daha Karanlık Bir Geleceğe Doğru mu? Terörle Mücadele Kanununda Yapılan Değişiklikler* (TESEV Yayınları, 2006).
- Başaran, Kazım. "Dönüşen Devletin Yeni Sosyal Politika Aracı: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı" *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 2022, 14(27).
- Bayer, Çağrı. "Danıştay Kararları Işığında Sosyal Risk İlkesi", *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2018.
- Berksoy, Biriz. "2010'larda Türkiye'de Güvenlik Devleti' 'Olağanüstü Devlet' Biçimine Evrilirken", *Birikim*, sayı 335, 2017.
- Berksoy, Biriz. "Güvenlik Devletinin Ortaya Çıkışı, 'Güvenlik' Eksenli Yönetim Tekniğinin Polis Teşkilatındaki Tezahürleri ve Süreklileşen 'Olağanüstü Hal'", *Birikim*, sayı 276, 2012.
- Birand, Mehmet Ali. *Apo ve PKK*, (Milliyet Yayınları, 1992).
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi. *Hukuk Dışı, Keyfi ve Yargısız İnfazlar Özel Raportörü Christof Heyns, 2012 Türkiye Ziyareti Raporu* (A/HRC/23/47/Add.2), 18 Mart 2013.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi. *Madde 21 (Barışçıl toplanma hakkı) hakkında Genel Yorum No. 37* (CCPR/C/GC/37), 17 Eylül 2020.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi. *Madde 6 (Yaşam hakkı) hakkında Genel Yorum No. 36* (CCPR/C/GC/36), 30 Ekim 2018.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi. *Model Protocol for Law Enforcement Officials to Promote and Protect Human Rights in the Context of Peaceful Protests* (A/HRC/55/60), 31 Ocak 2024.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi. *Report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association* (A/HRC/20/27), 21 Mayıs 2012.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi. *Joint report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association and the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions on the proper management of assemblies* (A/HRC/31/66), 4 Şubat 2016.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği. *Guidance on Less-Lethal Weapons in Law Enforcement* (2020).
- Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC). *Resource book on the use of force and firearms in law enforcement* (2017).
- Birleşmiş Milletler. *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law* (A/RES/60/147), 21 Mart 2006.
- Birleşmiş Milletler. BM Genel Sekreteri tarafından görevlendirilen uzman Graça Machel tarafından sunulan *Silahlı çatışmaların çocuklar üzerindeki etkisi hakkında rapor* (A/51/306), 26 Ağustos 1996.
- Birleşmiş Milletler. *Cezasızlıkla Mücadele Yoluyla İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Güncellenmiş İlkeler Seti* (E/CN.4/2005/102/Add.1), 8 Şubat 2005, <https://docs.un.org/en/E/CN.4/2005/102/Add.1>.
- Birleşmiş Milletler. *Joint report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association and the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions on the proper management of assemblies* (A/HRC/31/66), 4 Şubat 2016.
- Birleşmiş Milletler. *Kolluk Görevlilerinin Güç ve Ateşli Silah Kullanımına İlişkin Temel İlkeler*, 7 Eylül 1990.
- Birleşmiş Milletler. *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions*, Christof Heyns (A/HRC/17/28), 23 Mayıs 2011.
- Birleşmiş Milletler. *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions*, Christof Heyns (A/HRC/26/36), 1 Nisan 2014.
- Bora, Tanıl. "CİMER", *Birikim*, 11 Aralık 2024, <https://birikimdergisi.com/haftalik/11913/cimer>.
- Bora, Tanıl. *Cereyanlar - Türkiye'de Siyasi İdeolojiler* (İletişim Yayınları, 2018, 6. Baskı).

- Bozçalı, Fırat. "Money for Life: Border Killings, Compensation Claims and Life-Money Conversions in Turkey's Kurdish Borderlands," *Turkey's Necropolitical Laboratory: Democracy, Violence and Resistance* içinde, der. Banu Bargu (Edinburgh University Press, 2019).
- Bozçalı, Fırat. "Proving injustice: Smuggler killings, impunity work, and vernacular counterforensics in Turkey's Kurdish borderlands" *American Anthropologist*, 2024, 126: 567–580.
- Bozçalı, Fırat. "Türkiye-İran Sınırında Yaşam Hakkı İhlalleri ve Mahkeme Teamülleri", *Türkiye'nin İnsan Hakları Gündemi Konferansı I* 20-22 Aralık 2013 içinde, 2014.
- Bozkurt, Canan. "Göz, Kulak, Devlet, Pol-Net", *Güncel Hukuk Dergisi*, 2009.
- Cemal, Hasan. Kürt Sorununa Yeni Bakış Barışa Emanet Olun (Everest Yayınları, 2011).
- Çelik, Ayşe Betül, Murat Çelikkhan, Evren Balta, Nil Mutluer ve Levent Korkut. *Çözüm Doğru: Olasılıklar, İmkânlar ve Sorunlar Üzerine* (Türkiye Barış Meclisi, 2015).
- Çiçek, Cuma. *Süreç, Kürt Çatışması ve Çözüm Arayışları* (İletişim Yayınları, 2018).
- Dinçer, Hülya. "Türkiye'de Cezasızlığın İnşasında Yeni bir Hukuki Aktör Olarak Anayasa Mahkemesi", *Ankara Barosu XI. Uluslararası Hukuk Kurultayı* (9-12 Ocak 2020), Ankara.
- Diyarbakır Barosu. *Herkes İçin Adalet Projesi Sonuç Raporu*, 2006, <https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/yayin/27/files/basic-html/page155.html>.
- Diyarbakır Barosu. *TMK 10. Madde Uyarınca Kurulan Mahkemelerin Kaldırılması*, 2014.
- Diyarbakır Barosu. *Zırhlı Araç, Mayın ve Çatışma-Savaş Atığı Kaynaklı Çocuk Hakkı İhlalleri Raporu* (2022), s. 15, [https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/public/uploads/files/BARO%20%C3%87ALI%C5%9EMA%20DOSYASI%20%20%20\(1\)_compressed.pdf](https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/public/uploads/files/BARO%20%C3%87ALI%C5%9EMA%20DOSYASI%20%20%20(1)_compressed.pdf).
- Diyarbakır Çocuk Çalışmaları Ağı. "Mayın, Çatışma Atıkları ve Zırhlı Araç Çarpması" Konulu Bilgi Notu, 2019, <https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/public/uploads/document/bilgi-notu-1588681006.pdf>.
- Doğru, Osman ve Atilla Nalbant. *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar – Cilt 1*, (Legal Yayıncılık, 2012).
- Doğru, Osman. *Yaşama Hakkı, Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru El Kitabı Serisi-5* (Avrupa Konseyi, 2018).
- Duvan, Ayşe Özkan. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. Maddesi Çerçevesinde Yaşam Hakkının Korunmasında Devletin Yükümlülüğü", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2, Aralık 2018.
- Esen, Berk ve Başar Baysal. "Güvenlikleştirme ve Demokratik Gerileme İlişkisi: Türkiye Örneği" *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye - Uluslararası İlişkilerde Alternatif Yaklaşım* içinde, der. Berk Esen ve Başar Baysal (İletişim Yayınları 2022).
- Esen, Berk, Şebnem Gümüşçü ve Hakan Yavuzylmaz. *Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik* (İletişim Yayınları, 2023).
- Ezikoğlu, Çağlar. "CIMER in Turkey: A revolutionary platform for political participation or a tool for authoritarianism", *International Social Science Journal*, 28 Aralık 2023.
- Gebeş, Melis ve Özlem Zıngıl. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Perspektifinden Devletin Ölümcül Güç Kullanımında Yaşam Hakkı* (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2018).
- Güzeldağ, Sibel. *Yaşam Hakkı ve Sınırları*, (On İki Levha Yayıncılık, 2021).
- Hakikat Adalet Hafıza Merkezi. *Değişen Yasa, Değişmeyen Baskı: 1980'den Bugüne Terörle Mücadele Mevzuatı* (2024).
- Harris, David, Michael O'Boyle, Ed Bates ve Carla Buckley. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*, (Avrupa Konseyi, 2013).
- Hülagü, Funda. "2000'ler Türkiye'sinde Kürt Coğrafyasındaki Polis Şiddetinin Kökenleri: Seküler Evrenselin Yitimi", *Praksis*, 1/40.
- Irmak, Selma. "Çıplak Yüz Karşısındakini De Soyar", *Barış Açısını Savunmak* içinde, der. Necmiye Alpay, Hakan Tahmaz (Metis Yayınları, 2015).
- İnanıcı, Haluk (der.). *Parçalanmış Adalet: Türkiye'de Özel Ceza Yargısı* (İletişim Yayınları, 2011).
- İnanıcı, Haluk. "Türkiye'de Polis, İktidar ve İnsan Hakları", *Birikim*, sayı 273, 2012.

- İnsan Hakları Derneği, Diyarbakır Barosu, Mazlum-Der. *İskender ve Mehmet Özpotal'ın Öldürülmesine İlişkin Rapor*, 2007.
- İnsan Hakları Derneği. "Mayın ve PAM halkın can ve mal güvenliğini, doğayı tehdit etmeye devam ediyor", <https://ihddiyarbakir.org/tr/basin-aciklamalari/mayin-ve-pam-halkin-can-ve-mal-guvenligini-do?id=13724>.
- İnsan Hakları Derneği. *28 Mart 2006 Diyarbakır Olaylarına İlişkin İnceleme Raporu*, 6 Nisan 2006.
- İnsan Hakları Derneği. *Ahmet Kaymaz ve Uğur Kaymaz'ın Yaşam Hakkının İhlal Edildiği İddiaları Araştırma-İnceleme Raporu*, 2004.
- İnsan Hakları Derneği. *İnsan Hakları Bülteni Özel Sayı: "Mayına Değen Hayatlar"*, 3/2007 https://www.ihd.org.tr/images/pdf/mayin_ozel_sayi_3.pdf.
- İnsan Hakları Derneği. *2001 İnsan Hakları İhlalleri Raporu*.
- İnsan Hakları Derneği. *2002 İnsan Hakları İhlalleri Raporu*.
- İnsan Hakları Derneği. *2003 İnsan Hakları İhlalleri Raporu*.
- İnsan Hakları Derneği. *2004 İnsan Hakları İhlalleri Raporu*.
- İnsan Hakları Derneği. *2007 İnsan Hakları İhlalleri Raporu*.
- İnsan Hakları Derneği. *2008 İnsan Hakları İhlalleri Raporu*.
- İnsan Hakları Derneği. *2009 İnsan Hakları İhlalleri Raporu*.
- İnsan Hakları Derneği. *2010 İnsan Hakları İhlalleri Raporu*.
- İnsan Hakları Derneği. *2011 İnsan Hakları İhlalleri Raporu*.
- İnsan Hakları Derneği. *2012 İnsan Hakları İhlalleri Raporu*.
- İnsan Hakları Derneği. *2013 İnsan Hakları İhlalleri Raporu*.
- İnsan Hakları Derneği. *2014 İnsan Hakları İhlalleri Raporu*.
- İnsan Hakları Derneği. *2015 İnsan Hakları İhlalleri Raporu*.
- İnsan Hakları Derneği. *Mayın Ve Sahıpsız Bomba Patlaması Sonucu Ölüm ve Yaralanmalar İHD 2003 Vaka Raporu*, 2003, https://www.ihd.org.tr/images/pdf/ihd_mayin_vaka_raporu_2003.pdf.
- İnsan Hakları Derneği. *Yeni Karakol (Kalekol) ve Üs Bölgeleri Yapımlarına İlişkin İHD Komisyon Raporu*, 2014.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü. "Tazminat Yasası'nın, yerinden edilmiş insanlara adil olmayan, kısıtlı ve tutarsız olarak uygulanması hakkında, Türk İçişleri Bakanlığı'na Memorandum", <https://www.hrw.org/reports/turkey1206tuweb.pdf>.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü. *Adalet Karşı Safları Sıklaştırmak Türkiye'de Polis Şiddetiyle Mücadele Önündeki Engeller*, 2008.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü. *Göç Ettirilmiş ve Yüzüstü Bırakılmış*, 30 Ekim 2002, <https://www.hrw.org/report/2002/10/30/displaced-and-disregarded/turkeys-failing-village-return-program>.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü. *Protestoyu Terör Suçu Saymak: Göstericileri Yargılamak ve Hapsetmek İçin Terörle Mücadele Yasalarının Keyfi Kullanımı*, Kasım 2010.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü. *Türk Hükümeti Göç Ettirilmiş Köylülere Yüzüstü Bıraktı*, 30 Ekim 2002 <https://www.hrw.org/legacy/turkish/turkey1030-trk.htm>
- Karakaş, Işıl. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Yaşam Hakkı: "McCann"dan "Kaya" ve Ötesine", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi: Prof. Dr. Kemal Oğuzman'a Armağan*, Sayı 2002/1.
- Karan, Ulaş. "Yaşam Hakkı", *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa – Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*, Sibel İnceoğlu (Ed.), (Beta Yayınları, 2013, 2. Baskı).
- Kılıç, Esra ve Esma Yaşar. "2012-2015: Bir Demokratikleşme Denemesi?", *Değişen Yasa, Değişmeyen Baskı* içinde (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2024).
- Kılıç, Hasan. "21. Yüzyılda Devletin Dönüşümü: Güvenlik Devleti ve Türkiye Deneyimi", *Hukuk Kuramı Dergisi*, 8(1), Eylül-2023.
- Kızılyel, Serkan. "Yaşam Hakkı: AİHM Kararları ve İdari Yargı Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XVIII, 2014.
- Kurt, Gülşah. *Cezasızlık Sorunu: Soruşturma Süreci* (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2014).

- Levitsky, Steven ve Lucan A. Way. "Elections without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy*, Cilt 13, Sayı 2, 2002.
- Mayınsız Bir Türkiye Girişimi, "20. Yılında da Sorun Devam Ediyor", 26 Kasım 2023, <http://www.mayinsizbirturkiyegirisimi.org/haberler/haberler/20-yilinda-da-sorun-devam-ediyor-2023-11-26>.
- Mayınsız Bir Türkiye Girişimi, İstanbul Tabip Odası, Mazlumder İstanbul Şubesi, İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi, Sosyal Demokrasi Vakfı, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, Türkiye Sakatlar Derneği, "Uluslararası Mayın Yasaklama Kampanyası Tarafından Hazırlanan Monitör Karamayınları 2012 Raporu Basın Açıklaması", <https://www.istabip.org.tr/icerik/29kasimmayinba.pdf>.
- Mayınsız Bir Türkiye Girişimi. "2014, 2022, 2025, ??? Türkiye 3. Kez Ek Süre İstedi", 15 Kasım 2021, <http://www.mayinsizbirturkiyegirisimi.org/haberler/haberler/2014-2022-2025-turkiye-3-kez-ek-sure-istedi-2021-11-15>.
- Özdemir, Mehdi. "Cezasızlık", Çürüme içinde, der. Ensar Özdemir (Dicle Fırat Gazeteciler Derneği, 2024).
- Özen, Mustafa. "5237 sayılı Ceza Kanunu'na İlişkin Eleştiriler", TBB Dergisi, Sayı 65, 2006.
- Özenç, Berke. Türkiye'de Toplanma Özgürlüğüne Dair Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri Politika Belgesi (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2025).
- Özgen, Neşe. "Sınırdaki Kaçakçı Olmanın Antropolojik Tarihi", 2011, <http://neseozgen.net/sinir-uzerine-yazilar/>.
- Özhabeş, Hande ve Naim Karakaya. *Yargı Paketleri: Hak ve Özgürlükler Açısından Bir Değerlendirme - Geniş Kapsamlı Rapor* (TESEV Yayınları, 2013).
- Öztürk, Duygu. "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri", *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye* içinde, der. Berk Esen ve Başar Baysal (İletişim Yayınları, 2022).
- Sevdiren, Öznur. *Türkiye'nin Cezasızlık Mevzuatı* (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2016).
- Şahin, Cansu. "Sosyal Risk İlkesi Işığında Doğal Afetler, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri ile Terör Olaylarından Kaynaklı Zararların Tazmini" Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2025, İstanbul.
- Şenses, Erkan ve Murat Timur. "Sınırdaki Devlet Şiddeti: Van'da Sınır Ölümleri", *Türkiye'nin İnsan Hakları Gündemi Konferansı II 2013 – 2014* içinde, 2015.
- T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Türkiye'de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, Ankara 2007.
- Taşcı, Ufuk. "Güvenlik Amaçlı Gözetim Aracı Olarak Türkiye'de Mobese ve Eleştiriler", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016/2.
- Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2013, https://www.tbmm.gov.tr/Files/MeclisArastirmasiKomisyonlari/CozumSureci/Dokumanlar/cozum_kom_raporu.pdf.
- Toplumsal Duyarlılık ve Şiddet Karşıtları Derneği, *Çocuklar İçin Mayın ve Çatışma Atıkları Eğitimi Eğitimci El Kitabı*, 2023.
- Toplumsal Duyarlılık ve Şiddet Karşıtları Derneği, *Geride Kalanlar* (Diyarbakır, 2008).
- Tuğal, Cihan. *Türk Modelinin Çöküşü - Arap Ayaklanmaları İslami Liberalizmi Nasıl Yıktı?* (Agora Kitaplığı 2016).
- Tüner, İrfan. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Devletin Öldürme Yükümlülüğü" (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı).
- Türk Tabipleri Birliği. *Kimyasal Silahlar Gösteri Kontrol Ajanları*, Ağustos 2011.
- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV). *Polis Yasalarının Ruhu: Mevzuatta Söylemler, Araçlar ve Zihniyet*, 2013.
- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV). *Türkiye'de Güvenlik Sektörü: Sorular, Sorunlar, Çözümler*, 2009.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. *2000 Türkiye İnsan Hakları Raporu*.

- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2001 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2002 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2003 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2004 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2005 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2006 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2007 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2008 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2009 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2010 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2011 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2012 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2013 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. 2014 Türkiye İnsan Hakları Raporu.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. Göz Yaşartıcı Kimyasallar ve Toplumsal Olaylarda Zor Kullanım Araçlarının Neden Olduğu Sağlık Sorunlarında Tıbbi Destek ve Belgeleme.
- Uluslararası Af Örgütü, *Chemical Irritants In Law Enforcement*, Temmuz 2021.
- Uluslararası Af Örgütü, *Guidelines on the Right to Freedom of Peaceful Assembly* (ACT 30/8426/2024).
- Uluslararası Af Örgütü, *Use of Force: Guidelines for Implementation of the UN Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials*, Ağustos 2015.
- Uluslararası Kızılhaç Komitesi. *Human Rights and Humanitarian Law in Professional Policing Concepts* (Şubat 2002).
- Uluslararası Kızılhaç Komitesi. *The Use of Force in Law Enforcement Operations* (Mart 2022), https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/the_use_of_force_in_law_enforcement_operations.pdf.
- Uluslararası Mayın Yasağı Kampanyası (ICBL-CMC). *Landmine Monitor 2024 Yılı Raporu*, <https://www.the-monitor.org/online-reader/landmine-monitor-2024?anchor=Preface-137159>.
- Uluslararası Mayın Yasağı Kampanyası (ICBL-CMC). *Landmine Monitor Turkey Mine Ban Policy*, <https://archives2.the-monitor.org/en-gb/reports/2022/turkey/mine-ban-policy.aspx>.
- Uluslararası Mayın Yasağı Kampanyası (ICBL-CMC). *Landmine Monitor 2010 Türkiye Raporu*, <http://www.mayinsizbirturkiyegirisimi.org/dokumanlar/raporlar/2010-monitor-turkiye-raporu>.
- Uluslararası Mayın Yasağı Kampanyası (ICBL-CMC). *Landmine Monitor 2018 Türkiye Raporu*, <http://www.mayinsizbirturkiyegirisimi.org/dokumanlar/raporlar/2018-monitor-turkiye-raporu>.
- Venedik Komisyonu ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı. *Barişçıl Toplanma Özgürlüğü Kılavuzu* (CDL-AD(2019)017rev), 15 Temmuz 2020.
- Yayla, Mustafa. *Polisin Zor ve Silah Kullanma Yetkisi*, (Polis Akademisi Yayınları, 2022).
- Yayman, Hüseyin. *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası* (Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2011).
- Yetkin, Murat. *Kürt Kapanı, Şam'dan İmralı'ya Öcalan* (Remzi Kitabevi, 2004).
- Yıldız, Naciye. "Hukuk, Yasanın Gücü, Polisin Şiddeti", *Mülkiye Dergisi*, 2012/3, s. 5-31.
- Yokuş Sevrük, Handan. "Kolluk Görevlilerinin Silah Kullanma Yetkisi ve Yaşam Hakkı", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi: Prof. Dr. Duygun Yarsuvat'a Armağan*, Cilt: IX, Sayı: 2.
- Zıngıl, Özlem. "2001-2005: Ufukta Beliren Demokratikleşme İhtimali", *Değişen Yasa Değişmeyen Baskı* içinde (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2024).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları

- Abdullah Yaşa / Türkiye*, No. 44827/08, 16 Temmuz 2013.
- Abik / Türkiye*, No. 34783/07, 16 Temmuz 2013.
- Abuyeva ve diğerleri / Rusya*, No. 27065/05, 2 Aralık 2010.
- Ahmet Özkan ve diğerleri / Türkiye*, No. 21689/93, 6 Nisan 2004.

- Akbulut / Türkiye, No. 9477/12, 7 Temmuz 2020.
- Akdemir ve Evin / Türkiye, No. 58255/08 ve 29725/09, 17 Mart 2015.
- Aktaş / Türkiye, No. 449/12, 7 Temmuz 2020.
- Al-Skeini ve diğerleri / Birleşik Krallık, No. 55721/07, 7 Temmuz 2011.
- Albekov ve diğerleri / Rusya, No. 68216/01, 9 Ekim 2008.
- Ali Güneş / Türkiye, No. 9829/07, 10 Nisan 2012.
- Ali ve Ayşe Duran / Türkiye, No. 42942/02, 8 Nisan 2008.
- Alkın / Türkiye, No. 75588/01, 13 Ekim 2009.
- Altın ve Kılıç / Türkiye, No. 15225/08, 6 Eylül 2016.
- Amaç ve Okkan / Türkiye, No. 54179/00 ve 54176/00, 20 Kasım 2007.
- Andronicou ve Constantinou / Kıbrıs, No. 25052/94, 9 Ekim 1997.
- Angelova / Bulgaristan, No. 38361/97, 13 Mayıs 2002.
- Ataykaya / Türkiye, No. 50275/08, 22 Temmuz 2014.
- Avşar / Türkiye, No. 25657/94, 10 Temmuz 2001.
- Avul / Türkiye, No. 24957/04, 4 Eylül 2012.
- Aydan / Türkiye, No. 16281/10, 12 Mart 2013.
- Aydın / Türkiye, No. 23178/94, 25 Eylül 1997.
- Behçet Söğüt ve Diğerleri / Türkiye, No. 22931/09, 20 Ekim 2015.
- Bektaş ve Özalp / Türkiye, No. 10036/03.
- Benzer ve diğerleri / Türkiye, No. 23502/06, 12 Aralık 2013.
- Beyazgül / Türkiye, No. 27849/03, 22 Eylül 2009.
- Böber / Türkiye, No. 62590/09, 9 Nisan 2013.
- Bubbins / Birleşik Krallık, No. 50196/99, 17 Mart 2005.
- Camekan / Türkiye, No. 54241/08, 28 Ocak 2014.
- Cangöz ve diğerleri / Türkiye, No.7469/06, 26 Nisan 2016.
- Demiray / Türkiye, No. 27308/95, 21 Kasım 2000.
- Dink / Türkiye, No. 2668/07, 14 Eylül 2010.
- Döndü Günel / Türkiye, No. 34673/07, 6 Eylül 2016.
- Dönmez / Türkiye, No. 20349/08, 17 Haziran 2014.
- Duran / Türkiye, No. 55768/11, 29 Ocak 2013.
- Encu ve Diğerleri / Türkiye, No. 49976/16, 17 Mayıs 2018.
- Er ve Diğerleri / Türkiye, No. 23016/04, 31 Temmuz 2012.
- Erdoğan ve diğerleri / Türkiye, No. 19807/92, 25 Nisan 2006.
- Ergi / Türkiye, No. 23818/94, 28 Temmuz 1998.
- Fadime ve Turan Karabulut / Türkiye, No. 23872/04, 27 Mayıs 2010.
- Finogenov ve diğerleri / Rusya, No. 18299/03 ve 27311/03, 20 Aralık 2011.
- Giuliani ve Gaggio / İtalya, No. 23458/02, 24 Mart 2011.
- Gül / Türkiye, No. 22676/93, 14 Aralık 2000.
- Gülbahar Özer ve diğerleri / Türkiye, No. 44125/06, 2 Temmuz 2013.
- Güleç / Türkiye, No. 21593/93, 27 Temmuz 1998.
- Güler ve Tekdal / Türkiye, No. 65815/10, 10 Ekim 2017.
- Hasan İlhan / Türkiye, No. 22494/93, 9 Kasım 2004.
- Hasan Köse / Türkiye, No. 15014/11, 18 Aralık 2008.
- Hasan Yaşar ve Diğerleri / Türkiye, No. 50059/11, 11 Ekim 2016.
- Hayri Aslan ve diğerleri / Türkiye, No. 18751/05, 30 Kasım 2010.
- Hugh Jordan / Birleşik Krallık, No. 24746/94, 4 Mayıs 2001.
- Isayeva / Rusya, No. 57950/00, 24 Şubat 2005.

- İşıkırık / Türkiye, No. 41226/09, 14 Kasım 2017.
- İçyer / Türkiye, No. 18888/02, 12 Ocak 2006.
- İzci / Türkiye, No. 42606/05, 23 Temmuz 2013.
- Kallis ve Androulla Panayi / Türkiye, No. 45388/99, 27 Ekim 2009.
- Karadeniz ve diğerleri / Türkiye, No. 35922/20, 10 Aralık 2024.
- Karataş ve diğerleri / Türkiye, No.46820/09, 12 Ekim 2017.
- Kavaklıoğlu ve Diğerleri / Türkiye, No. 15397/02, 6 Ekim 2015.
- Kaya / Türkiye, No. 22729/93, 19 Şubat 1998.
- Kelly ve diğerleri / Birleşik Krallık, No. 30054/96, 4 Mayıs 2001.
- Kılıç / Türkiye, No. 22492/93, 28 Mart 2000.
- L.C.B. / Birleşik Krallık, No. 23413/94, 9 Haziran 1998.
- Makaratzis / Yunanistan, No. 50385/99, 20 Aralık 2004.
- Makbule Kaymaz ve diğerleri / Türkiye, No.651/10, 25 Şubat 2014.
- Mansuroğlu / Türkiye, No. 43443/98, 26 Şubat 2008.
- McCann ve diğerleri / Birleşik Krallık, No. 18984/91, 27 Eylül 2015.
- McKerr / Birleşik Krallık, No. 28883/95, 4 Ağustos 2001.
- Mızrak ve Atay / Türkiye, No. 65146/12, 18 Ekim 2016.
- Muhacır Çiçek ve diğerleri / Türkiye, No. 41465/09, 2 Şubat 2016.
- Mustafa Tunç ve Fecire Tunç / Türkiye, No. 24014/05, 14 Nisan 2015.
- Nachova ve diğerleri / Bulgaristan, No. 43577/98, 6 Temmuz 2005.
- Nagmetov / Rusya, No. 35589/08, 5 Kasım 2015.
- Oğur / Türkiye, No. 21594/93, 20 Mayıs 1999.
- Opuz / Türkiye, No. 33401/02, 9 Haziran 2009.
- Oruk / Türkiye, No. 33647/04, 4 Şubat 2014.
- Osman / Birleşik Krallık, No. 23452/94, 28 Ekim 1998.
- Oya Ataman / Türkiye, No. 74552/01, 5 Aralık 2006.
- Öneryıldız / Türkiye, No. 48939/99, 30 Kasım 2004.
- Önkol / Türkiye, No. 24359/10, 17 Ocak 2017.
- Özcan ve diğerleri / Türkiye, No. 18893/05, 20 Nisan 2010.
- Özevin ve Diğerleri / Türkiye, No. 39214/12, 15 Kasım 2016.
- Özpolat ve diğerleri / Türkiye, No. 23551/10, 27 Ekim 2015.
- Paşa ve Erkan Erol / Türkiye, No. 51358/99, 12 Aralık 2006.
- Ramsahai ve diğerleri / Hollanda, No. 52391/99, 15 Mayıs 2007.
- Sarıhan / Türkiye, No. 55907/08, 6 Aralık 2016.
- Sarur / Türkiye, No. 55949/11, 02 Mayıs 2017.
- Selahattin Encu ve diğerleri / Türkiye, No. 49976/16, 17 Mayıs 2018.
- Solomou ve diğerleri / Türkiye, No. 36832/97, 24 Haziran 2008.
- Şedal ve Diğerleri / Türkiye, No. 40773/12, 18 Aralık 2018.
- Şimşek ve diğerleri / Türkiye, No. 35072/97 ve 37194/97, 26 Temmuz 2005.
- Tagayeva ve diğerleri / Rusya, No. 26562/07, 13 Nisan 2017.
- Tamuçu ve diğerleri / Türkiye, No. 37930/09, 16 Şubat 2017.
- Tanlı / Türkiye, No. 26129/95, 10 Nisan 2001.
- Tanrıkulu / Türkiye, No. 23763/94, 8 Temmuz 1999.
- Taylan / Türkiye, No. 32051/09, 3 Temmuz 2012.
- Torlak ve Diğerleri / Türkiye, No. 48176/11, 13669/12, 62981/12, 29 Mayıs 2018.
- Uçar / Türkiye, No. 52392/99, 11 Nisan 2006.
- Ülüfer / Türkiye, No. 23038/07, 5 Haziran 2012.

Vefa Serdar / Türkiye, No. 7309/04, 27 Ocak 2015.
 Yaşa / Türkiye, No. 22495/93, 2 Eylül 1998.
 Yılmaz ve diğerleri / Türkiye, No. 7755/10, 24 Mayıs 2016.
 Zeynep Özcan / Türkiye, No. 45906/99, 20 Şubat 2007.
 Zübeyde Ölmez ve diğerleri / Türkiye, No. 2010/22, 30 Kasım 2023.

Anayasa Mahkemesi Kararları

Norm Denetimi

E. 1996/68, K. 1999/1, 6 Ocak 1999 (Resmî Gazete: 19 Ocak 2001, Sayı 24292).
 E. 2009/45, K. 2011/88, 2 Haziran 2011 (Resmî Gazete: 28 Mart 2013, Sayı 28601).
 E. 2012/100, K. 2013/84, 4 Temmuz 2013 (Resmî Gazete: 2 Ağustos 2013, Sayı 28726).
 E. 2013/68, K. 2013/165, 26 Aralık 2013 (Resmî Gazete: 27 Mart 2014, Sayı 28954).
 E. 2014/101, K. 2017/142, 28 Eylül 2017 (Resmî Gazete: 27 Aralık 2017, Sayı 30283).

Bireysel Başvuru

Abdulaziz Encu ve diğerleri, No. 2021/15347, 12 Haziran 2025.
 Abdülkerim Sevinik ve diğerleri başvurusu, No. 2021/33648, 16 Nisan 2025.
 Abidin Cevher başvurusu, No. 2015/6361, 18 Temmuz 2019.
 Adem Ülgen ve diğerleri başvurusu, No. 2013/6581, 25 Şubat 2015.
 Ali Sömer ve diğerleri başvurusu, No. 2018/10925, 20 Temmuz 2023.
 Ayşe Balın başvurusu, No. 2013/5464, 31 Mart 2016.
 Ayşe Kazanhan ve Mehmet Emin Kazanhan başvurusu, No. 2019/33136, 25 Mayıs 2022.
 Azem Dora ve Kamile Dora başvurusu, No. 2018/9578, 28 Aralık 2021.
 Binali Camgöz ve diğerleri başvurusu, No. 2019/36978, 26 Mayıs 2022.
 Cem Sarisülük ve diğerleri başvurusu, No. 2015/16451, 15 Aralık 2021.
 Cemal Kılıç başvurusu, No. 2014/8722, 11 Haziran 2018.
 Cemil Danışman başvurusu, No. 2013/6319, 16 Temmuz 2014.
 Devrim Zengin ve diğerleri başvurusu, No. 2017/26413, 9 Temmuz 2020.
 Dilan Dursun başvurusu, No. 2015/18831, 2 Kasım 2022.
 Edip Cömert ve Diğerleri Başvurusu, No. 2020/10681, 16 Haziran 2022.
 Emine Özdemir başvurusu, No. 2013/5465, 31 Mart 2016.
 Erdal İmrek başvurusu, No. 2015/4206, 17 Temmuz 2019.
 Gazal Kolanç ve diğerleri başvurusu, No. 2017/377897, 5 Temmuz 2022.
 Hürriyet Fidan ve Medeni Fidan başvurusu, No. 2020/20288, 15 Mayıs 2024.
 İbrahim Yaşar başvurusu, No. 2016/9350, 19 Ekim 2021.
 İpek Deniz ve diğerleri başvurusu, No. 2013/1595, 21 Nisan 2016.
 Kadri Ceyhan başvurusu [GK], No. 2014/1924, 17 Mayıs 2018.
 Mehmet Ali Gülşen başvurusu, No. 2021/4057, 10 Aralık 2024.
 Mehmet Encu ve diğerleri başvurusu, No. 2014/11864, 24 Şubat 2016.
 Mehmet Encu ve diğerleri başvurusu, No. 2014/11864, 24 Şubat 2016.
 Mehmet Karadağ başvurusu, No. 2013/2030, 26 Haziran 2014.
 Murat Çakmak başvurusu, No. 2015/19011, 16 Ocak 2020.
 Narin Kurt başvurusu, No. 2018/2540, 1 Aralık 2022.
 Nuriye Ölmez ve diğerleri başvurusu, No. 2017/34928, 26 Mayıs 2021.
 Önder Asan başvurusu, No. 2018/18685, 16 Mart 2023.
 Özlem Kır başvurusu, No. 2014/5097, 28 Eylül 2016.
 Salih Kılıç başvurusu, No. 2013/5330, 21 Ocak 2016.
 Salih Ülgen ve diğerleri başvurusu, No. 2013/6585, 18 Eylül 2014.

Selçuk Borlukan ve diğerleri başvurusu, No. 2020/40402, 23 Ekim 2024.

Serpil Kerimoğlu ve diğerleri başvurusu, No. 2012/752, 17 Eylül 2013.

Seyfullah Turan ve diğerleri başvurusu, No. 2014/1982, 9 Kasım 2017.

Turan Uytun ve Kevzer Uytun başvurusu, No. 2013/9461, 15 Aralık 2015.

Yasin Ağca başvurusu, No. 2014/13163, 11 Mayıs 2017.

Diğer Mahkeme Kararları

Danıştay 10. Dairesi, E. 1992/3372, K. 1993/3777, 13 Ekim 1993.

Danıştay 10. Dairesi, E. 1994/1682, K. 1995/4256, 9 Ekim 1995.

Danıştay 10. Dairesi, E. 1995/1102, K. 1996/5774, 4 Ekim 1996.

Danıştay 10. Dairesi, E. 1995/2388, K. 1996/5893, 8 Ekim 1996.

Danıştay 10. Dairesi, E. 1995/566, K. 1995/5746, 16 Kasım 1995.

Danıştay 10. Dairesi, E. 1996/10146, K. 1998/2344, 28 Mayıs 1998.

Danıştay 10. Dairesi, E. 1996/9012, K. 1997/6164, 25 Aralık 1997.

Danıştay 10. Dairesi, E. 1999/1706, K. 2001/1897, 21 Mayıs 2001.

Danıştay 10. Dairesi, E. 1999/2162, K. 2000/5120, 11 Ekim 2000.

Yargıtay Ceza Genel Kurulu, E. 2007/9-282, K. 2008/44, 4 Mart 2008.

Haberler ve Web Sayfaları

“Dur!’ ihtarını duymadı, çünkü sağırdı”, *Milliyet*, 25 Mart 2004, <https://www.milliyet.com.tr/pembenar/dur-ihtarini-duymadi-cunku-sagirdi-5107044>.

“İyi çocukların’ beraati onandı”, *Bianet*, 1 Mart 2023, <https://bianet.org/haber/iyi-cocuklarin-beraati-onandi-274985>.

“1993’te Öcalan’dan İlk Ateşkes Açıklaması”, 32. Gün, 12 Mayıs 2025, <https://www.youtube.com/watch?v=rsiebMODtAw->.

“Başbakan Erdoğan’dan Oslo Görüşmeleri Açıklaması”, *Milliyet*, 26 Eylül 2012, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/basbakan-erdogandan-oslo-gorushmeleri-aciklamasi-1602761>.

“CHP ‘Oslo Protokolünü’ açıkladı” *Habertürk*, 18 Eylül 2012, <https://www.haberturk.com/polemik/haber/777620-chp-oslo-protokolunu-acikladi>.

“Cizre’de Olaylı Cenaze” *Hürriyet*, 16 Şubat 2008, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cizre-de-olayli-cenaze-8245784>.

“Çözüm süreci sırat köprüsünde”, *Deutsche Welle*, 25 Temmuz 2015, <https://www.dw.com/tr/%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm-s%C3%BCreci-s%C4%B1rat-k%C3%B6pr%C3%BCs%C3%BCnde/a-18606787>.

“Darbe Günlüklerinin Tam Metni”, *T24*, 1 Aralık 2009, <https://t24.com.tr/haber/darbe-gunluklerinin-tam-metni,63137>.

“Dersim’de 10 bin mayın: 10 yılda 10 kişi öldü”, *Gazete Duvar*, 9 Eylül 2023 <https://www.gazeteduvar.com.tr/dersimde-10-bin-mayin-10-yilda-10-kisi-ordu-haber-1636524>.

“Diyarbakır’da güvenlik güçlerine saldırı”, *CNN Türk*, 2 Temmuz 2010, <https://www.cnnturk.com/turkiye/diyarbakirda-guvenlik-guclerine-saldiri-127078>.

“Dolmabahçe toplantısını doğru bulmuyorum”, *Dünya Gazetesi*, 22 Mart 2015, <https://www.dunya.com/gundem/039dolmabahce-toplantisini-dogru-bulmuyorum039-haberi-274625>.

“Dünyada zırhlı güç dengesi! Türkiye’nin yeri dikkat çekti”, *Yeni Akit*, 21 Eylül 2025, <https://myeniakit.com.tr/amp/foto-galeri/126115/dunyada-zirhli-guc-dengesi-turkiyenin-yeri-dikkat-cekti>.

“Gergerlioğlu: Zırhlı araç olayları neden sadece Kürt kentlerinde yaşanıyor?”, *Rupela Nu*, 3 Eylül 2023, <https://www.rupelanu.org/gergerlioglu-zirhli-arac-olaylari-neden-sadece-kurt-kentlerinde-yasaniyor-27506h.htm>.

“Gezi’de yaşamını yitirenler için adliyelerden adalet çıkmadı”, *Bianet*, 31 Mayıs 2024, <https://bianet.org/haber/gezi-de-yasamini-yitirenler-icin-adliyelerden-adalet-cikmadi-295962>.

“KCK Ana davasında 8 yıl sonra karar: 111 kişiye ceza” *Voice of America*, 28 Mart 2017, <https://www.voaturkce.com/a/kck-ana-davasinda-8-yil-sonra-karar-111-kisiye-ceza/3785393.html>.

- "Lice'de olay: 2 ölü, 1 yaralı", *Milliyet*, 2 Temmuz 2010, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/lice-de-olay-2-olu-1-yarali-1258392>.
- "Medeni Yıldırım Davası, Tipik Cezasızlık Pratiği", *Bianet*, 9 Kasım 2016, <https://bianet.org/haber/medeni-yildirim-davasi-tipik-cezasizlik-pratigi-180567>.
- "Milli zırhlı araçlar ihracatta gaza bastı", *Anadolu Ajansı*, 13 Mart 2024, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/milli-zirhli-araclar-ihracatta-gaza-basti/3163110>.
- "Onarıcı Adalet Söyleşileri (8): 28 Mart Olayları ve bir avukatın tanıklığı", *Hakikat Adalet Hafıza Merkezi*, 28 Mart 2025, <https://hakikatadalethafiza.org/haberler/onarici-adalet-soylesileri-8-28-mart-olaylari-ve-bir-avukatin-tanikligi>.
- "Ölümünü savcılık soruşturuyor" *Hürriyet*, 18 Şubat 2008, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/olumunu-savcilik-sorusturuyor-8259414>.
- "Özgürlük mü güvenlik mi?", *Bianet*, 16 Mart 2016, <https://bianet.org/haber/prof-tarhanli-oncelik-her-sartta-ozgurluklerin-korunmasi-olmali-173064>.
- "PKK ile görüşmenin belgelerini Erdoğan'a bizzat ben sundum", *Sözcü*, 31 Ekim 2015, <https://www.sozcu.com.tr/pkk-ile-gorusmenin-belgelerini-erdogana-bizzat-ben-sundum-wp973567>.
- "Polislere 34 ayrı işkence soruşturması", *Bianet*, 1 Haziran 2006, <https://bianet.org/haber/polislere-34-ayri-iskence-sorusturmasi-79865>.
- "Rejimin Güvencesi Kim? Tartışması", *Milliyet*, 1 Temmuz 2009, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/rejimin-guvencesi-kim-tartismasi-1112723>.
- "Sağır-dilsiz genci öldüren askerlere beraat kararı", *Evrensel*, 16 Şubat 2004, <https://www.evrensel.net/haber/148065/sagir-dilsiz-genci-olduren-br-nbsp-nbsp-askerlere-beraat-karari>.
- "Savcının eli kolu bağlı", *Milliyet*, 15 Kasım 2005, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/savcinin-eli-kolu-bagli-254365>.
- "Şemdinli hâkimlerine sürgün", *Habertürk*, 29 Haziran 2007, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/27501-semdinlihakimlerine-surgun>.
- "Taş Atan Çocukların Hâkime Arzuhalı", *Haksöz Haber*, 18 Şubat 2009 <https://www.haksozhaber.net/tas-atan-cocuklarin-hakime-arzuhali-6869h.htm>.
- "Terör Tazminatı AİHM'e Taşınıyor", *Diyarbakır Söz Gazetesi*, 7 Mart 2011, <https://www.diyarbakirsoz.com/gundem/teror-tazminati-aihme-tasiniyor-2479>.
- "Turkey: The Kongra Gel/HPG – also known as the Kurdistan Workers' Party (PKK) – pledges to renounce the use of anti-personnel mines", *Geneva Call*, 18 Temmuz 2006, <https://www.genevacall.org/news/turkey-kongra-gelhpg-also-known-kurdistan-workers-party-pkk-pledges-renounce-use-anti-personnel-mines/>.
- "Umut Kitabevi Davası AYM'ye taşındı", *Bianet*, 23 Mart 2023, <https://bianet.org/haber/umut-kitabevi-davasi-aym-yetasindi-276175>.
- "Umut Kitabevi'ni bombalayan 'iyi çocuklar' beraat etti", *Bianet*, 20 Aralık 2021, <https://bianet.org/haber/umut-kitabevi-ni-bombalayan-iyi-cocuklar-beraat-etti-255081>.
- "Urfa'da İki Polis Ölü Bulundu", *Bianet*, 22 Temmuz 2015, <https://bianet.org/haber/urfa-da-iki-polis-olu-bulundu-166177>.
- "Yakın coğrafyasındaki siyasi istikrarsızlık" Türkiye'nin mayınları temizlemesini engelledi", *Independent Türkçe*, 2 Mart 2022, <https://www.indyturk.com/node/479246/haber/yak%C4%B1n-co%C4%9Frafyas%C4%B1ndaki-siyasi-istikrars%C4%B1zl%C4%B1k-t%C3%BCrkiyenin-may%C4%Bınlar%C4%B1-temizlemesini>.
- "Zırhlı araçlar sivil alandan çıkarılabilir mi?", *Deutsche Welle*, 24 Kasım 2022, <https://www.dw.com/tr/z%C4%B1rl%C4%B1-ara%C3%A7lar-sivil-alanlardan-%C3%A7%C4%B1kar%C4%B1labilir-mi/a-63865378>.
- Fikret İlkiz, "Makul Şüphenin Sebebi Hikmeti", *Bianet*, 15 Aralık 2014, <https://bianet.org/yazi/makul-suphenin-sebebi-hikmeti-160804>.
- Sercan Aran, "Hukuk devletinden polis devletine, yargının kuklalaştırılması veya 'makul şüphe' yasası", *sendika.org*, 17 Aralık 2014, <https://sendika.org/2014/12/hukuk-devletinden-polis-devletine-yarginin-kuklalistirilmasi-veya-makul-suphe-yasasi-av-sercan-aran-234579>.

EMEL ATAKTÜRK SEVİMLİ

Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu. İnsan hakları savunucusu ve avukat olarak üniversite yıllarından bu yana insan hakları mücadelesinin içinde; İnsan Hakları Derneği, Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Helsinki Yurttaşlar Derneği gibi köklü sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına katıldı, bazılarının yönetici kurullarında çeşitli görevler aldı. Hak savunucularına ve politik muhaliflere yönelik ihlallerle ilgili ceza davalarında ihlal mağdurlarını ve ailelerini temsil etti. İstanbul Barosu Kadın Hakları Uygulama Merkezinin kuruluşunda ve yapılandırılmasında görev aldı. Farklı zamanlarda kadın hakları, yaşam hakkı ihlalleri, ifade özgürlüğü, cezasızlık gibi alanlara yoğunlaşan saha çalışmaları ve araştırmalar yürüttü, yayınlanmış çeşitli kitap ve raporlara çalışmalarıyla destek sundu. Hafıza Merkezi kurucularından ve halen direktör olarak görevini sürdürüyor.

ESMA YAŞAR

Uluslararası Kıbrıs Üniversitesinde tam burslu hukuk eğitimi aldı. Üniversite sonrasında insan hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinde gönüllü ve profesyonel olarak çalıştı. 2022 yılında Media Legal Defence Initiative bünyesinde staj yaptı. 2021 yılından bu yana Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı yönetim kurulunda yer alıyor. 2019 ile 2022 yılları arasında Eşit Haklar için İzleme Derneği'nde hukukçu olarak çalıştıktan sonra Şubat 2023'te Hafıza Merkezi ekibine katıldı. 2018 yılından bu yana İstanbul Barosu üyesidir. Şu anda İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları programında yüksek lisans yapıyor.

ESRA KILIÇ

2012 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Serbest avukatlık yapmasının yanı sıra insan hakları alanında Özgürlükçü Hukukçular Derneği, Türkiye İnsan Hakları Vakfı ve İnsan Hakları Derneği bünyesinde çalışmalar yürüttü. Kadın Zamanı Derneği Yönetim Kurulu üyesidir. 2020 yılında Hafıza Merkezi ekibine katıldı. 2013 yılından bu yana İstanbul Barosu üyesi olan Kılıç, halen İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Programı'nda yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

İDİL ÖZCAN

Lisans eğitimini tam burslu olarak Koç Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, yüksek lisans eğitimini London School of Economics'te tamamladı. Eğitimi sırasında çeşitli sivil toplum kuruluşlarında ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde staj yaptı. Bir süre avukat olarak çalıştıktan sonra Haziran 2022'de Hafıza Merkezi ekibine katıldı. 2020 yılından bu yana İstanbul Barosu üyesidir.

ÖZLEM ZINGİL

2001 yılında Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 2007 yılında Galatasaray Üniversitesi Ekonomi Hukuku, 2011 yılında ise İstanbul Bilgi Üniversitesi Kültürel İncelemeler yüksek lisans programını tamamladı. Şu anda Friedrich-Alexander Üniversitesi Erlangen-Nürnberg'de İş Dünyası ve İnsan Hakları Uluslararası Doktora programında doktora araştırmacısı olarak görev almaktadır. 2005 yılından bu yana İstanbul Barosu üyesidir. Kurumsal ve serbest avukatlığın yanında Uluslararası Şeffaflık Derneği'nde proje koordinatörü ve genel koordinatör, Hafıza Merkezi'nde Hukuk Çalışmaları program yöneticisi olarak çalıştı; çeşitli sivil toplum kurumların çalışmalarına destek sundu. 2013 yılından beri Mülksüzleştirme Ağları'na katkı sunmaktadır. Mekânda Adalet Derneği'nin kurucularındandır ve Çevre Adaleti Programı'nın çalışmalarına destek vermektedir.

© Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2026

Bu rapor, Hafıza Merkezi'nin Adalet İyileştirir başlıklı üç yıllık çalışması kapsamında yürütölen disiplinlerarası araştırmanın bir ürünü. Araştırma, 2000–2015 yılları arasında Kürt meselesi bağlamında çocuk ve gençlere yönelik yaşam hakkı ihlallerine odaklanıyor; güvenlik güçlerinin ölümcöl güç kullanımı ile devletin koruma yükümlölüğünü yerine getirmemesinin neden olduğu ihlalleri ve bu ihlallerin nasıl süreklilik kazandığını, dönemin siyasal ve hukuksal arka planı içinde ele alıyor. Hafıza Merkezi'nin 1990'lı yıllara ilişkin çalışmalarının devamı niteliğindeki bu araştırma, adalet, hakikat ve onarıma ilişkin taleplerin devletin pozitif yükümlölüğü ile cezasızlık pratiğı bağlamında nasıl ele alındığını hukuksal bir perspektifle inceliyor. Yaşam hakkı ihlallerinin münferit değıl, yapısal sorunların sonucu olduğunu ortaya koyan rapor, tekrarın önlenmesi için hukuksal, kurumsal ve toplumsal dönüşüm ihtiyacını vurgulayarak önerilerde bulunuyor ve adalet temelli bir gelecek tartışmasına zemin hazırlıyor.